

Brottmålsprocessen

Del 1

Betänkande av Straffprocessutredningen

Stockholm 2013

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2013:17

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag: Elanders Sverige AB.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2013

ISBN 978-91-38-23908-7
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 15 juli 2010 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att göra en översyn av brottmålsprocessen i syfte att överväga åtgärder för att skapa ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande (dir 2010:78).

Som särskild utredare förordnades från och med den 17 november 2010 lagmannen Stefan Strömberg.

Som experter att biträda utredningen förordnades från och med den 6 december 2010 professorn Peter Fitger, dåvarande hovrättsrådet vid Hovrätten för Övre Norrland, numera ämnesrådet vid justitiedepartementet Mikael Forsgren, f.d. hovrättspresidenten vid Hovrätten för Nedre Norrland Barbro Hegrelius Jonson, rättssakkunnige vid Justitiedepartementet Anders Hübinette, numera chefsjuristen vid Domstolsverket, dåvarande rådmannen vid Jönköpings tingsrätt Agneta Kornstrand, dåvarande lagmannen vid Solna tingsrätt, numera justitieombudsmannen Lars Lindström, lagmannen vid Helsingborgs tingsrätt Ylva Norling Jönsson, advokaten Thomas Olsson, vice riksåklagaren Kerstin Skarp och hovrättslagmannen vid Svea hovrätt Monika Sörbom. Genom beslut den 14 februari 2011 entledigades Lars Lindström med verkan från och med den 11 januari 2011. I hans ställe förordnades dåvarande rådmannen, numera chefsrådmannen vid Helsingborgs tingsrätt Johan Kwart från och med den 14 februari 2011. Genom beslut den 30 januari 2012 entledigades Anders Hübinette och förordnades kanslirådet vid Justitiedepartementet Charlotte Kugelberg med verkan från och med samma dag. På grund av sjukdom kom Peter Fitger, som avled under utredningstiden, inte att delta i arbetet.

Som sekreterare anställdes från och med den 10 december 2010 hovrättsassessorn Cecilia Hennig och från och med den 1 mars 2011 hovrättsassessorn Jonas Silfverberg. Tingsnotarierna Heidi Stenberg och Sanna Tucker anställdes som biträdande utredningssekreterare från

och med den 1 respektive 3 november till och med den 11 december 2011 för en brottmålsundersökning som genomfördes inom ramen för utredningen.

Utredningen har antagit namnet Straffprocessutredningen.

Enligt utredningens ursprungliga direktiv skulle uppdraget redovisas senast den 30 september 2012. Genom tilläggsdirektiv den 24 maj 2012 förlängdes tiden för redovisning av utredningens uppdrag till den 28 mars 2013 (dir 2012:47).

Utredningen överlämnar härmed slutbetänkandet Brottmålsprocessen (SOU 2013:17). Experterna har ställt sig bakom utredningens överväganden och förslag. De särskilda ståndpunkter som enskilda experter kan ha haft i olika frågor har berörts genom möjliga alternativa förslag eller bedömningar. Betänkandet är därför skrivet i vi-form. Utredningens uppdrag är med detta slutfört.

Göteborg i mars 2013

Stefan Strömberg

*/ Cecilia Hennig
Jonas Silfverberg*

Innehåll

Del 1

Sammanfattning	23
Summary	43
Författningsförslag	65
1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken	65
2 Förslag till lag om ändring i brottsbalken	121
3 Förslag till lag om ändring i patentlagen (1967:837)	124
4 Förslag till lag om ändring i mönsterskyddslagen (1970:485).....	126
5 Förslag till lag om ändring i skattebrottslagen (1971:69) ...	128
6 Förslag till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207).....	131
7 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.....	132
8 Förslag till lag om ändring i bötesverkställighetslagen (1979:189).....	134
9 Förslag till lag om ändring i lagen (1986:436) om näringsförbud	135
10 Förslag till lag om ändring i lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m.....	137

11	Förslag till lag om ändring i lagen (1988:609) om målsägandebiträde	140
12	Förslag till lag om ändring i lagen (1988:688) om kontaktförbud	142
13	Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden	143
14	Förslag till lag om ändring i lagen (1991:2041) om personutredning i brottmål, m.m.	145
15	Förslag till lag om ändring i växtförädlarrättslagen (1997:306)	146
16	Förslag till lag om ändring i lagen (2000:1225) om straff för smuggling.....	148
17	Förslag till lag om ändring i lagen (2005:321) om tillträdesförbud vid idrottsarrangemang	149
18	Förslag till lag om ändring i lagen (2008:369) om förfarandet vid förverkande av utbyte av brottslig verksamhet i vissa fall.....	150
19	Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)	151
20	Förslag till lag om ändring i varumärkeslagen (2010:1877)	153
21	Förslag till förordning om ändring i förundersökningskungörelsen (1947:948)	154
22	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål ...	158
23	Förslag till förordning om ändring i strafföreläggandekungörelsen (1970:60)	159
24	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m.....	160

25	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m. ...	161
26	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1994:1763) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare	163
27	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1996:381) om tingsrättsinstruktion	164
28	Förslag till förordning om ändring i förordningen (1997:406) om offentlig försvarare m.m.	166
1	Uppdraget och dess genomförande	167
1.1	Inledning.....	167
1.2	Utredningens uppdrag.....	167
1.3	Utredningsarbetet.....	169
1.4	Avgränsningar	170
1.5	Läsanvisningar	175
2	Allmänna överväganden	177
2.1	Reformbehovet	177
2.2	En för parterna ändamålsenlig brottmålsprocess.....	182

Roller i brottmålsprocessen

3	Den tilltalade	195
3.1	Den tilltalades ställning	195
3.2	Europakonventionen och andra internationella dokument	196
3.3	Den tilltalades försvar.....	199
3.3.1	Gällande rätt.....	199
3.3.2	Förslag till EU-direktiv om rätt till tillgång till försvarare.....	201

3.4	Ett tidigt stöd av advokat.....	202
3.4.1	Betydelsen av ett tidigt juridiskt stöd.....	203
3.4.2	Rådgivning bör lämnas när åtal väcks	204
3.4.3	Information om rådgivning och dess innehåll.....	205
3.4.4	Rådgivning ska lämnas av advokat	206
3.4.5	Rådgivningen ska vara kostnadsfri.....	207
3.4.6	Tillgång till advokat	208
3.4.7	Villkor för ersättning.....	209
3.5	Bättre information och medverkan av den tilltalade.....	210
4	Domaren.....	213
4.1	Domarrollen	213
4.2	Domarens möjlighet att agera självmant.....	215
4.3	Domarens processledning.....	218
4.3.1	Allmänt	218
4.3.2	Våra överväganden om materiell processledning	220
4.4	Andra regler som ger domaren självständigt inflytande över utredningen eller hur den läggs fram	225
4.4.1	Komplettering av förundersökningen	226
4.4.2	Inhämtande av bevisning	228
4.4.3	Ansvar för förnyad bevisupptagning	230
5	Åklagaren	233
5.1	Inledning.....	233
5.2	Åklagaren bör föra talan i påföljdsfrågan.....	234
5.2.1	Inledning.....	235
5.2.2	En tydlig och ändamålsenlig rollfördelning.....	235
5.2.3	En process som är mer förutsebar för den tilltalade	237
5.2.4	Förutsättningar för mer förutsebara bestämmelser	238
5.2.5	Större uppmärksamhet på påföljdsfrågan	239
5.2.6	Större enhetlighet i rättstillämpningen.....	239
5.2.7	Risken för överenskommelser om påföljd.....	240
5.2.8	Målsägandens ställning	242
5.2.9	Sammanfattande bedömning	243

5.3	Åklagarens yrkande om påföljd	243
5.3.1	Inledning	244
5.3.2	Ett preciserat yrkande senast i samband med att åklagaren slutför sin talan.....	244
5.3.3	Ett yrkande om påföljd ska anges i åtalet.....	247
5.3.4	Ändring av påföljdsyrkandet.....	254
5.4	Rätten är begränsad av åklagarens påföljdsyrkande	257
5.4.1	Inte strängare eller mer ingripande påföljd	257
5.4.2	Förverkande av villkorligt medgiven frihet.....	259
5.5	Det bör inte införas en särskild reglering om att rätten är bunden av åklagarens brottsrubricering	260
5.6	Påföljdsyrkande i högre rätt	261
5.7	Yrkande om särskild rättsverkan av brott	262
6	Målsäganden	265
6.1	Inledning.....	265
6.2	Några utgångspunkter	267
6.2.1	Vilka funktioner fyller rätten att biträda åtalet?	267
6.2.2	En process som är anpassad till målsägandens behov	270
6.2.3	En tydligare rollfördelning.....	274
6.3	Rätten att biträda åtalet avskaffas	276
6.4	Målsägandens möjligheter till insyn i handläggningen	278
6.4.1	Insyn i förundersökningen och handlingarna i ett mål i domstol.....	278
6.4.2	En förstärkt rätt att närvara vid huvud- förhandlingen.....	286
6.5	Målsägandens rätt att ställa frågor	292
6.5.1	Rätten att ställa frågor i dag	292
6.5.2	Målsägandens frågerätt bör göras tydligare	294
6.5.3	Det är inte motiverat att införa en generell frågerätt som gäller oberoende av om målsäganden för talan.....	295
6.6	Bör det införas en bestämmelse om målsägandes eller efterlevandes rätt att yttra sig?	296

6.7	Målsägandens rätt att väcka enskilt åtal	298
6.8	Målsägandens rätt att överta ett nedlagt åtal	300
6.9	Målsägandens rätt att överklaga i ansvarsdelen	301
6.9.1	En begränsad överklaganderätt	301
6.9.2	Rätt att överklaga när ett åtal ogillats	302
6.9.3	Målsägandens överklagande ska förfalla om åklagaren överklagar.....	305

Tingsrättsprocessen

7	En behovsanpassad brottmålsprocess	309
7.1	Uppdraget och dess avgränsning.....	309
7.2	Några utgångspunkter	311
7.2.1	Olika typer av förfaranden behövs	311
7.2.2	Parternas inställning och brottets allvar är avgörande.....	313
7.2.3	Ansvar för lagföring av brott	316
7.3	Beredningen för rättsväsendets utveckling.....	318
7.4	Alternativa former för handläggning av brottmål.....	320
7.4.1	Ett utvidgat strafföreläggandeinstitut.....	320
7.4.2	En primär beslutsfunktion.....	326
7.4.3	Underställseförfarande	329
7.4.4	Avgörande på handlingarna i förnekade mål	330
7.5	Vårt förslag till en behovsanpassad brottmålsprocess	331
8	En effektivare inledning av processen	335
8.1	Åtal utan ansökan om stämning.....	335
8.1.1	Inledning.....	335
8.1.2	Nuvarande ordning	337
8.1.3	Vilken funktion fyller stämning vid allmänt åtal?.....	340
8.1.4	Stämning bör avskaffas i mål som rör allmänt åtal....	346
8.2	Åtalet.....	351
8.3	Den tilltalades svar på åtalet	352

8.3.1	Förändringsbehovet.....	353
8.3.2	Den tilltalades inställning bör klargöras tidigt.....	354
8.3.3	Åklagaren ska förelägga den tilltalade att svara	358
8.3.4	Föreläggandet till den tilltalade att svara på åtalet....	359
8.4	Personutredning.....	363
8.4.1	Personutredning bör inhämtas tidigare.....	363
8.4.2	Personutredningen bör behovsanpassas.....	366
8.4.3	Konsekvenser för åklagarens handläggning	369
8.4.4	Utformningen av bestämmelserna.....	373
8.5	Delgivning	373
8.5.1	Reformbehovet	373
8.5.2	Allmänt om delgivningslagen.....	375
8.5.3	Information om förenklad delgivning.....	375
8.5.4	Regler om delgivning av handlingar i brottmål.....	376
8.5.5	Hur har reglerna om förenklad delgivning av stämning i brottmål införlivats?.....	379
8.5.6	Myndigheterna bör samverka för att förenklad delgivning ska kunna användas	383
8.5.7	Sexveckorsfristen tas bort	385
8.5.8	Även åklagaren ska kunna använda förenklad delgivning för att delge handlingar i målet.....	389
9	Ett särskilt förfarande i erkända mål.....	391
9.1	Några inledande avvägningar och avgränsningar	392
9.2	Förutsättningar för förfarandet enligt 45 kap. 10 b § RB....	396
9.2.1	Den tilltalade har erkänt gärningen hos rätten	396
9.2.2	Samtliga yrkanden i samband med åtalet har godtagits.....	397
9.2.3	Den tilltalade har samtyckt till att målet avgörs utan huvudförhandling.....	398
9.2.4	Information om rådgivning har lämnats	399
9.2.5	Åklagarens påföljdsyrkande	399
9.2.6	Förfarandet kan inte tillämpas om åklagaren eller den tilltalade har begärt huvudförhandling eller sådan förhandling behövs av särskilda skäl	408
9.3	Handläggningen enligt 10 b §.....	411
9.4	Särskilt om överklagande.....	414

9.5	Särskilt om mål med frihetsberövade.....	415
9.5.1	Avgörande i det särskilda förfarandet.....	415
9.5.2	Avgörande efter huvudförhandling inom häkttningsfristen	419
9.5.3	Avgörande efter huvudförhandling gemensamt med häkttningsförhandling.....	421
9.6	Särskilt om målsäganden.....	422
9.7	Strafföreläggande med villkorlig dom tas bort	424
10	Bötesmål	429
10.1	Strafföreläggande.....	429
10.1.1	Gällande rätt	429
10.1.2	Statistik.....	432
10.2	Avgörande utan huvudförhandling	433
10.2.1	Gällande rätt	433
10.2.2	Åklagarens handläggning.....	434
10.2.3	Statistik.....	435
10.3	Hantering av bötesmål	437
10.3.1	Strafföreläggande ska utfärdas oberoende av den misstänktes inställning.....	437
10.3.2	Åtal genom strafföreläggande	441
10.3.3	När ett godkännande av strafföreläggande saknar verkan.....	450
10.3.4	Möjligheten att avgöra bötesbrott utan huvudförhandling ska bestå.....	452
10.3.5	Processmaterialet vid avgörande av mål utan huvudförhandling.....	452
11	Huvudförhandlingsmål	457
11.1	Inledande överväganden.....	457
11.1.1	Åtgärder för att göra handläggningen av mål som avgörs efter huvudförhandling mer ändamålsenlig	457
11.1.2	Åtgärder för att motverka uppkomsten och underlätta hanteringen av stora mål.....	459

11.2	Tydligare bestämmelser om när åtal ska handläggas gemensamt och utökade möjligheter till deldom.....	461
11.2.1	Nuvarande ordning och tidigare överväganden	461
11.2.2	Bestämmelserna bör ändras.....	464
11.2.3	Nya bestämmelser om gemensam handläggning av åtal.....	469
11.2.4	Utökade möjligheter till deldom	474
11.3	Förberedelsen i brottmål	475
11.3.1	Några utgångspunkter.....	475
11.3.2	Generella åtgärder för att förbättra förberedelsen i alla mål.....	476
11.3.3	Rätten bör få ett tydligare ansvar för förberedelsen.....	477
11.3.4	En huvudregel om förberedelsesammanträde i omfattande mål	480
11.3.5	Förberedelsesammanträde under ledning av rätten innan åtalet väcks	483
11.3.6	Förberedelse genom skriftväxling eller annan handläggning	486
11.3.7	Tidsfrister för huvudförhandling i mål med frihetsberövade och ungdomar	487
11.3.8	Några övriga frågor som vi övervägt	496
11.4	Ordningen för hantering av erkända åtal.....	500
11.5	Mellandom och hänskjutande av prejudikatfråga	504
11.5.1	Mellandom	504
11.5.2	Hänskjutande av prejudikatfråga.....	507
11.6	Avgörande av mål i den tilltalades utevaro	515
11.6.1	Gällande rätt.....	515
11.6.2	Europakonventionen och praxis	519
11.6.3	Internationell jämförelse	521
11.6.4	Internationell verkställighet av utevarodomar	522
11.6.5	Tredskodom i brottmål bör inte införas	523
11.6.6	Kravet på att saken ska kunna utredas tillfredsställande tas bort	526
11.6.7	Svårare straff och fler påföljder ska kunna omfattas.....	533
11.6.8	Reglerna vid sammanträffande av brott utvidgas och görs tydligare	540

11.6.9 Återupptagande i första instans bör inte kunna ske	543
11.7 Inställda förhandlingar	544
11.7.1 Orsaker och konsekvenser	544
11.7.2 Vårt uppdrag och övergripande överväganden om åtgärder för att minska inställda förhandlingar	547
11.7.3 Sanktioner och tvångsmedel.....	549
11.7.4 Förundersökningsförhör	561
11.7.5 Några andra åtgärder.....	567

Hovrättsprocessen

12 En mer ändamålsenlig hovrättsprocess.....	573
12.1 Överklaganden och svarsskrivelser	574
12.1.1 Överklagandet ska innehålla uppgift om i vilken del domen godtas och domskälen anses riktiga	576
12.1.2 Tydliga svarsskrivelser	579
12.1.3 Synpunkter bör lämnas på målets handläggning	581
12.1.4 Anslutningsöverklagande	582
12.2 Målens handläggning	585
12.3 Prövningstillstånd	589
12.3.1 Tillbakablick	589
12.3.2 Sveriges konventionsåtaganden.....	590
12.3.3 Internationell utblick	591
12.3.4 EMR-reformen.....	592
12.3.5 Tillståndsprövningen	599
12.3.6 Ett behovsanpassat förfarande	600
12.3.7 Två tänkbara alternativ vid en utvidgning av systemet med prövningstillstånd	602
12.3.8 Vilka brottmål bör omfattas av systemet med prövningstillstånd?.....	607
12.3.9 Vårt förslag om ett generellt system med prövningstillstånd	615
12.4 Tilltrosregeln i 51 kap. 23 § RB.....	617
12.4.1 Gällande rätt	617
12.4.2 Förändringsbehovet.....	618

12.4.3	Tilltrosregeln mjukas upp	620
12.5	51 kap. 23 a § RB om begränsning av hovrättens prövning bör inte ändras	622
12.6	Möjligheten att justera ett åtal i hovrätten begränsas.....	624
12.7	Avgörande utan huvudförhandling.....	626
12.7.1	Rätten till muntlig förhandling i andra instans....	629
12.7.2	Behovet av förändringar	632
12.7.3	Ändrade förutsättningar för att avgöra mål på handlingarna.....	634
12.8	En mer koncentrerad huvudförhandling	641
12.8.1	Behovet av förändringar	641
12.8.2	Hänvisning till muntlig bevisning enligt dagens bestämmelser	642
12.8.3	Möjligheten att hänvisa till ljud- och bildupptagningar av förhör i tingsrätten bör användas i större utsträckning	645
12.8.4	Hovrätten ska alltid pröva om hänvisningsmetoden ska användas	649
12.9	Utevarofrågor.....	651
12.9.1	Nuvarande bestämmelser	651
12.9.2	Våra överväganden om förändringsbehovet	653
12.9.3	En tydligare bestämmelse om när ett överklagande ska förfalla.....	655
12.10	Reformatio in pejus	656
12.10.1	Bakgrund.....	656
12.10.2	Påföljdssystemet och påföljdernas svårhet	657
12.10.3	Påföljdsutredningens förslag	660
12.10.4	Ytterligare undantag från förbudet mot reformatio in pejus	661
12.10.5	Påföljd för brott som prövats i flera domar.....	662

Rättens sammansättning

13 Rättens sammansättning	669
13.1 Vårt uppdrag	669
13.2 Gällande rätt	669
13.3 Särskilt om nämndemäns medverkan.....	672
13.4 Några tidigare överväganden och reformförslag	674
13.4.1 En öppnare domarbana.....	674
13.4.2 Nämndemannamedverkan i domstol m.m.	675
13.4.3 Effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål.....	675
13.4.4 Mål och medel – särskilda åtgärder för vissa måltyper i domstol.....	676
13.4.5 Ökad effektivitet och förbättrad samverkan vid handläggning av mängdbrott.....	677
13.4.6 En reformerad domstolslagstiftning.....	678
13.5 Internationella jämförelser.....	678
13.5.1 Finland.....	678
13.5.2 Norge.....	679
13.5.3 Danmark.....	679
13.5.4 Nederländerna.....	680
13.5.5 Tyskland	681
13.6 Allmänna utgångspunkter.....	681
13.7 Rättens sammansättning i tingsrätt.....	684
13.7.1 Avgörande av mål utan huvudförhandling	684
13.7.2 Avgörande av mål vid huvudförhandling.....	685
13.7.3 Särskilda ledamöter och specialistkompetens	692
13.7.4 Notariemål.....	693
13.7.5 Regler i annan författning än rättegångsbalken	695
13.8 Rättens sammansättning i hovrätt.....	703
13.8.1 Rätten ska vid huvudförhandling bestå av lagfarna domare	703
13.8.2 Övrigt om hovrättens sammansättning i brottmål.....	706

Handläggningen av enskilda anspråk och stödet åt målsäganden

14	Enskilda anspråk – ett bättre stöd och en mer ändamålsenlig handläggning	711
14.1	Några utgångspunkter	712
14.2	Åklagarnas och polismyndigheternas skyldigheter	713
14.3	Genomslaget av 1988 års lagstiftning som gav åklagaren ett ökat ansvar för det enskilda anspråket	715
14.4	Bör bestämmelsen om åklagarens skyldigheter ändras?	717
14.5	Polisens ansvar bör tydliggöras	719
14.5.1	Polisen ska biträda åklagaren med att förbereda målsägandens talan	719
14.5.2	Polisens förberedande åtgärder	721
14.6	Åtgärder för att säkerställa att åklagaren förbereder och för målsägandens talan i tillräcklig omfattning	723
14.6.1	Rekommendationer för handläggningen, uppföljning och verksamhetsstöd	723
14.6.2	Åklagarens beslut att inte föra talan om enskilt anspråk	725
14.7	Förhållandet mellan åklagarens och målsägandebiträdets skyldigheter	725
14.8	Överväganden om annat stöd till målsäganden angående frågor om enskilda anspråk	728
14.9	Ett mer ändamålsenligt sätt att väcka talan om enskilt anspråk	729
14.9.1	Inledning	729
14.9.2	Ett nytt sätt att väcka talan om enskilt anspråk	730
14.9.3	Enskilda anspråk ska anmälas under förundersökningen	732
14.9.4	Följden av att enskilda anspråk inte anmäls i tid	734
14.9.5	Den allmänna bestämmelsen om att talan om enskilt anspråk får tas upp i samband med brottmålet	736
14.10	Handläggningen av enskilda anspråk enligt våra förslag	738

14.10.1	Polisens förberedande åtgärder	738
14.10.2	Åklagarens handläggning.....	740
14.10.3	Tingsrättens handläggning	745
14.11	Skadeståndsansvar för vårdnadshavare.....	746
14.11.1	Inledning.....	747
14.11.2	Behovet av åtgärder.....	748
14.11.3	En skadeståndstalan mot en vårdnadshavare ska kunna väckas på samma sätt som talan mot den unge.....	749
14.11.4	Utformningen av bestämmelser om hur talan får väckas m.m.....	750
14.11.5	Utevarohandläggning.....	752
15	Stödperson	757
15.1	Nuvarande ordning	757
15.2	Tidigare överväganden	758
15.3	Överväganden och förslag	760
15.3.1	Finns det behov av att förändra bestämmelserna om stödperson?	760
15.3.2	Bättre information och medvetenhet om bestämmelserna	764
15.3.3	En stödperson ska i vissa fall ha rätt till ersättning av allmänna medel	767
16	Målsägandebiträde	769
16.1	Nuvarande ordning	769
16.2	Överväganden och förslag	772
16.2.1	Tillämpningen av bestämmelserna om målsägandebiträde.....	773
16.2.2	Åklagarens roll i förhållande till målsägandebiträdets	774
16.2.3	Stödpersonens roll i förhållande till målsägandebiträdets	775
16.2.4	Målsägandebiträde i hovrätten	776

Genomförande och konsekvenser

17	Genomförande	785
17.1	Ett strukturerat genomförande.....	785
17.2	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser.....	790
18	Konsekvenser.....	791
18.1	Inledning.....	791
18.2	Något om de faktiska konsekvenserna av våra förslag	792
18.3	Vilka berörs av de föreslagna förändringarna.....	793
18.3.1	Personer som åtalas för brott och brottsoffer m.fl.	793
18.3.2	Rättsväsendets aktörer.....	793
18.3.3	Särskilt om åklagarväsendet.....	794
18.4	Ekonomiska konsekvenser.....	795
18.4.1	Inledning.....	796
18.4.2	Metod.....	797
18.4.3	Konsekvenser av våra förslag.....	798
18.4.4	De samlade konsekvenserna av våra förslag	808
18.5	Ikraftträdande och informationsinsatser.....	811
18.6	Konsekvenser som anges i 15 § kommittéförordningen	812
18.7	Konsekvenser för Sveriges anslutning till Europeiska unionen	812
18.8	Konsekvenser som anges i 7 § förordningen om konsekvensutredning vid regelgivning	813

Del 2

19	Författningskommentar.....	837
19.1	Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken.....	837
19.2	Förslaget till lag om ändring i brottsbalken.....	923
19.3	Förslaget till lag om ändring i patentlagen (1967:837)	926
19.4	Förslaget till lag om ändring i mönsterskyddslagen (1970:485).....	927
19.5	Förslaget till lag om ändring i skattebrottslagen (1971:69).....	928
19.6	Förslaget till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207).....	930
19.7	Förslaget till lag om ändring i lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.....	932
19.8	Förslaget till lag om ändring i bötesverkställighetslagen (1979:189).....	935
19.9	Förslaget till lag om ändring i lagen (1986:436) om näringsförbud	936
19.10	Förslaget till lag om ändring i lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m.	938
19.11	Förslaget till lag om ändring i lagen (1988:609) om målsägandebiträde	942
19.12	Förslaget till lag om ändring i lagen (1988:688) om kontaktförbud	945
19.13	Förslaget till lag om ändring i lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden.....	946
19.14	Förslaget till lag om ändring i lagen (1991:2041) om personutredning i brottmål, m.m.	948

19.15	Förslaget till lag om ändring i växtförädlarrättslagen (1997:306)	950
19.16	Förslaget till lag om ändring i lagen (2000:1225) om straff för smuggling	951
19.17	Förslaget till lag om ändring i lagen (2005:321) om tillträdesförbud vid idrottsarrangemang.....	952
19.18	Förslaget till lag om ändring i lagen (2008:369) om förfarandet vid förverkande av utbyte av brottslig verksamhet i vissa fall	953
19.19	Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).....	955
19.20	Förslaget till lag om ändring i varumärkeslagen (2010:1877)	957
19.21	Förslaget till förordning om ändring i förundersökningskungörelsen (1947:948)	958
19.22	Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål.....	964
19.23	Förslaget till förordning om ändring i strafföreläggandekungörelsen (1970:60)	965
19.24	Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m.	966
19.25	Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m.	967
19.26	Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1994:1763) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.....	970
19.27	Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1996:381) om tingsrättsinstruktion	971

19.28 Förslaget till förordning om ändring i förordningen (1997:406) om offentlig försvarare m.m.....	973
--	-----

Bilagor

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2010:78.....	975
Bilaga 2 Tilläggsdirektiv 2012:47	989
Bilaga 3 Undersökning avseende tingsrätternas handläggning av brottmål.....	991
Bilaga 4 Utländsk rätt.....	1015
Bilaga 5 Påföljder och påföljdskombinationer.....	1073
Bilaga 6 Internationella rättsakter som rör brottsoffrets ställning.....	1075

Sammanfattning

Vårt uppdrag

Vårt övergripande uppdrag har varit att överväga åtgärder för att skapa ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande i såväl tingsrätt som hovrätt där lagföringens kvalitet och effektivitet ytterligare kan förbättras. I uppdraget har bl.a. ingått att överväga följande.

- Om ansvarsfördelningen mellan åklagare och domstol samt deras roller och funktioner kan utvecklas och göras tydligare.
- Om parternas inflytande över brottmålsprocessen och deras ansvar för att målet förs mot ett avgörande kan ökas.
- Hur förberedelsen i brottmål kan förbättras, bl.a. i syfte att skapa en effektivare handläggning och tillförsäkra att rätten har ett fullständigt underlag vid avgörandet.
- Hur handläggningen av brottmål i både tingsrätt och hovrätt i högre grad kan anpassas till vad som behövs för sakens prövning i det enskilda fallet, t.ex. genom att skapa mer flexibla regler och alternativa former för avgörande av mål i domstol.
- Hur risken för inställda förhandlingar kan minska.
- Hur rättens sammansättning bör vara i olika situationer.
- Frågor som rör stödet till målsäganden.

I uppdraget betonas att vi ska ägna uppmärksamhet åt hur de förändringar vi föreslår kan få genomslag i praktiken och att vi även ska överväga hur genomslaget av redan genomförda förändringar kan förbättras.

Allmänna överväganden

Det grundläggande för brottmålsprocessen är att anklagelser om brott prövas inom rimlig tid och med hög kvalitet. Vårt övergripande mål har varit att föreslå förändringar som innebär att processen blir bättre för de enskilda som berörs av denna. Vi tror att en grundläggande förutsättning för att åstadkomma det är att parternas inflytande stärks genom att deras ståndpunkter kommer till uttryck tydligare och i större utsträckning har betydelse för hur målet handläggs. Då kan processen anpassas efter vad målet kräver och förfarandet göras mer ändamålsenligt. Vi har utifrån detta övergripande mål grundat våra förslag på följande utgångspunkter.

- *Tydligare roller i processen.* De bestämmelser i rättegångsbalken som reglerar vilken roll olika parter och aktörer har i processen är i viss mån otydliga. Domarens processledande roll och åklagarens samt den tilltalades ställning som parter i brottmålet bör göras tydligare. Målsäganden ska ha goda möjligheter att som part kunna få sina skadeståndskrav prövade i samband med åtalet.
- *En behovsanpassad handläggning.* Det bör finnas olika sätt och former för att handlägga och avgöra mål som är anpassade efter vad målen kräver. I tingsrätten bör parternas ståndpunkter och hur allvarlig gärning åtalet rör vara avgörande. Hovrättens överprövning bör vara ordnad så att hovrätten, utifrån parternas ståndpunkter, granskar alla överklagade avgöranden. Alla mål som överprövas behöver dock inte avgöras efter en fullständig prövning.
- *En förutsebar process med tidiga åtgärder.* Det ska vara tydligt vad brottmålet handlar om. De frågor som domstolen ska pröva bör anges i tydliga och preciserade yrkanden när målet inleds. Det underlag som behövs för att ange eller ta ställning till dessa yrkanden, t.ex. personutredningar och uppgifter om enskilda anspråk, ska i ökad utsträckning tas fram tidigare. Den tilltalade bör i inledningen av processen uppmanas att ange sin inställning till alla yrkanden. Uppmaningen bör utformas på ett sätt som gör det lätt för den enskilde att förstå vad han eller hon ska ta ställning till.

- *Ett ökat ansvar för parterna.* Samhället ska kunna ställa krav på att den som är föremål för en brottsutredning och har delgetts misstanke om brott medverkar i processen, t.ex. genom att inställa sig till förhör, personutredning hos frivården eller till huvudförhandlingen. Då krävs det att han eller hon är informerad om hanteringen av ärendet. Om en part väljer att överklaga till hovrätten kan det ställas krav på att det tydligt anges vad hovrätten ska pröva.
- *En helhetssyn i rättskedjan.* Handläggningen från brottsanmälan hos polis till dess att frågan om ansvar för brott har prövats av domstol bör ses som en sammanhållen process. Myndigheterna inom rättsväsendet och domstolarna har ett gemensamt ansvar för att verka för att målen kan avgöras inom rimlig tid. I det ligger ett gemensamt ansvar att hålla enskilda informerade om handläggningen och hur enskilda förväntas medverka i processen.
- *Ett genomtänkt och konsekvent genomförande.* Hur bestämmelserna om brottmålsprocessen utformas är bara en av flera förutsättningar som har betydelse för att processen ska kunna förbättras. Hur bestämmelserna tillämpas är av avgörande betydelse. Det kräver att förändringar förbereds väl och att det finns praktiska verktyg, t.ex. i form av verksamhetsstöd, som underlättar den dagliga tillämpningen.

Rollfördelningen mellan parter och aktörer i processen

Den tilltalade

Informationen till den tilltalade om brottmålsprocessen bör förbättras. Den misstänkte eller tilltalade bör av Polisen, Åklagarmyndigheten, Kriminalvården och domstolen få kontinuerlig information om vad som kommer att hända under processen och vad som förväntas av honom eller henne. Det bör då även kunna ställas större krav på honom eller henne att medverka i processen.

Den tilltalade bör få bättre möjligheter att bedöma sin situation och förbereda sitt försvar genom att senast när åtalet väcks ges information om de följder som brottsanklagelsen kan komma att leda till om han eller hon döms för brottet. Möjligheterna till juridiskt stöd i anslutning till att åtalet väcks bör förbättras.

Den som åtalas för brott för vilket åklagaren yrkar en strängare påföljd än böter ska som ett led i sitt försvar ha rätt till kostnadsfri rådgivning av advokat under maximalt två timmar. Den misstänkte ska underrättas om rådgivningsmöjligheten redan under förundersökningen, men skriftlig information ska lämnas även när åtalet delges. Förslaget påverkar inte bestämmelserna om offentlig försvarare. Om en försvarare är förordnad är det naturligt att denne ska lämna rådgivning inom ramen för sitt försvararuppdrag.

Den som åtalas ska själv få välja vilken advokat han eller hon vill vända sig till för att få rådgivning. Den som lämnat rådgivning kan begära ersättning för arbete och eventuella kostnader för tolk och översättning vid den domstol där målet handläggs.

Domaren

Domaren ska leda processen och ansvara för att målet avgörs på ett rättssäkert och ändamålsenligt sätt.

Domaren ska aktivt verka för att inget onödigt dras in i målet och försöka klargöra parternas ståndpunkter för att avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i den utredning som läggs fram. Ett led i det är att vi gör domarens roll under förberedelsen tydligare.

Domaren ska inte agera självmant för att utredningen i skuldfrågan blir fullständig. Det ska krävas yrkande från part för att rätten ska få meddela åklagaren föreläggande om att komplettera förundersökningen. Rätten ska inte självmant kunna inhämta bevisning i skuldfrågan. Däremot ska rätten ha kvar det slutliga ansvaret för att det finns tillräckligt underlag för att avgöra påföljdsfrågan.

Åklagaren

Åklagaren ska ha det fulla ansvaret för att föra statens talan om straffansvar.

Åklagaren ska framställa ett påföljdsyrkande i alla mål. Rätten ska inte kunna döma den tilltalade till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren yrkat. Rätten ska inte heller kunna meddela ett förordnade om förverkande av villkorligt medgiven frihet som är mer ingripande för den tilltalade än vad åklagaren yrkat.

Påföljdsyrkandet ska alltid anges i åtalet. Om åklagaren av någon särskild anledning bedömer att påföljdsyrkandet kan komma att ändras, t.ex. för att utredningen om den tilltalades personliga förhållanden bör kompletteras, kan åklagaren ange detta. Yrkandet, ska, om det finns skäl för det, kunna ändras under målets handläggning i tingsrätten. Det är åklagarens slutliga yrkande som rätten inte ska kunna gå utöver.

I hovrätten och Högsta domstolen ska åklagaren som huvudregel inte kunna ändra sitt påföljdsyrkande i skärpande riktning.

Rätten ska inte kunna besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande. Ett undantag görs dock för sådan avgift som ska dömas ut enligt 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond. Det ska inte heller vara möjligt för rätten att gå utöver vad som yrkats i en fråga om särskild rättsverkan, t.ex. utvisning under en längre tid än vad åklagaren angett. De yrkanden om särskild rättsverkan som framställs ska anges i åtalet. Yrkandena ska kunna ändras på samma sätt som yrkandet om påföljd.

Målsäganden

Målsäganden ska kunna föra talan om ansvar för brott om åklagaren inte väcker åtal, lägger ned ett åtal eller väljer att inte överklaga när ett åtal ogillats. När åklagaren för talan om straffrättsligt ansvar ska åklagaren däremot ensam ansvara för den talan. Bestämmelsen som ger målsäganden rätt att biträda åklagarens åtal upphävs. Målsäganden ska ha goda möjligheter att kunna få sina skadeståndskrav prövade i samband med brottmålet. Dessutom bör målsägandens möjligheter till insyn i handläggningen förbättras. Av den anledningen lämnar vi följande förslag.

- En målsägande ska efter s.k. slutdelgivning med den misstänkte och dennes försvarare enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken ha rätt att efter begäran ta del av sådana uppgifter ur förundersökningen som har betydelse för målsägandens talan om enskilt anspråk. Rätten att ta del av uppgifter som omfattas av förundersökningssekretess ska kunna begränsas i vissa fall.
- Även om målsäganden inte för talan i målet ska målsäganden som huvudregel ha rätt att närvara vid en huvudförhandling innan han eller hon hörs. Detsamma ska gälla om huvudförhandlingen hålls inom stängda dörrar.

Vi inför bestämmelser som förtydligar att en målsägande som för talan om enskilt anspråk får ställa alla de frågor som har betydelse för att målsäganden ska kunna ta till vara sin rätt.

Tingsrättsprocessen

En behovsanpassad brottmålsprocess

Vi föreslår att målen i tingsrätt ska kunna handläggas på olika sätt beroende på hur ingripande påföljd åklagaren yrkar och den tilltalades inställning till åtalet. Vi föreslår därför att olika regler ska gälla för:

1. Mål i vilket åklagaren yrkar att påföljden ska bestämmas till böter. Åklagaren ska i dessa mål som huvudregel utfärda strafföreläggande, oavsett den misstänktes inställning till brottsanklagelsen. Beredningen av målen förenklas, bl.a. ska åtal väckas genom att ett inte godkänt strafföreläggande ges in till rätten (se vidare nedan under *Bötesmål*).
2. Mål i vilket åklagaren yrkar en påföljd som motsvarar högst sex månaders fängelse. Om åklagaren yrkar en annan påföljd än fängelse föreslås vissa ytterligare avgränsningar. Målen ska kunna avgöras i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling om den tilltalade erkänner de gärningar som åtalet rör, godtar samtliga yrkanden som framställs i samband med åtalet och samtycker till att målet avgörs på det sättet. Rätten ska pröva att förutsättningarna för förfarandet är uppfyllda och att huvudförhandling inte behövs av särskilda skäl (se vidare nedan under *Ett särskilt förfarande i erkända mål*).
3. Mål i vilket åklagaren yrkar fängelse i mer än sex månader, vissa andra påföljder samt mål där den tilltalade är under 18 år. Dessa mål ska alltid avgöras efter huvudförhandling. Även övriga mål ska, om det begärs, avgöras efter huvudförhandling. Vi föreslår åtgärder som syftar till en mer ändamålsenlig handläggning och bättre förberedelse av målen som avgörs efter huvudförhandling (se nedan under *Huvudförhandlingsmål*).

En effektivare inledning av processen

Nya bestämmelser om hur allmänt åtal väcks

I alla mål där åklagaren inte utfärdat strafföreläggande ska åtal väckas genom att åtalet ges in till rätten. Åklagaren ska samtidigt skicka eller lämna åtalet till den tilltalade och förelägga honom eller henne att svara på åtalet och de yrkanden som framställs i anledning av detta. Den tilltalade ska uppmanas att svara till rätten senast inom viss tid. Det innebär att ett brottmål där åklagaren väcker åtal inte längre ska inledas genom att rätten utfärdar stämning.¹

Beroende på hur målet kan komma att avgöras ska den tilltalade få ytterligare information. Om åklagaren anser att målet kan avgöras i det särskilda förfarandet ska den tilltalade uppmanas att ange om han eller hon samtycker till det.

Det är viktigt att det skriftliga material som skickas till den tilltalade utformas så att det är lätt att förstå och att den tilltalade enkelt kan lämna de uppgifter som efterfrågas.

Syftet med att förelägga den tilltalade att svara på åtalet och de yrkanden som framställs är att tidigt klargöra hans eller hennes ståndpunkter i de frågor som är aktuella och att undersöka om det finns möjligheter att hantera målet på ett förenklat sätt. Den tilltalade, som har rätt att vara passiv, drabbas inte av några sanktioner om han eller hon inte svarar.

Personutredning

När det behövs ett yttrande enligt 1 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål m.m. för att åklagaren ska få ett underlag för sitt påföljdsyrkande ska åklagaren inhämta det från Kriminalvården innan åtalet väcks.

Personutredningarna ska i högre grad anpassas till vad som behövs i det enskilda fallet. Kriminalvården ska inom kortare tid än vad som gäller i dag lämna ett yttrande till åklagaren efter en mindre omfattande utredning. Om Kriminalvården bedömer att det krävs en mer ingående utredning ska det anges i yttrandet. I sådana fall kan rätten besluta att komplettera utredningen efter att åtalet väckts.

¹ Den ovanliga måltypen tryckfrihets- och yttrandefrihetsbrott undantas dock från detta enligt särskilda regler som införs i lagen som reglerar förfarandet i sådana mål.

Delgivning

Åtalet och övriga handlingar ska i så stor utsträckning som möjligt kunna delges den tilltalade med förenklad delgivning. Rättsväsendets myndigheter har ett gemensamt ansvar för att se till att så kan ske. I det ligger att den som är misstänkt för brott fortlöpande bör hållas informerad och påmind om ärendet när han eller hon är i kontakt med polis, åklagare eller Kriminalvård.

Delgivningssättet ska kunna användas av åklagare eller domstol om den tilltalade vid ett personligt sammanträffande har informerats om att förenklad delgivning kan komma att användas av åklagaren eller tingsrätten och det inte heller är olämpligt med hänsyn till omständigheterna i ärendet. Det ska inte sättas upp någon tidsfrist i lag som anger hur lång tid som förflutit sedan den tilltalade informerats om att förenklad delgivning kan komma att användas.

Ett särskilt förfarande i erkända mål

Mål om allmänt åtal för brott avseende gärning som den tilltalade erkänt hos rätten ska under vissa förutsättningar kunna avgöras i en förenklad ordning utan huvudförhandling. Om målet inte kan avgöras på det sättet ska rätten kalla till huvudförhandling.

Det särskilda förfarandet ska bara kunna tillämpas om den tilltalade fyllt 18 år och åklagaren eller den tilltalade inte har begärt huvudförhandling. I övrigt bestäms tillämpningsområdet av åklagarens påföljdsyrkande.

Målet ska *inte* kunna avgöras i det särskilda förfarandet om åklagaren yrkat att påföljden ska bestämmas till:

- fängelse i mer än sex månader,
- villkorlig dom eller skyddstillsyn om det i domslutet ska anges ett s.k. alternativstraff som överstiger sex månaders fängelse,
- skyddstillsyn i förening med fängelse,
- sluten ungdomsvård, eller
- rättspsykiatrisk vård.

Det ställs också upp begränsningar för i vilken utsträckning villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff kan förverkas. Innebörden av dessa är att den samlade strafftidens längd inte får överstiga

fängelse i sex månader för att målet ska kunna avgöras i det särskilda förfarandet.

Om åklagaren anser att målet kan avgöras i det särskilda förfarandet ska det anges i åtalet. Den tilltalade ska få information om sin möjlighet till rådgivning av advokat och uppmanas av åklagaren att svara på åtalet till rätten samt ange om han eller hon samtycker till att målet avgörs genom det särskilda förfarandet utan huvudförhandling.

Om den tilltalade kommer in med ett svar till domstolen kan domstolen avgöra målet i det särskilda förfarandet om den tilltalade:

- fått information om sin rätt till rådgivning av advokat,
- erkänner gärningen eller gärningarna hos rätten,
- godtar den påföljd åklagaren yrkat och de övriga yrkanden som framställs i samband med åtalet, t.ex. enskilda anspråk, och
- samtycker till att målet avgörs på det sättet.

Rätten ska pröva att förutsättningarna för förfarandet är uppfyllda och att det inte finns särskilda skäl som medför att huvudförhandling behöver hållas. Exempel på sådana situationer kan vara att den tilltalades erkännande inte är entydigt eller att rätten bedömer att det krävs ytterligare utredning om den tilltalades personliga situation eller hälsotillstånd. Andra exempel är att rätten anser att påföljdsyrkandet med hänsyn till praxis är uppenbart för strängt eller att brottsrubriceringen är felaktig.

Målet avgörs i det särskilda förfarandet av en lagfaren domare och domen kan meddelas i förenklad form. Domen kan överklagas enligt vanliga regler.

I anledning av att det införs ett särskilt förfarande i erkända mål upphävs bestämmelsen som gör det möjligt för åklagaren att utfärda strafföreläggande avseende villkorlig dom.

Bötesmål

Åklagare ska utfärda strafföreläggande avseende bötesstraff oberoende av den misstänktes inställning. Om strafförelägandet inte godkänns ska åtal som huvudregel väckas genom att strafförelägandet ges in till domstolen. Strafföreläganden ska därför innehålla sådana uppgifter som behöver finnas i åtalet.

I samband med att ett strafföreläggande utfärdas för godkännande inom viss tid ska den misstänkte ges tillfälle att, för det fall förelägandet inte godkänns, skriftligen svara på åtalet, ange vilken bevisning som åberopas, slutföra talan och yttra sig över frågan om målet kan avgöras av rätten utan huvudförhandling. Den misstänktes svar skickas till åklagaren. Åklagaren ska ge in ett eventuellt svar till rätten samtidigt som åtalet väcks.

Mål om bötesbrott som har erkänts hos rätten kan handläggas enligt det särskilda förfarandet i erkända mål. Övriga mål ska, på samma sätt som i dag, kunna avgöras med eller utan huvudförhandling i tingsrätten.

Det införs, i förtydligande syfte, en bestämmelse som klargör vad som är processmaterial när ett brottmål avgörs utan huvudförhandling. Av denna framgår att protokoll eller anteckningar från förundersökningen endast får läggas till grund för avgörandet till den del uppgifterna har åberopats av någon av parterna.

Huvudförhandlingsmål

Gemensam handläggning av åtal och deldom m.m.

Rätten får ett tydligare ansvar för att bedöma om flera åtal eller åtalspunkter ska handläggas i samma rättegång och avgöras vid samma tillfälle. Det är viktigt för att minska antalet och omfattningen av de stora målen och för att undvika att avgörandet av ett åtal fördröjs i onödan för att ett annat inte kan avgöras vid samma tillfälle.

Bestämmelserna utformas så att rätten ska utgå från vad som är till fördel för handläggningen och lämpligt. Vid den bedömningen ska rätten särskilt beakta om en gemensam handläggning riskerar att göra rättegången mer omfattande än vad som är nödvändigt.

Om det uppstår behov av det under målets handläggning bör åtal som handläggs gemensamt kunna särskiljas för att hanteras separat. Det bör kunna ske antingen genom att åtalen hanteras i

olika mål eller genom att deldom meddelas. Vilken lösning som väljs är enbart en praktisk fråga. Den nuvarande bestämmelsen om när deldom kan meddelas vid flera åtal mot en tilltalad ändras därför. I sådana fall ska deldom meddelas om det är till fördel handläggningen eller om det annars finns särskilda skäl för det.

Det införs en möjlighet för tingsrätten att, med parternas samtycke, hänskjuta en prejudikatfråga i ett brottmål till Högsta domstolen.

Förberedelsen

I alla mål förbättras förutsättningarna för att parternas ståndpunkter kan klarläggas tidigt genom att de yrkanden som framställs ska anges när åtalet väcks och att den tilltalade ska föreläggas att svara på dessa. Att åklagaren ska ta in yttrande från Kriminalvården när det behövs ökar förutsättningarna för att tillräckligt underlag om den tilltalades personliga förhållanden finns tillgängligt när målet ska avgöras. För det flesta mål bör dessa åtgärder vara tillräckliga. Men i omfattande eller komplicerade mål kan det behövas ytterligare förberedelse under ledning av rätten. Vi lämnar flera förslag som syftar till att förbättra förberedelsen av sådana mål:

- Rättens ansvar att verka för att brottmål förbereds så att de kan avgöras på ett ändamålsenligt sätt och att bedriva materiell processledning under förberedelsen regleras uttryckligt i lag.
- Det införs en regel om att förberedande sammanträde ska hållas i mål som är eller förväntas bli omfattande.
- Det införs en möjlighet för domstolen att hålla förberedande sammanträde i tiden mellan att slutdelgivning av förundersökningen har ägt rum och att åtalet väcks.
- Det införs bestämmelser som klargör att förberedelse, vid behov, även kan ske genom skriftväxling eller på annat sätt.
- Tidsfristen för när huvudförhandling senast ska påbörjas i ett mål där den tilltalade är häktad eller under 18 år förlängs i de fall det finns behov av att hålla ett förberedande sammanträde. Det införs även en uttrycklig bestämmelse om att huvudförhandlingen, med den tilltalades samtycke, kan påbörjas senare om utredningen om hans eller hennes personliga förhållanden inte är färdigställd.

En förenklad hantering av erkända åtal

När ett mål avgörs efter huvudförhandling ska enskilda åtalspunkter, med parternas samtycke, kunna hanteras på ett förenklat sätt, om den tilltalade erkänner gärningen sedan åklagaren framställt sitt yrkande. Parterna ska inte behöva utveckla talan och lägga fram bevisning i aktuell del om det med hänsyn till vad gärningen rör och övriga omständigheter är uppenbart obehövt. En utgångspunkt bör vara att det rör sig om en gärning som hade kunnat avgöras i det särskilda förfarandet om åtalet enbart hade rört denna gärning.

Avgörande av mål i den tilltalades utevaro

Möjligheterna utökas att avgöra ett mål när den tilltalade inte kommit till huvudförhandlingen trots att han eller hon är delgiven kallelse till den. Bestämmelserna görs också tydligare. Enligt den nuvarande bestämmelsen krävs alltid, oberoende av vilken påföljd som är aktuell, att saken kan utredas tillfredsställande. Det ändras till att målet ska avgöras om särskilda skäl inte talar mot det.

Den övre gränsen för hur långt fängelsestraff som kan dömas ut vid utevarohandläggning höjs från tre till sex månader. När det gäller andra påföljder än fängelse inför vi i stort sett motsvarande begränsningar som vid det särskilda förfarandet.

Målet kan inte avgöras i den tilltalades utevaro om det är aktuellt att bestämma påföljden till:

- fängelse mer än sex månader,
- villkorlig dom eller skyddstillsyn om det i domslutet ska anges ett s.k. alternativstraff som överstiger sex månaders fängelse,
- skyddstillsyn i förening med fängelse, eller
- slutna ungdomsvård.

Om det är fråga om att förverka villkorligt medgiven frihet kan målet inte avgöras i den tilltalades utevaro om det är aktuellt att förverka mer än sex månader eller om tiden som ska förverkas och det nya fängelsestraff som ska dömas ut tillsammans överstiger sex månader. Även i utevarosituationer blir det vad åklagaren yrkat för påföljd som blir avgörande för bedömningen.

Inställda förhandlingar

Inställda förhandlingar leder till negativa konsekvenser både för enskilda och för rättsväsendet. Våra förslag om ändrade delgivningsregler och utökade möjligheter att avgöra mål i den tilltalades utvaro bör leda till att färre huvudförhandlingar behöver ställas in. Detsamma gäller vårt förslag till ändrade deldomsregler och tydligare bestämmelser om när flera åtal ska handläggas gemensamt. Utöver detta föreslår vi tydligare bestämmelser om sanktioner och tvångsmedel som rätten ska använda för att se till att huvudförhandlingar blir av.

Förutsatt att laga förfall inte föreligger ska rätten döma ut det förelagda vitet och, om det inte finns särskilda skäl mot det, besluta om hämtning av den person som uteblivit om målet inte kan avgöras utan att han eller hon är närvarande. Om det är den tilltalade som uteblivit och det är sannolikt att han eller hon inte kan hämtas ska rätten i stället besluta att den tilltalade ska häktas, om det finns förutsättningar för det. I annat fall ska rätten besluta att kalla den person som uteblivit på nytt vid vite.

Det är viktigt att det vid domstolarna bedrivs ett aktivt löpande arbete för att se till att förhandlingar inte behöver ställas in. Det handlar bl.a. om att använda sig av modern teknik för påminnelser, att uppmärksamma frågor om vilka åtgärder som kan vidtas för att undvika att ställa in en huvudförhandling och att arbeta med bemötande och säkerhetsfrågor.

Huvudförhandling gemensamt med häktningsförhandling

Det införs en möjlighet att, med parternas samtycke, hålla huvudförhandling gemensamt med en häktningsförhandling om åtal väcks senast vid sammanträdet. Den misstänkte ska i sådana fall kallas till huvudförhandlingen i samband med begäran om inställelse. Vi behandlar detta förslag i avsnitt 9.5.3.

Hovrättsprocessen

Hovrättens huvudsakliga uppgift är att granska och överpröva tingsrättens avgörande och rätta till felaktigheter i det. Parterna disponerar över vad som ska prövas i hovrätten genom att överklaga och i sina överklaganden peka på vad som ifrågasätts i

tingsrättens avgörande. Hovrättens överprövning bör ordnas så att överklagade mål prövas i den omfattning och i de former som krävs i det enskilda fallet. Vi lämnar flera förslag som, utifrån dessa utgångspunkter, syftar till att göra hovrättsprocessen mer ändamålsenlig.

- Ett överklagande ska, förutom vad som gäller i dag, även innehålla uppgift om vilka delar av tingsrättens avgörande som inte sätts i fråga samt uppgifter om klagandens syn på målets handläggning. Hovrätterna bör under beredningen av målen se till att parternas ståndpunkter klarläggs.
- Systemet med prövningstillstånd utvidgas till att omfatta alla brottmål. På det sättet kan de klara och entydiga målen sällas bort, dvs. där man vid en inledande tillståndsprövning kan se att det inte finns några tveksamheter om att tingsrättens avgörande är riktigt. Övriga mål ska avgöras efter en fullständig prövning.
- Den s.k. tilltrosregeln mjukas upp ytterligare så att hovrätten i fler fall kan grunda sin bevisvärdering på den bevisning som tagits upp i tingsrätten.
- Möjligheten för åklagaren att justera åtalet i hovrätten och Högsta domstolen begränsas. Detsamma gäller för en målsägande som för talan i ansvarsdelen i högre rätt.
- Möjligheten för hovrätten att avgöra ett mål utan huvudförhandling utökas. De grundläggande förutsättningarna för vilka mål som kan avgöras på handlingarna i hovrätten överensstämmer med när ett mål, enligt vårt förslag, kan avgöras i utemåle i tingsrätten.
- Det införs en uttrycklig regel om att hovrätten alltid ska pröva om det är lämpligt att muntlig bevisning som tagits upp i tingsrätten läggs fram genom hänvisning till ljud- och bildupptagningen av förhöret i tingsrätten.
- Ett ytterligare undantag görs från förbudet mot reformatio in pejus. Undantaget innebär att hovrätten får döma till en svårare eller mer ingripande påföljd än den som tingsrätten dömt till om det finns skäl att undanröja en villkorlig dom eller skyddstillsyn på grund av den dömdes misskötsamhet.

Rättens sammansättning

Vid våra överväganden om hur rätten bör vara sammansatt har vi utgått från vad som leder till den mest ändamålsenliga prövningen. Det beror på hur allvarligt brott målet rör, målets omfattning och beskaffenhet samt i vilken instans målet prövas. Mot den bakgrunden lämnar vi följande förslag.

- Tingsrätten ska, liksom i dag, alltid kunna avgöra ett mål med minst en lagfaren domare och tre nämndemän.
- Tingsrätten ska kunna avgöra fler mål vid huvudförhandling av en lagfaren domare. Gränsen för vilka mål som ska kunna avgöras med en domare överensstämmer med när målet, enligt vårt förslag, kan avgöras i den tilltalades utevaro. Det innebär bl.a. att det kan ske om det vid en fällande dom inte är aktuellt att döma den tilltalade till mer än sex månaders fängelse. Vi föreslår också att vissa särskilda typer av mål eller ärenden, som t.ex. ärenden om kontaktförbud, ska kunna avgöras av en lagfaren domare.
- Om det finns skäl för det med hänsyn till målets omfattning eller beskaffenhet, t.ex. för att målet innehåller svåra juridiska frågor eller är mycket omfattande, ska tingsrätten kunna avgöra målet med tre lagfarna domare. I sådana fall ska nämndemän inte delta.
- I hovrätten ska brottmålen avgöras av tre lagfarna domare. Nämndemannasystemet ska alltså inte tillämpas vid brottmåls-handläggningen i hovrätten. Om tingsrätten avgjort målet med tre lagfarna domare ska fyra domare delta när hovrätten avgör det.

Stödet till målsäganden och en mer ändamålsenlig handläggning av enskilda anspråk

Enskilda anspråk – ett bättre stöd och en mer ändamålsenlig handläggning

För den som utsatts för brott är en av de mest centrala frågorna att kunna få sitt skadeståndskrav eller annat enskilt anspråk prövat på ett enkelt sätt i brottmålsrättegången. Det finns brister i det stöd målsäganden får i frågor som rör enskilda anspråk i dag och sättet

som anspråken hanteras i dagens process. Alla målsägande får inte det stöd som polis och åklagare ska lämna enligt gällande bestämmelser. Talan väcks inte sällan i ett sent skede och är inte alla gånger tillräckligt förberedd. Det försvårar en ändamålsenlig handläggning. Mot denna bakgrund lämnar vi följande förslag.

- Vi tydliggör polismyndigheternas ansvar att biträda åklagaren med att förbereda enskilda anspråk.
- För att uppnå en enhetlig hantering ska Rikspolisstyrelsen meddela föreskrifter om hur enskilda anspråk ska dokumenteras under förundersökningen.
- Regeringen bör lämna uppdrag till Rikspolisstyrelsen att vidta åtgärder för att förbättra Polisens handläggning av enskilda anspråk och följa upp hur Åklagarmyndigheten arbetar med dessa frågor.
- I förtydligande syfte införs en uttrycklig bestämmelse om att en åklagare som trots målsägandens begäran inte åtar sig att föra dennes talan ska underrätta målsäganden om det i ett motiverat beslut.
- Ansvarsfördelningen mellan åklagaren och ett förordnat målsägandebiträde förtydligas så att det av lag framgår att biträdet alltid ska föra målsägandens talan om enskilt anspråk om ett sådant framställts av målsäganden.
- En talan om enskilt anspråk som inte förs av åklagaren ska kunna väckas samtidigt med åtalet. Talan väcks i så fall genom att åklagaren tillsammans med åtalet lämnar uppgift om ett anspråk som målsäganden anmält under förundersökningen eller till åklagaren. I anledning av detta införs även bestämmelser om hur nödvändiga uppgifter om anspråket ska anmälas i tid.
- För att öka förutsättningarna för en ändamålsenlig handläggning inför vi en särskild bestämmelse som rör enskilda anspråk som väcks efter åtalet. En sådan talan ska bara handläggas gemensamt med åtalet om det står klart att det kan ske utan olägenheter eller det annars finns särskilda skäl för det. Om så inte är fallet ska anspråket avskiljas och handläggas som ett tvistemål.

En särskild typ av enskilda anspråk där det framkommit att det kan uppstå praktiska problem vid handläggningen är skadeståndskrav som riktar sig mot vårdnadshavare till en ung tilltalad. När det gäller sådana skadeståndskrav lämnar vi följande förslag.

- Talan mot vårdnadshavaren ska kunna väckas på samma sätt som en talan mot den tilltalade. De bestämmelser som vi föreslår ska gälla för delgivning av åtalet och föreläggande att svara på det ska även gälla för vårdnadshavaren. Det innebär bl.a. att vårdnadshavaren kan delges genom förenklad delgivning om han eller hon dessförinnan fått information om delgivningssättet.
- Det införs en bestämmelse som klargör att även en annan svarande än den tilltalade (t.ex. en vårdnadshavare när talan förs mot denne) ska kallas till huvudförhandlingen i ett brottmål och erinras om att en talan om enskilt anspråk kan komma att avgöras i hans eller hennes utvägar.

Stödperson och målsägandebiträde

Det är viktigt att de målsägande som är i behov av det ska kunna få ett sådant stöd som stödpersoner och målsägandebiträden kan ge.

Vi föreslår att en stödperson som följer med en målsägande till en rättegång i vissa fall ska kunna få ersättning av allmänna medel för de kostnader som uppstår till följd av detta.

Vi lämnar också förslag som syftar till att säkerställa att de personer som är målsägande får information om möjligheten att ha med sig en stödperson och att det bland personal inom rättsväsendet finns tillräcklig kunskap om vilken funktion en stödperson enligt rättegångsbalken kan fylla.

Det är angeläget att rättsväsendets resurser koncentreras till sådana fall och situationer då målsäganden har ett reellt behov av ett målsägandebiträde. Det är inte minst viktigt för att alla målsägande som är i behov av ett målsägandebiträde ska kunna få det. EMR-reformen har generellt påverkat målsägandens behov av stöd vid rättegången i hovrätten.

Vi föreslår att ett målsägandebiträdes förordnade ska upphöra efter att tiden för att överklaga tingsrättens dom har löpt ut. Om målsäganden begär det eller om det annars finns anledning till det ska det ske en förnyad prövning av om målsägandebiträde ska förordnas i högre rätt.

Genomförandet

Flera av våra förslag påverkar arbetsformerna inom rättsväsendet och ställer krav på att organisationerna anpassas till nya eller förändrade arbetsuppgifter. Det är därför viktigt att genomförandet av den reform som vi föreslår förbereds väl. Det krävs ledning och styrning av genomförandearbetet och engagemang hos cheferna vid rättsväsendets myndigheter och domstolarna.

Vi föreslår att regeringen tillsätter en genomförandeutredning där en utredare får i uppdrag att utarbeta en plan för hur den föreslagna reformen bäst kan genomföras. I uppdraget bör även ingå att samordna och styra myndigheternas genomförandearbete. Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten, Kriminalvården och Domstolsverket bör få i uppdrag att medverka i det förberedande arbetet. I det bör ingå att ta ställning till vilka olika förberedande steg, i form av teknisk anpassning av verksamhetsstöd, överväganden om resurs- och personalfördelning, utbildnings- och informationsinsatser samt framtagande av rutindokument, som krävs och när de senast ska genomföras.

Under genomförandearbetet bör även de praktiska frågorna om hur det bäst kan säkerställas att den som åtalas enkelt kan komma i kontakt med en advokat för rådgivning uppmärksammas. Advokatsamfundet bör involveras i det arbetet, liksom Domstolsverket.

Lagändringarna ska träda i kraft den dag regeringen bestämmer. I fråga om krav på prövningstillstånd vid överklagande av domar och beslut som har meddelats före ikraftträdandet ska äldre bestämmelser gälla.

Konsekvenser

Den främsta konsekvensen av våra förslag är att kvaliteten i processen förbättras. Ett genomförande av de förslag vi lämnar kommer sammantaget inte att innebära några kostnadsökningar för det allmänna. De ekonomiska konsekvenserna är emellertid svårbedömda och bygger på uppskattningar.

Våra förslag kommer att leda till kostnadsminskningar för Sveriges Domstolar och till kostnadsökningar för åklagarväsendet. Omfördelning av resurser från Sveriges Domstolar till åklagarväsendet kommer att behöva ske till följd av att arbetsuppgifter överflyttas från domstolarna till åklagarna.

Inom rättshjälpsanslaget kommer minskade kostnader för målsägandebiträde i hovrätt att uppstå, samtidigt som det tillkommer kostnader för att finansiera ersättning för rådgivning till tilltalade av advokat. Färre huvudförhandlingar kommer också att bidra till minskade kostnader för rättsliga biträden.

Kostnaderna för inställda förhandlingar kommer att minska.

Det kommer att uppstå utbildnings- och omställningskostnader för myndigheterna som ska tillämpa de nya reglerna. För Sveriges Domstolar, åklagarväsendet och Kriminalvården kan det också antas uppstå kostnader för att anpassa organisationen efter våra förslag.

Summary

Our mandate

Our overarching mandate was to consider measures to establish judicial procedure for criminal cases at both district courts and courts of appeal that is better suited to purpose, where it is possible to make further improvements to the quality and efficiency of prosecutions. Our task included considering:

- whether it is possible to improve and clarify the division of responsibility between prosecutor and court and also their roles and functions;
- whether it is possible to increase the parties' influence over the procedure in criminal cases together with their responsibility for the case being moved towards a ruling;
- how it may be possible to improve the preparatory work in criminal cases, among other things with a view to producing more efficient means of handling proceedings and ensuring that the court has a complete information base for its adjudication;
- how, at both district courts and courts of appeal, it may be possible to better adapt the way in which criminal cases are dealt with in respect of the individual case, considering what is required to adjudicate on the substantive issue, e.g. by producing more flexible rules and alternative forms for adjudicating on cases before the court;
- how it may be possible to reduce the risk of hearings being cancelled;
- what the proper composition of the court ought to be in various situations;
- matters relating to support for the aggrieved party.

It is emphasised in our mandate that we should focus on how our proposed changes may have an impact in practice and also consider how to improve the effect of changes already made.

General considerations

The fundamental object of procedure in criminal cases is that accusations of crime are adjudicated within a reasonable timeframe applying a high level of quality. Our overarching objective was to propose changes whereby the procedure would be better for the individuals involved. We believe that a basic precondition for achieving this is to reinforce the influence of the parties by them expressing the positions they have adopted more clearly and also by attributing these positions greater importance in terms of how the case is dealt with. The procedure can then be adapted to the requirements of the case, so that the procedure becomes better suited to purpose. Considering this overarching objective, we have based our proposals on the following points of departure:

- *Clearer roles in procedure.* The provisions of the Code of Judicial Procedure governing the roles assumed by the various parties and actors in the procedure are to some extent unclear. The judge's role in leading the proceedings and the standing of the prosecutor and the accused as parties in the criminal case should be made clearer. The aggrieved party should have good opportunities as a party to have their claim for damages considered in conjunction with the prosecution.
- *Handling cases according to need.* There ought to be different ways and forms for handling and adjudicating cases, adapted to the requirements of the case. The positions of the parties and the gravity of the act to which the prosecution relates should be paramount at the district court. Reviews at the court of appeal should be arranged so that the court examines all of the rulings appealed against based on the positions adopted by the parties. However, not all of the cases that are reviewed on appeal call for an adjudication involving a comprehensive review of the entire case.

- *Predictable proceedings with early intervention.* The subject of the criminal case should be clear. The matters to be adjudicated by the court ought to be set out in clear and precise applications when the case is instituted. The information base required to specify or adopt a position on these applications (e.g. personal case studies and information about private claims) should to a greater extent be produced earlier. The accused ought to be urged to state the position that he or she is adopting on all allegations when the proceedings are started. This request should be formulated in a way that makes it easy for the individual to understand what he or she needs to adopt a position on.
- *Greater responsibility for the parties.* Society should be able to require a person, who is the subject of a crime investigation and who has been informed that he or she is suspected of having committed an offence, to participate in the procedure applied, e.g. by attending questionings, personal case studies with the probation service and appearing at main hearings. He or she then needs to be informed about how the matter will be dealt with. If a party chooses to appeal to the court of appeal, a requirement may be imposed on them to clearly state what the court of appeal is to consider on appeal.
- *A holistic approach to the legal chain.* The way in which matters are dealt with – from reporting the crime to the police to a court adjudicating on the issue of the liability for an offence – ought to be perceived as comprising one cohesive process. The authorities within the legal system and the courts have a shared responsibility to work to ensure that cases can be adjudicated within a reasonable timeframe. This includes a shared responsibility to keep individuals informed about the procedure and how individuals are expected to participate in the procedure applied.
- *Consistent implementation that has been well thought out.* The way in which the provisions on procedure in criminal cases are formulated is only one of several key factors for improving the legal process. The manner in which the provisions are applied is also crucial. This requires changes to be well prepared and for there to be practical tools (e.g. in the form of operational support) to facilitate their day-to-day application.

The division of roles between parties and actors in the procedure

The accused

There ought to be an improvement in the information communicated to the accused about the procedure in criminal cases. The accused ought to receive continuous information from the police, the Swedish Prosecution Authority, the Prison and Probation Service and the court about what is going to happen in the course of the proceedings and what is expected of him or her. It ought to then also be possible to impose more stringent requirements on the accused to participate in the procedure applied.

The accused ought to have better opportunities to assess his or her situation and prepare the defence by being provided with information – no later than when the prosecution is instituted – about the ensuing consequences of the criminal charge in the event of being found to have committed the offence. There ought to be better opportunities for legal assistance in conjunction with the prosecution being instituted.

A person prosecuted for a crime, for which the prosecutor requests a sanction that is more stringent than a fine, should as a step in his or her defence be entitled to free counselling with an advocate (Sw. *advokat*) for a maximum of two hours. The suspect ought to have been notified in the course of the preliminary investigation of the opportunity to receive legal advice, but written information should also be provided when the prosecution papers are served. This proposal does not affect the provisions on public defence counsel. If defence counsel is appointed, they should provide such advice as a matter of course within the framework of their defence assignment.

The person being prosecuted should be able to personally choose the advocate to whom he or she wishes to refer for advice. The person who provided advice may request compensation at the court where the case is pending for work done and any interpretation and translation costs.

The judge

The judge has a responsibility for leading the procedure applied and for the case being adjudicated in a way that is both legally secure and suited to purpose.

The judge should actively work to ensure that nothing is unnecessarily drawn into the case and should try to clearly establish the positions adopted by the parties in order to rectify any ambiguities and omissions in the investigation presented. One measure towards achieving this includes making the role of the judge in respect of the preparatory work clear.

The judge should not act on their own volition to ensure the completion of the investigation into the issue of liability. A requirement should be introduced for an application to be first made by a party before the court may order the prosecutor to complete the preliminary investigation. The court should not be able to gather evidence on its own volition regarding the issue of liability. On the other hand the court should retain the ultimate responsibility for there being sufficient material to adjudicate the issue of sanction.

The prosecutor

The prosecutor should assume full responsibility for representing the State in actions relating to criminal liability.

The prosecutor should present an application concerning sanction in all cases. The court should not be able to impose a more stringent penalty or a more restrictive sanction on the accused than requested by the prosecutor. Nor should the court be able to order forfeiture of the grant of conditional release that is more restrictive for the accused than requested by the prosecutor.

The application concerning sanction must always be stated in the prosecution papers. If the prosecutor considers that the application concerning sanction might be amended for a particular reason (e.g. because the investigation into the accused's personal circumstances ought to be supplemented), the prosecutor may state this. Where there is reason to do so, it should be possible to amend the application while the case is being processed at the district court. It should be noted that it is the prosecutor's final application that the court should not be able to go beyond.

As a main rule, at the court of appeal and the Supreme Court, the prosecutor should not be able to adopt a more severe stance when amending their application concerning sanction.

The court should not be able to make a decision on the special legal effect of a crime without there being an application. However, an exception is made in respect of those charges that should be imposed under Section 1 of the Crime Victim Fund Act (1994:419). Nor should it be possible for the court to go beyond what has been requested in such a matter, e.g. cannot order deportation for a longer period than as requested by the prosecutor. The prosecution papers should specify any applications for special legal effect that are presented. It should be possible to amend the applications in the same way as the application concerning sanction.

The aggrieved party

It should be possible for the aggrieved party to bring proceedings relating to criminal liability if the prosecutor does not institute a prosecution, discontinues a prosecution or chooses not to appeal when a prosecution is rejected. However, when the prosecutor brings an action concerning criminal liability, the prosecutor should be solely responsible for this action. The provision entitling the aggrieved party to assist with the prosecutor's prosecution should be revoked. The aggrieved party should have good opportunities to have their claim for damages considered in conjunction with the criminal case. Furthermore, there ought to be improved opportunities for transparency in the procedure for the aggrieved party. We consequently present the following proposals:

- Following 'final service' of the papers on the suspect and his or her defence counsel under Chapter 23, Section 18 of the Code of Judicial Procedure, an aggrieved party should be entitled upon request to be informed about such details from the preliminary investigation that are relevant to the aggrieved party's action for a private claim. It should be possible in certain cases to limit the right to receive information subject to 'preliminary-investigation secrecy'.

- As a main rule, the aggrieved party should be entitled to attend the main hearing before they are heard even if the aggrieved party does not bring an action in the case. The same should apply if the main hearing is held behind closed doors (*in camera*).

We will introduce provisions clarifying that an aggrieved party, who is bringing an action for a private claim, may ask all of the questions that are relevant to enable the aggrieved party to protect their rights.

Procedure at the district court

Procedure in criminal cases that is adapted to need

We propose that it should be possible to hear cases at the district court in different ways depending on the severity of the sanction requested by the prosecutor and the position adopted by the accused in relation to the prosecution. We therefore propose that different rules should apply to:

1. Cases in which the prosecutor requests that the sanction should be set as a fine. As a main rule, the prosecutor should issue a summary penalty order in these cases, regardless of the position adopted by the suspect regarding the criminal charge. The preparation of the case is to be simplified, e.g. a prosecution is instituted by submitting a summary penalty order to the court that has not been approved (see further below under *Cases involving fines*).
2. Cases in which the prosecutor requests a sanction corresponding to no more than six months imprisonment. Further delimitations are proposed if the prosecutor requests a sanction other than imprisonment. It should be possible to adjudicate these cases by applying a special procedure without a main hearing provided the accused admits to the acts to which the prosecution relates, approves of all applications being presented in conjunction with the prosecution and consents to the case being ruled on in this way. The court should check that the preconditions for the procedure have been satisfied and that there are no special reasons that call for a main hearing (see also below under *Special procedure in cases where the commission of the offence has been admitted*).

3. Cases in which the prosecutor requests imprisonment for more than six months, certain other sanctions and cases where the accused is under the age of 18. The ruling in these cases should always be made following a main hearing. Rulings in other cases should also, if requested, be made following a main hearing. We propose measures for these cases that are aimed at producing a procedure that is better suited to purpose combined with better preparation (see below under *Cases involving main hearings*).

More efficient institution of proceedings

New provisions on how to institute public prosecutions

Prosecutions are to be instituted by submitting the prosecution papers to the court in all cases where the prosecutor has not issued a summary penalty order. The prosecutor should simultaneously send or present the prosecution papers to the accused and order him or her to respond to the prosecution and the consequent applications presented. The accused should be urged to respond to the court no later than by a certain date. This means that a criminal case where the prosecutor institutes a prosecution should no longer be initiated by the court issuing a summons.¹

The accused should receive further information depending on how the case is to be adjudicated. If the prosecutor considers that the case could be adjudicated by applying the special procedure, the accused should be urged to state whether he or she consents to such procedure being applied.

It is important that the written material sent to the accused is worded so that it is easy to understand and that the accused can easily provide the information requested.

The purpose of ordering the accused to respond to the prosecution and the applications presented is to have early clarification of the positions adopted by him or her on the issues in question and to investigate whether there are opportunities to deal with the case in a simplified way. The accused, who is entitled to be passive, is not adversely affected by any sanction if he or she does not respond.

¹ However, offences relating to freedom of the press and freedom of expression, which represent unusual kinds of case, are exempted from this under special rules incorporated into the act governing the procedure for such cases.

Personal case studies

When a statement is required under Section 1 of the Criminal Proceedings (Special Personal Case Study) Act (1991:2041) to provide the prosecutor with an information base for their sanction application, the prosecutor should get this from the Prison and Probation Service before the prosecution is instituted.

The personal case studies should be further adapted to the requirements of the individual case. The Prison and Probation Service should submit a statement to the prosecutor within a shorter period than currently applies, following a less extensive investigation. This statement should state whether the Prison and Probation Service considers that a more extensive investigation is required. In that case the court may decide to supplement the investigation following institution of the prosecution.

Service

It should be permissible to use simplified service for serving the prosecution and other documents on the accused, as far as practicable. Authorities within the legal system have a shared responsibility to ensure that this can be done. This implies that the person suspected of the crime ought to be kept continuously informed and reminded about the matter when he or she has contact with the police, the Swedish Prosecution Authority or the Prison and Probation Service.

It should be possible for the prosecutor or court to utilise this means of service if the accused has been informed at a personal meeting that simplified service may be used by the prosecutor or district court and where it would not be inappropriate considering the circumstances of the case. No statutory time limit will be set concerning the length of time that may elapse after the accused was informed that simplified service might be used.

A special procedure in cases where the commission of the offence has been admitted

Under certain conditions it ought to be possible for a simplified procedure without a main hearing to be used at court to adjudicate cases concerning a public prosecution in respect of acts that have been admitted by the accused to the court. The court should convene a main hearing if the case cannot be adjudicated in this way.

It should only be possible to apply the special procedure if the accused has attained the age of 18 and neither the prosecutor nor the accused has requested a main hearing. The scope of application is otherwise determined by the prosecutor's application concerning sanction.

It should *not* be possible to adjudicate the case by applying the special procedure if the prosecutor has requested that the sanction should be set as:

- imprisonment for more than six months,
- a conditional sentence or probation if an 'alternative penalty' that exceeds six months imprisonment is to be provided in the final judgment,
- probation combined with imprisonment,
- institutional care of young persons, or
- forensic psychiatric care.

Restrictions are also imposed on the extent to which a grant of conditional release from a prison sentence may be forfeited. The implication of this is that the aggregate length of the penalty may not exceed six months imprisonment for it to be possible for the case to be adjudicated by applying the special procedure.

The prosecution should specify whether the prosecutor considers that the case could be adjudicated by applying the special procedure. The accused should receive information about his or her opportunities to receive the advice of an advocate and should be urged by the prosecutor to respond to the prosecution at the court and also state whether he or she consents to the case being adjudicated by applying the special procedure without a main hearing.

If the accused submits a response to the court, the court may adjudicate the case by applying the special procedure if the accused:

- has been informed about his or her right to receive the advice of an advocate,
- admits the act or acts to the court,
- accepts the sanction requested by the prosecutor and the other applications presented in conjunction with the prosecution (e.g. private claims), and
- consents to the case being adjudicated in this way.

The court should check that the preconditions for the procedure have been satisfied and that there are no special reasons requiring a main hearing to be held. Examples of such situations include when the accused's admission is ambiguous or the court considers that a further investigation is required concerning the accused's personal situation or health status. Other examples are when the court considers that, in the light of judicial practice, the application concerning sanction is manifestly too stringent or the title of the offence is incorrect.

Cases applying the special procedure should be adjudicated by a legally qualified judge, and a simplified form of judgment may be issued. An appeal may be made against the judgment in accordance with the normal rules.

The provision enabling the prosecutor to issue a summary penalty order relating to a conditional sentence should be revoked as a result of the introduction of a special procedure for cases where the commission of the offence has been admitted.

Cases involving fines

A prosecutor should issue a summary penalty order in respect of a fine irrespective of the position adopted by the suspect. As a main rule, the prosecution should be instituted by submission of the summary penalty order to the court in the event that the summary penalty order is not approved. The summary penalty order should consequently contain the information that needs to be included for the prosecution.

In conjunction with a summary penalty order being issued for approval within a fixed period, the suspect should be afforded an opportunity to, in the event that the order is not approved, respond in writing to the prosecution, state the evidence to be adduced, con-

clude the action and express his or her views on the issue of whether the case may be adjudicated by the court without a main hearing. The response from the suspect should be sent to the prosecutor. The prosecutor should submit any response to the court simultaneously with the prosecution being instituted.

Cases concerning offences involving fines for which the commission of the offence has been admitted to the court may be dealt with in accordance with the special procedure for cases where the commission of the offence has been admitted. It should be possible at the district court to adjudicate other cases, with or without a main hearing, in the same way as today.

By way of clarification, a provision will be introduced clarifying what constitutes material included within the proceedings when a criminal case is adjudicated without main hearing. This should state that records or notes from the preliminary investigation may only form the basis of the adjudication to the extent that the information has been adduced by either of the parties.

Cases involving main hearings

Joint processing of prosecutions and part-judgments, etc.

The court should assume clearer responsibility for assessing whether several prosecutions or charges are to be processed within the same trial and adjudicated at the same time. It is important to reduce the number and scope of major cases and to avoid any unnecessary delays in the adjudication of a prosecution because another case cannot be adjudicated at the same time.

These provisions are formulated so that the assessment of the court is based on what is appropriate and advantageous for the procedure. When making this assessment, the court should take particular account of whether there is a risk of joint processing leading to the trial becoming more extensive than necessary.

If a need arises when a case is being dealt with, it ought to be possible to separate prosecutions that are being processed jointly so that they can be processed separately. It ought to be possible to do this either by dealing with the prosecution as different cases or by issuing a part-judgment. The solution to be chosen is purely a practical issue. This therefore amends the current provision concerning when part-judgments may be issued in the case of several

prosecutions against an accused. In such cases a part-judgment may be issued if this is advantageous for the processing of the case or there are otherwise special reasons to do so.

The possibility is introduced for the district court to refer a question of precedential interest in a criminal case to the Supreme Court, subject to the consent of the parties.

Preparatory work

In all cases, the requirement for applications presented being specified at the time the prosecution is instituted and the accused being ordered to respond to these applications improves the prospects of the positions adopted by the parties being established at an early stage. The requirement for the prosecutor to obtain a statement of views from the Prison and Probation Service where this is required increases the prospects of there being a sufficient information base regarding the accused's personal circumstances at the time of adjudication. These measures ought to be sufficient for most cases. However, further preparatory work under the guidance of the court may be required in extensive and complicated cases. We present several proposals, the aim of which is to improve preparatory work for such cases:

- The responsibility of the court to make efforts to ensure that criminal cases are prepared so that they can be adjudicated in a way better suited to purpose and to actively provide material guidance regarding procedure in the course of the preparatory work should be expressly governed by statute.
- A rule should be introduced prescribing that preparatory meetings are to be held in cases that are, or are expected to become, extensive.
- An opportunity should be introduced for the court to hold preparatory meetings during the period between final serving of the preliminary investigation and institution of the prosecution.
- Provisions should be introduced clarifying that preparatory work may, when necessary, also be conducted through an exchange of correspondence or in some other way.

- The final deadline for when a main hearing is to start in a case where the accused is being detained or is under the age of 18 should be extended if a preparatory meeting needs to be held. An express provision will also be introduced stating that the main hearing may be initiated later – subject to the consent of the accused – if the investigation into his or her personal circumstances has not been completed.

Simplified handling of prosecutions where the commission of the offence has been admitted

It should be possible for individual charges to be dealt with in a simplified way when making a ruling following a main hearing, subject to the consent of the parties, provided the accused admits to the act after the prosecutor has presented their applications. The parties do not need to amplify on their actions and present evidence in the relevant respects if this is manifestly unnecessary considering the substance of the act and other circumstances. It should be a prerequisite here that the matter relates to an act that could have been adjudicated by applying the special procedure if the prosecution had just been related to that act.

Adjudicating cases in the absence of the accused

The opportunities to adjudicate a case when the accused has not attended the main hearing, despite having been served with a summons to attend, are to be extended. The provisions should also be made clearer. It is also a precondition according to the current provision that it is possible to conduct a satisfactory examination of the matter, irrespective of the prospective sanction. This will be amended so that the case is adjudicated unless there are special reasons not to do so.

The upper limit for the length of the prison sentence that may be imposed at hearings where the accused fails to appear is increased from three to six months. As regards sanctions other than imprisonment, we will introduce restrictions largely corresponding to those for the special procedure.

A ruling in a case may not be made in the absence of the accused if this involves setting the sanction as:

- imprisonment for more than six months
- a conditional sentence or probation in the event that an ‘alternative penalty’ that exceeds six months imprisonment is to be provided in the final judgment,
- probation combined with imprisonment, or
- institutional care of young persons.

If the matter involves forfeiting a grant of conditional release, the case cannot be adjudicated in the absence of the accused if there is any question of forfeiture for more than six months or if the time to be forfeited and the new prison sentence to be imposed jointly exceed six months. In situations where accused fails to appear, the request for sanction made by the prosecutor should also be decisive to the assessment.

Cancelled hearings

Cancelled hearings have negative consequences for both individuals and the legal system. Our proposal to amend the rules on service and increase the opportunities to adjudicate cases in the absence of the accused ought to result in a reduction in the number of main hearings that need to be cancelled. The same applies to our proposal to amend the part-judgment rules and clarify the provisions on when several prosecutions should be processed jointly. In addition to this, we propose clearer provisions on the sanctions and coercive measures that should be used by courts to ensure that main hearings are actually held.

Provided there is no lawful excuse for non-attendance, the court should judicially confirm the default fine set and, provided there are no special reasons not to do so, decide to collect the person who failed to appear if the case cannot be adjudicated without his or her presence. If the accused has not appeared and it is unlikely that it would be possible to collect him or her, the court should order that the accused be detained instead, provided the necessary conditions are met. The court should otherwise decide to summon the person who failed to appear to reattend on pain of a default fine.

It is important that active and ongoing work is conducted at courts to ensure that hearings do not need to be cancelled. This involves, among other things, using modern technology for reminders,

addressing issues linked to action that can be taken to avoid main hearings being cancelled and working on reception and security issues.

Main hearings held jointly with detention hearings

A possibility will be introduced for holding a main hearing jointly with a detention hearing provided a prosecution is instituted no later than at the meeting and subject to the parties' consent. In such cases, the suspect should be summoned to the main hearing in conjunction with the request for his or her appearance. We deal with this proposal in Section 9.5.3.

Procedure at the court of appeal

The main function of the court of appeal is to examine and review rulings made by district courts and correct any mistakes in such rulings. The parties control what the court of appeal should consider by appealing against and indicating in their appeals the issues in question in the district court ruling. Reviews at the court of appeal ought to be arranged so that cases appealed against are considered to the extent and in the forms required for the individual case. We make several proposals, the aim of which is to make the procedure at the court of appeal better suited to purpose, based on these points of departure:

- In addition to the current provisions, an appeal should also include information about which parts of the district court ruling are not at issue as well as a statement of views by the appellant concerning the processing of the case. While the case is being prepared, the court of appeal ought to ensure that the positions adopted by the parties are clarified.
- The system of leave to appeal should be extended to encompass all criminal cases. In this way, clear and unambiguous cases can be sifted out, i.e. where there are no doubts regarding the soundness of the district court ruling following the preliminary consideration of leave to appeal. Other cases should be adjudicated following a comprehensive review.

- The ‘credibility rule’ is further relaxed so that the court of appeal can base its evaluation in more cases on the evidence taken up at the district court.
- There are limited opportunities for prosecutors to amend the prosecution at the court of appeal and Supreme Court. The same applies to an aggrieved party bringing an action in respect of criminal liability at a superior court.
- The possibility for a court of appeal to adjudicate a case without a main hearing will be extended. The basic prerequisites for cases that can be adjudicated on the basis of documents at the court of appeal correspond with when it would, according to our proposal, be possible to adjudicate a case in the event that the accused has failed to appear at the district court.
- An explicit rule should be introduced stating that the court of appeal must always consider whether it is appropriate for verbal evidence given at the district court to be adduced by reference to audio and video recordings of the questioning at the district court.
- A further exemption is made from the prohibition against *reformatio in pejus*. This exemption means that the court of appeal may impose a more severe or more restrictive sanction than the sanction imposed by the district court if there is reason to set aside a conditional sentence or probation owing to the misconduct of the person sentenced.

Composition of the court

When deliberating on how the court ought to be composed, we have proceeded on the basis of what would lead to an adjudication that is best suited to purpose. This depends on the gravity of the offence in the case, the scope and nature of the case and also the instance at which the case is being adjudicated. In light of this we make the following proposals:

- As today, the district court should always be able to adjudicate a case with at least one legally qualified judge and three lay judges.

- It should be possible for one legally qualified judge to adjudicate on more kinds of cases at a main hearing at the district court. The limit for which cases can be adjudicated by one legally qualified judge corresponds to when the case could, according to our proposal, be adjudicated in the absence of the accused. This means, among other things, that this may occur in cases where the accused would not be sentenced to more than six months imprisonment in the event of a conviction. We also propose that it should be possible for one legally qualified judge to adjudicate certain special kinds of case or matter (such as, for example, matters relating to a prohibition on contact).
- It should be possible for three legally qualified judges to adjudicate a case at the district court if there are reasons to do so considering the scope or nature of the case, e.g. because the case involves difficult legal issues or is very extensive. Lay judges should not participate in such cases.
- Three legally qualified judges should adjudicate criminal cases at the court of appeal. The lay judge system should thus not be applied when adjudicating criminal cases at the court of appeal. If three legally qualified judges have adjudicated the case at the district court, four legally qualified judges should participate when the case is adjudicated at the court of appeal.

Support for aggrieved parties and private claim handling that is better suited to purpose

Private claims – improved support and handling that is better suited to purpose

One of the key issues for people subjected to crime is to have their claim for damages or other private claim considered in a simple way at the criminal trial. There are currently inadequacies in the support received by aggrieved parties on matters relating to private claims and the way in which these claims are dealt with within the current procedure. Not all aggrieved parties receive the support that police and prosecutors should provide according to the applicable provisions. Actions are frequently instituted at a late stage and are not always sufficiently prepared. This impedes handling suited to purpose. In light of this we make the following proposals:

- We should clarify the responsibility of the police authorities to assist prosecutors in the preparation of private claims.
- The National Police Board should issue regulations on how individual claims are to be documented during the preliminary investigation in order to ensure homogenous handling.
- The Government ought to assign the National Police Board to take measures to improve the handling of private claims by the police and to monitor the work of the Swedish Prosecution Authority regarding these issues.
- By way of clarification, an express provision should be introduced stating that a prosecutor who does not undertake to bring an action in spite of a request from the aggrieved party should notify the aggrieved party of this by means of a decision supported by reasons.
- The division of responsibility between prosecutor and the aggrieved party counsel appointed should be clarified so that it is prescribed by statute that such counsel should always bring the aggrieved party's actions for private claims if such a claim has been presented by the aggrieved party.
- It should be possible to institute an action for a private claim that is not brought by the prosecutor at the same time as the prosecution. In such a case, the action should be instituted by way of the prosecutor submitting, together with the prosecution, information concerning a claim that the aggrieved party presented in the course of the preliminary investigation or to the prosecutor. Provisions should in view of this also be introduced concerning how information required for the claim should be notified on time.
- A special provision relating to private claims instituted following the prosecution should be introduced to improve the prospects of being able to apply a means of handling suited to purpose. Such an action should only be dealt with jointly with the prosecution if it becomes apparent that this can be done without inconvenience or where there are otherwise special reasons to do so. If this is not the case, such claim should be split up and dealt with as a contentious civil case.

It has emerged that there may be practical problems in conjunction with the handling of one special kind of claim, namely claims for damages directed at the custodian of a young accused. We make the following proposals in respect of such claims for damages:

- It should be possible to institute an action against the custodian in the same way as an action against the accused. The provisions that we have proposed should apply to service of the prosecution, and orders to respond to it should also apply to the custodian. This means, among other things, that the custodian may be served by means of simplified service if he or she had been informed about this means of service beforehand.
- A provision should be introduced clarifying that a defendant other than the accused (e.g. a custodian when an action is brought against him or her) should also be summoned to attend the main hearing in a criminal case and reminded that an action for a private claim may be adjudicated in his or her absence.

Support persons and aggrieved party counsel

It is important that it is possible for aggrieved parties to (where necessary) receive the support that a support person and aggrieved party counsel can provide.

We propose that in some cases a support person who accompanies an aggrieved party to a trial should be able to receive compensation from public funds for the costs incurred.

We also make proposals that aim to ensure that individual aggrieved parties are provided with information about the possibility of having a support person with them and that staff within the legal system have sufficient knowledge about the function that a support person can fulfil under the Code of Judicial Procedure.

It is important that the resources of the legal system are directed at such cases and situations where the aggrieved party has a real need for aggrieved party counsel. It is particularly important to ensure that all aggrieved parties who need aggrieved party counsel should be able to get one. The trial modernisation reform (EMR Reform) has had a general effect on the support needs of aggrieved parties during trials at the court of appeal.

We propose that the appointment of aggrieved party counsel should cease following expiry of the period for appeals against a

district court judgment. The appointment of aggrieved party counsel at a superior court should be re-examined if the aggrieved party so requests or there are otherwise special reasons to do so.

Implementation

Several of our proposals affect working arrangements within the legal system and require organisations to adapt to new or changed duties. It is consequently important that good preparations are made for the implementation of our proposed reform. The implementation work requires leadership and control as well as commitment on the part of managers at the authorities and courts within the legal system.

We propose that the Government appoints an Implementation Inquiry where the commissioner in charge of the Inquiry is assigned to draw up a plan for how the proposed reform can best be implemented. This assignment ought to also include coordinating and directing the implementation work of the authorities. The National Police Board, the Swedish Prosecution Authority, the Swedish National Economic Crimes Bureau, the Prison and Probation Service and the National Courts Administration ought to be directed to participate in the preparatory work. This ought to include determining the various preparatory stages – in the form of technical adaptation of operational support, discussions about the allocation of resources and staff, training and information activities, and also the production of documentation on administrative routines – that may be required and their deadline for implementation.

In addition, attention during the implementation work ought to be directed at practical issues relating to how it can best be ensured that the person being prosecuted can easily contact an advocate for advice. The Swedish Bar Association ought to be involved in this work, as well as the National Courts Administration.

The statutory amendments should enter into force on a date to be determined by the Government. As regards the requirement for leave to appeal, the older provisions will apply to appeals against judgments and decisions that have been issued before the new provisions enter into force.

Consequences

The primary consequence of our proposals is an improvement in the quality of the procedure. In general, the implementation of the proposals we make will not entail any increase in costs for the state. However, it is difficult to assess the financial consequences, which are based on estimates.

Our proposals will result in reduced costs for Swedish Courts and increased costs for the prosecutor service. Resources will need to be redistributed from the Swedish Courts to the prosecutor service as a consequence of duties being transferred from the courts to the prosecutors.

Aggrieved party counsel costs at the court of appeal will reduce within the legal aid appropriation while there will be additional costs to fund the remuneration of advocates providing advice for the accused. Fewer main hearings will also help to reduce legal assistance costs.

Costs in respect of cancelled hearings will reduce.

There will be training and readjustment costs for authorities applying the new rules. It may also be assumed that costs will arise for the Swedish Courts, the prosecutor service and the Prison and Probation Service to adapt their organisations to our proposals.

Författningsförslag

1 Förslag till lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om rättegångsbalken

dels att 49 kap. 13 § och 54 kap. 12 § ska upphöra att gälla,

dels att 1 kap. 3 b §, 2 kap. 4 §, 5 kap. 3 §, 12 kap. 14 §, 19 kap. 7 och 11 a §§, 20 kap. 8 §, 22 kap. 2 och 5 §§, 23 kap. 21 §, 28 kap. 2 §, 30 kap. 2 och 4 §§, 31 kap. 1 §, 33 kap. 6 §, 35 kap. 6 §, 36 kap. 17 och 20 §§, 40 kap. 10 §, 45 kap. 1–4, 5, 7–10 a, 11, 13–13 a, 14, 15 och 16 §§, 46 kap. 6, 8, 14–15 och 15 a §§, 47 kap. 2 och 7 §§, 48 kap. 2, 4–8, 10, 12 och 19 §§, 49 kap. 14 a §, 51 kap. 4, 7 a, 8–9, 12–13, 19, 23 och 25 §§, 53 kap. 2 §, 54 kap. 9 §, 55 kap. 15 § och 56 kap. 13 § ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas 24 nya paragrafer, 20 kap. 8 a §, 21 kap. 3 c och 10 a §§, 22 kap. 2 a §, 23 kap. 18 a §, 24 kap. 13 a §, 30 kap. 3 a–b §§, 45 kap. 1 a, 4 a, 10 b–c, 13 b–d och 14 a §§, 46 kap. 15 b §, 47 kap. 7 a och 20 a §§, 49 kap. 14 b §, 51 kap. 13 a, 13 b, 25 a och 25 b §§ av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

3 b §

Tingsrätten *skall* vid huvudförhandling i brottmål bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Om en av nämndemännen får förhinder sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två

Tingsrätten *ska* vid huvudförhandling i brottmål bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Om en av nämndemännen får förhinder sedan huvudförhandlingen har påbörjats, är rätten domför med en lagfaren domare och två

nämndemän.

Vid huvudförhandling i mål om brott för vilket inte är föreskrivet svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader är tingsrätten domför utan nämndemän, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot.

nämndemän.

Tingsrätten är domför med en lagfaren domare vid huvudförhandlingen, om det inte finns anledning att döma till

1. fängelse i mer än sex månader,

2. villkorlig dom i förening med samhällstjänst om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader,

3. skyddstillsyn i förening med fängelse enligt 28 kap. 3 § brottsbalken,

4. skyddstillsyn i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader, eller

5. sluten ungdomsvård.

Vad som anges i andra stycket gäller också om det inte finns anledning att

1. förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med mer än sex månader, eller

2. bestämma påföljden till fängelse och förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med en strafftid som sammantaget överstiger sex månader.

Med de påföljder som anges i andra stycket 1–5 ska likställas förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken.

Om det finns skäl för det med hänsyn till målets omfattning eller beskaffenhet får rätten vid huvudförhandlingen bestå av tre lagfarna domare. Om en domare får förhinder sedan huvudförhand-

lingen har påbörjats, är rätten ändå domför.

Om det finns skäl för det, får antalet lagfarna domare utökas med en utöver vad som följer av första stycket. Detsamma gäller i fråga om antalet nämndemän. Om någon eller några av ledamöterna får förhinder sedan huvudförhandlingen har påbörjats gäller första stycket andra meningen i fråga om domförhet.

2 kap.

4 §

Hovrätten är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt *skall* dock minst fyra lagfarna domare delta när hovrätten avgör målet, om tingsrätten bestått av tre lagfarna domare. Om en av de lagfarna domarna får förhinder sedan huvudförhandling har påbörjats, är rätten ändå domför. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

Hovrätten är domför med tre lagfarna domare. I mål som överklagats från tingsrätt *ska* dock minst fyra lagfarna domare delta när hovrätten avgör målet, om tingsrätten bestått av tre lagfarna domare. Om en av de lagfarna domarna får förhinder sedan huvudförhandling har påbörjats, är rätten ändå domför. Flera än fem lagfarna domare får inte delta i hovrätten.

I brottmål gäller, i stället för bestämmelserna i första stycket, att hovrätten är domför med tre lagfarna domare och två nämndemän. Om en av de lagfarna domarna eller en av nämndemännen får förhinder sedan huvudförhandling har påbörjats, är rätten ändå domför. Flera än fyra lagfarna domare och tre nämndemän får inte delta. Finns det inte anledning att döma till svårare straff än böter och är det i målet inte fråga om företagsbot, är hovrätten domför även med den sammansättning som anges i första stycket. Detsamma gäller vid handläggning som inte sker vid huvudförhandling.

Vid behandling av frågor om prövningstillstånd *skall* hovrätten bestå av tre lagfarna domare. Ett prövningstillstånd som inte är begränsat enligt 49 kap. 14 a § första stycket får dock meddelas av en lagfaren domare, om frågan är enkel.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse eller efter det att ett överklagande har förfallit vid sammanträde som avses i 50 kap. 10 § eller 51 kap. 10 § är hovrätten domför med en lagfaren domare. Detsamma gäller vid beslut om undanröjande av tingsrättens avgörande sedan käromålet återkallats.

Åtgärder som avser endast beredandet av ett mål får utföras av en lagfaren domare i hovrätten eller, om de inte är av sådant slag att de bör förbehållas lagfarna domare, av en annan tjänsteman i hovrätten som har tillräcklig kunskap och erfarenhet. Regeringen meddelar närmare föreskrifter om detta.

Bestämmelserna i 4 kap. 13 § gäller även för andra tjänstemän än domare när de utför åtgärder enligt *femte* stycket.

Vid behandling av frågor om prövningstillstånd *ska* hovrätten bestå av tre lagfarna domare. Ett prövningstillstånd som inte är begränsat enligt 49 kap. 14 a § första stycket får dock meddelas av en lagfaren domare, om frågan är enkel.

Vid beslut om avskrivning av mål efter återkallelse eller efter det att ett överklagande har förfallit vid sammanträde som avses i 50 kap. 10 § eller 51 kap. 10 § är hovrätten domför med en lagfaren domare. Detsamma gäller vid beslut om undanröjande av tingsrättens avgörande sedan käromålet återkallats.

Åtgärder som avser endast beredandet av ett mål får utföras av en lagfaren domare i hovrätten eller, om de inte är av sådant slag att de bör förbehållas lagfarna domare, av en annan tjänsteman i hovrätten som har tillräcklig kunskap och erfarenhet. Regeringen meddelar närmare föreskrifter om detta.

Bestämmelserna i 4 kap. 13 § gäller även för andra tjänstemän än domare när de utför åtgärder enligt *fjärde* stycket.

5 kap.

3 §

Vid förhandling inom stängda dörrar *må* efter medgivande av rättens ordförande tjänsteman vid domstolen *så ock* den som för sin utbildning tjänstgör vid denna vara närvarande. *När särskilda skäl äro därtill, må* rätten *medgiva* även annan att närvara vid sådan förhandling.

Vid förhandling inom stängda dörrar *får* efter medgivande av rättens ordförande tjänsteman vid domstolen *eller* den som för sin utbildning tjänstgör vid denna vara närvarande. *Om det finns särskilda skäl för det, får* rätten *tillåta* även annan att närvara vid sådan förhandling.

En målsägande som inte för talan i målet får närvara vid en huvudförhandling som hålls inom stängda dörrar om särskilda skäl inte talar mot det. Av 10 kap. 3 a § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) framgår i vil-

ken utsträckning målsägandens rätt att närvara vid förhandlingen får begränsas på grund av sekretess.

12 kap.

14 §

Fullmakt medför behörighet för ombudet att å partens vägnar angående saken

1. väcka talan samt påkalla åtgärd, även om åtgärden ankommer å annan myndighet än rätten;

2. mottaga delgivning av inlagor och andra handlingar, dock ej föreläggande för parten att infinna sig personligen;

3. företaga alla handlingar för utförande av partens talan samt avgiva svaromål å alla mot parten framställda yrkanden;

4. avstå från yrkande, som framställts av parten, och medgiva motpartens yrkande;

5. ingå förlikning;

6. söka verkställighet av rättens dom; samt

7. uppbära parten tillerkänd ersättning för rättegångskostnad.

Ett ombud får inte på grund av en fullmakt, som avser rättegång i allmänhet, väcka talan eller motta stämning angående en sak *varom* förlikning inte är tillåten.

Ett ombud får inte på grund av en fullmakt, som avser rättegång i allmänhet, väcka talan eller motta stämning angående en sak *om vilken* förlikning inte är tillåten. *Detsamma gäller att ta emot allmänt åtal.*

Om en fullmakt avser endast en viss domstol, har ombudet vid den domstolen samma behörighet som sägs i första stycket. Ombudet får även anmäla missnöje mot ett beslut som meddelas av domstolen.

Om en fullmakt gäller endast för ett visst rättegångstillfälle, har ombudet vid det rättegångstillfället samma behörighet som sägs i första stycket 2–5. Ombudet får även anmäla missnöje mot ett beslut som då meddelas.

19 kap.

7 §

En domstol behåller sin behörighet att handlägga ett mål även om något förhållande som

En domstol behåller sin behörighet att handlägga ett mål även om något förhållande som

har grundat behörigheten ändras efter det att stämning delgetts den misstänkte.

Har allmänt åtal väckts vid en viss tingsrätt, får denna på åklagarens begäran överlämna målet till en annan tingsrätt, om den är behörig och särskilda skäl föreligger. Står den tilltalade redan under åtal vid den andra tingsrätten, *skall* sådant överlämnande ske, om det inte är olämpligt. De beslut som fattats före överlämnandet *skall* gälla, om inte den domstol dit målet överlämnats bestämmer annat.

Andra stycket gäller i tillämpliga delar också när flera mål om allmänt åtal mot den tilltalade samtidigt är anhängiga vid olika hovrätter.

har grundat behörigheten ändras efter det att *allmänt åtal eller* stämning delgetts den misstänkte.

Har allmänt åtal väckts vid en viss tingsrätt, får denna på åklagarens begäran överlämna målet till en annan tingsrätt, om den är behörig och särskilda skäl föreligger. Står den tilltalade redan under åtal vid den andra tingsrätten, *ska* sådant överlämnande ske, om det inte är olämpligt. De beslut som fattats före överlämnandet *ska* gälla, om inte den domstol dit målet överlämnats bestämmer annat.

11 a §

Finner rätten i samband med att en ansökan ges in att rätten saknar behörighet att ta upp målet eller att i annan ordning pröva ansökan men att en annan domstol skulle vara behörig, *skall* ansökan lämnas över till den domstolen, om sökanden inte har något att invända mot detta och det inte heller finns något annat skäl mot att ansökan överlämnas. Ansökan *skall* anses ha kommit in till den senare domstolen samma dag som den kom in till den domstol som först tog emot ansökan.

Finner rätten i samband med att en ansökan ges in att rätten saknar behörighet att ta upp målet eller att i annan ordning pröva ansökan men att en annan domstol skulle vara behörig, *ska* ansökan lämnas över till den domstolen, om sökanden inte har något att invända mot detta och det inte heller finns något annat skäl mot att ansökan överlämnas. Ansökan *ska* anses ha kommit in till den senare domstolen samma dag som den kom in till den domstol som först tog emot ansökan.

Om rätten i samband med att ett allmänt åtal ges in finner att rätten saknar behörighet att pröva åtalet men att annan domstol

skulle vara behörig, gäller om åtalet och övriga yrkanden som framställs i samband med detta vad som är föreskrivet i första stycket om ansökan. I sådant fall ska rätten höra om åklagaren har något att invända mot att åtalet överlämnas till den behöriga domstolen. Den tilltalade ska underrettas om att åtalet överlämnats till annan domstol om det inte är uppenbart obehövt.

20 kap.

8 §

Målsäganden må ej väcka åtal för brott, som hör under allmänt åtal, med mindre han angivit brottet och åklagaren beslutat, att åtal ej skall äga rum.

Har åklagare väckt talan, äge målsäganden biträda åtalet; han må ock i högre rätt fullfölja talan.

Utän hinder av vad i första stycket sägs må målsägande väcka talan om ansvar för falskt eller obefogat åtal, falsk angivelse eller annan osann tillvitelse angående brott.

Målsägande är den, mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärmat eller lidit skada.

8 a §

Om ett av åklagaren väckt åtal för brott som rör målsäganden ogillats helt eller delvis får målsäganden överklaga till högre rätt och yrka bifall till åtalet.

Om tingsrättens dom i ett fall som avses i första stycket även överklagas av åklagaren i samma del förfaller målsägandens överklagande. Om åklagaren därefter återkallar sitt överklagande ska handläggningen av målsägandens överklagande återupptas om måls-

äganden begär det inom den tid som anges i tredje stycket.

Om åklagaren återkallar sitt överklagande i ett fall som avses i andra stycket ska rätten underätta målsäganden om detta om det inte är uppenbart att det är obehövligt. Målsäganden ska anmäla att han eller hon begär att handläggningen av dennes överklagande ska återupptas senast en månad efter att åklagaren återkallat sitt överklagande.

21 kap.

3 c §

Den som har åtalats för brott för vilket åklagaren har yrkat strängare påföljd än böter har rätt till kostnadsfri rådgivning enligt denna balk. Kostnadsfri rådgivning i målet får lämnas av advokat i en timme. Om det finns särskilda skäl kan rådgivningen förlängas till sammanlagt högst två timmar.

10 a §

Den som har lämnat rådgivning enligt denna balk har rätt till skälig ersättning av allmänna medel för arbete samt för kostnader för tolk och översättning som rådgivningen kan ha krävt. Ersättningen för arbete ska bestämmas enligt 10 § första stycket.

22 kap.**2 §**

Grundas enskilt anspråk på ett brott som hör under allmänt åtal, är åklagaren på målsägandens begäran skyldig att i samband med åtalet *förbereda och utföra även målsägandens talan, om det kan ske utan väsentlig olägenhet och hans anspråk inte är uppenbart obefogat. Vill målsäganden att anspråket skall tas upp i samband med åtalet, skall han anmäla anspråket till undersökningsledaren eller åklagaren och lämna uppgift om de omständigheter på vilka det grundas.*

Finner undersökningsledaren eller åklagaren vid utredning angående brott, att enskilt anspråk kan grundas på brottet, *skall* han, om det kan ske, i god tid före åtalet underrätta målsäganden om detta.

Första och andra styckena *skall* tillämpas också när anspråket övertagits av någon annan.

Grundas enskilt anspråk på ett brott som hör under allmänt åtal, är åklagaren på målsägandens begäran skyldig att i samband med åtalet, *med biträde av polismyndigheten, förbereda även målsägandens talan och när åtal väcks utföra målsägandens talan. Det gäller inte om det skulle medföra väsentlig olägenhet eller om målsägandens anspråk är uppenbart obefogat.*

Finner undersökningsledaren eller åklagaren vid utredning angående brott, att enskilt anspråk kan grundas på brottet, *ska* han *eller hon*, om det kan ske, i god tid före åtalet underrätta målsäganden om detta.

Första och andra styckena *ska* tillämpas också när anspråket övertagits av någon annan.

2 a §

Vill målsäganden framställa enskilt anspråk i samband med åtalet, ska denne anmäla anspråket till undersökningsledaren eller åklagaren innan åtal väcks. Målsäganden ska också lämna uppgift om de omständigheter som anspråket grundas på och ange vilken bevisning som åberopas. Detsamma gäller om anspråket övertagits av annan.

5 §

Har talan om enskilt anspråk tagits upp till behandling i samband med åtalet, får rätten förordna att talan *skall* handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål, om en fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter.

Har talan om enskilt anspråk tagits upp till behandling i samband med åtalet, får rätten förordna att talan *ska* handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål, om en fortsatt gemensam handläggning skulle medföra väsentliga olägenheter.

En talan om enskilt anspråk som väckts efter åtalet ska avskiljas för att handläggas som ett särskilt mål enligt reglerna för tvistemål, om det inte står klart att en fortsatt gemensam handläggning kan ske utan olägenheter eller det annars finns särskilda skäl.

23 kap.

18 a §

Efter att undersökningsledaren slutfört den utredning denne anser nödvändig och den misstänkte och dennes försvarare under rättats om sin rätt att ange ytterligare utredning enligt 23 kap. 18 § första stycket, har målsäganden eller ett målsägandebiträde rätt att efter begäran ta del av sådant som förekommit vid undersökningen som har betydelse för målsägandens talan om enskilt anspråk. Det gäller dock bara om det kan ske utan men för utredningen eller kommande rättegång. Av 10 kap. 3 a § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) framgår i vilken utsträckning målsägandens eller målsägandebiträdets rätt att ta del av uppgifter i för-

undersökningen får begränsas på grund av sekretess.

Om målsäganden eller ett målsägandebiträde tillåts ta del av uppgifter ur undersökningen ska det anges i förundersökningsprotokollet. Av en sådan anteckning ska det framgå vilka uppgifter som målsäganden eller biträdet tagit del av.

Rätten enligt första stycket att ta del av uppgifter ur förundersökningen består även efter åtal och fram till dess åtalet slutligt prövats eller annars slutligt avgjorts.

21 §

Vid förundersökningen *skall* protokoll föras över vad därvid förekommit av betydelse för utredningen.

Sedan en utsaga av en misstänkt eller någon annan har upptecknats *skall* utsagan läsas upp eller tillfälle på annat sätt ges den som har hörts att granska uppteckningen. *Han skall* också tillfrågas om han har något att invända mot innehållet. Uppteckning och granskning *skall* ske innan förhöret avslutas eller, om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden, så snart som möjligt därefter. En invändning som inte medför någon ändring *skall* antecknas. Efter granskningen får uppteckningen inte ändras. Har utsagan först efter granskningen antecknats i

Vid förundersökningen *ska* protokoll föras över vad därvid förekommit av betydelse för utredningen.

Sedan en utsaga av en misstänkt eller någon annan har upptecknats *ska* utsagan läsas upp eller tillfälle på annat sätt ges den som har hörts att granska uppteckningen. *Denne ska* också tillfrågas om han *eller hon* har något att invända mot innehållet. Uppteckning och granskning *ska* ske innan förhöret avslutas eller, om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden, så snart som möjligt därefter. En invändning som inte medför någon ändring *ska* antecknas. Efter granskningen får uppteckningen inte ändras. Har utsagan först efter granskningen anteck-

protokollet, *skall* uppteckningen biläggas handlingarna.

I mindre mål får i stället för protokoll föras kortfattade anteckningar över det väsentliga, som förekommit vid förundersökningen.

Så snart åtal beslutats, har den misstänkte *eller hans* försvarare rätt att på begäran få en avskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen. Har offentlig försvarare förordnats för den misstänkte, *skall* en avskrift utan särskild begäran lämnas eller sändas till försvararen.

nats i protokollet, *ska* uppteckningen biläggas handlingarna.

Så snart åtal beslutats, har den misstänkte, *dennes* försvarare *eller advokat som ska lämna rådgivning enligt 21 kap. 3 c §* rätt att på begäran få en avskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen. Har offentlig försvarare förordnats för den misstänkte, *ska* en avskrift utan särskild begäran lämnas eller sändas till försvararen.

24 kap.

13 a §

Om det är möjligt med hänsyn till reglerna i 46 kap. 2 § får huvudförhandling hållas gemensamt med förhandling i häktningsfråga om åtal väcks senast vid sammanträdet och parterna samtycker till det. För kallelse av misstänkt till huvudförhandling gäller vad som är föreskrivet för den tilltalade enligt 45 kap. 15 § andra stycket.

28 kap.

2 §

För eftersökande av den som *skall* gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får husrannsakan företas hos honom, eller hos någon annan om det finns synnerlig anledning att anta att

ska gripas, anhållas eller häktas, hämtas till förhör eller till inställelse vid rätten eller underkastas kroppsvisitation eller kroppsbesiktning får husrannsakan företas hos honom, eller hos någon annan om det finns synnerlig anledning att anta att

den sökte uppehåller sig där. Detsamma gäller i fråga om en tilltalad som söks för delgivning av stämning eller kallelse till förhandling, om försök till delgivning har misslyckats eller bedöms som utsiktslösa.

den sökte uppehåller sig där. Detsamma gäller i fråga om en tilltalad som söks för delgivning av stämning, *allmänt åtal* eller kallelse till förhandling, om försök till delgivning har misslyckats eller bedöms som utsiktslösa.

30 kap.

2 §

Om huvudförhandling har hållits, *skall* domen grundas på vad som förekommit vid förhandlingen. I domen får delta endast domare som varit med om hela huvudförhandlingen. Om ny huvudförhandling har hållits, *skall* domen grundas på vad som förekommit vid den. I fall som avses i 46 kap. 17 § andra meningen får domen grundas även på vad som har inhämtats efter huvudförhandlingen.

När ett mål avgörs utan huvudförhandling, *skall* domen grundas på vad handlingarna innehåller och vad som i övrigt förekommit i målet.

Om huvudförhandling har hållits, *ska* domen grundas på vad som förekommit vid förhandlingen. I domen får delta endast domare som varit med om hela huvudförhandlingen. Om ny huvudförhandling har hållits, *ska* domen grundas på vad som förekommit vid den. I fall som avses i 46 kap. 17 § andra meningen får domen grundas även på vad som har inhämtats efter huvudförhandlingen.

När ett mål avgörs utan huvudförhandling, *ska* domen grundas på vad handlingarna innehåller och vad som i övrigt förekommit i målet. *Protokoll eller anteckningar från förundersökningen får läggas till grund för avgörandet endast till den del uppgifterna har åberopats av part.*

3 a §

Rätten får inte döma den tilltalade till en brottspåföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än vad åklagaren yrkat. Oberoende av om åklagaren yrkat en annan påföljd

får dock rätten, med undantag för vad som föreskrivs i andra stycket, bestämma påföljden till överlämnade till särskild vård enligt 31 kap. och 32 kap. brottsbalken.

Vid tillämpningen av första stycket ska sluten ungdomsvård enligt 32 kap. 5 § brottsbalken jämföras med fängelse. Rätten får inte bestämma påföljden till rättspsykiatrisk vård enligt 31 kap. 3 § brottsbalken om åklagaren yrkat att påföljden ska bestämmas till böter.

3 b §

Ett beslut om särskild rättsverkan av brott får inte meddelas utan yrkande av part. Rätten får i fråga om sådan rättsverkan inte heller gå utöver vad som har yrkats.

Utan hinder av vad som föreskrivs i första stycket får rätten ålägga den tilltalade att betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond.

4 §

Handläggas i en rättegång flera åtal, må dom givas beträffande något av dem, *eburu* handläggningen angående de övriga *icke* avslutats. *Avse* åtalen samme tilltalade, må sådan dom dock ej givas med mindre synnerliga skäl äro därtill.

Handläggs i en rättegång flera åtal, får dom ges beträffande något av dem, *trots* att handläggningen angående de övriga *inte* avslutats (*deldom*). *Avser* åtalen samme tilltalade får dock *deldom* bara meddelas i fall som anges i andra stycket.

Om flera åtal mot en tilltalad handläggs i en rättegång ska *deldom* meddelas om det är till fördel för handläggningen av målet eller det annars finns särskilda skäl för det.

31 kap.

1 §

Döms den tilltalade för brottet i ett mål där åklagaren för talan, ska den tilltalade ersätta staten för vad som betalats av allmänna medel i ersättning till försvarare. Den tilltalade ska också ersätta staten för kostnaden att hämta honom eller henne till rätten och för sådan kostnad för blodprovstagning, blodundersökning, urinprovstagning och urinundersökning som avser honom eller henne och som har gjorts för utredning om brottet.

Ersättningsskyldigheten omfattar dock inte kostnader, som inte skäligen varit motiverade för utredningen, eller kostnader, som vållats genom vårdslöshet eller försummelse av någon annan än den tilltalade, hans eller hennes ombud eller försvarare som utsetts av honom eller henne.

Ersättningsskyldigheten omfattar dock inte *kostnader för rådgivning av advokat enligt 21 kap. 3 c §*, kostnader, som inte skäligen varit motiverade för utredningen, eller kostnader, som vållats genom vårdslöshet eller försummelse av någon annan än den tilltalade, hans eller hennes ombud eller försvarare som utsetts av honom eller henne.

Den tilltalade är inte i annat fall än som sägs i 4 § första stycket skyldig att betala mera av kostnaden för försvararen än vad han eller hon skulle ha fått betala i rättshjälpsavgift vid rättshjälp enligt rättshjälpslagen (1996:1619). Vad som sägs i den lagen om kostnad för rättshjälpsbiträde gäller i stället kostnad för offentlig försvarare.

Vad den tilltalade ska betala får jämkas eller efterges, om det finns skäl till det med hänsyn till den tilltalades brottslighet eller hans eller hennes personliga och ekonomiska förhållanden.

Om det belopp som den tilltalade skulle vara skyldig att ersätta understiger en viss av regeringen fastställd gräns, ska ersättningsskyldighet inte åläggas.

33 kap.

6 §

Bestämmelserna i 3, 34–38 och 47–51 §§ delgivningslagen (2010:1932) gäller inte delgivning av *stämning* i brottmål.

Bestämmelserna i 3, 34–38 och 47–51 §§ delgivningslagen (2010:1932) gäller inte delgivning av *allmänt åtal* eller stämning i brottmål.

Bestämmelserna i 24 § delgivningslagen hindrar inte att

Bestämmelserna i 24 § delgivningslagen hindrar inte att

den tilltalade delges *stämning och andra handlingar i ett brottmål* genom förenklad delgivning om han eller hon av polisman, åklagare, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen vid ett personligt sammanträffande har delgetts information om att sådan delgivning kan komma att användas i tingsrätten *och det vid den tidpunkt då handlingarna skickas till den tilltalade inte har förflutit längre tid än sex veckor sedan informationen lämnades.*

den tilltalade delges *åtalet och övriga yrkanden i samband med det* genom förenklad delgivning om han eller hon av polisman, åklagare, tulltjänsteman eller tjänsteman vid Kustbevakningen vid ett personligt sammanträffande har delgetts information om att sådan delgivning kan komma att användas *av åklagaren eller i tingsrätten.*

Vad som sägs i andra stycket ska också gälla delgivning av andra handlingar i ett brottmål.

35 kap.

6 §

Det ankommer på parterna att svara för bevisningen. Rätten får självmant inhämta bevisning endast i tvistemål där förlikning om saken inte är tillåten och i mål om brott som hör under allmänt åtal.

Det ankommer på parterna att svara för bevisningen. Rätten får självmant inhämta bevisning endast i tvistemål där förlikning om saken inte är tillåten och i mål om brott som hör under allmänt åtal *enbart i fråga om påföljd.*

36 kap.

17 §

Ett vittnesförhör *skall* inledas av den part som åberopat förhöret, om inte rätten bestämmer annat. Vid förhöret *skall* vittnet först beredas tillfälle att på egen hand eller, om det behövs, med stöd av frågor avge sin berättelse i ett sammanhang.

Motparten *skall* sedan få till-

Ett vittnesförhör *ska* inledas av den part som åberopat förhöret, om inte rätten bestämmer annat. Vid förhöret *ska* vittnet först beredas tillfälle att på egen hand eller, om det behövs, med stöd av frågor avge sin berättelse i ett sammanhang.

Motparten *ska* sedan få till-

fälle att höra vittnet. Om motparten inte är närvarande eller om det av annan anledning behövs, bör rätten leda denna del av förhöret.

Därefter får rätten och parterna ställa ytterligare frågor till vittnet. Den part som åberopat förhöret bör först få tillfälle till detta.

Har ingen av parterna eller båda åberopat förhöret, *skall* detta inledas av rätten, om det inte är lämpligare att någon av parterna inleder förhöret.

Frågor, som genom sitt innehåll, sin form eller sättet för deras framställande inbjuder till visst svar, får inte ställas annat än om det vid förhör enligt andra stycket behövs för att undersöka i vad mån vittnets berättelse stämmer med det verkliga händelseförloppet. Rätten *skall* avvisa frågor, som uppenbart inte hör till saken eller som är förvirrande eller på annat sätt otillbörliga.

fälle att höra vittnet. Om motparten inte är närvarande eller om det av annan anledning behövs, bör rätten leda denna del av förhöret.

Har ingen av parterna eller båda åberopat förhöret, *ska* detta inledas av rätten, om det inte är lämpligare att någon av parterna inleder förhöret.

Frågor, som genom sitt innehåll, sin form eller sättet för deras framställande inbjuder till visst svar, får inte ställas annat än om det vid förhör enligt andra stycket behövs för att undersöka i vad mån vittnets berättelse stämmer med det verkliga händelseförloppet. *En målsäganden får ställa de frågor som har betydelse för dennes rätt till skadestånd eller annan talan om enskilt anspråk som förs i målet även om talan om ansvar förs av åklagaren.* Rätten *ska* avvisa frågor, som uppenbart inte hör till saken eller som är förvirrande eller på annat sätt otillbörliga.

20 §

Uteblir ett vittne som kallats enligt 7 §, *skall* rätten förelägga nytt vite, om målet utsätts till senare dag, *eller* förordna att han *skall* hämtas till rätten antingen omedelbart eller till den senare dagen.

Uteblir ett vittne som kallats enligt 7 §, *ska* rätten, *i stället för att förelägga nytt vite om målet utsätts till senare dag, förordna att han eller hon ska* hämtas till rätten antingen omedelbart eller till den senare dagen, *om det inte finns särskilda skäl mot det.*

40 kap.

10 §

Då sakkunnig höres muntligen, företages förhöret av rätten. Med rättens tillstånd må dock sakkunnig höras av parterna. Rätten och parterna äge ställa frågor till den sakkunnige.

Rätten *skall* avvisa frågor, som uppenbart *ej* höra till saken eller som *äro* förvirrande eller *eljest* otillbörliga.

En målsäganden får ställa de frågor som har betydelse för dennes rätt till skadestånd eller annan talan om enskilt anspråk som förs i målet även om talan om ansvar förs av åklagaren. Rätten ska avvisa frågor, som uppenbart inte hör till saken eller som är förvirrande eller på annat sätt otillbörliga.

Har den sakkunnige avgivit skriftligt utlåtande, må, om rätten finner det lämpligt, utlåtandet helt eller delvis uppläsas.

45 kap.

1 §

Åtal väcks genom att åklagaren *hos* rätten *skriftligen ansöker om stämning mot den som skall tilltalas*. Åtal *skall* anses väckt när *stämningsansökan* kom in till rätten.

Åtal väcks genom att åklagaren *ger in i åtalet till* rätten. Åtal *ska* anses väckt när det kom in till rätten.

Rätten får i samråd med den berörda åklagaren eller åklagarmyndigheten uppdra åt åklagare att utfärda stämning. I sådant fall skall åklagaren i samband med att stämning utfärdas ge in ett exemplar av stämningen till rätten. Åtal anses väckt när detta exemplar kom in till rätten.

Nytt åtal får inte väckas mot den tilltalade för gärning för vilken han eller hon redan står under åtal.

1 a §

Har åklagaren utfärdat ett strafföreläggande som inte godkänts av den misstänkte, väcks åtal genom att strafföreläggandet ges in till rätten. Åtal ska anses väckt när föreläggandet kom in till rätten.

Strafföreläggande som ges in till rätten ska vara undertecknat av åklagaren enligt vad som föreskrivs i 4 §.

2 §

Åtal för förseelse i rättegången *må* väckas *utan stämning*.

Förövar någon annat brott inför rätten vid dess sammanträde, *må* åtal för brottet väckas *utan stämning*, om rätten med hänsyn till brottets beskaffenhet och andra omständigheter finner det lämpligt.

Är *eljest* för särskilt fall föreskrivet, att åtal *må* väckas *utan stämning*, vare det *gällande*.

Åtal för förseelse i rättegången *får* väckas *mundligen*.

Förövar någon annat brott inför rätten vid dess sammanträde, *får* åtal för brottet väckas *mundligen*, om rätten med hänsyn till brottets beskaffenhet och andra omständigheter finner det lämpligt.

Är *annars* för särskilt fall föreskrivet, att åtal *får* väckas *mundligen*, *så ska det gälla*.

3 §

Hava åtal väckts mot någon för flera brott eller åtal mot flera för att *hava tagit del i samma brott*, skola åtalen handläggas i en rättegång, om ej rätten finner särskild handläggning vara lämpligare. Åtal, som väckts mot flera för skilda brott, *må* handläggas i en rättegång, om det är till gagn för utredningen.

Ej må åtal förenas, med mindre åtalen väckts vid samma domstol och denna är behörig samt för

Har flera åtal väckts mot någon ska åtalen handläggas i en rättegång. Åtalen ska dock handläggas särskilt om det är till fördel för handläggningen eller *annars* är lämpligt.

Har åtal väckts mot flera för brott som har samband med varandra *får* åtalen handläggas i en

åtalet samma rättegångsform är tillämplig.

När skäl äro därtill, må åtal, som förenats, åter särskiljas.

rättegång om det är till fördel för handläggningen och även i övrigt är lämpligt.

Vid bedömningen av om åtal ska handläggas gemensamt eller särskilt enligt första och andra stycket ska rätten särskilt beakta om en gemensam handläggning riskerar att göra rättegången mer omfattande än vad som är nödvändigt. Åtal som handläggs gemensamt ska särskiljas när det finns anledning till det.

Ett åtal som rätten inte är behörig att handlägga får inte förenas med annat åtal. Åtal får inte heller förenas om det för åtalet gäller olika rättegångsformer.

4 §

I stämningsansökan skall åklagaren uppgive:

1. den tilltalade,
2. målsäganden, om någon sådan finns,
3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som behövs för dess kännetecknande, samt de bestämmelser, som är tillämpliga,
4. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis, *samt*
5. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte behörigheten framgår på annat sätt.

Vill åklagaren i samband med att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, skall i ansökan lämnas upp-

I åtalet ska åklagaren uppgive:

4. de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis,
5. sitt yrkande om påföljd,
6. de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som åklagaren vill framställa *samt*
7. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte behörigheten framgår på annat sätt.

gift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som skall styrkas med varje bevis.

Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *skall åklagaren ange detta i stämningsansökan.* Uppgift skall dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

Har åklagaren några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör dessa anges i *stämningsansökan.*

Ansökan ska vara *undertecknad* av åklagaren. En ansökan som ges in på elektronisk väg ska vara undertecknad med en elektronisk signatur enligt 2 § lagen (2000:832) om kvalificerade elektroniska signaturer eller överförs på ett sätt som uppfyller motsvarande krav på säkerhet.

Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *ska det anges när åtalet väcks.* Uppgift *ska* dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

Har åklagaren några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa anges *när åtalet väcks.* *Anser åklagaren att målet kan avgöras enligt 10 b § ska det anges.*

Åtalet ska vara *undertecknat* av åklagaren. En ansökan som ges in på elektronisk väg ska vara undertecknad med en elektronisk signatur enligt 2 § lagen (2000:832) om kvalificerade elektroniska signaturer eller överförs på ett sätt som uppfyller motsvarande krav på säkerhet.

4 a §

Vill åklagaren i samband med åtalet även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, ska åklagaren samtidigt med att åtalet väcks lämna uppgift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som ska styrkas med varje bevis.

Om åklagaren inte för talan om enskilt anspråk ska åklagaren

samtidigt med att åtalet väcks lämna uppgift om sådant anspråk som anmälts enligt 22 kap. 2 a §.

Talan om enskilt anspråk enligt första eller andra stycket ska anses väckt när uppgift om det kom in till rätten.

5 §

Väckt åtal *må icke* ändras. Åklagaren *äge* dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.

Åklagaren eller målsäganden *må ock*, sedan åtal väckts, *utan stämning* mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.

Såsom ändring av åtal anses *icke*, att åklagaren beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum *än i stämningen uppgivits* eller ny omständighet till stöd för åtalet.

Väckt åtal *får inte* ändras. Åklagaren *får* dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.

Åklagaren eller målsäganden *får också*, sedan åtal väckts, utan stämning mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.

Som ändring av åtal anses *inte*, att åklagaren

1. beträffande samma gärning inskränker sin talan, eller åberopar annat lagrum eller ny omständighet till stöd för åtalet,

2. *ändrar sitt yrkande om påföljd, eller*

3. *ändrar eller framställer nytt yrkande om särskild rättsverkan av brott.*

7 §

Har förundersökning *ägt rum* i målet, ska åklagaren, då åtalet väcks eller så snart som möjligt

Har förundersökning *genomförs* i målet, ska åklagaren, då åtalet väcks eller så snart som

därefter, till rätten ge in protokoll eller anteckningar från förundersökningen samt de skriftliga handlingar och föremål som åberopas som bevis. Sådant som inte rör åtalet bör dock inte ges in.

möjligt därefter, till rätten ge in protokoll eller anteckningar från förundersökningen samt de skriftliga handlingar och föremål som åberopas som bevis. Sådant som inte rör åtalet, bör dock inte ges in.

Har strafföreläggande utfärdats ska åklagaren inom samma tid till tingsrätten även ge in en handling som den tilltalade lämnat till åklagaren i anledning av åtalet och övriga skriftliga handlingar och föremål i målet.

8 §

Stämningsansökan skall avvisas, om rätten finner uppenbart, att den som väcker åtalet icke äger tala å brottet eller att målet på grund av annat rättegångshinder icke kan upptagas till prövning.

Åtalet ska avvisas, om rätten finner att den som väcker åtalet inte får föra talan om brottet eller att målet på grund av annat rättegångshinder inte kan prövas.

9 §

Avvisas inte ansökan, skall rätten utfärda stämning på den tilltalade att svara på åtalet.

Stämningen skall tillsammans med stämningsansökan och därvid fogade handlingar delges den tilltalade. Uppgift om målsägandes eller vittens ålder, yrke och bostadsadress, som saknar betydelse för åtalet, skall inte framgå av de handlingar som delges.

I samband med att åtalet väcks ska åklagaren sända eller lämna ett exemplar av åtalet tillsammans med därvid fogade handlingar till den som ska tilltalas. Det samma gäller enskilda anspråk som åklagaren för enligt 22 kap. 2 § eller som anmälts till åklagaren enligt 22 kap. 2 a §. Handlingarna ska delges den tilltalade. Uppgift om målsägandes eller vittens ålder, yrke och bostadsadress, som saknar betydelse för

åtalet, ska inte framgå av de handlingar som delges.

När den tilltalade delgetts av åklagaren ska denne ge in bevis om delgivning till rätten. Om delgivning inte kunnat ske ska åklagaren upplysa rätten om det senast när tiden för den tilltalades svar enligt 10 § gått ut.

10 §

I stämningen skall rätten även förelägga den tilltalade att muntligen eller skriftligen uppge vilken bevisning han åberopar och vad han vill styrka med varje bevis. Detta gäller dock inte, om det på grund av den tilltalades erkännande eller andra omständigheter kan antas att uppgift om bevisning inte behövs.

I samband med att åtalet väcks ska åklagaren upplysa den tilltalade om rätten till rådgivning av advokat enligt 21 kap. 3 c § och förelägga den tilltalade att muntligen eller skriftligen till rätten inom viss tid

1. uppge sin inställning till åtalet och de yrkanden som framställs i detta,

2. uppge sin inställning till enskilda anspråk som framställts om det inte är uppenbart att det inte behövs,

3. uppge de huvudsakliga skälen för sin inställning om det behövs,

4. uppge om han eller hon åberopar bevisning och i så fall vilken bevisningen är och vad han eller hon vill styrka med varje bevis, och

5. yttra sig över frågan om målet kan avgöras utan huvudförhandling i de fall då det kan vara aktuellt att avgöra målet utan en sådan.

De skriftliga bevis som åberopas bör ges in samtidigt med att bevisuppgift lämnas.

Om det behövs för att huvudförhandlingen skall kunna genomföras på ett ändamålsenligt sätt,

får rätten också förelägga den tilltalade att skriftligen redovisa sin inställning till åtalet och grunden för den.

Kan målet enligt åklagaren avgöras enligt 10 b § ska den tilltalade föreläggas att ange om han eller hon samtycker till det. Kan målet avgöras enligt 10 a § första stycket 3 ska åklagaren bereda den tilltalade tillfälle att slutföra talan och lämna sådan information som anges i 10 a § andra stycket.

10 a §

Ett mål *skall* avgöras efter huvudförhandling. Utan en sådan förhandling får rätten dock

1. avgöra ett mål på annat sätt än genom dom,
2. meddela frikännande dom enligt 20 kap. 9 § andra stycket, *och*

3. meddela dom i mål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, om huvudförhandling varken begärs av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet.

Innan ett mål avgörs med stöd av första stycket 3, *skall*

1. den tilltalade informeras om att målet kan komma att avgöras utan huvudförhandling och om sin rätt till en sådan förhandling, och

2. parterna, om de inte kan anses redan ha slutfört sin talan, ges tillfälle till detta.

Ett mål *ska* avgöras efter huvudförhandling. Utan en sådan förhandling får rätten dock

2. meddela frikännande dom enligt 20 kap. 9 § andra stycket,

3. meddela dom i mål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, om huvudförhandling varken begärs av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet, *och*

4. meddela dom enligt 10 b §.

Innan ett mål avgörs med stöd av första stycket 3, *ska*

10 b §

Rätten får, med den begränsning som följer av 10 c §, utan att hålla huvudförhandling meddela dom i mål i vilket

1. den tilltalade har erkänt gärningen hos rätten, godtagit påföljden och de övriga yrkanden som framställts i samband med åtalet samt samtyckt till att målet avgörs på detta sätt, och

2. huvudförhandling varken begärts av åklagaren eller av den tilltalade eller behövs av särskilda skäl.

Innan ett mål avgörs enligt första stycket ska den tilltalade ha fått information om rätten till rådgivning av advokat enligt 21 kap. 3 c §.

10 c §

Ett mål får inte avgöras enligt 10 b § om åklagaren yrkat att påföljden ska bestämmas till

1. fängelse i mer än sex månader,
2. villkorlig dom i förening med samhällstjänst om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader,

3. skyddstillsyn i förening med fängelse enligt 28 kap. 3 § brottsbalken,

4. skyddstillsyn i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader,

5. sluten ungdomsvård, eller

6. rättspsykiatrisk vård.

Vad som anges i första stycket gäller också om åklagaren yrkat att

1. villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff ska förverkas med mer än sex månader, eller

2. påföljden ska bestämmas till fängelse och villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff ska förverkas samt strafftiden sammantaget överstiger sex månader.

Med de påföljder som anges i första stycket 1–5 ska likställas förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken.

11 §

Finnes, för att målet skall kunna vid huvudförhandlingen slutföras i ett sammanhang, förundersökningen böra fullständigas eller, om förundersökning ej ägt rum, sådan böra företagas, äge rätten meddela åklagaren föreläggande därom.

Om det behövs för att målet ska kunna slutföras i ett sammanhang vid huvudförhandlingen, får rätten på yrkande av part förelägga åklagaren att utföra förundersökning eller komplettera den.

Om en part vill att en åtgärd enligt första stycket ska vidtas, ska han eller hon så snart som möjligt begära det hos rätten.

13 §

Rätten ska, allt efter målets beskaffenhet, verka för att målet förbereds så att det kan avgöras på ett ändamålsenligt sätt. Rätten ska genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter eller ofullständigheter i parternas yrkanden, inställningar eller bevisuppgifter.

13 §

Om det behövs för målets förberedelse eller av något annat skäl, *skall* rätten hålla sammanträde med parter och andra som berörs. *I fråga om kallelse av parter skall 15 § tillämpas.*

Uteblir någon som kallats till sammanträdet, får detta ändå hållas, om det främjar beredningen av målet. Om den som uteblivit förelagts vite, får rätten besluta att nytt vite *skall* föreläggas eller att han eller hon *skall* hämtas till rätten.

I 24–27 kap. finns bestämmelser om sammanträde för prövning av tvångsmedel.

13 a §

Om det behövs för målets förberedelse eller av något annat skäl, *ska* rätten hålla sammanträde med parter och andra som berörs. *Om målet är eller kan förväntas bli omfattande ska sådant sammanträde hållas om det inte är obehövligt eller det annars finns särskilda skäl som talar mot det.*

I fråga om kallelse av parter ska 15 § tillämpas. Uteblir någon som kallats till sammanträdet, får detta ändå hållas, om det främjar beredningen av målet. Om den som uteblivit förelagts vite, får rätten besluta att nytt vite *ska* föreläggas eller att han eller hon *ska* hämtas till rätten.

13 b §

Om det med hänsyn till ett kommande måls förväntade omfattning eller något annat skäl finns ett särskilt behov av att rättegången förbereds innan åtalet väcks får förberedelsesammanträde enligt 13 a § hållas efter att den misstänkte och dennes försvarare underrättats om sin rätt att ange ytterligare utredning enligt 23 kap. 18 § rättegångsbalken.

I fråga om kallelse av åklagaren, den misstänkte och dennes försvarare tillämpas 15 §. Om det är till fördel för handläggningen får även andra som berörs av den kommande rättegången kallas. I

övrigt gäller 13 a § andra stycket när sammanträden hålls innan åtalet har väckts.

13 c §

Om det behövs förberedande åtgärder för att huvudförhandlingen ska kunna genomföras på ett ändamålsenligt sätt ska rätten förbereda målet genom skriftväxling om det med hänsyn till målets beskaffenhet är lämpligare än att sammanträde hålls. Förberedande åtgärder får även ske genom annan handläggning. Om det är lämpligt får olika former av förberedelse förenas.

13 d §

I 56 kap. 13–15 §§ finns bestämmelser om att tingsrätten får hänskjuta en fråga till prövning av Högsta domstolen.

Om särskilda tidsfrister gäller för handläggningen i tingsrätten enligt 14 och 14 a §§ ska tingsrätten fatta beslut om hänskjutande senast vid den tidpunkt då huvudförhandling annars ska påbörjas i målet. Om en fråga hänskjutits till Högsta domstolen i ett sådant mål gäller vad som är föreskrivet om tidsfrister för handläggningen i tingsrätten enligt 14 och 14 a §§ från den dag då handläggningen i Högsta domstolen avslutats.

14 §

Rätten ska bestämma tid för huvudförhandling så snart som möjligt. För behandling av en rättegångsfråga eller en del av saken, som får avgöras särskilt, får huvudförhandling sättas ut, trots att målet i övrigt inte är berett till huvudförhandling.

Är den tilltalade anhållen eller häktad, ska huvudförhandling påbörjas snarast och senast inom två veckor från den dag, då åtalet väcktes, om *inte längre uppskov är nödvändigt på grund av åtgärd som avses i 11 eller 12 §, målets omfattning eller annan omständighet*. Har den tilltalade häktats efter åtalet, ska tiden räknas från dagen för hans eller hennes häktande.

Är den tilltalade ålagd reseförbud, ska huvudförhandling påbörjas snarast och senast inom en månad från den dag då åtalet väcktes, om inte längre uppskov är nödvändigt på grund av åtgärd som avses i 11 eller 12 §, målets omfattning eller annan omständighet. Har reseförbudet meddelats efter åtalet, ska tiden räknas från dagen för delgivning av beslutet.

14 a §

Om den tilltalade är anhållen eller häktad och det finns behov av sammanträde enligt 13 a § ska sådant sammanträde hållas senast inom två veckor från den dag då åtalet väcktes. När sammanträde hållits ska huvudförhandlingen i stället för vad som anges i 14 § andra stycket påbörjas senast inom fyra veckor från den dag då åtalet väcktes. Har den tilltalade häktats efter åtalet, ska tiden räknas från dagen för hans eller hennes häktande.

Om den tilltalade är anhållen eller häktad får huvudförhandling

påbörjas senare än vad som anges i första stycket eller 14 § andra stycket, om längre uppskov är nödvändigt på grund av åtgärd som avses i 11 eller 12 §, målets omfattning eller annan omständighet. Om uppskov behövs för att utredningen av den tilltalades personliga förhållanden ska kunna färdigställas ska huvudförhandlingen påbörjas senare om den tilltalade inte har något att invända mot det och det inte heller av något annat skäl är olämpligt.

15 §

Till huvudförhandlingen *skall* åklagaren kallas. *Biträder målsäganden åtalet eller för han eller hon annars* talan jämte åklagaren eller *skall* han eller hon höras i anledning av åklagarens talan, *skall* även målsäganden kallas. *Skall* målsäganden infinna sig personligen, *skall* rätten förelägga honom eller henne vite.

Den tilltalade *skall* kallas till huvudförhandlingen *i stämningen eller genom särskild kallelse. Skall* han eller hon infinna sig personligen eller krävs det att han eller hon på annat sätt är närvarande, *skall* rätten förelägga honom eller henne vite. Om det finns anledning att anta att den tilltalade inte skulle följa ett sådant föreläggande, får rätten besluta att han eller hon *skall* hämtas till huvudförhandlingen. Kan målet enligt 46 kap. 15 a § komma att avgöras trots

Till huvudförhandlingen *ska* åklagaren kallas. För målsäganden talan jämte åklagaren eller *ska* han eller hon höras i anledning av åklagarens talan, *ska* även målsäganden kallas. *Ska* målsäganden infinna sig personligen, *ska* rätten förelägga honom eller henne vite.

Den tilltalade *ska* kallas till huvudförhandlingen genom särskild kallelse. *Ska* han eller hon infinna sig personligen eller krävs det att han eller hon på annat sätt är närvarande, *ska* rätten förelägga honom eller henne vite. Om det finns anledning att anta att den tilltalade inte skulle följa ett sådant föreläggande, får rätten besluta att han eller hon *ska* hämtas till huvudförhandlingen. Kan målet enligt 46 kap. 15 a § komma att avgöras trots att den tilltalade har inställt sig

att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, *skall* han eller hon i kallelsen erinras om detta. Rätten beslutar om inställandet av den som är anhållen eller häktad.

endast genom ombud eller har uteblivit, *ska* han eller hon i kallelsen erinras om detta. *Den tilltalade ska även erinras om att rätten, om han eller hon uteblir och målet inte går att avgöra, kan besluta att häkta honom eller henne om det finns förutsättningar för det.* Rätten beslutar om inställandet av den som är anhållen eller häktad.

Annan svarande än den tilltalade ska kallas till huvudförhandlingen och, om det finns skäl för det, erinras om att talan mot denne kan komma att avgöras trots att han eller hon endast inställer sig genom ombud eller uteblir vid huvudförhandlingen. Rätten får också förelägga vite enligt 9 kap. 7 §.

Bestämmelser om kallande av vittne och sakkunnig finns i 36 och 40 kap.

16 §

En stämning som utfärdas av åklagaren skall ha det innehåll som i 4 § anges om stämningsansökan och vara undertecknad av åklagaren.

I stämningen skall åklagaren dessutom förelägga den tilltalade att inom en viss, av åklagaren bestämd tid muntligen eller skriftligen hos rätten ange de bevis som han eller hon vill åberopa vid huvudförhandlingen och vad som skall styrkas med varje särskilt bevis. Det gäller dock inte om åklagaren på grund av den tilltalades erkännande eller någon

Om det är lämpligt, får åklagaren i samband med att åtal väcks även kalla den tilltalade till huvudförhandling.

annan omständighet finner att det är uppenbart att bevis inte kommer att anges av den tilltalade. Om det är lämpligt, får åklagaren i stämningen kalla den tilltalade till huvudförhandling.

En åklagare som sätter ut ett mål till huvudförhandling *skall* följa de föreskrifter om tiden för huvudförhandling som meddelats av rätten. Åklagaren får ombesörja sådana kallelser och förelägganden som avses i 15 §.

Stämningen och till denna fogade handlingar skall delges den tilltalade. Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress, som saknar betydelse för åtalet, skall inte framgå av de handlingar som delges. Sedan stämningen delgetts skall bevis om detta ges in till rätten. När sådana kallelser och förelägganden som avses i tredje stycket delgetts, skall de med bevis om delgivning ges in till rätten.

Frågor om utdömande av vite som förelagts i en kallelse med stöd av *tredje* stycket prövas av rätten utan särskild ansökan.

En åklagare som sätter ut ett mål till huvudförhandling *ska* följa de föreskrifter om tiden för huvudförhandling som meddelats av rätten. Åklagaren får ombesörja sådana kallelser och förelägganden som avses i 15 §.

När sådana kallelser och förelägganden som avses i *andra* stycket delgetts, *ska* de med bevis om delgivning ges in till rätten.

Frågor om utdömande av vite som förelagts i en kallelse med stöd av *andra* stycket prövas av rätten utan särskild ansökan.

46 kap.

6 §

Vid huvudförhandlingen *skall* åklagaren framställa sitt yrkande. Den tilltalade *skall* uppmanas att kort ange sin ståndpunkt och grunden för den. Åklagaren *skall* därefter utveckla sin talan. Målsäganden och den tilltalade *skall* i den mån det behövs beredas

Vid huvudförhandlingen *ska* åklagaren framställa sitt yrkande. Den tilltalade *ska* uppmanas att kort ange sin ståndpunkt och grunden för den. Åklagaren *ska* därefter utveckla sin talan. Målsäganden och den tilltalade *ska* i den mån det behövs beredas

tillfälle att utveckla sin talan.

Därefter *skall* målsäganden och den tilltalade höras och annan bevisning läggs fram. Förhör med målsäganden och den tilltalade bör äga rum innan vittnesbevisning tas upp om den omständighet som förhöret gäller.

Om huvudförhandling hålls trots att målsäganden eller den tilltalade inte är närvarande, *skall* rätten i den mån det behövs se till att det som han eller hon tidigare har anfört läggs fram ur handlingarna.

Framställningar enligt första och tredje styckena samt framläggande av bevisningen får ske genom hänvisningar till handlingar i målet, om rätten finner det lämpligt.

tillfälle att utveckla sin talan.

Därefter *ska* målsäganden och den tilltalade höras och annan bevisning läggs fram. Förhör med målsäganden och den tilltalade bör äga rum innan vittnesbevisning tas upp om den omständighet som förhöret gäller.

Om huvudförhandling hålls trots att målsäganden eller den tilltalade inte är närvarande, *ska* rätten i den mån det behövs se till att det som han eller hon tidigare har anfört läggs fram ur handlingarna.

Om den tilltalade erkänner gärningen sedan åklagaren framställt sitt yrkande, behöver parterna inte utveckla talan eller lägga fram bevisning, om det med hänsyn till vad gärningen rör och övriga omständigheter är uppenbart obehövligt.

8 §

Om målsäganden inte för talan i målet och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna, får rätten bestämma att *målsäganden* inte *skall* vara närvarande vid huvudförhandlingen innan han *skall* höras.

Om det finns särskilda skäl för det och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna, får rätten bestämma att *en målsägande som inte för talan i målet* inte *ska* vara närvarande vid huvudförhandlingen innan han *eller hon ska* höras.

14 §

Underlåter målsägande, som *skall* höras i anledning av åklagarens talan, att infinna sig per-

Underlåter målsägande, som *ska* höras i anledning av åklagarens talan, att infinna sig per-

sonligen vid rättegångstillfälle för huvudförhandling, *ä*ge rätten *i stället för att förelägga nytt vite förordna, att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.*

sonligen vid rättegångstillfälle för huvudförhandling, *ska* rätten, *ta ställning till om ett förelagt vite ska dömas ut samt fatta beslut om målets fortsatta handläggning enligt andra stycket.*

Om det inte finns särskilda skäl mot det ska rätten, i stället för att förelägga nytt vite, förordna att målsäganden ska hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.

15 §

Uteblir den tilltalade från ett rättegångstillfälle för huvudförhandling eller inställer han eller hon sig genom ombud då han eller hon har förelagts att infinna sig personligen, *skall* rätten i första hand pröva om målet kan avgöras enligt 15 a §. Är det inte möjligt att avgöra målet *skall* rätten *besluta att den tilltalade skall*

1. *kallas på nytt vid vite,*
2. *hämtas till rätten antingen omedelbart eller till en senare dag eller*

3. *häktas, om det finns förutsättningar för det.*

Uteblir den tilltalade från ett rättegångstillfälle för huvudförhandling eller inställer han eller hon sig genom ombud då han eller hon har förelagts att infinna sig personligen, *ska* rätten i första hand pröva om målet kan avgöras enligt 15 a §. Är det inte möjligt att avgöra målet *ska* rätten *ta ställning till om ett förelagt vite ska dömas ut samt fatta beslut om målets fortsatta handläggning enligt andra stycket.*

Om det inte finns särskilda skäl mot det ska den tilltalade hämtas till rätten antingen omedelbart eller till en senare dag. Är det sannolikt att hämtning inte kan ske ska den tilltalade i stället häktas, om det finns förutsättningar för det enligt 24 kap. I annat fall ska han eller hon kallas på nytt vid vite.

15 a §

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,

2. den tilltalade, sedan han eller hon har delgetts stämning, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

Med de påföljder som anges i första stycket 1 skall likställas förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken. Det gäller dock inte, om i samband med förordnandet villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff skall förklaras förverkad i fråga om en strafftid som över-

Om det inte finns särskilda skäl mot det får målet avgöras utan att den tilltalade är personligen närvarande, om det inte finns anledning att döma till

1. fängelse i mer än sex månader,

2. villkorlig dom i förening med samhällstjänst om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader,

3. skyddstillsyn i förening med fängelse enligt 28 kap. 3 § brottsbalken,

4. skyddstillsyn i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader, eller

5. sluten ungdomsvård.

Vad som anges i första stycket gäller också om det inte finns anledning att

1. förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med mer än sex månader, eller

2. bestämma påföljden till fängelse och förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med en strafftid som sammanlagt överstiger sex månader.

Med de påföljder som anges i första stycket 1–5 ska likställas förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken.

stiger tre månader.

I de fall som avses i första stycket 2 får målet avgöras även om den tilltalade inte har delgetts kallelse till förhandlingen.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

15 b §

Om det inte finns särskilda skäl mot det får målet också avgöras utan att den tilltalade är personligen närvarande om

1. den tilltalade, sedan han eller hon har fått del av åtalet, har avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller

2. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro därför inte är nödvändig.

I de fall som avses i första stycket 1 får målet avgöras även om den tilltalade inte har fått del av kallelse till förhandlingen.

47 kap.

2 §

En ansökan om stämning skall innehålla uppgifter om

1. den tilltalade,

2. den brottsliga gärningen med *angivande av tid* och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som *erfordras* för dess kännetecknande, *samt det eller de lagrum*, som är tillämpliga,

En ansökan om stämning ska innehålla uppgifter om

2. den brottsliga gärningen med *uppgift om tid* och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som *behövs* för dess kännetecknande, *samt de bestämmelser*, som är tillämpliga,

3. det enskilda anspråk, som målsäganden vill framställa samt en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för anspråket,

4. de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som målsäganden vill framställa,

4. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis samt

5. de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis samt

5. sådana omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår av vad som anförs i övrigt.

6. de omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår på annat sätt.

Har målsäganden några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör *han ange* dessa i ansökningen.

Har målsäganden några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa *anges* i ansökningen.

Ansökningen *skall* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans ombud.

Ansökningen *ska* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans *eller hennes* ombud.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *skall* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *ska* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

7 §

Vid förberedelsen bör den tilltalade avge svaromål och ange, om han erkänner eller förnekar gärningen, samt yttra sig över de omständigheter på vilka åtalet grundats. Han bör också ange de omständigheter som han vill anföra.

Parterna bör därefter var för sig ange de ytterligare omständigheter som de vill anföra samt yttra sig över vad motparten anfört. De *skall* också, i den mån det inte skett tidigare, uppge de bevis som de vill åberopa och vad de vill styrka med varje bevis. Skriftliga bevis, som inte redan företetts, *skall* genast framläggas.

Rätten får bestämma att olika frågor eller delar av målet skall behandlas var för sig vid förberedelsen.

7 a §

Rätten ska, allt efter målets beskaffenhet, verka för att målet förbereds så att det kan avgöras på ett ändamålsenligt sätt. Rätten ska genom frågor och påpekanden försöka avhjälpa otydligheter eller ofullständigheter i parternas yrkanden, inställningar eller bevisuppgifter.

Rätten får bestämma att olika frågor eller delar av målet ska behandlas var för sig vid förberedelsen.

20 a §

I 56 kap. 13–15 §§ finns bestämmelser om att tingsrätten får hänskjuta en fråga till prövning av Högsta domstolen.

Om särskilda tidsfrister gäller för handläggningen i tingsrätten enligt 22 § ska tingsrätten fatta beslut om hänskjutande senast vid den tidpunkt då huvudförhandling annars ska påbörjas i målet. Om en fråga hänskjutits till Högsta domstolen i ett sådant mål gäller vad som är föreskrivet om tidsfrister för handläggningen i tingsrätten i 22 § från den dag då handläggningen i Högsta domstolen avslutats.

48 kap.**2 §**

Strafföreläggande enligt detta kapitel innebär att den misstänkte till godkännande omedelbart eller inom viss tid föreläggs ett bötesstraff efter vad åklagaren anser att brottet bör föranleda. *Under förutsättningar som anges i 4 § andra stycket får strafföreläggande avse villkorlig dom eller sådan påföljd i förening med böter.* Av 5 a § framgår att ett strafföreläggande också får omfatta ett enskilt anspråk som avser betalningsskyldighet.

Strafföreläggande enligt detta kapitel innebär att den misstänkte till godkännande omedelbart eller inom viss tid föreläggs ett bötesstraff efter vad åklagaren anser att brottet bör föranleda. Av 5 a § framgår att ett strafföreläggande också får omfatta ett enskilt anspråk som avser betalningsskyldighet.

Föreläggande av ordningsbot enligt detta kapitel innebär att den misstänkte till godkännande omedelbart eller inom viss tid föreläggs ett bötesstraff efter vad som bestämts enligt 14 §.

Är brott förenat med egendoms förverkande, annan sådan särskild rättsverkan eller särskild rättsverkan i form av avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond, ska också denna föreläggas den misstänkte till godkännande. Detsamma gäller kostnad för blodprovstagning, blodundersökning, urinprovstagning och urinundersökning som avser den misstänkte och som har gjorts för utredning om brottet. I fråga om sådan kostnad tillämpas bestämmelserna om särskild rättsverkan.

Är brott förenat med företagsbot ska också denna genom strafföreläggande föreläggas den misstänkte till godkännande.

4 §

Bötesstraff får föreläggas genom strafföreläggande beträffande brott, för vilket böter ingår i straffskalan, dock inte normerade böter. Det finns särskilda bestämmelser om föreläggande av bötesstraff för brott som har begåtts av någon som är under arton år. Bestämmelsen i 34 kap. 1 § första stycket 2 brottsbalken är tillämplig vid föreläggande av bötesstraff.

Villkorlig dom eller sådan påföljd i förening med böter får föreläggas genom strafföreläggande i

fall då det är uppenbart att rätten skulle döma till sådan påföljd. Detta gäller dock inte för brott som har begåtts av någon som inte har fyllt 18 år eller om det finns anledning att förena den villkorliga domen med en föreskrift om samhällstjänst.

Företagsbot får föreläggas genom strafföreläggande i fall då boten inte överstiger 500 000 kr.

5 §

Strafföreläggande får inte utfärdas, om förutsättningar för allmänt åtal inte föreligger, om i föreläggandet inte tas upp alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligger till bedömning, eller om målsäganden förklarar att han eller hon avser att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet som avser annat än betalningsskyldighet.

Strafföreläggande ska utfärdas om det finns förutsättningar för allmänt åtal och inte särskilda skäl talar mot det.

Strafföreläggande får dock inte utfärdas om i föreläggandet inte tas upp alla brott av den misstänkte, vilka enligt åklagarens vetskap föreligger till bedömning, eller om målsäganden förklarar att han eller hon avser att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet som avser annat än betalningsskyldighet.

6 §

Ett strafföreläggande *skall* innehålla uppgift om

1. den åklagare som har utfärdat föreläggandet,
2. den misstänkte,

3. brottet med *angivande av* tid och plats för dess begående samt övriga omständigheter som behövs för att känneteckna *det*,

4. den eller de bestämmelser som är tillämpliga när det gäller brottet,

5. det straff och den särskilda rättsverkan, som föreläggs den misstänkte, *och*

6. det enskilda anspråk som föreläggs den misstänkte med uppgift om *målsäganden och* de omständigheter som anspråket grundar sig på.

Ett strafföreläggande *ska* innehålla uppgift om

3. *målsäganden, om någon sådan finns*

4. *den brottsliga gärningen* med *uppgift om* tid och plats för dess begående samt övriga omständigheter som behövs för att känneteckna *den*,

5. den eller de bestämmelser som är tillämpliga när det gäller brottet,

6. det straff och den särskilda rättsverkan, som föreläggs den misstänkte,

7. det enskilda anspråk som föreläggs den misstänkte med uppgift om de omständigheter som anspråket grundar sig på,

8. *de bevis som, om åtal väcks, åberopas till stöd för åtalet och talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. och vad som ska styrkas med varje bevis,*

9. *de omständigheter som gör domstolen behörig om åtal väcks, om inte behörigheten framgår på annat sätt,*

10. *åklagarens önskemål om hur målet ska handläggas om åtal väcks, och*

11. *den misstänkte har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av strafföreläggandet och tiden för frihetsberövandet.*

7 §

Utfärdas ett strafföreläggande till godkännande inom viss tid, ska den misstänkte ges

1. *upplysning om* sättet för godkännande och om den tid som fastställts för detta, *och*

2. *upplysning* att, om godkännande inte sker, åtal kan ägas efter utgången av den fastställda tiden.

Utfärdas ett strafföreläggande till godkännande inom viss tid, ska den misstänkte *upplysas om*

1. sättet för godkännande och om den tid som fastställts för detta,

2. att, om godkännande inte sker, åtal *och talan om enskilt anspråk enligt 22 kap.* kan väckas efter utgången av den fastställda tiden, *och*

3. att målet kan komma att avgöras av rätten utan huvudförhandling och om rätten till en sådan förhandling.

Den misstänkte ska ges tillfälle att inom samma tid skriftligen

1. svara på åtalet och lämna bevisuppgift enligt 45 kap. 10 §,

2. slutföra sin talan, och

3. yttra sig över frågan om målet kan avgöras utan huvudförhandling.

Den misstänktes svar ska lämnas till åklagaren.

8 §

Ett skriftligt besked med strafföreläggandets innehåll och sådana upplysningar som anges i 7 § skall lämnas eller sändas till den misstänkte.

Ett skriftligt besked med strafföreläggandets innehåll och sådana upplysningar som anges i 7 § ska lämnas eller sändas till den misstänkte. *Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress, som saknar betydelse för åtalet, ska inte framgå av handlingarna.*

10 §

Skriftligt godkännande av strafföreläggande, *som inte avser villkorlig dom*, får i den misstänktes ställe lämnas av den som är ombud för honom, om det till åklagaren *inges* fullmakt i original.

Fullmakten *skall*, utöver vad som följer av 12 kap., innehålla

1. förklaring att ombudet har rätt att godkänna strafföreläggande på den misstänktes vägnar,

2. uppgift om det brott som godkännandet får avse, varvid *skall* anges brottets art samt tid och plats för dess begående, samt

3. uppgift om den högsta bötespåföljd, den särskilda rättsverkan och det enskilda anspråk som den misstänkte är villig att godta.

Har sådan fullmakt getts in till åklagaren, får ombudet *motta* handlingar i saken på den misstänktes vägnar.

Skriftligt godkännande av strafföreläggande får i den misstänktes ställe lämnas av den som är ombud för honom *eller henne*, om det till åklagaren *ges in* fullmakt i original.

Fullmakten *ska*, utöver vad som följer av 12 kap., innehålla

2. uppgift om det brott som godkännandet får avse, varvid *ska* anges brottets art samt tid och plats för dess begående, samt

3. uppgift om det brott som godkännandet får avse, varvid *ska* anges brottets art samt tid och plats för dess begående, samt

Har sådan fullmakt getts in till åklagaren, får ombudet *ta emot* handlingar i saken på den misstänktes vägnar.

12 §

Ett godkännande är utan verkan om det sker sedan åklagaren har

1. utfärdat *stämning*, *stämningensansökan* eller ett nytt strafföreläggande,

2. beslutat att inte väcka åtal för brottet, eller

3. beslutat att lägga ned eller inte inleda en förundersökning.

19 §

Godkännes föreläggande av ordningsbot sedan åklagaren *utfärdat stämning eller stämningensansökan*, är godkännandet utan verkan. Sker godkännandet sedan strafföreläggande utfärdats, är godkännandet också utan verkan, om *icke* den åklagare som utfärdat strafföreläggandet förklarar, att godkännandet *skall* gälla, och återkallar strafföreläggandet.

Godkänns ett föreläggande av ordningsbot sedan åklagaren *väckt åtal*, är godkännandet utan verkan. Sker godkännandet sedan strafföreläggande utfärdats, är godkännandet också utan verkan, om *inte* den åklagare som utfärdat strafföreläggandet förklarar, att godkännandet *ska* gälla, och återkallar strafföreläggandet.

49 kap.

14 a §

Prövningstillstånd får begränsas till att gälla en viss del av en dom eller ett slutligt beslut, om utgången i den delen inte kan påverka andra delar av det överklagade avgörandet.

Ett prövningstillstånd som meddelas utan en sådan begränsning som avses i första stycket gäller

1. domen eller det slutliga beslutet i den utsträckning parten har överklagat avgörandet,

2. överklagade beslut som har tagits in i domen eller det slutliga beslutet och som inte angår ett ombud, ett vittne, en sakkunnig eller någon annan som inte var part eller intervenient i tingsrätten, och

3. överklagade beslut som får överklagas endast i samband med att domen eller det slutliga beslutet överklagas.

Meddelas inte prövningstillstånd skall tingsrättens avgörande stå fast. En upplysning om detta skall tas in i hovrättens beslut.

14 b §

Om hovrätten inte meddelar prövningstillstånd ska tingsrättens avgörande stå fast. En upplysning om detta ska tas in i hovrättens beslut. Dessutom ska det framgå av beslutet att hovrätten

1. tagit del av överklagandet och utredningen i målet,

2. prövat om grunderna för prövningstillstånd är uppfyllda, och

3. inte meddelat prövningstillstånd.

51 kap.

4 §

Överklagandet *skall* innehålla uppgifter om

1. den dom som överklagas,
2. i vilken del domen överklagas och den ändring i domen

Överklagandet *ska* innehålla uppgifter om

2. i vilken del domen överklagas och den ändring i domen

som yrkas,

3. grunderna för överklagandet och i vilket avseende tingsrättens domskäl enligt klagandens mening är oriktiga,

4. de omständigheter som åberopas till stöd för att prövnings-tillstånd *skall* meddelas, *när sådant tillstånd krävs*, och

5. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis.

Skriftliga bevis som inte har lagts fram tidigare *skall* ges in samtidigt med överklagandet. Vill klaganden att det *skall* hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, *skall* han eller hon ange det och skälen till detta. Klaganden *skall* också ange om han eller hon vill att målsäganden eller den tilltalade *skall* infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Är den tilltalade anhållen eller häktad, *skall* det anges.

som yrkas, *samt i vilken del domen godtas*,

3. grunderna för överklagandet och i vilket avseende tingsrättens domskäl enligt klagandens mening är oriktiga, *samt i vilket avseende domskälen inte sätts i fråga*,

4. de omständigheter som åberopas till stöd för att prövnings-tillstånd *ska* meddelas, och

5. de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis.

Skriftliga bevis som inte har lagts fram tidigare *ska* ges in samtidigt med överklagandet. Vill klaganden att det *ska* hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, *ska* han eller hon ange det och skälen till detta. Klaganden *ska* också ange om han eller hon vill att målsäganden eller den tilltalade *ska* infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Är den tilltalade anhållen eller häktad, *ska* det anges.

Har klaganden andra synpunkter på målets handläggning i hovrätten bör dessa anges i överklagandet.

7 a §

Om överklagandet inte avisas enligt 6 § eller 7 § andra stycket, *skall* hovrätten, *när prövningstillstånd krävs*, besluta om *sådant tillstånd skall* meddelas. Om det behövs, *skall* beslutet

Om överklagandet inte avisas enligt 6 § eller 7 § andra stycket, *ska* hovrätten besluta om *prövningstillstånd ska* meddelas. Om det behövs, *ska* beslutet föregås av skriftväxling.

föregås av skriftväxling.

Om det finns särskilda skäl, får sammanträde hållas innan frågan om prövningstillstånd avgörs. Till ett sådant sammanträde *skall* parterna kallas. Uteblir en part, får frågan ändå avgöras.

Om det finns särskilda skäl, får sammanträde hållas innan frågan om prövningstillstånd avgörs. Till ett sådant sammanträde *ska* parterna kallas. Uteblir en part, får frågan ändå avgöras.

8 §

Beviljas prövningstillstånd *eller krävs inte sådant tillstånd, skall* överklagandet delges motparten med föreläggande att svara skriftligen inom en viss tid, om detta inte redan har skett eller inte behövs enligt andra stycket. I mål om allmänt åtal får överklagandet dock över-sändas till åklagaren utan delgivning. Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress som saknar betydelse för åtalet *skall* inte framgå av de handlingar som delges den tilltalade i mål om allmänt åtal.

Beviljas prövningstillstånd *ska* överklagandet delges motparten med föreläggande att svara skriftligen inom en viss tid, om detta inte redan har skett eller inte behövs enligt andra stycket. I mål om allmänt åtal får överklagandet dock över-sändas till åklagaren utan delgivning. Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress som saknar betydelse för åtalet *ska* inte framgå av de handlingar som delges den tilltalade i mål om allmänt åtal.

Om det är uppenbart att överklagandet är ogrundat, får hovrätten genast meddela dom i målet.

Har tingsrätten avslagit ett yrkande om en åtgärd som avses i 26–28 kap. eller upphävt ett beslut om en sådan åtgärd, får hovrätten omedelbart bevilja åtgärden att gälla tills vidare. Har tingsrätten beviljat en sådan åtgärd, får hovrätten omedelbart besluta att tingsrättens beslut tills vidare inte får verkställas. I frågor om häktning, reseförbud eller omhändertagande enligt 28 kap. brottsbalken får hovrätten ändra tingsrättens beslut även om motparten inte hörts.

Om hovrätten beslutat häkta någon som inte är personligen närvarande vid rätten, skall 24 kap. 17 § tredje och fjärde styckena tillämpas.

9 §

Motparten *skall* i sin svars-skrivelse yttra sig över de grunder för överklagandet som klaganden har anfört och ange de omständigheter han eller hon själv vill anföra.

Skrivelsen *skall* innehålla uppgift om de bevis parten åberopar och om vad som *skall* styrkas med varje bevis. Skriftliga bevis som inte har lagts fram tidigare *skall* ges in samtidigt med svars-skrivelsen. Vill parten att det *skall* hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, *skall* han eller hon ange det och skälen till detta. Parten *skall* också ange om han eller hon vill att målsäganden eller den tilltalade *skall* infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Motparten *ska* i sin svars-skrivelse yttra sig över de grunder för överklagandet som klaganden har anfört och ange de omständigheter han eller hon själv vill anföra.

Skrivelsen *ska* innehålla uppgift om de bevis parten åberopar och om vad som *ska* styrkas med varje bevis. Skriftliga bevis som inte har lagts fram tidigare *ska* ges in samtidigt med svars-skrivelsen. Vill parten att det *ska* hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, *ska* han eller hon ange det och skälen till detta. Parten *ska* också ange om han eller hon vill att målsäganden eller den tilltalade *ska* infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Har motparten andra synpunkter på målets handläggning i hovrätten bör dessa anges i svars-skrivelsen.

12 §

Om hovrätten anser att det behövs, *skall* hovrätten besluta att yttrande av sakkunnig inhämtas, skriftligt bevis läggs fram, föremål tillhandahålls för syn eller besiktning, bevis tas upp utom huvudförhandlingen eller någon annan förberedande åtgärd företas.

Om en part vill att en åtgärd enligt första stycket *skall företas*, *skall* han så snart som möjligt

Om hovrätten anser att det behövs, *ska* hovrätten besluta att yttrande av sakkunnig inhämtas, skriftligt bevis läggs fram, föremål tillhandahålls för syn eller besiktning, bevis tas upp utom huvudförhandlingen eller någon annan förberedande åtgärd företas.

Om en part vill att en åtgärd enligt första stycket *ska vidtas*, *ska* han eller hon så snart som

begära det hos hovrätten.

Behöver i mål om allmänt åtal åtgärd enligt 23 kap. företas, får hovrätten meddela åklagaren föreläggande om det.

möjligt begära det hos hovrätten.

I fråga om hovrättens skyldigheter under förberedelsen ska 45 kap. 13 § tillämpas.

Behöver i mål om allmänt åtal åtgärd enligt 23 kap. företas, får hovrätten meddela åklagaren föreläggande om det *endast efter yrkande av part.*

13 §

Hovrätten får avgöra målet utan huvudförhandling, om det är uppenbart att överklagandet är ogrundat.

Kan saken utredas tillfredsställande får hovrätten avgöra målet utan huvudförhandling,

1. om åklagaren har överklagat endast till den tilltalades förmån,

2. om endast den tilltalade överklagat och hans ändringsyrkande godtas av motparten,

3. om det inte finns anledning att döma den tilltalade till ansvar eller *ådöma honom påföljd eller döma honom till annan påföljd än böter eller villkorlig dom eller sådana påföljder i förening,*

Om det inte finns särskilda skäl mot det får hovrätten avgöra målet utan huvudförhandling, om åklagaren har överklagat endast till den tilltalades förmån *eller om endast den tilltalade överklagat och hans eller hennes ändringsyrkande godtas av motparten.*

Hovrätten får även, om det inte finns särskilda skäl mot det, avgöra målet utan huvudförhandling om det inte finns anledning att döma den tilltalade till ansvar eller döma ut påföljd eller döma honom eller henne till

1. *fängelse i mer än sex månader,*

2. *villkorlig dom i förening med samhällstjänst om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff över-*

stigande sex månader,

3. skyddstillsyn i förening med fängelse enligt 28 kap. 3 § brottsbalken,

4. skyddstillsyn i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård om det i domslutet ska anges ett fängelsestraff överstigande sex månader, eller

5. sluten ungdomsvård.

Vad som anges i tredje stycket gäller också om det inte finns anledning att

1. förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med mer än sex månader, eller

2. bestämma påföljden till fängelse och förverka villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff med en strafftid som sammantaget överstiger sex månader.

4. om parterna har begärt att målet skall avgöras utan huvudförhandling eller

5. om ingen av parterna, sedan fråga väckts om avgörande utan huvudförhandling, haft någon invändning mot detta.

Har i fall som avses i andra stycket 1–3 en part begärt huvudförhandling, *skall* sådan hållas, om det inte är *uppenbart* obehövligt.

Har i fall som avses i andra *fy* stycket en part begärt huvudförhandling, *ska* sådan hållas, om det inte är obehövligt.

Med de påföljder som anges i andra stycket 3 likställs vite och, om det inte samtidigt är fråga om förverkande av villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff, förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken. Det som sägs i andra stycket 3 om villkorlig dom gäller inte villkorlig dom som förenas med föreskrift om samhällstjänst.

Avser överklagandet även annat än ansvar, får målet avgöras utan huvudförhandling endast om denna talan enligt 50 kap. 13 § får prövas utan huvudförhandling.

För prövning som inte avser själva saken behöver huvudförhandling inte hållas.

Med de påföljder som anges i tredje stycket 1–5 likställs vite och förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken.

13 a §

Om det inte finns särskilda skäl mot det får hovrätten även i andra fall än som avses i 13 § avgöra målet utan huvudförhandling, om parterna har begärt det eller om ingen av parterna, sedan fråga väckts om avgörande utan huvudförhandling, haft någon invändning mot detta.

13 b §

Avser överklagandet även annat än ansvar, får målet avgöras utan huvudförhandling endast om denna talan enligt 50 kap. 13 § får prövas utan huvudförhandling.

För prövning som inte avser

själva saken behöver huvudförhandling inte hållas.

19 §

Sedan parterna utvecklat sin talan, *skall* bevisningen läggas fram. Hovrätten *skall* se till att den bevisning som har lagts fram i tingsrätten läggs fram ur handlingarna i den utsträckning bevisningen har betydelse för målet i hovrätten. Bevisningen får läggas fram genom hänvisningar till handlingar i målet, om rätten finner det lämpligt.

Om inte särskilda skäl föranleder annat, bör ett av tingsrätten upptaget bevis, som inte enligt 35 kap. 13 § *skall* tas upp på nytt, läggas fram innan bevis som rör samma omständighet omedelbart tas upp av hovrätten. Finns det flera bevis i fråga om samma omständighet, bör dessa läggas fram i ett sammanhang.

Sedan parterna utvecklat sin talan, *ska* bevisningen läggas fram. Hovrätten *ska* se till att den bevisning som har lagts fram i tingsrätten läggs fram ur handlingarna i den utsträckning bevisningen har betydelse för målet i hovrätten. Bevisningen får läggas fram genom hänvisningar till handlingar i målet, om rätten finner det lämpligt. *Hovrätten ska pröva om det med hänsyn till målets omfattning eller övriga omständigheter är lämpligt att ljud- och bildupptagningar i målet läggs fram genom hänvisning.*

Om inte särskilda skäl föranleder annat, bör ett av tingsrätten upptaget bevis, som inte enligt 35 kap. 13 § *ska* tas upp på nytt, läggas fram innan bevis som rör samma omständighet omedelbart tas upp av hovrätten. Finns det flera bevis i fråga om samma omständighet, bör dessa läggas fram i ett sammanhang.

23 §

Har det vid huvudförhandling i tingsrätten hållits förhör inför rätten eller syn på stället angående någon viss omständighet och beror avgörandet även i hovrätten av tilltron till den bevisningen, får tingsrättens dom inte ändras i den delen utan att beviset har lagts fram i hovrätten genom en ljud- och bildupptagning av förhöret i tingsrätten eller tagits upp på nytt vid huvudförhandling i hovrätten. En sådan ändring får dock göras

1. om den är till förmån för
1. om den är till förmån för

den tilltalade, *eller*

2. om det finns synnerliga skäl för att bevisets värde är ett annat än tingsrätten antagit.

den tilltalade,

2. om det finns synnerliga skäl för att bevisets värde är ett annat än tingsrätten antagit, *eller*

3. om det med hänsyn till bevisningens art eller omständigheterna i övrigt inte varit olämpligt att ta upp förhöret i tingsrätten så som skett och beviset kan värderas på ett tillfredsställande sätt.

25 §

Hovrätten får inte med anledning av den tilltalades överklagande eller av åklagarens överklagande till hans eller hennes förmån döma till en brottspåföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än den som tingsrätten dömt till. Hovrätten får dock överlämna till särskild vård enligt 31 eller 32 kap. brottsbalken eller, om tingsrätten beslutat om sådan vård, döma till annan påföljd.

Vid tillämpningen av första stycket *skall* slutna ungdomsvård enligt 32 kap. 5 § brottsbalken jämföras med fängelse.

Har tingsrätten förenat villkorlig dom eller skyddstillsyn med en föreskrift som förutsätter samtycke och samtycker den dömde inte längre till föreskriften, får hovrätten trots första stycket döma till en svårare eller mer ingripande påföljd.

Vid tillämpningen av första stycket *ska* slutna ungdomsvård enligt 32 kap. 5 § brottsbalken jämföras med fängelse.

Har tingsrätten förenat villkorlig dom eller skyddstillsyn med en föreskrift som förutsätter samtycke och samtycker den dömde inte längre till föreskriften, *eller finns det skäl att undanröja påföljden enligt 27 kap. 6 § punkten 3 eller 28 kap. 8 § brottsbalken*, får hovrätten trots första stycket döma till en svårare eller mer ingripande påföljd.

Hovrätten får inte med anledning av ett överklagande som anges i första stycket besluta om utvisning, om tingsrätten inte har meddelat sådant beslut, eller bestämma längre tid än tingsrätten gjort för förbud för den tilltalade att återvända till Sverige.

25 a §

Åklagaren, eller målsägande som för talan om ansvar, får i hovrätten till stöd för sin talan åberopa en omständighet som inte lagts fram tidigare endast om han eller hon gör sannolikt att den inte hade kunnat åberopas vid tingsrätten eller han eller hon annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

25 b §

Åklagaren får endast ändra sitt påföljdsyrkande i skärpande riktning i hovrätten om han eller hon gör sannolikt att den omständighet som åberopas till grund för det ändrade yrkandet inte hade kunnat åberopas tidigare eller han eller hon annars haft giltig ursäkt att inte göra det.

Vad som anges i första stycket gäller även för att åklagaren eller en målsägande som för talan om ansvar ska få framställa ett nytt eller mer ingripande yrkande om särskild rättsverkan av brott.

53 kap.**2 §**

I brottmål som ska tas upp omedelbart av en hovrätt, tillämpas bestämmelserna om rättegången vid tingsrätt i 45–47 kap. med följande avvikelser:

1. Hovrätten får inte uppdra åt åklagaren att utfärda stämning.

2. Hovrätten ska i stämningen förelägga den tilltalade att svara skriftligen inom en viss tid. Hovrätten ska sända över svarsskrivelsen till åklagaren. Om det behövs får hovrätten be-

1. I mål där stämning utfärdas ska hovrätten i stämningen förelägga den tilltalade att svara skriftligen inom en viss tid.

2. Hovrätten ska sända över svarsskrivelsen till åklagaren. Om

sluta om ytterligare skriftväxling. Hovrätten får också meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och bestämma i vilket avseende parten ska yttra sig.

det behövs får hovrätten besluta om ytterligare skriftväxling efter svarsskrivelsen. Hovrätten får också meddela närmare bestämmelser om skriftväxlingen och bestämma i vilket avseende parten ska yttra sig.

3. Är den tilltalade häktad, får ett uppehåll i huvudförhandlingen inte göras i mer än två veckor, om inte på grund av särskilda omständigheter ett längre uppehåll är nödvändigt.

4. Om det inte finns anledning att döma till någon annan påföljd än böter, får hovrätten avgöra målet utan huvudförhandling. I sådant fall tillämpas 51 kap. 14 §.

54 kap.

9 §

Prövningstillstånd krävs för att Högsta domstolen *skall* pröva hovrättens dom eller slutliga beslut i mål eller ärende som väckts vid tingsrätt. Detsamma gäller hovrättens slutliga beslut i ett ärende som har ett direkt samband med ett sådant mål eller ärende utom beslut som avses i 17 §.

Prövningstillstånd krävs för att Högsta domstolen *ska* pröva hovrättens dom eller slutliga beslut i mål eller ärende som väckts vid tingsrätt. Detsamma gäller hovrättens slutliga beslut i ett ärende som har ett direkt samband med ett sådant mål eller ärende utom beslut som avses i 17 §.

Första stycket gäller inte överklaganden av justitiekanslern eller en justitieombudsman i mål där allmänt åtal förs.

55 kap.

15 §

Vid rättegången i Högsta domstolen *skall* i övrigt följande bestämmelser tillämpas:

1. i tvistemål, 50 kap. 10 § tredje stycket, 12 §, 14–22 §§, 24 § och 25 § första och andra styckena och

2. i brottmål, 51 kap. 8 § fjärde stycket, 10 § tredje stycket, 12 §, 14–22 §§, samt 23 a, 24, 25 och 30 §§.

Vid rättegången i Högsta domstolen *ska* i övrigt följande bestämmelser tillämpas:

2. i brottmål, 51 kap. 8 § fjärde stycket, 10 § tredje stycket, 12 §, 14–22 §§, samt 23 a, 24–25 b och 30 §§.

Det som sägs i 50 kap. 26–29 §§ rörande tvistemål samt i 51 kap. 26–29 §§ rörande brottmål om undanröjande av tingsrätts dom och om återförvisning gäller för Högsta domstolen i fråga om lägre rätts dom.

56 kap.

13 §

En tingsrätt får med parternas samtycke hänskjuta en viss fråga i målet till prövning av Högsta domstolen, när förlikning om saken är tillåten.

En tingsrätt får med parternas samtycke hänskjuta en viss fråga i målet till prövning av Högsta domstolen, när förlikning om saken är tillåten *samt i brottmål*.

En fråga som hänskjutits till Högsta domstolen i ett brottmål ska avgöras skyndsamt. Om den som är tilltalad tar tillbaka sitt samtycke innan frågan prövats slutligt av Högsta domstolen ska målet där skrivas av.

-
1. Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.
 2. Äldre bestämmelser gäller i fråga om krav på prövningstillstånd vid överklagande av domar och beslut som meddelats före ikraftträdandet.

2 Förslag till lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs i fråga om brottsbalken att 34 kap. 4 §, 36 kap. 14 § och 38 kap. 6 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

34 kap.

4 §

Tillämpas 1 § 1 eller 2 i fråga om någon som villkorligt frigivits från fängelse, *skall*, om brottet begåtts under prövotiden, den villkorligt medgivna friheten eller en del av denna förklaras förverkad om inte särskilda skäl talar mot det.

Såsom särskilda skäl för att inte förverka eller för att förverka endast en del av villkorligt medgiven frihet kan rätten beakta

1. om den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet,

2. om lång tid har förflutit mellan brotten, eller

3. om ett förverkande annars skulle framstå som oskäligt.

Beslutas inte förverkande enligt första stycket, får rätten besluta åtgärd som avses i 26 kap. 18 § eller förlänga prövotiden med högst ett år utöver den tid som följer av 26 kap. 10 §.

En åtgärd enligt tredje stycket får beslutas endast före prövotidens utgång. Förverkande får beslutas endast om fråga därom uppkommer i ett mål där den frigivne häktats eller fått del av åtal inom ett år från prövotidens utgång.

Tillämpas 1 § 1 eller 2 i fråga om någon som villkorligt frigivits från fängelse, *ska*, om brottet begåtts under prövotiden, den villkorligt medgivna friheten eller en del av denna förklaras förverkad om inte särskilda skäl talar mot det.

Såsom särskilda skäl för att inte förverka eller för att förverka endast en del av villkorligt medgiven frihet kan rätten beakta

1. om den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet,

2. om lång tid har förflutit mellan brotten, eller

3. om ett förverkande annars skulle framstå som oskäligt.

Beslutas inte förverkande enligt första stycket, får rätten besluta åtgärd som avses i 26 kap. 18 § eller förlänga prövotiden med högst ett år utöver den tid som följer av 26 kap. 10 §.

En åtgärd enligt denna paragraf får endast beslutas om åklagaren yrkat det. Rätten får inte besluta om en åtgärd som är att anse som mer ingripande för den tilltalade än vad åklagaren yrkat. En åtgärd enligt tredje stycket får beslutas endast före prövotidens utgång. Förverkande får beslutas endast om fråga därom uppkommer i ett mål där den frigivne häktats eller fått del av åtal inom ett år från prövotidens utgång.

36 kap.

14 §

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, får egendom förklaras förverkad eller företagsbot åläggas på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om *stämning* i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan får i sådant fall väckas av åklagare endast om det är påkallat ur allmän synpunkt.

I fall som nu sagts skall vad i 35 kap. 3 § stadgas äga motsvarande tillämpning.

Kan på grund av den brottsliges död eller av annan orsak påföljd ej längre ådömas, får egendom förklaras förverkad eller företagsbot åläggas på grund av brottet eller åtgärd föreskrivas till förebyggande av missbruk, endast om *talan* i mål därom delgivits inom fem år från det brottet begicks. Talan får i sådant fall väckas av åklagare endast om det är påkallat ur allmän synpunkt.

I 35 kap. 3 § stadgas äga motsvarande tillämpning.

38 kap.

6 §

Nämndemän skall delta när en tingsrätt avgör en fråga, som avses i 2 eller 2 a § eller i 27 kap. 6 §, 28 kap. 9 §, 32 kap. 4 § eller 34 kap. 10 § andra stycket eller 18 §. Detsamma skall gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller annan åtgärd enligt 34 kap. 4 § samt åtgärd enligt 34 kap. 5 § tredje stycket eller 34 kap. 6 § andra stycket.

Vid avgörande av en fråga, som avses i 2 eller 2 a § eller i 27 kap. 2 a § tredje stycket, 5 § tredje stycket eller 6 §, 28 kap. 9 § eller 11 § första och andra styckena, 32 kap. 4 § eller 34 kap. 10 § andra stycket eller 18 § är tingsrätten domför med en lagfaren domare. Detsamma ska gälla i fråga om undanröjande av påföljd enligt 34 kap. 1 § 3, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller annan åtgärd enligt 34 kap. 4 § samt åtgärd enligt 34 kap. 5 § tredje stycket eller 34 kap. 6 § andra stycket, om inte annat anges i 1 kap. 3 b § rättegångsbalken.

Om det finns skäl för det får tingsrätten när den avgör fråga enligt första stycket bestå av en

lagfaren domare och tre nämndemän.

Vid avgörande av en fråga som avses i 27 kap. 2 a § tredje stycket eller 5 § tredje stycket eller 28 kap. 11 § första och andra styckena, är en tingsrätt domför med en lagfaren domare.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

3 Förslag till lag om ändring i patentlagen (1967:837)

Härigenom föreskrivs i fråga om patentlagen (1967:837) att 10 kap. 71 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

10 kap.

71 §

Patenthavare, som *ej* har hemvist här i riket, *skall* ha ett här bosatt ombud, *som äger för honom mottaga* delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden rörande patentet med undantag av stämning i brottmål *och* föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombud *skall* anmälas till patentregistret och antecknas däri.

Har patenthavaren *ej* anmält ombud som avses i första stycket, *må* delgivning i stället ske genom att den handling som *skall* delges *sändes* till *honom* med posten i betalt brev under *hans* i patentregistret antecknade adress. *Är* fullständig adress *ej* antecknad i registret, *må* delgivning ske genom att handlingen *hålles* tillgänglig hos patentmyndigheten och genom att meddelande *härom* och om handlingens huvudsakliga innehåll *kungöres* i publikation som regeringen bestämmer. Delgivningen anses ha skett när *vad* nu sagts blivit fullgjort.

Patenthavare, som *inte* har hemvist här i riket, *ska* ha ett här bosatt ombud. *Ombudet ska ha behörighet att för patenthavaren ta emot* delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden rörande patentet med undantag av *allmänt åtal* och stämning i brottmål *samt* föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombud *ska* anmälas till patentregistret och antecknas i detta.

Har patenthavaren *inte* anmält ombud som avses i första stycket, *får* delgivning i stället ske genom att den handling som *ska* delges *sänds* till *denne* med posten i betalt brev under *dennes* i patentregistret antecknade adress. *Om* fullständig adress *inte finns* antecknad i registret, *får* delgivning ske genom att handlingen *hålls* tillgänglig hos patentmyndigheten och genom att meddelande *om detta* och om handlingens huvudsakliga innehåll *kungöres* i publikation som regeringen bestämmer. Delgivningen anses ha skett när *det som* nu har sagts *har*

blivit fullgjort.

Regeringen *äger* under förutsättning av ömsesidighet förordna, att bestämmelserna i första och andra styckena *icke skola äga tillämpning* i fråga om patenthavare som har hemvist i viss främmande stat eller har ett i den staten bosatt ombud, vilket är anmält till patentregistret här i riket och *äger* behörighet som anges i första stycket.

Regeringen *får* under förutsättning av ömsesidighet förordna, att bestämmelserna i första och andra styckena *inte ska tillämpas* i fråga om patenthavare som har hemvist i viss främmande stat eller har ett i den staten bosatt ombud, vilket är anmält till patentregistret här i riket och *har* behörighet som anges i första stycket.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

4 Förslag till lag om ändring i mönsterskyddslagen (1970:485)

Härigenom föreskrivs i fråga om mönsterskyddslagen (1970:485) att 45 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

45 §

Mönsterhavare som *icke* har hemvist i Sverige *skall* ha ett här bosatt ombud *med behörighet att för honom mottaga* delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om mönsterrätt med undantag av stämning i brottmål *och av föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol*. Ombud *skall* anmälas till mönsterregistret och antecknas i detta.

Har mönsterhavare *ej* anmält ombud enligt första stycket, kan delgivning i stället ske genom att den handling som *skall* delges *sändes* till *honom* med posten i betalt brev under *hans* i mönsterregistret antecknade adress. Är fullständig adress *ej* antecknad i registret, kan delgivning ske genom att handlingen *hålles* tillgänglig hos registreringsmyndigheten och genom att meddelande *härom* och om handlingens huvudsakliga innehåll *kungöres* i publikation som regeringen bestämmer. Delgivning anses ha skett, när *vad* nu sagts blivit fullgjort.

Mönsterhavare som *inte* har hemvist i Sverige *ska* ha ett här bosatt ombud. *Ombudet ska ha behörighet att för mönsterhavaren ta emot* delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om mönsterrätt med undantag av *allmänt åtal* och stämning i brottmål *samt föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol*. Ombud *ska* anmälas till mönsterregistret och antecknas i detta.

Har mönsterhavare *inte* anmält ombud enligt första stycket, kan delgivning i stället ske genom att den handling som *ska* delges *sänds* till *denne* med posten i betalt brev under *dennes* i mönsterregistret antecknade adress. *Om* fullständig adress *inte finns* antecknad i registret, kan delgivning ske genom att handlingen *hålls* tillgänglig hos registreringsmyndigheten och genom att meddelande *om detta* och om handlingens huvudsakliga innehåll *kungöres* i publikation som regeringen bestämmer. Delgivningen anses ha skett när *det som* nu sagts *har* blivit fullgjort.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

5 Förslag till lag om ändring i skattebrottslagen (1971:69)

Härigenom föreskrivs i fråga om skattebrottslagen (1971:69) att 14, 14 a och 14 c §§ ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

14 §

Utan hinder av 35 kap. 1 § brottsbalken får påföljd för brott enligt 3 eller 5–8 §§ ådömas, om den misstänkte häktats eller erhållit del av åtal för brottet inom fem år från brottet. Har vid brott som avses i 10 § den misstänkte blivit föremål för revision av Skatteverket inom fem år från brottet, ska de i 35 kap. 1 § brottsbalken angivna tiderna räknas från den dag då revisionen beslutades.

Påföljd får ådömas för brott enligt denna lag utan hinder av att den misstänkte inte erhållit del av åtal för brottet inom den tid som anges i 35 kap. 1 § brottsbalken eller första stycket denna paragraf, om den misstänkte inom samma tid har delgetts underrättelse om att han är skäligen misstänkt för brottet. Underrättelsen ska ha skett under en förundersökning som sedermera lett till allmänt åtal mot den misstänkte för brottet. Den ska ha utfärdats av åklagaren och ange de omständigheter som utgör grund för misstanken. Delgivningen ska ha skett på sätt som gäller för delgivning av *stämning* i brottmål. Avvisas eller avskrivs mål mot någon om brott som han delgetts misstänke om enligt detta stycke ska i fråga om möjligheten att ådöma påföljd så anses som om delgiv-

Påföljd får ådömas för brott enligt denna lag utan hinder av att den misstänkte inte erhållit del av åtal för brottet inom den tid som anges i 35 kap. 1 § brottsbalken eller första stycket denna paragraf, om den misstänkte inom samma tid har delgetts underrättelse om att han är skäligen misstänkt för brottet. Underrättelsen ska ha skett under en förundersökning som sedermera lett till allmänt åtal mot den misstänkte för brottet. Den ska ha utfärdats av åklagaren och ange de omständigheter som utgör grund för misstanken. Delgivningen ska ha skett på sätt som gäller för delgivning av *allmänt åtal* i brottmål. Avvisas eller avskrivs mål mot någon om brott som han delgetts misstänke om enligt detta stycke ska i fråga om möjligheten att ådöma påföljd så anses som om delgiv-

ning av underrättelsen inte skett. ning av underrättelsen inte skett.

14 a §

För brott enligt 2 eller 4 § får rätten på ansökan av åklagaren besluta om förlängning av den tid som anges i 35 kap. 1 § brottsbalken. Beslut om förlängning får meddelas, om *stämning* eller underrättelse enligt 14 § andra stycket avseende sådant brott inte har kunnat delges den misstänkte på grund av att *han*

1. har saknat känt hemvist och det inte har kunnat klarläggas var han uppehållit sig,

2. inte har kunnat anträffas på känt hemvist inom riket och det inte har kunnat klarläggas var han uppehållit sig samt det kan antas att han hållit sig undan eller

3. har stadigvarande vistats utomlands.

Förlängningstiden *skall* bestämmas med hänsyn till vad som kan antas behövas för att delgivning *skall* ske med den misstänkte, dock till minst sex månader. Visar det sig att den bestämda tiden är otillräcklig, får rätten på ansökan av åklagaren medge ytterligare förlängning.

Förlängning enligt denna paragraf får inte omfatta längre tid än sammanlagt fem år.

För brott enligt 2 eller 4 § får rätten på ansökan av åklagaren besluta om förlängning av den tid som anges i 35 kap. 1 § brottsbalken. Beslut om förlängning får meddelas, om *åtal* eller underrättelse enligt 14 § andra stycket avseende sådant brott inte har kunnat delges den misstänkte på grund av att *denne*

1. har saknat känt hemvist och det inte har kunnat klarläggas var han *eller hon* uppehållit sig,

2. inte har kunnat anträffas på känt hemvist inom riket och det inte har kunnat klarläggas var han *eller hon* uppehållit sig samt det kan antas att han *eller hon* hållit sig undan eller

3. har stadigvarande vistats utomlands.

Förlängningstiden *ska* bestämmas med hänsyn till vad som kan antas behövas för att delgivning *ska* ske med den misstänkte, dock till minst sex månader. Visar det sig att den bestämda tiden är otillräcklig, får rätten på ansökan av åklagaren medge ytterligare förlängning.

14 c §

Tingsrättens handläggning av mål enligt 14 a § är skriftlig. I handläggningen får ingå muntlig

Tingsrättens handläggning av mål enligt 14 a § är skriftlig. I handläggningen får ingå muntlig

förhandling när det kan antas vara till fördel för utredningen. Den misstänkte och hans försvarare *skall* beredas tillfälle att yttra sig över åklagarens ansökan om så kan ske.

Beslut varigenom en domstol lämnat en ansökan enligt 14 a § utan bifall får inte överklagas. Beslut av tingsrätt att medge förlängning enligt 14 a § får överklagas. Överklagandet *skall* ha kommit in inom två veckor från den dag då den misstänkte, på sätt som gäller för delgivning av *stämning* i brottmål, delgavs beslutet.

I övrigt *skall* vad som är föreskrivet i rättegångsbalken rörande brottmål gälla i tillämpliga delar.

förhandling när det kan antas vara till fördel för utredningen. Den misstänkte och hans försvarare *ska* beredas tillfälle att yttra sig över åklagarens ansökan om så kan ske.

Beslut varigenom en domstol lämnat en ansökan enligt 14 a § utan bifall får inte överklagas. Beslut av tingsrätt att medge förlängning enligt 14 a § får överklagas. Överklagandet *ska* ha kommit in inom två veckor från den dag då den misstänkte, på sätt som gäller för delgivning av *allmänt åtal* i brottmål, delgavs beslutet.

I övrigt *ska* vad som är föreskrivet i rättegångsbalken rörande brottmål gälla i tillämpliga delar.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

6 Förslag till lag om ändring i skadeståndslagen (1972:207)

Härigenom föreskrivs i fråga om skadeståndslagen (1972:207) att 3 kap. 11 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap. 11 §

Åklagaren är under de förutsättningar som anges i 22 kap. 2 § första stycket rättegångsbalken skyldig att i samband med åtalet förbereda och utföra målsägandens talan om sådant skadestånd som avses i 5 §.

Om målsäganden för talan enligt 5 § gäller vad som är föreskrivet i rättegångsbalken om hur en talan mot den tilltalade får väckas även en talan mot den unges vårdnadshavare som framställs i anledning av åtalet. När talan förs enligt 5 § gäller vad som är föreskrivet i rättegångsbalken om delgivning av den tilltalade och föreläggande till den tilltalade att svara på åtalet och enskilda anspråk som framställs i samband med detta i stället vårdnadshavaren.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

7 Förslag till lag om ändring i lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1974:1065) om visst stöldgods m.m.

dels att 2 och 4 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 4 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 §

Beslut om att egendom *skall tagas* i förvar enligt denna lag meddelas av allmän domstol utom i fall som anges i tredje stycket.

Talan om *egendoms tagande i förvar föres* av åklagare mot den som frågan angår, om denne har känt hemvist här i landet och kan delges på sätt som är föreskrivet om *stämning i brottmål*. Talan behöver dock *ej* föras mot den som förklarar att han *ej* gör anspråk på egendomen.

Skall enligt andra stycket talan *ej* föras mot någon får åklagaren meddela förordnande om att egendomen *skall tagas* i förvar.

Beslut om att egendom *ska tas* i förvar enligt denna lag meddelas av allmän domstol utom i fall som anges i tredje stycket.

Talan om *att egendom ska tas i förvar förs* av åklagare mot den som frågan angår, om denne har känt hemvist här i landet och kan delges på sätt som är föreskrivet om *allmänt åtal*. Talan behöver dock *inte* föras mot den som förklarar att han *inte* gör anspråk på egendomen.

Ska enligt andra stycket talan *inte* föras mot någon får åklagaren meddela förordnande om att egendomen *ska tas* i förvar.

4 §

Föres talan om *egendoms tagande* i förvar enligt 2 § andra stycket eller 3 § första stycket mot någon, som *ej* är tilltalad, *skall om* sådan talan i tillämpliga delar *gälla vad* i rättegångsbalken *är föreskrivet angående* åtal för brott på vilket *icke* kan följa svårare straff än böter.

Förs talan om *att egendom ska tas* i förvar enligt 2 § andra stycket eller 3 § första stycket mot någon, som *inte* är tilltalad, *gäller för* sådan talan i tillämpliga delar *reglerna* i rättegångsbalken *om* åtal för brott på vilket *inte* kan följa svårare straff än böter. *Det gäller dock inte om annat framgår av denna lag.*

4 a §

Åklagaren väcker talan enligt denna lag genom att ge in den till rätten. Talan anses väckt när den kommit in till rätten.

Rätten ska förelägga den som talan riktas mot att yttra sig skriftligen inom viss tid eller senast vid en huvudförhandling.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

8 Förslag till lag om ändring i bötesverkställighetslagen (1979:189)

Härigenom föreskrivs i fråga om bötesverkställighetslagen (1979:189) att 17 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

I mål om bötesförvandling *skall* tingsrätten vid avgörande av saken bestå av en lagfaren domare och nämndemän. Åklagaren och den bötfällda *skall* kallas till förhandling inför rätten. Om den bötfällda inte inställer sig, får målet ändå avgöras, *såvida tillfredsställande utredning finns i saken.*

17 §

I mål om bötesförvandling *ska* tingsrätten vid avgörande av saken bestå av en lagfaren domare. *Om det finns skäl för det får tingsrätten när den avgör saken i stället bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.* Åklagaren och den bötfällda *ska* kallas till förhandling inför rätten. Om den bötfällda inte inställer sig, får målet ändå avgöras, *om det inte finns särskilda skäl mot det.*

Rättens avgörande av saken sker genom beslut.

Ett beslut varigenom rätten har lämnat en ansökan om förvandling utan bifall utgör inte hinder för att en sådan ansökan tas upp på nytt beträffande samma böter, om nya förhållanden ger anledning till det.

I övrigt *skall* i tillämpliga delar gälla vad som är föreskrivet beträffande mål om allmänt åtal.

I övrigt *ska* i tillämpliga delar gälla vad som är föreskrivet beträffande mål om allmänt åtal.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

9 Förslag till lag om ändring i lagen (1986:436) om näringsförbud

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1986:436) om näringsförbud att 8 och 8 d §§ ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

8 §

Talan om näringsförbud i samband med brott förs i tingsrätt av allmän åklagare. Angående utredningen och förfarandet i mål om näringsförbud *skall*, om inte annat föreskrivs i denna lag, i tillämpliga delar gälla vad som i allmänhet är föreskrivet om mål som rör allmänt åtal för brott där straffet är fängelse i högst ett år. Tvångsmedel enligt 24 och 25 kap. rättegångsbalken får dock inte tillgripas i fråga om näringsförbud.

Talan om näringsförbud i samband med brott förs i tingsrätt av allmän åklagare. Angående utredningen och förfarandet i mål om näringsförbud *ska*, om inte annat föreskrivs i denna lag, i tillämpliga delar gälla vad som i allmänhet är föreskrivet om mål som rör allmänt åtal för brott där straffet är fängelse i högst ett år. Tvångsmedel enligt 24 och 25 kap. rättegångsbalken får dock inte tillgripas i fråga om näringsförbud.

I mål om näringsförbud i samband med brott ska tingsrätten vid avgörande av saken bestå av en lagfaren domare. Om det finns skäl för det får tingsrätten i stället bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän eller av tre lagfarna domare.

8 d §

I ärenden som gäller näringsförbud ska tingsrätten hålla sammanträde, om detta inte är uppenbart obehövt.

Om sammanträde hålls ska tingsrätten bestå av en lagfaren domare *och tre nämndemän*. Ärendet ska avgöras av samma domare. I fall som avses i 8 b §

Om sammanträde hålls ska tingsrätten bestå av en lagfaren domare. *Om det finns skäl för det med hänsyn till ärendets eller frågans beskaffenhet får tings-*

andra stycket ska tingsrätten vara sammansatt på det sätt som anges i 8 kap. 10 § första stycket konkurrenslagen.

rätten i stället bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän eller av tre lagfarna domare. Ärendet ska avgöras av samma domare. I fall som avses i 8 b § andra stycket ska tingsrätten vara sammansatt på det sätt som anges i 8 kap. 10 § första stycket konkurrenslagen.

Vid omröstning gäller reglerna i 29 kap. rättegångsbalken.

Utöver vad som följer av lagen (1996:242) om domstolsärenden får rätten förelägga nytt vite eller förordna om hämtning till rätten antingen omedelbart eller till en senare dag, om den som ansökan riktas mot trots föreläggande om personlig inställelse inte inställer sig till sammanträdet eller inställer sig genom ombud.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

10 Förslag till lag om ändring i lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1986:1009) om förfarandet i vissa fall vid förverkande m.m.

dels att 2, 4 och 5 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas två nya paragrafer, 2 a–2 b §§ av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 §

En fråga som avses i 1 § prövas, om inte annat följer av 3 eller 5 §, av tingsrätten efter särskild talan. Om inte annat framgår av denna lag, gäller för sådan talan i tillämpliga delar reglerna i rättegångsbalken om åtal för brott på vilket inte kan följa svårare straff än böter. Målet får dock avgöras utan huvudförhandling, om en sådan förhandling inte behövs med hänsyn till utredningen i målet och inte heller begärs av någon av parterna.

Utfärdas stämning, skall den mot vilken talan riktas föreläggas att inställa sig till huvudförhandling eller yttra sig skriftligen vid påföljd att egendomen annars kan förklaras förverkad. Uteblir han från förhandlingen eller yttrar han sig inte, skall egendomen förklaras förverkad, om det inte framgår att talan är ogrundad.

Innan ett mål avgörs utan huvudförhandling, skall parterna ges tillfälle att slutföra sin talan, om det inte är uppenbart obehövt.

2 a §

Åklagaren väcker talan enligt denna lag genom att ge in den till rätten. Talan anses väckt när den kommit in till rätten.

2 b §

Rätten ska förelägga den mot vilken talan riktas att inställa sig till huvudförhandling eller yttra sig skriftligen vid påföljd att egendomen annars kan förklaras förverkad. Uteblir han eller hon från förhandlingen eller yttrar denne sig inte, ska egendomen förklaras förverkad, om det inte framgår att talan är ogrundad.

Innan ett mål avgörs utan huvudförhandling, ska parterna ges tillfälle att slutföra sin talan, om det inte är uppenbart obehövligt.

4 §

Avser saken förverkande av beslagtagna egendom, får kungörelsedelgivning av beslutet eller stämningen ske enligt de förutsättningar som anges i 48 § delgivningslagen (2010:1932). Dessa regler får också tillämpas, om den från vilken förverkande sker är okänd.

Om värdet av den beslagtagna egendomen uppskattas till mindre än en tiondel av det prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken som gällde då beslaget verkställdes eller om egendomen saknar saluvärde, får delgivning ske genom att beslutet eller stämningen anslås hos den myndighet som har meddelat beslutet eller utfärdat stämningen.

Avser saken förverkande av beslagtagna egendom, får kungörelsedelgivning av beslutet, *åklagarens talan* eller stämningen ske enligt de förutsättningar som anges i 48 § delgivningslagen (2010:1932). Dessa regler får också tillämpas, om den från vilken förverkande sker är okänd.

Om värdet av den beslagtagna egendomen uppskattas till mindre än en tiondel av det prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken som gällde då beslaget verkställdes eller om egendomen saknar saluvärde, får delgivning ske genom att beslutet, *åklagarens talan* eller stämningen anslås hos den myndighet som har meddelat beslutet eller *vid vilken talan väckts*.

5 §

Företagsbot får föreläggas näringsidkare genom strafföreläggande. I sådana fall gäller 48 kap. 2–5, 6–8, 10 och 12 a §§ rättegångsbalken i tillämpliga delar och det som sägs där om den misstänkte gäller i stället den som föreläggs företagsbot.

Företagsbot får föreläggas näringsidkare genom strafföreläggande. I sådana fall gäller 48 kap. 2–5 §§, 6 §, 7 § första stycket, 8 §, 10 § och 12 a § rättegångsbalken i tillämpliga delar och det som sägs där om den misstänkte gäller i stället den som föreläggs företagsbot.

Ett strafföreläggande om företagsbot godkänns genom att näringsidkaren

1. undertecknar en förklaring om att denne erkänner de omständigheter som ligger till grund för föreläggandet och godtar den företagsbot som tagits upp i föreläggandet, och

2. lämnar förklaringen till den mottagare som är behörig att ta emot förklaringen enligt föreskrifter som meddelas av regeringen.

Föreläggandet kan också godkännas genom att hela beloppet betalas till den myndighet som regeringen föreskriver. En sådan betalning skall inte anses som ett godkännande, om det framgår att näringsidkaren inte har avsett att godkänna föreläggandet.

Ett godkännande är utan verkan om det sker sedan åklagaren har väckt talan om företagsbot.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

11 Förslag till lag om ändring i lagen (1988:609) om målsägandebitråde

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1988:609) om målsägandebitråde

dels att 1 och 3 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 1 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

När en förundersökning har inletts eller återupptagits ska ett särskilt biträde för målsäganden (målsägandebitråde) förordnas i mål om

1. brott enligt 6 kap. brottsbalken, om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde,

2. brott enligt 3 eller 4 kap. brottsbalken, på vilket fängelse kan följa, eller enligt 8 kap. 5 eller 6 § brottsbalken eller försök, förberedelse eller stämpling till sådant brott, om det med hänsyn till målsägandens personliga relation till den misstänkte eller andra omständigheter kan antas att målsäganden har behov av sådant biträde,

3. annat brott på vilket fängelse kan följa, om det med hänsyn till målsägandens personliga förhållanden och övriga omständigheter kan antas att målsäganden har ett särskilt starkt behov av sådant biträde.

Målsägandebitråde får förordnas i högre rätt, om åklagaren eller den tilltalade har överklagat domen i ansvarsdelen.

1 a §

Målsägandebiträdets förordnande gäller, om inte annat följer av 3 §, fram till att tiden för att överklaga en lägre rätts dom har löpt ut.

Målsägandebitråde får förordnas i högre rätt, om åklagaren

eller den tilltalade har överklagat domen i ansvarsdelen. Vid bedömningen ska den högre rätten, förutom vad som anges i 1 §, särskilt beakta om det med hänsyn till att målsäganden ska höras, vad den högre rätten ska pröva i fråga om enskilt anspråk eller något annat särskilt skäl kan antas att målsäganden har behov av målsägandebiträde.

3 §

Målsägandebiträdet *skall* ta till vara målsägandens intressen i målet samt lämna stöd och hjälp till målsäganden.

Målsägandebiträdet *skall* bistå målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet, *om detta inte görs av åklagaren*. Målsägandebiträdets uppgift kvarstår även om talan avskilts enligt 22 kap. 5 § rättegångsbalken för att handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål, såvida inte målet handläggs enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken. Målsägandebiträdets uppgift kvarstår också om tingsrättens dom överklagas endast i fråga om enskilt anspråk.

Målsägandebiträdet *ska* ta till vara målsägandens intressen i målet samt lämna stöd och hjälp till målsäganden.

Målsägandebiträdet *ska* bistå målsäganden med att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet. Målsägandebiträdets uppgift kvarstår även om talan avskilts enligt 22 kap. 5 § rättegångsbalken för att handläggas som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål, såvida inte målet handläggs enligt 1 kap. 3 d § rättegångsbalken. Målsägandebiträdets uppgift kvarstår också om tingsrättens dom överklagas endast i fråga om enskilt anspråk.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

12 Förslag till lag om ändring i lagen (1988:688) om kontaktförbud

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1988:688) om kontaktförbud att 18 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

	18 §	
<i>Vid avgörande av saken skall tingsrätten bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän. Vid annan handläggning är tingsrätten domförd med en lagfaren domare.</i>		<i>Vid handläggningen ska tingsrätten bestå av en lagfaren domare. Om det finns skäl för det får tingsrätten när den avgör saken bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.</i>

Vid omröstning gäller reglerna i 29 kap. rättegångsbalken i tillämpliga delar.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

13 Förslag till lag om ändring i lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden

dels att i lagen ska införas ett nytt kapitel, 7 a kap., med rubriken ”Om väckande av allmänt åtal”,

dels att det ska införas fyra nya paragrafer, 7 a kap. 1–4 §§, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

7 a kap.

1 §

Allmänt åtal väcks genom att åklagaren hos rätten skriftligen ansöker om stämning mot den som ska tilltalas. Åtal ska anses väckt när stämningsansökan kom in till rätten.

2 §

Ansökan om stämning ska innehålla de uppgifter som anges i 45 kap. 4 och 4 a §§ rättegångsbalken.

3 §

Stämningsansökan ska avvisas, om rätten finner uppenbart, att den som väcker åtalet inte får föra talan om brottet eller att målet på grund av annat rättegångshinder inte kan prövas.

4 §

Avisas inte ansökan, ska rätten utfärda stämning på den tilltalade att svara på åtalet.

Stämningen ska tillsammans med stämmningsansökan och därvid fogade handlingar delges den tilltalade. Uppgift om målsägandes eller vittnens ålder, yrke och bostadsadress, som saknar betydelse för åtalet, ska inte framgå av de handlingar som delges.

I samband med stämningen ska rätten förelägga tilltalade att svara på åtalet och övriga yrkanden som framställs i samband med detta enligt vad som föreskrivs i 45 kap. 10 § rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

14 Förslag till lag om ändring i lagen (1991:2041) om personutredning i brottmål, m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (1991:2041) om personutredning i brottmål, m.m. att 2 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

2 §

Ett beslut att inhämta yttrande från Kriminalvården meddelas av rätten. Innan allmänt åtal har väckts, får beslut meddelas av åklagaren. Beslutet *skall* meddelas så snart det lämpligen kan ske.

Ett beslut att inhämta yttrande från Kriminalvården meddelas av rätten. Innan allmänt åtal har väckts, får beslut meddelas av åklagaren. Beslutet *ska* meddelas så snart det lämpligen kan ske. *Åklagaren ska besluta att inhämta ett yttrande om det behövs för att åklagaren ska kunna ange ett yrkande om påföljd när åtalet väcks.*

Om allmänt åtal inte har väckts, får beslut att inhämta yttrande meddelas endast under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

15 Förslag till lag om ändring i växtförädlarrättslagen (1997:306)

Härigenom föreskrivs i fråga om växtförädlarlagen (1997:306) att 11 kap. 1 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

11 kap.

1 §

En innehavare av en växtförädlarrätt som inte har hemvist i Sverige *skall* ha ett ombud som är bosatt här i landet. Ombudet *skall* ha behörighet att för innehavaren av växtförädlarrätten ta emot delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om växtförädlarrätt med undantag av stämning i brottmål *och* av föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombudet *skall* anmälas till växtsortregistret och antecknas där.

Om innehavaren av växtförädlarrätten inte har anmält något ombud enligt första stycket, kan delgivning i stället ske genom att den handling som *skall* delges sänds till honom eller henne under den i växtsortregistret antecknade adressen. Om någon fullständig adress inte är antecknad i registret, kan delgivning ske genom att handlingen hålls tillgänglig hos Statens jordbruksverk och genom att ett meddelande om detta och om hand-

En innehavare av en växtförädlarrätt som inte har hemvist i Sverige *ska* ha ett ombud som är bosatt här i landet. Ombudet *ska* ha behörighet att för innehavaren av växtförädlarrätten ta emot delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om växtförädlarrätt med undantag av *allmänt åtal och* stämning i brottmål *samt* av föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombudet *ska* anmälas till växtsortregistret och antecknas där.

Om innehavaren av växtförädlarrätten inte har anmält något ombud enligt första stycket, kan delgivning i stället ske genom att den handling som *ska* delges sänds till honom eller henne under den i växtsortregistret antecknade adressen. Om någon fullständig adress inte är antecknad i registret, kan delgivning ske genom att handlingen hålls tillgänglig hos Statens jordbruksverk och genom att ett meddelande om detta och om hand-

lingens huvudsakliga innehåll kungörs i en publikation som regeringen bestämmer. Delgivningen anses ha skett när det som nu har sagts har blivit fullgjort.

lingens huvudsakliga innehåll kungörs i en publikation som regeringen bestämmer. Delgivningen anses ha skett när det som nu har sagts har blivit fullgjort.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

16 Förslag till lag om ändring i lagen (2000:1225) om straff för smuggling

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (2000:1225) om straff för smuggling att 33 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

33 §

Om ägaren till en vara, som kan förverkas enligt 16 § första stycket 1, inte kan delges *stämning* på det sätt som är föreskrivet för *stämning* i brottmål, får talan om annan egendom än transportmedel föras mot den hos vilken varan påträffades. Med transportmedel förstås motordrivet fordon och tillhörande släpfordon samt fartyg och luftfartyg.

Om ägaren till en vara, som kan förverkas enligt 16 § första stycket 1, inte kan delges *talan* på det sätt som är föreskrivet för *allmänt åtal* i brottmål, får talan om annan egendom än transportmedel föras mot den hos vilken varan påträffades. Med transportmedel förstås motordrivet fordon och tillhörande släpfordon samt fartyg och luftfartyg.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

17 Förslag till lag om ändring i lagen (2005:321) om tillträdesförbud vid idrottsarrangemang

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (2005:321) om tillträdesförbud vid idrottsarrangemang att 18 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

18 §

När tingsrätten avgör saken, består den av en lagfaren domare och tre nämndemän. Vid annan handläggning består tingsrätten av en lagfaren domare.

Vid handläggningen ska tingsrätten bestå av en lagfaren domare. Om det finns skäl för det får tingsrätten när den avgör saken bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.

Vid omröstning tillämpas bestämmelserna i 29 kap. rättegångsbalken.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

18 Förslag till lag om ändring i lagen (2008:369) om förfarandet vid förverkande av utbyte av brottslig verksamhet i vissa fall

Härigenom föreskrivs i fråga om lagen (2008:369) om förfarandet vid förverkande av utbyte av brottslig verksamhet i vissa fall dels att 4 § ska ha följande lydelse, dels att det ska införas en ny paragraf, 3 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 a §

Åklagaren väcker talan enligt denna lag genom att ge in den till rätten. Talan anses väckt när den kommit in till rätten.

Rätten ska förelägga den mot vilken talan riktas att yttra sig skriftligen inom viss tid eller senast vid huvudförhandlingen.

4 §

Utfärdas stämning, ska den mot vilken talan riktas kallas till huvudförhandling och erinras om att målet kan komma att avgöras trots att han eller hon uteblir eller inställer sig genom ombud då han eller hon har förelagts att infinna sig personligen.

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den mot vilken talan riktas har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit.

Den mot vilken talan riktas ska kallas till huvudförhandling och erinras om att målet kan komma att avgöras trots att han eller hon uteblir eller inställer sig genom ombud då han eller hon har förelagts att infinna sig personligen.

Om det inte finns särskilda skäl mot det, får målet avgöras trots att den mot vilken talan riktas har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

19 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

Härigenom föreskrivs i fråga om offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

dels att 10 kap. 4 § ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 10 kap. 3 a §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

10 kap.

3 a §

En målsägande som inte är part har enligt rättegångsbalken viss rätt till insyn i handläggningen av ett ärende eller mål som berör målsäganden. Målsägandens rätt till insyn i ett sådant fall får endast begränsas med hänsyn till sekretess om det står klart att det intresse som sekretessen ska skydda har företräde framför målsägandens intresse av att ta del av uppgiften.

4 §

När en myndighet enligt 3 § lämnar en sekretessbelagd uppgift till en enskild part, en ställföreträdare, ett ombud eller ett biträde får myndigheten göra ett förbehåll som inskränker mottagarens rätt att lämna uppgiften vidare eller utnyttja uppgiften. Förbehållet får inte innebära förbud mot att utnyttja uppgiften i målet eller ärendet eller mot att lämna muntlig upplysning till part, ställföreträdare, ombud eller biträde.

När en myndighet enligt 3 § eller 3 a § lämnar en sekretessbelagd uppgift till en enskild part, en målsägande, en ställföreträdare, ett ombud eller ett biträde får myndigheten göra ett förbehåll som inskränker mottagarens rätt att lämna uppgiften vidare eller utnyttja uppgiften. Förbehållet får inte innebära förbud mot att utnyttja uppgiften i målet eller ärendet eller mot att lämna muntlig upplysning till part, ställföreträdare, ombud eller biträde.

Att den tystnadsplikt som uppkommer genom ett sådant förbehåll som anges i första stycket inskränker den rätt att meddela och offentliggöra uppgifter som följer av 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen och 1 kap. 1 och 2 §§ yttrandefrihetsgrundlagen följer av 13 kap. 5 § andra stycket.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

20 Förslag till lag om ändring i varumärkeslagen (2010:1877)

Härigenom föreskrivs i fråga om varumärkeslagen (2010:1877) att 4 kap. 4 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

4 kap. 4 §

En innehavare av en varumärkesregistrering, som varken har hemvist i Sverige eller bedriver näringsverksamhet som har etablerats här, ska ha ett ombud som har hemvist här i landet. Ombudet ska ha behörighet att för innehavaren ta emot delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om varumärket med undantag av stämning i brottmål och av föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombudet ska anmälas till Patent- och registreringsverket och antecknas i varumärkesregistret.

Om innehavaren inte har anmält något ombud, får delgivning i stället ske genom att den handling som ska delges sänds till innehavaren under den i varumärkesregistret antecknade adressen. Om någon fullständig adress inte är antecknad i registret, får delgivning ske genom att handlingen hålls tillgänglig hos Patent- och registreringsverket och ett meddelande om detta och om handlingens huvudsakliga innehåll kungörs. Delgivning ska anses ha skett när detta har gjorts.

En innehavare av en varumärkesregistrering, som varken har hemvist i Sverige eller bedriver näringsverksamhet som har etablerats här, ska ha ett ombud som har hemvist här i landet. Ombudet ska ha behörighet att för innehavaren ta emot delgivning av stämning, kallelser och andra handlingar i mål och ärenden om varumärket med undantag av *allmänt åtal* och stämning i brottmål *samt* av föreläggande för part att infinna sig personligen inför domstol. Ombudet ska anmälas till Patent- och registreringsverket och antecknas i varumärkesregistret.

Denna lag träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

21 Förslag till förordning om ändring i förundersöknings- kungörelsen (1947:948)

Härigenom föreskrivs i fråga om förundersökningskungörelsen (1947:948)

dels att 12, 13 b, 13 d och 20 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 13 e §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

12 §

I samband med att den som skäligen *misstänkes* för brott underrättas om misstanken *skall* han *erhålla underrättelse* om att *för brott misstänkt är berättigad* att redan under förundersökningen anlita biträde av försvarare samt att under vissa förutsättningar offentlig försvarare kan förordnas.

I samband med att den som skäligen *misstänks* för brott underrättas om misstanken *ska* han *eller hon underrättas* om att *den som misstänks för brott har rätt* att redan under förundersökningen anlita biträde av försvarare samt att under vissa förutsättningar offentlig försvarare kan förordnas. *Information ska dessutom lämnas om rätten i vissa fall till kostnadsfri rådgivning av advokat om åtal väcks.*

13 b §

Målsäganden *skall* tillfrågas om han eller hon vill bli underrettad om beslut om att förundersökning inte *skall* inledas eller att en inledd förundersökning *skall* läggas ned, beslut om att åtal inte *skall* väckas, tidpunkt för huvudförhandling i målet samt dom i målet.

Målsäganden *ska* tillfrågas om han eller hon vill bli underrettad om

– beslut om att förundersökning inte ska inledas eller att en inledd förundersökning ska läggas ned,

– beslut om att åtal inte *ska* väckas,

– *att sådan underrättelse till den misstänkte och dennes försvarare som anges i 23 kap. 18 a § rättegångsbalken har ägt rum, och*

– tidpunkt för huvudförhandling i målet samt dom i målet.

13 d §

När sådan underrättelse till den misstänkte och dennes försvarare som anges i 23 kap. 18 a § rättegångsbalken ägt rum ska målsäganden underrättas om det om han eller hon begärt det. Om målsägandebiträde har förordnats får underrättelsen i stället lämnas eller sändas till biträdet.

Så snart åtal har beslutats skall målsäganden underrättas om beslutet.

Så snart åtal har beslutats ska målsäganden underrättas om beslutet.

13 e §

Om åklagaren, trots att målsäganden begärt det, inte åtar sig att föra målsägandens talan om enskilt anspråk i samband med att åtalet väcks ska åklagaren underrätta målsäganden om detta och skälen för det. Det gäller inte om ett målsägandebiträde förordnats för målsäganden enligt lagen (1988:609) om målsägandebiträde eller om det är förenat med betydande svårigheter att underrätta målsäganden.

Om målsäganden, under förundersökningen eller annars, uppgett att han eller hon vill framställa talan om enskilt anspråk i samband med åtalet och åklagaren inte för den talan ska åklagaren förelägga målsäganden att anmäla sitt anspråk till åklagaren i sådan tid att det kan delges motparten i samband med att åtalet väcks. Åklagaren ska samtidigt upplysa målsäganden om att rätten annars kan komma att besluta att

anspråket inte tas upp till prövning i samband med åtalet. En åtgärd enligt detta stycke behöver inte vidtas om nödvändiga uppgifter om anspråket anmälts tidigare eller om det är förenat med betydande svårigheter att vidta åtgärden.

Första och andra stycket ska tillämpas också när anspråket övertagits av annan.

20 §

Av förundersökningsprotokollet ska det framgå vem som är undersökningsledare, vem som har varit förhørsledare och vem som har sammanställt protokollet. Den som sammanställer protokollet ska i det ange när detta sker.

I protokollet ska antecknas:

- angivelsen eller vad som annars har föranlett förundersökningen,
- tid och plats för åtgärder under förundersökningen,
- iakttagelser vid brottsplatsundersökning,
- berättelser av hörda personer samt nödvändiga upplysningar om dem,
- uppgift om att anhörig eller annan närstående har underrättats om ett frihetsberövande eller att sådan underrättelse inte har skett,
- uppgift om den misstänkte var påverkad av alkohol eller annat berusningsmedel vid brottet och om brottet kan antas stå i samband med missbruk av alkohol eller annat berusningsmedel av denne,
- namn på förhörsvittne och övriga närvarande vid förhör,
- beslut om att annan än förhörsvittne har tillåtits att närvara vid förhör samt att det som har framkommit vid förhör inte får uppenbaras,
- framställningar till rätten om vittnesförhör eller annan utredning under förundersökningen, om upptagande av bevisning enligt 23 kap. 15 § rättegångsbalken och om föreläggande att visa upp skriftligt bevis eller tillhandahålla föremål för besiktning samt beslut om detta,
- sakkunnigyttranden,
- beslut om uppgifter som rör användning av tvångsmedel,

– underrättelse till misstänkt enligt 23 kap. 18 § första stycket första meningen rättegångsbalken samt till misstänkt och hans eller hennes försvarare enligt samma stycke fjärde meningen med uppgift om de krävt ytterligare utredning eller i övrigt velat anföra något,

– uppmaning enligt 2 § strafföreläggandekungörelsen (1970:60),

– uppgift om målsägande eller den som övertagit målsägandens anspråk avser att föra ersättningstalan i anledning av brottet,

– nödvändiga uppgifter om enskilt anspråk *när åklagaren förbereder sådan talan* och, om det är möjligt, den misstänktes yttrande över sådant anspråk,

– nödvändiga uppgifter om enskilt anspråk *som målsäganden eller den som övertagit dennes anspråk vill föra i samband åtalet enligt de närmare föreskrifter om dokumentation av sådana uppgifter som Rikspolisstyrelsen meddelar* och, om det är möjligt, den misstänktes *eller annan motparts* yttrande över sådant anspråk,

– uppgift om uppmaning enligt 5 a §, och

– det som i övrigt är av betydelse att anteckna i protokollet.

Protokoll ska innehålla nödvändiga diarieuppgifter, såsom nummer på inkommen angivelse och aktnummer (dossiernummer), och en kort beteckning av saken.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

22 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1964:740) med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål att 3 § ska upphöra att gälla.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

23 Förslag till förordning om ändring i strafföreläggandekungörelsen (1970:60)

Härigenom föreskrivs i fråga om strafföreläggandekungörelsen (1970:60)

dels att 1 § ska upphöra att gälla,
dels att 8 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

8 §

Om det inte kommer något godkännande eller annat besked från den misstänkte, får en påminnelse om föreläggandet sändas till honom.

Har det inte kommit något godkännande eller annat besked från den misstänkte bör, om det är lämpligt, underrättelse om föreläggandet delges honom på det sätt som föreskrivs om *stämning* i brottmål.

Om det inte kommer något godkännande eller annat besked från den misstänkte, får en påminnelse om föreläggandet sändas till honom *eller henne*.

Har det inte kommit något godkännande eller annat besked från den misstänkte bör, om det är lämpligt, underrättelse om föreläggandet delges honom *eller henne* på det sätt som föreskrivs om *allmänt åtal* i brottmål.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

24 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga förordningen (1982:805) om ersättning av allmänna medel till vittnen, m.m. att 8 §, ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Om den som har kallats i sådana fall som avses i 6 eller 7 § behöver anlita vårdare eller annan för att kunna inställa sig, bestäms ersättning för dennes inställelse enligt samma grunder som gäller för den som har kallats.

Föreslagen lydelse

8 §

Om den som har kallats i sådana fall som avses i 6 eller 7 § behöver anlita vårdare eller annan för att kunna inställa sig, bestäms ersättning för dennes inställelse enligt samma grunder som gäller för den som har kallats. *Det samma gäller om det finns särskilda skäl att ersätta en stödperson enligt 20 kap. 15 rättegångsbalken för kostnader som uppkommit i anledning av hans eller hennes närvaro.*

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

25 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1992:289) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

dels att 1 och 2 §§ ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas två nya paragrafer, 1 a och 1 b §§, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

Yttrande enligt 1 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. *skall* inhämtas från Kriminalvården genom det frivårdskontor inom vars verksamhetsområde den misstänkte är bosatt eller annars uppehåller sig.

I beslutet om att inhämta yttrande *skall* ändamålet med yttrandet anges, om inte detta framgår på annat sätt. I beslutet *skall* det anges inom vilken tid yttrandet *skall* lämnas. Om yttrandet *skall* lämnas inom kortare tid än *en månad skall* samråd ske med Kriminalvården.

Den misstänkte *skall* underrättas om beslutet. Har beslutet fattats av rätten *skall* även åklagaren underrättas.

Yttrande enligt 1 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. *ska* inhämtas från Kriminalvården genom det frivårdskontor inom vars verksamhetsområde den misstänkte är bosatt eller annars uppehåller sig.

I beslutet om att inhämta yttrande *ska* ändamålet med yttrandet anges, om inte detta framgår på annat sätt. I beslutet *ska* det anges inom vilken tid yttrandet *ska* lämnas. Om yttrandet *ska* lämnas inom kortare tid än *fjorton dagar ska* samråd ske med Kriminalvården.

Den misstänkte *ska* underrättas om beslutet. Har beslutet fattats av rätten *ska* även åklagaren underrättas.

1 a §

Kriminalvården ska lämna ett yttrande inom den tid som angetts i rättens eller åklagarens beslut.

Om Kriminalvården bedömer att det behövs ytterligare utredning ska Kriminalvården ange

skälen för detta och hur lång tid utredningen förväntas ta.

1 b §

Om Kriminalvården i ett yttrande har angett att det behövs ytterligare utredning ska rätten eller åklagaren besluta inom vilken tid det kompletterande yttrandet ska lämnas. Om rätten gör det anses rätten ha begärt yttrandet även om det ursprungliga yttrandet begärts av åklagaren.

2 §

Kriminalvårdens yttrande och den utredning som behövs för yttrandet *skall* anpassas efter rättens behov av beslutsunderlag i varje enskilt fall.

Kriminalvårdens yttrande och den utredning som behövs för yttrandet *ska* anpassas efter rättens behov av beslutsunderlag i varje enskilt fall. *Om Kriminalvården bedömer att det är tillräckligt ska Kriminalvården avsluta personutredningen genom att lämna ett yttrande enligt 1 a §. Om det behövs får rätten eller åklagaren besluta att utredningen ska kompletteras med ett nytt yttrande.*

Finns det någon annan personutredning om den misstänkte *skall* Kriminalvården underrätta rätten om detta, om myndigheten bedömer den utredningen som tillräcklig. I sådana fall beslutar rätten om utredningen *skall* fullföljas eller begränsas. Det som nu sagts gäller i stället åklagaren om yttrandet har begärts av åklagaren.

Finns det någon annan personutredning om den misstänkte *ska* Kriminalvården underrätta rätten om detta, om myndigheten bedömer den utredningen som tillräcklig. I sådana fall beslutar rätten om utredningen *ska* fullföljas eller begränsas. Det som nu sagts gäller i stället åklagaren om yttrandet har begärts av åklagaren.

Denna förordning träder i kraft dag regeringen bestämmer.

26 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1994:1763) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1994:1763) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare att 1 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 §

Har åklagaren med stöd av 15 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare utfärdat strafföreläggande, *skall* den unge under rättas om beslutet vid ett personligt sammanträffande och, om det är möjligt, i vårdnadshavares närvaro. Om ett personligt sammanträffande inte är möjligt eller brottet är ringa, får underrättelsen vara skriftlig.

Har åklagaren med stöd av 48 kap. 4 § rättegångsbalken utfärdat strafföreläggande som avser villkorlig dom eller sådan påföljd i förening med böter innan den misstänkte fyllt 21 år, skall åklagaren underrätta den misstänkte om beslutet vid ett personligt sammanträffande.

Om det är lämpligare, får en underrättelse enligt första *och andra* stycket lämnas av en annan åklagare än den som meddelat beslutet.

Har åklagaren med stöd av 15 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare utfärdat strafföreläggande, *ska* den unge under rättas om beslutet vid ett personligt sammanträffande och, om det är möjligt, i vårdnadshavares närvaro. Om ett personligt sammanträffande inte är möjligt eller brottet är ringa, får underrättelsen vara skriftlig.

Om det är lämpligare, får en underrättelse enligt första stycket lämnas av en annan åklagare än den som meddelat beslutet.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

27 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1996:381) om tingsrättsinstruktion

Härigenom föreskrivs i fråga om förordningen (1996:381) om tingsrättsinstruktion att 18 § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

18 §

Utöver vad som gäller enligt 17 § får lagmannen förordna en tingsnotarie eller en notariemeriterad beredningsjurist som har tillräcklig kunskap och erfarenhet att på eget ansvar

1. handlägga mål om brott för vilket inte är föreskrivet svårare straff än böter eller fängelse i högst sex månader, om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och det i målet inte är fråga om företagsbot,

2. besluta om avskrivning av brottmål när åtalet har lagts ned,

3. meddela frikännande dom enligt 20 kap. 9 § andra stycket rättegångsbalken,

4. handlägga sådana mål om äktenskapsskillnad och därmed sammanhängande frågor samt sådana mål rörande vårdnad om barn, barns boende och umgänge med barn som har inletts genom gemensam ansökan, dock inte sådana mål som har blivit tvistiga sedan ansökan gavs in,

5. handlägga konkursärenden enligt konkurslagen (1987:672),

6. handlägga ärenden enligt lagen (1976:206) om felparkeringsavgift,

7. handlägga andra ärenden än sådana som avses i 6 enligt lagen (1996:242) om domstolsärenden om ärendena kan avgöras av en lagfaren domare och inte är tvistiga,

8. handlägga mål enligt 1 kap. 3 d § första stycket rättegångsbalken

a) om målet avser kontrollavgift enligt lagen (1984:318) om kontrollavgift vid olovlig parkering, trafikförsäkringsavgift enligt trafikskadelagen (1975:1410) eller överlåtet krav avseende trafikförsäkringspremie och självrisk, eller

b) om värdet av vad som yrkas uppenbart inte överstiger en tiondel av prisbasbeloppet enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken,

9. handlägga mål där förlikning om saken är tillåten vid förberedelse och vid huvudförhandling enligt 42 kap. 20 § andra stycket rättegångsbalken,

10. handlägga ärenden om bevisupptagning enligt 41 kap. rättegångsbalken,

11. handlägga mål enligt 14 kap. 12 § äktenskapsbalken första meningen, och

12. avgöra mål enligt 42 kap. 18 § rättegångsbalken första stycket 1 avseende avskrivning av mål samt 2–4.

Förordnanden enligt första stycket 5 får inte avse konkurser där beslut om bevakning har meddelats. Ett sådant förordnande får inte heller avse frågor om häktning, utdelning eller, om konkursen avslutats med utdelning, förvaltares arvodesanspråk.

Förordnanden enligt första stycket medför inte behörighet att ompröva beslut enligt 34 § lagen om domstolsärenden. Förordnanden får inte avse mål eller ärenden som är omfattande eller svåra eller som av någon annan orsak kräver särskild erfarenhet.

När en tingsnotarie eller en notariemeriterad beredningsjurist handlägger brottmål vid huvudförhandling ska nämndemän alltid delta i avgörandet.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

28 Förslag till förordning om ändring i förordningen (1997:406) om offentlig försvarare m.m.

Härigenom föreskrivs i fråga om förordning om ändring i förordningen (1997:406) om offentlig försvarare m.m.

dels att 1 § ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 8 §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Denna förordning innehåller bestämmelser om ersättning till offentlig försvarare och om den tilltalades ersättningsskyldighet enligt 31 kap. 1 § rättegångsbalken.

Föreslagen lydelse

1 §

Denna förordning innehåller bestämmelser om ersättning till offentlig försvarare och *till advokat som lämnat rådgivning enligt rättegångsbalken* samt om den tilltalades ersättningsskyldighet enligt 31 kap. 1 § rättegångsbalken.

8 §

En framställning från advokat som lämnat rådgivning om ersättning av allmänna medel för arbete, eller för kostnader för tolk och översättning ska göras hos den domstol som ska besluta om ersättningen.

I framställningen ska anges den tilltalades namn, målnummer och antalet rådgivningstimmar, samt om ersättning begärs för mer än en timmas rådgivning, anledningen till det.

Denna förordning träder i kraft den dag regeringen bestämmer.

1 Uppdraget och dess genomförande

1.1 Inledning

I detta kapitel redovisas det huvudsakliga innehållet i våra direktiv och hur arbetet i utredningen har bedrivits.

Som anges i avsnitt 1.2 har uppdraget varit mycket brett. I viss utsträckning har uppdraget avgränsats dels av direktiven, dels av andra utredningars arbete. I avsnitt 1.4 anges dessa avgränsningar.

1.2 Utredningens uppdrag

Våra direktiv beslutades av regeringen den 15 juli 2010. Direktiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som *bilaga 1*. Utredningstiden har förlängts genom tilläggsdirektiv, *bilaga 2*.

Vårt uppdrag har varit mycket brett. Det har omfattat en översyn av brottmålsprocessen i dess helhet. Målsättningen har angetts vara att skapa ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande där lagföringens kvalitet och effektivitet ytterligare kan förbättras. För detta krävs enligt direktiven en ändamålsenlig ansvarsfördelning mellan domstolen, åklagaren och övriga aktörer i processen. Vidare anges att det krävs mer flexibla handläggningsregler i såväl tingsrätt som hovrätt.

I uppdraget har ingått att överväga bl.a. följande.

- Om ansvarsfördelningen mellan åklagare och domstol samt deras roller och funktioner kan göras tydligare och utvecklas. Vi har i det sammanhanget haft att överväga i vilka fall en domstolsprövning är motiverad och i vilken utsträckning samt på vilket sätt uppgifter av rättskipningskaraktär bör hanteras av åklagare.

- Om det finns anledning att stärka parternas inflytande över processen och i så fall föreslå på vilka sätt detta kan ske.
- Hur förberedelsen i brottmål kan förbättras för att skapa en effektivare handläggning och vad som kan göras för att säkerställa att domstolen har tillgång till ett fullständigt underlag vid avgörandet. En målsättning som angetts i direktiven är att parterna under förberedelsen ska medverka mer aktivt och ta ett större ansvar för att mål förs framåt mot ett avgörande.
- Hur reglerna för handläggning och avgörande av brottmål kan bli mer flexibla så att förfarandet ytterligare kan anpassas till vad som behövs för sakens prövning i det enskilda fallet. Särskilt har utredningen fått i uppdrag att fundera över olika alternativa former för avgörande av brottmål.
- Hur risken för inställda förhandlingar kan minska. Uppdraget har omfattat överväganden när det gäller hur förhörspersoner i högre utsträckning kan förmås att komma till domstolsförhandlingen. Därutöver har utredningen haft att analysera hur man kan se till att det oftare finns tillgång till sådan tillfredsställande utredning som gör det möjligt med utevarohandläggning. I uppdraget har även ingått att se över reglerna om avgörande av brottmål i den tilltalades utevaro.
- Om reglerna angående krav på prövningstillstånd i brottmål bör ändras.
- Hur rättens sammansättning bör vara i olika situationer.
- Hur stödpersoners och åklagares roll och funktion i förhållande till målsägandens behov av stöd kan utvecklas liksom att analysera vilka konsekvenser förändringar i fråga om hjälp och stöd till målsäganden skulle få för reglerna om målsägandebiträde.

Vikten av att de förändringar som vi föreslår också får genomslag i praktiken har lyfts fram i direktiven. Hur förändringarna kan förverkligas har angetts förtjäna särskild uppmärksamhet, liksom frågan hur redan genomförda förändringar kan få ett bättre genomslag.

1.3 Utredningsarbetet

Arbetet i utredningen inleddes vid årsskiftet 2010/11. Vi har hållit regelbundna sammanträden med experterna. Sammanlagt har vi haft 15 expertsammanträden, varav tre tvådagarsammanträden i internatform. Löpande underhandskontakter med experterna har också förekommit. Arbetet har bedrivits så att alla synpunkter och förslag som varit föremål för diskussion har blivit belysta i betänkandet.

Under våren 2011 höll vi diskussionsmöten på landets hovrättsorter, med undantag för Umeå. I dessa fem möten deltog sammantaget ca 130 domare, åklagare och brottmålsadvokater. Avsikten med dessa sammankomster var att få praktiskt verksamma juristers syn på behovet av förändringar i straffprocessen. De mycket värdefulla synpunkter som då framfördes har sammanställts i en arbetspromemoria och i de delar de lett till förslag eller överväganden tagits upp i betänkandet.

Under våren 2012 höll vi ett diskussionsmöte vid Svea hovrätt särskilt avseende behovet av en förändrad straffprocess i hovrätt. Vid mötet deltog såväl hovrättsdomare, åklagare, brottmålsadvokater som företrädare för Justitiedepartementet.

Under hösten 2012 genomförde vi uppföljande diskussionsmöten vid samtliga landets hovrättsorter. I mötena deltog domare, åklagare och brottmålsadvokater. Vid dessa uppföljningsmöten presenterade vi våra överväganden och fick synpunkter på de preliminära förslag som vi lade fram.

Samma höst presenterade vi huvuddragen i våra överväganden och förslag vid ett högre seminarium vid Uppsala universitet.

Vi har i övrigt haft omfattande kontakter med domstolar, myndigheter, organisationer och andra som berörs av vårt arbete. Särskilda samrådsmöten har hållits med åklagare genom Riksåklagarens kansli och med brottmålsadvokater genom Advokatsamfundet, för att inhämta synpunkter på utredningens överväganden och förslag.

Sekreterarna och ordföranden har därutöver haft kontakter och samråd med Polisen, Rikspolisstyrelsen, Brottsoffermyndigheten, Kriminalvården och Nämndemännens riksförbund. Vi har dessutom haft kontakter och samråd med Åklagarmyndigheten genom Riksåklagarens kansli och därutöver diskuterat hanteringen av skadestånd med Utvecklingscentrum Stockholm. Vidare har vi även haft möte med Ekobrottsmyndigheten och Justitiedepartementet, Enheten för samordning, utveckling och informationsförsörjning (SI-enheten).

Ett antal skrivelser från enskilda privatpersoner, domare, advokater och åklagare har också kommit in till utredningen.

I samarbete med Domstolsverket genomförde vi under hösten 2011 en undersökning av tingsrätternas handläggning av brottmål för att se hur mål handläggs i praktiken. Undersökningen baserar sig på ett statistiskt urval om ca 1 500 mål. Resultatet av undersökningen redovisas i relevanta delar i *bilaga 3*.

Vi har även studerat brottmålsprocessen i vissa utländska rättssystem. En redogörelse för några andra länders regler för rättegången i brottmål lämnas i *bilaga 4*. Under utredningstiden har dessutom utredaren tillsammans med en av experterna och sekreterarna gjort en resa till Finland för att närmare studera förfarandet i brottmål där.

Statskontoret har genom att hämta in underlag och göra beräkningar bistått oss i arbetet med konsekvensanalyserna av våra förslag. Arbetet har utförts av Matilda Hultgren, som är utredare vid Statskontoret.

Under arbetets gång har vi samrått med bl.a. Förundersökningsutredningen (Ju 2009:07), Påföljdsutredningen (Ju 2009:11), Utredningen om internationell straffverkställighet (Ju 2011:03), EMR-utredningen (Ju 2011:10) och Nämndemannautredningen (Ju 2012:08). Samrådet har i huvudsak skett genom informella kontakter mellan utredarna och/eller sekreterarna. Vi har också hållit oss underrättade om arbetet inom Regeringskansliet avseende de processuella konsekvenserna av Påföljdsutredningens förslag (Ju 2012:F).

Vi har inte haft möjlighet att fullt ut beakta förslag respektive lagändringar som har lämnats respektive beslutats efter den 1 januari 2013.

1.4 Avgränsningar

Allmänna avgränsningar

Vårt uppdrag har gällt brottmålsprocessen. En del av våra förslag är sådana att det kan övervägas om motsvarande förändringar bör införas helt eller delvis i tvistemålsprocessen. Vi lämnar emellertid inte några sådana förslag, men noterar i några fall att det kan finnas anledning att överväga detta.

Vi har uppfattat att vårt huvudsakliga uppdrag har gällt hanteringen av de mål där åklagaren för talan och de frågor som uppkommer i sådana mål. Frågor som rör handläggningen av enskilda åtal har vi inte gått närmare in på. Med hänsyn till att vårt uppdrag har gällt övergripande frågor som rollfördelningen i processen har det dock i viss mån varit nödvändigt att även överväga förändringar när det gäller mål som rör enskilda åtal.

Vi har vid våra överväganden utgått från den nuvarande lagstiftningen. Under eller i nära anslutning till vår utredningstid har ett antal utredningar behandlat frågor som i olika hänseenden påverkar de nuvarande bestämmelserna i rättegångsbalken eller hanteringen av brottmål. I det följande redogör vi för de utredningar som vi uppfattat som mest centrala för avgränsningarna av vårt arbete.

Insynsutredningen

Insynsutredningen har behandlat frågor som rör parternas möjligheter till insyn i förundersökningen och rättegången. Till stor del är det ett område där det saknas uttryckliga regler i dag. En sådan fråga är parternas rätt att ta del av uppgifter i ett mål som avgörs utan huvudförhandling. Insynsutredningen har i sitt slutbetänkande, *Partsinsyn enligt rättegångsbalken*, SOU 2010:14, föreslagit att domstolens kommunikationsplikt när ett brottmål avgörs utan huvudförhandling ska lagfästas.

Enligt förslaget ska part, innan mål avgörs utan huvudförhandling, ha fått kännedom om det som tillförts målet genom annan än parten själv och haft tillfälle att yttra sig över det. Kommunikationsplikten förses med vissa uttryckliga undantag. Förslaget innebär en kodifiering av gällande rätt enligt praxis och de krav som följer av Europakonventionen.

Mot bakgrund av att möjligheten att avgöra brottmål utan huvudförhandling redan har utökats och att vi föreslår att det ska kunna ske i större utsträckning instämmer vi i att kommunikationsplikten bör regleras uttryckligt. Eftersom Insynsutredningen har behandlat denna fråga lämnar vi emellertid inget eget förslag i denna del.

I avsnitt 6 behandlar vi frågor om målsägandens möjligheter till insyn i förundersökning och rättegång. Vi gör det utifrån perspek-

tivet att en sådan möjlighet bör finnas i vissa fall även om målsäganden i formell mening inte är part i målet.

Psykiskt störda lagöverträdare

Psykansvarskommittén och Psykiatriutredningen har lämnat förslag som rör straffansvar och påföljdsbestämning av psykiskt störda lagöverträdare.¹ Det omfattar bl.a. att påföljden överlämnade till rättspsykiatrisk vård ska utmönstras ur påföljdssystemet och att fängelseförbudet i 30 kap. 6 § brottbalken (BrB) ska avskaffas. I stället ska det införas ett krav på tillräknelighet för att en gärning ska utgöra brott. I anledning av det lämnas förslag till vissa straffprocessuella förändringar.

Om förslagen genomförs får det betydelse för handläggningen av mål där det kan misstänkas att den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning. Vi har emellertid, liksom när det gäller påföljdssystemet i stort, utgått från de nuvarande bestämmelserna vid våra överväganden. Om de föreslagna ändringarna av bestämmelserna om straffansvar och påföljd för psykiskt störda lagöverträdare genomförs, får våra förslag anpassas i den mån de har betydelse för handläggningen av sådana mål.

Påföljdsutredningen

Påföljdsutredningen har i betänkandet *Nya påföljder*, SOU 2012:34, lämnat förslag till ett i stora delar nytt påföljdssystem. Utredningen har föreslagit att påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn utmönstras ur påföljdssystemet och att det i stället införs en möjlighet att besluta att ett fängelsestraff ska vara villkorligt.

Villkorligt fängelse innebär att domstolen mäter ut ett fängelsestraff av viss längd, men att den dömden inte behöver verkställa fängelsestraffet i anstalt om han eller hon fullgör ett eller flera villkor. De villkor som utredningen föreslår är att den dömden under en prövotid dels avhåller sig från fortsatt brottslighet, dels fullgör en tilläggssanktion. Tilläggssanktionerna kan bestå av dagsböter, samhällstjänst, övervaknings- och kontrollsanktion, hem-

¹ *Psykisk störning, brott och ansvar* (SOU 2002:3) och *Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd* (SOU 2012:17.)

arrest, vård- eller påverkanssanktion eller kontraktsvård. Sanktionen ska vara mer ingripande ju längre det villkorliga fängelsestraffet är.

När det gäller unga lagöverträdare har Påföljdsutredningen bl.a. föreslagit tre nya påföljder – varningsstraff, kontaktskyldighet för unga och ungdomsövervakning.

Hur påföljdssystemet är uppbyggt har stor betydelse för brottmålsprocessen. Det gäller inte minst mot bakgrund av att vi genom våra förslag sätter ett tydligare och tidigare fokus på påföljdsfrågan och åklagarens ansvar för att föra talan i delen.

Vi har vid våra överväganden och förslag utgått från det nuvarande påföljdssystemet. Hur den nuvarande brottmålsprocessen bör anpassas till Påföljdsutredningens förslag har behandlats i *Processrättsliga konsekvenser av Påföljdsutredningens förslag*, Ds 2012:54. Vi har dock löpande i vårt arbete beaktat att påföljdssystemet kan komma att ändras enligt Påföljdsutredningens förslag. Vi pekar i vissa fall särskilt på hur ett genomförande av Påföljdsutredningens förslag kan påverka de förslag som vi lämnar.

Vår bedömning är att våra förslag är väl förenliga med en sådan förändring som Påföljdsutredningen föreslår och att förslagen kan anpassas till ett påföljdssystem med villkorligt fängelse. Det kan särskilt framhållas att Påföljdsutredningens förslag skulle innebära att åklagarens syn på brottets allvar kan komma till uttryck än tydligare genom dennes påföljdsyrkande. Om det införs ett system med villkorligt fängelse vore det utifrån de förändringar vi föreslår följdriktigt att låta åklagarens syn på fängelsestraffets längd, oavsett om det är villkorligt eller ovillkorligt, vara avgörande för hur målet ska kunna handläggas.

I avsnitt 12.10 berör vi särskilt Påföljdsutredningens förslag till ändrade regler om påföljdsbestämningen i hovrätt när flera tingsrättsdomar överprövas samtidigt.

EMR-utredningen

EMR-utredningen har utvärderat reformen En Modernare Rättegång (EMR). Utredningens utvärdering och förslag till förändringar i anledning av denna har redovisats i betänkandet *En Modernare Rättegång II – en uppföljning*, SOU 2012:93.

Vårt uppdrag har haft flera tydliga beröringspunkter med EMR-utredningens. Vi har vid våra överväganden i flera fall haft anledning att beakta vad som kommit fram i utvärderingen. Det gäller

bl.a. hur förändringarna av systemet med prövningstillstånd i hovrätt har fallit ut.

EMR-utredningen har lämnat ett antal förslag till förändringar som berör brottmålsrättegången. Det gäller bl.a. utvidgade möjligheter att ta upp muntlig bevisning i samband med en förhandling som ställs in och utökade möjligheter att återanvända förhör som dokumenterats genom en ljud- och bildupptagning i samband med en annan förhandling i samma instans. Detta är viktiga förändringar som har stor betydelse för en ändamålsenlig handläggning av brottmålen. Mot bakgrund av EMR-utredningens förslag, som vi ansluter oss till, har vi inte haft anledning att ta upp dessa frågor särskilt. I avsnitt 11 pekar vi dock i några hänseenden på vilken betydelse förslagen har.

En annan beröringspunkt är utevarofrågor i hovrätt. Vi behandlar det i avsnitt 12.9. Som vi anger där ansluter vi oss till EMR-utredningens förslag till ändring av bestämmelsen om parts frånvaro vid huvudförhandlingen i hovrätt.

I två fall lämnar vi, i anledning av vårt uppdrag, förslag till lagändringar som är mer omfattande än vad EMR-utredningen har föreslagit. Det gäller utökade möjligheter att avgöra brottmål utan huvudförhandling i hovrätt (se avsnitt 12.7) och prövningen av om muntlig bevisning i hovrätten ska läggas fram genom hänvisning till de inspelade förhören i tingsrätten (se avsnitt 12.8).

Nämndemannautredningen

Den 31 maj 2012 tillsatte regeringen en utredning med uppdrag att göra en översyn av nämndemannasystemet.² Utredningen, som antagit namnet Nämndemannautredningen (Ju 2012:08), ska enligt direktiven redovisa sitt uppdrag senast den 28 juni 2013. Nämndemannautredningen har, liksom vi, i uppdrag att överväga eventuella förändringar av omfattningen av medverkan av nämndemän. Nämndemannautredningens uppdrag är emellertid bredare i och med att det omfattar alla typer av mål och domstolar. Det omfattar även att se över frågor som nominering, rekrytering och val av nämndemän samt villkoren för deras tjänstgöring.

Vårt uppdrag är begränsat till att överväga hur rättens sammansättning bör vara ordnad i olika fall för att bidra till ett ändamåls-

² Ett modernt nämndemannasystem (Dir 2012:51).

enligt förfarande i brottmål. Vi återkommer till frågor som rör avgränsningen mot Nämndemannautredningens uppdrag i samband med våra överväganden om rättens sammansättning (avsnitt 13).

1.5 Läsanvisningar

Våra förslag utgår från ett förändrat synsätt på rollfördelningen mellan åklagare och domstol och på parternas inflytande över brottmålsprocessen som vilar på principiell grund. Med utgångspunkt i dessa överväganden föreslår vi en modernisering av straffprocessrätten som innebär att den anpassas till dagens förhållanden.

Betänkandet inleds med våra allmänna överväganden avseende behovet av ändringar i straffprocessen, avsnitt 2. Därefter redogör vi för vår syn på den tilltalades, domarens, åklagarens och målsägandens roller i brottmålsprocessen, avsnitten 3–6.

Vi har valt att inte inledningsvis i ett särskilt avsnitt beröra gällande rätt. Den redovisar vi i stället i relevanta delar vid våra överväganden och förslag rörande respektive fråga som omfattas av uppdraget.

Våra överväganden och förslag avseende tingsrättsprocessen återfinns i avsnitten 7–11. I avsnitt 7 anges våra överväganden när det gäller hur förfarandet i brottmål bör vara utformat. Därefter går vi igenom vissa övergripande åtgärder för att effektivisera inledningen av processen, avsnitt 8. Brottmålen kommer att kunna handläggas på tre olika sätt i tingsrätten. Vi beskriver förfarandet för att avgöra erkända brottmål, bötesbrottmål, dvs. mål i vilka åklagaren yrkat böter som påföljd och övriga mål i avsnitten 9–11. I avsnitt 11 tar vi också upp frågor som handlar om att förbättra hanteringen av mål som ska avgöras efter huvudförhandling.

I avsnitt 12 behandlar vi hovrättsprocessen. Frågan om rättens sammansättning i brottmål i såväl tingsrätt som hovrätt belyses i avsnitt 13. Därefter följer våra överväganden och förslag avseende stödet åt målsäganden och handläggning av enskilda anspråk i brottmål. Avsnitt 14 avser hanteringen av enskilda anspråk. Bestämmelser rörande stödperson behandlas i avsnitt 15 och frågor avseende målsägandebiträde i avsnitt 16. I avsnitt 17 avhandlas genomförandefrågor, ikraftträdande och övergångsbestämmelser. Slutligen redogör vi för konsekvenserna av förslagen i avsnitt 18.

2 Allmänna överväganden

2.1 Reformbehovet

Rättegångsbalken trädde i kraft 1948. Den äldre rättegångsbalken innehöll tydliga inkvisitoriska inslag. Den nya rättegångsbalken, som bygger på principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration, innebar omfattande förändringar genom införandet av fri bevisprövning och ett ackusatoriskt brottmålsförfarande. Brottmålsförfarandet är sedan den nya balkens införande ordnat så att domstolen som huvudregel ska pröva den misstänktes skuld efter en muntlig förhandling och utifrån den utredning som där presenteras för domstolen.¹ Ett förfarande med en koncentrerad huvudförhandling och i vilket domstolens avgörande grundas på vad som skett vid förhandlingen har setts som det bästa sättet att nå fram till en materiellt riktig dom. Att domar är materiellt riktiga har ansetts vara särskilt viktigt i brottmål.² Förutom att processformen har uppfattats ge de bästa förutsättningarna för en god bevisprövning så bidrar ett förfarande med en offentlig förhandling och nämndemannadeltagande i rätten dessutom till en god insyn i rättskipningen.

Genom reformen *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol*, prop. 2004/05:131, (EMR) infördes ett förenklat förfarande för att avgöra brottmål utan huvudförhandling i vissa fall om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter. Handläggningsformen innebär ett avsteg från principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration. Förfarandet beskrivs kortfattat i avsnitt 10.2. I övrigt har det under de 65 år som gått sedan rättegångsbalkens införande endast skett mindre förändringar av de straffprocessuella reglerna. Förändringarna har inneburit en viss uppmjukning av de grundläggande principerna. Exempelvis har förutsättningarna för att ta upp bevisning utom

¹ SOU 1926:31 s. 28, SOU 1926:32 s. 15 ff. och SOU 1938:44 s. 22.

² Se SOU 1926:32 s. 41.

huvudförhandling gjorts mindre restriktiva (prop. 1986/87:89). Med teknikens utveckling har parter, vittnen och andra fått möjlighet att i vissa fall delta vid ett sammanträde per telefon eller via videolänk. Vidare har domstolen fått möjlighet att under vissa förutsättningar besluta att bevisning och sedermera även olika framställningar får läggas fram genom hänvisning till handlingar i målet (prop. 2004/05:131). Även koncentrationsprincipen har genomgått vissa förändringar i uppmjukande riktning, senast genom en lagändring år 2000, som innebar att möjligheterna att fortsätta en huvudförhandling efter uppehåll utökades (prop. 1999/2000:26).

En annan förändring som skett är att brottmålsförfarandet i vissa delar har effektiviserats genom att mål har förts bort från domstolarna. Enklare brott och förseelser har avkriminaliserats och åklagare har bl.a. fått större möjlighet att meddela åtalsunderlåtelse. Dessutom har åklagare successivt fått ökat utrymme att meddela strafföreläggande och polisen har fått möjlighet att genom ordningsbot beivra mindre allvarliga förseelser utan domstols medverkan. År 2011 fattades ca 136 000 lagföringsbeslut.³ Drygt hälften – ca 73 700 – avsåg domar i tingsrätt. Av resterande ca 62 600 lagföringar var ungefär 38 500 strafförelägganden och 24 100 åtalsunderlåtelser.⁴

Rättegångsbalkens regler och de grundläggande principer som tillämpas i brottmål härrör från en tid då brottmålsprocessen och samhället såg annorlunda ut. När rättegångsbalken infördes så genomdrevs de grundläggande principerna om omedelbarhet, muntlighet och koncentration med stor kraft för att bryta med det tidigare inkvisitoriska, muntligt-protokollariska förfarandet. För att den fria bevisprövningen skulle få genomslag så tonades betydelsen av den enskildes uppfattning ned. Den ställning domstolen fick i förfarandet präglades av förhållandena vid tillkomsten av rättegångsbalken. De flesta åklagare saknade då fortfarande en fullständig juristutbildning och det fanns ingen sammanhållen åklagarorganisation. Sakförare saknade ofta juridisk skolning. Dessa förhållanden har förändrats under åren.

Synen på brottmålsprocessen har också förändrats över tid. Domstolens utredningsskyldighet har i praktiken successivt minskat och parternas ställning har gradvis stärkts. Det har delvis att göra

³ Med lagföringsbeslut avses domslut i fällande domar, godkänt strafföreläggande eller meddelad åtalsunderlåtelse av åklagare. Även ordningsbot, som utfärdas av polis eller tull, är ett lagföringsbeslut men ingår inte i aktuell statistik.

⁴ Brås officiella statistik över personer lagförda för brott, slutlig statistik för 2011, tillgänglig via www.bra.se

med att det funnits behov av att anpassa och effektivisera processen med hänsyn till förändringar i den anmälda brottsligheten. Den förändrade synen beror emellertid också på att ett kompetent och välorganiserat åklagarväsende har utvecklats och att det förekommer försvarare i fler mål. Dessutom har medborgarnas syn på staten och makthavare generellt sett förändrats i takt med samhällsutvecklingen i stort. Såväl den enskilde som allmänheten genom media ställer nu mer än tidigare krav på samhällets institutioner och på att den offentliga verksamheten bedrivs på ett ändamålsenligt sätt. Den offentliga verksamheten granskas och ifrågasätts mer kritiskt. Det finns också en större förväntan hos den enskilde att kunna påverka vid beslutsfattande som rör dem själva. Utöver att vara ett led i förverkligandet av ett kriminalpolitiskt mål att bekämpa brott har brottmålsprocessen även kommit att bidra till att fylla ett behov av upprättelse för både oskyldigt misstänkta och målsägande. Rättegången har också fått en betydelse för att lösa konflikter mellan parterna och bidra till försoning.

Den tekniska utvecklingen har, som berörts ovan, fört med sig det positiva att det är möjligt att fundera över andra sätt att ta upp och lägga fram utredning i brottmålsförandet. Med samhällsutvecklingen och den nya tekniken har emellertid även brottsligheten förändrats och nya arenor för brottslig verksamhet har vuxit fram. Även benägenheten att anmäla brott och Polisens resurser för att utreda brott har förändrats, vilket påverkar inflödet av mål till domstolarna. Det förfarande som utformades vid införandet av rättegångsbalken anpassades för att hantera en annan mängd och typ av brott än den som i huvudsak tas upp i domstolarna i dag.

Sedan 2002 har det totala antalet anmälda brott ökat med 15 procent. Under 2011 anmäldes totalt 1,42 miljoner brott till polis, tull eller åklagare, en ökning med tre procent jämfört med året innan.⁵ Preliminär statistik för 2012 visar sammantaget på en svag minskning jämfört med året innan. Sedan 1975 har dock de anmälda brotten ökat kontinuerligt.

Delvis bedöms ökningen av anmälda brott handla om att fler brott numera kommer till rättsväsendets kännedom. Det medför troligen att inslaget av mindre allvarliga brott, som till stor del tidigare inte blev kända, kan antas ha ökat. Därtill har ökade insatser och kontroller från Polisens sida lett till att anmälda spanings- och ingripandebrott, såsom narkotikabrott, också har

⁵ Brottsförebyggande rådets (Brå) officiella statistik över anmälda brott, slutlig statistik för 2011, tillgänglig på www.bra.se

ökat under senare år. Särskilt kraftigt har dock bedrägeribrotten ökat. Dessa har mer än fördubblats sedan 2006, vilket till del kan förklaras av att den tekniska utvecklingen medfört att det i dag kan vara relativt enkelt att sätta i system vissa gärningar, som exempelvis att skicka bluffakturor till ett stort antal mottagare. Även anmälda våldsbrott har ökat stadigt. Ökningen av antalet anmälda brott och en oförändrad uppklaringsprocent hos Polisen och åklagarna har medfört att antalet mål i domstol har ökat. År 2011 avgjordes 22 400 fler brottmål i tingsrätterna än 2006 (prop. 2012/13:1, utgiftsområde 4, s. 22 ff.). Under 2011 inkom knappt 91 000 brottmål till Sveriges tingsrätter och drygt 92 000 brottmål avgjordes samma år, att jämföra med knappt 76 000 inkomna och 74 000 avgjorda brottmål 2007.⁶ I hovrätterna har antalet inkomna brottmål per år i princip varit konstant under perioden, runt 8 400 brottmål och detsamma gäller antalet avgjorda brottmål, ca 9 500 stycken.

Utifrån den genomsnittliga procentuella årliga ökningstakten inkomna och avgjorda brottmål under en tioårsperiod har Domstolsverket prognosticerat att såväl antalet inkomna som avgjorda brottmål årligen kommer att öka med fyra procent under åren 2011–2014 (sammantaget med 17 procent).⁷

Den ökade tillströmningen av anmälda brott ställer nya krav på domstolarna och myndigheterna i rättsväsendet.

Den lagförda brottslighetens struktur har också förändrats så att den nuförtiden innefattar en större andel mål avseende brott mot person. Under en tioårsperiod har stöldbrottens andel minskat rejält med 17 procentenheter sedan 2002. Under samma tid har brotten mot person (kap. 3–7 brottsbalken) och bedrägeribrotten ökat med fem procentenheter vardera samt narkotikabrotten med tre procentenheter.⁸

Eftersom våldsbrotten generellt sett är mer svårutredda och utredningen i målen oftare innefattar muntlig bevisning än vad exempelvis mål med förmögenhetsbrott gör, så kräver handläggningen mer resurser. Det gäller även bedrägeribrotten, som inte sällan är av tekniskt komplicerad natur eller rör många målsägande och därför kräver en mer omfattande utredning. Målen i dag innebär således en större arbetsbelastning för domstolarna.

⁶ Sveriges officiella domstolsstatistik 2011, tabell 1.1, s. 9

⁷ Uppgifterna är hämtade ur *Rättsväsendets kapacitetsbehov Åren 2011–2014. Centrala prognoser för Polisen, Åklagarmyndigheten, Domstolsverket och Kriminalvården*.

⁸ Brås officiella statistik över anmälda brott, slutlig statistik för 2011, tillgänglig på www.bra.se

Den tekniska utvecklingen och internationaliseringen har även gjort att förmögenhetsbrotten ändrat karaktär och att målen i många fall är mer komplexa och av större omfattning än vad som tidigare varit fallet. Allt oftare bedrivs illegal verksamhet över nationsgränserna, i olika former av nätverk och med hjälp av modern teknik. Det ställer krav på ett ökat samarbete inom EU och med länder utanför unionen för att lagföra brott och verkställa straff. Men det innebär dessutom att det ställs krav på en effektiv nationell brottmålsprocess och ett regelverk som harmoniserar med Sveriges internationella åtaganden.

Med internationaliseringen har Europakonventionen och annan internationell rätt fått ökad betydelse i domstolarna. Den kontradiktoriska principen har fått allt större genomslag och de överväganden som domstolen behöver göra är allt oftare mer komplexa. Sveriges konventionsåtaganden innebär bl.a. att domstolen i många fall är skyldig att göra parterna uppmärksamma på en fråga som rätten själv måste ta hänsyn till, t.ex. om ett brott ska betecknas på annat sätt än vad åklagaren har angett.

Även synen på instansordningen och domstolarnas inbördes funktion har med tiden förändrats. Det utökade kravet på prövningstillstånd i hovrätt och förhållandet att det genom EMR-reformen har betonats att hovrätten ska grunda sin prövning på samma material som legat till grund för tingsrättens avgörande, har gjort det tydligt att tyngdpunkten i rättsskipningen ska ligga i första instans.

Sammanfattningsvis är rättegångsbalkens regler utformade för att uppfylla andra krav på handläggningen av brottmål än de som ställs i dag. Det innebär att målen i princip hanteras på ett och samma sätt oberoende av vad saken rör och parternas inställning. Reglerna bygger på en föråldrad syn på ansvarsfördelningen mellan parterna och rätten, som inte överensstämmer med den enskildes syn och samhällets uppfattning. Bestämmelserna ger domstolen stor självständighet att agera självmant i processen och parterna ett mer begränsat inflytande. Vi anser att det är betänkligt av principiella skäl men att det också medför praktiska svårigheter att effektivt handlägga brottmål. Reglerna för brottmålsprocessen behöver ses över så att varje mål får den hantering det kräver och processen kan avgränsas utifrån den prövning som parterna efterfrågar.

2.2 En för parterna ändamålsenlig brottmålsprocess

Utredningens direktiv är vida och ger oss tämligen fria händer när det gäller kärnan av brottmålsprocessen i såväl tingsrätt som hovrätt. Vi har med den utgångspunkten försökt ta fram förslag på reformer som ska ge oss en brottmålsprocess som bättre än nu svarar mot de enskildas och samhällets behov.

Det grundläggande för brottmålsprocessen är att anklagelser om brott prövas inom rimlig tid och med hög kvalitet och då med beaktande såväl av den tilltalades som brottsoffrets intressen. Den person som är berörd av en brottmålsprocess ska kunna förvänta sig att målet avgörs snabbt och rättssäkert. Den som är anklagad eller varit utsatt för brott ska inte behöva vänta längre än nödvändigt på att saken prövas. För att uppnå detta är det nödvändigt att processreglerna är utformade så att målen handläggs och avgörs på det sätt som är mest ändamålsenligt. Vi tror att en grundläggande förutsättning för att åstadkomma en sådan prövning i alla mål blir bättre om parternas ställningstaganden tillmäts större betydelse. Processen bör avgränsas så att den inte görs mer omfattande än vad som behövs och parterna vill. Då kan processen anpassas efter vad målet kräver och förfarandet göras tydligare. Vi vill därför ge den ackusatoriska principen ett ökat genomslag i processen. Denna grundtanke genomsyrar utredningens förslag.

Grunderna för en förbättring av brottmålsprocessen finns i rättegångsbalken. Under de gångna 65 åren har det dock, som vi beskrivit ovan, skett stora förändringar på olika områden när det gäller rättsväsendet och den verklighet rättsväsendet verkar i. När de ärenden som ska hanteras ökar och många blir mer komplexa är det inte möjligt att behandla alla mål på samma sätt. Vi har valt att föreslå ändringar som kan sägas vara en bekräftelse på betydelsen av dessa förändringar och behovet av att anpassa brottmålsprocessen till dem.

Vi menar att det behöver finnas olika sätt och former för att handlägga och avgöra mål som är anpassade efter vad målen kräver. I tingsrätten bör parternas ståndpunkter och hur allvarligt brott åtalet rör vara avgörande. En sådan ordning förutsätter att parternas ståndpunkter klarläggs på ett tydligt sätt redan i processens inledningskede. Rollfördelningen mellan parterna och aktörerna i processen måste vara tydlig. De enskilda parterna måste få information om vad som förväntas av dem och om det sker kan det också ställas krav på deras medverkan. Frågan om den som åtalats ska

fällas till ansvar ska avgöras genom att saken prövas och inte genom att han eller hon inte inställer sig till rättegången eller håller sig undan delgivning.

Oavsett hur bra förslagen är blir de inte bättre än hur de genomförs. Ett målmedvetet genomförande där förslagen inom sina områden fås att genomsyra det dagliga arbetet i berörda domstolar och myndigheter är en förutsättning för reformens framgång och därigenom också för att lagstiftarens avsikter ska få genomslag.

Vårt övergripande mål har varit att föreslå förändringar som innebär att processen ska bli bättre för de enskilda som berörs av denna. Mot bakgrund av det sagda har vi grundat våra förslag på följande utgångspunkter.

- Tydligare roller i processen
- En behovsanpassad handläggning
- En förutsebar process med tidiga åtgärder
- Ett ökat ansvar för parterna
- En helhetssyn i rättskedjan
- Ett genomtänkt och konsekvent genomförande

Tydligare roller i processen

I fråga om ansvaret för att lagföra brott har brottmålsförfarandet, som tidigare angetts, effektiviserats genom att mål har förts bort från domstolarna. Enklare brott och förseelser har avkriminaliserats och åklagare har bl.a. fått större möjlighet att meddela åtalsunderlåtelse. Dessutom har åklagare successivt fått ökat utrymme att meddela strafföreläggande och polisen har fått möjlighet att lagföra brott genom ordningsbot. Det innebär att det redan i dag finns ett delat ansvar mellan polis, åklagare och domstol att avgöra frågor om ansvar för brott. De praktiska och processekonomiska fördelarna med en sådan ordning är uppenbara. Det är en rationell och nödvändig hantering för att brott i samhället ska kunna lagföras inom rimlig tid. Av rättssäkerhetsskäl är det emellertid grundläggande att anklagelser om svårare brott ska avgöras av en självständig och opartisk domstol. Vi redovisar i avsnitt 7.2 vår syn på den gränsdragningen, dvs. vilka frågor om ansvar för brott som bör

avgöras av domstol. En tydlig sådan avgränsning bidrar till en tydligare rollfördelning mellan åklagare och domstol.

När det gäller ansvaret för att utreda brott som lagförs i domstol har, som berörts i föregående avsnitt, processreglerna inte utvecklats i takt med de förändringar som skett i förfarandet och av synen på domstolens roll. Det finns enligt nuvarande ordning ett utrymme för rätten att på eget initiativ t.ex. besluta om komplettering av förundersökningen eller av utredningen i skuldfrågan. Rätten kan vidare bestämma en påföljd som är mer ingripande än den som åklagaren har yrkat. Så borde det av principiella skäl enligt vår mening inte vara och det är svårt att förena en sådan rättstillämpning med det allmänna rättsmedvetandet och kravet på en opartisk domstol.

De allra flesta domare tar inte självmant in ny utredning och dömer inte heller till ett strängare straff än vad åklagaren har yrkat. Att dessa möjligheter finns leder ändå till osäkerhet vid rättstillämpningen. Processen blir därigenom inte förutsägbar och samtidigt finns det en risk för att likheten inför lagen inte upprätthålls. Utgångspunkten bör i stället vara att domaren ska skipa rätt utifrån den utredning som parterna presenterar. Med dagens professionella åklagarväsende kan åklagaren självständigt ta tillvara statens intresse av att skyldiga ska straffas för brott. Åklagarens och domarens respektive roller i rättegången behöver alltså göras tydligare.

Domaren bör enligt vårt synsätt ha en tydligare processledande och kontrollerande roll. Domaren ska vara neutral i sin rättskipning och ta initiativ som rör handläggningsformerna i processen. Vad gäller utredningen i skuldfrågan bör domaren enbart fatta beslut på yrkande av part. I fråga om påföljden bör domaren avgöra om den yrkade eller annan påföljd ska dömas ut men vara förhindrad att döma till en strängare eller mer ingripande påföljd än vad åklagaren begärt. Flera av de nuvarande reglerna ger, som nämnts, domaren en vidare officialprövningsrätt som dock sällan tillämpas i praktiken. Processen bör således bli än mer ackusatorisk och reglerna ändras så att de överensstämmer med den roll som domaren enligt den praktiska tillämpningen har redan i dag. Vi redogör närmare för våra överväganden om domarens roll i avsnitt 4.

Åklagaren bör enligt vår uppfattning ta det fulla ansvaret för statens talan. Vi menar att åklagaren genom åtalet ska inleda rättegången i tingsrätt och framställa preciserade yrkanden när det gäller skuld och påföljd i alla mål. Vidare menar vi att åklagaren i fråga om påföljd också ska sätta den övre gränsen för vilken påföljd eller

vilket straff som domstolen ska kunna döma till. Vi anser att ett sådant förfarande blir mer förutsebart och därigenom rättssäkert för den tilltalade. Våra överväganden om åklagarens roll återkommer vi till i avsnitt 5.

Även *målsägandens* roll bör vara tydligare i förhållande till åklagarens. Det huvudsakliga syftet med dagens brottmålsprocess är att tillgodose statens uppgift att beivra brott. Vi anser att det är åklagaren som ska ha ansvar för att så sker. Målsägandens straffrättsliga talan ska därför vara helt subsidiär åklagarens. Däremot bör målsäganden ha goda möjligheter att få sina eventuella skadeståndsanspråk prövade i samband med brottmålet. Målsäganden har också intresse av att kunna få insyn i handläggningen och att, vid behov, få stöd och hjälp för att hantera den situation som en brottmålsrättegång kan innebära. I avsnitt 6 berör vi ytterligare våra överväganden avseende målsägandens roll.

Den *misstänkte* eller den *tilltalade* slutligen bör få en tydligare roll som part i brottmålsprocessen. Han eller hon bör i tidigt skede få bättre information om vad rättegången kan innebära och i fler fall rådgivning av advokat. Även med beaktande av den tilltalades särskilda ställning bör hans eller hennes uppfattning kunna ges större betydelse för målets handläggning. Han eller hon bör dessutom med en tydligare partsställning kunna ges ett vidare ansvar att vara delaktig i processen. Vår syn på den tilltalades roll genomsyrar utredningens förslag om en förutsebar process, tidigare åtgärder och olika handläggning av olika typer av mål. Vi återkommer till det bl.a. i avsnitt 3.

En behovsanpassad handläggning

Som beskrivits i avsnitt 2.1 handläggs huvuddelen av alla brottmål i domstol på samma sätt och avgörs i tingsrätt efter huvudförhandling. Många mål som avgörs på det sättet är av mer rutinmässig karaktär och dess handläggning kräver oproportionerligt stora arbetsinsatser och resurser i domstol. Det är enligt vår uppfattning inte ändamålsenligt att större delen av målen hanteras på ett så förhållandevis kostsamt och arbetskrävande sätt som det normalt sett innebär att avgöra mål efter huvudförhandling. Sannolikt skulle flera mål kunna hanteras på ett enklare sätt om den tilltalades inställning tillmättes en ökad betydelse vid valet av handläggningsform. Ett ökat partsinflytande skulle sannolikt leda till en bättre

process med mer aktiva parter och att varje mål fick den behandling det förtjänar.

Vid brott som den tilltalade erkänt och som inte kan leda till en strängare påföljd än ett kortare fängelsestraff är det rimligt att den tilltalade kan ges inflytande över målets handläggning så att det kan avgöras på ett förenklat sätt. På så sätt kan mer resurser läggas på att avgöra sådana mål som kräver en mer omfattande sakprövning. En sådan uppdelning bör enligt vår uppfattning inte utgå från brottets straffskala eller en prognos av om den tilltalade kan avhålla sig från att begå nya brott utan utgå från åklagarens påföljdsyrkande. Vi redogör för våra förslag till en behovsanpassad handläggning i tingsrätt i avsnitt 7–11.

Överprövningen i hovrätten bör vara ordnad så att hovrätten, utifrån parternas ståndpunkter, granskar alla överklagade avgöranden. Alla avgöranden som överprövas behöver dock inte avgöras efter en fullständig prövning. Formerna för överprövningen, t.ex. det sätt som muntlig bevisning läggs fram, bör också anpassas efter förhållandena i de enskilda målen. Vi återkommer till dessa frågor i avsnitt 12.

Även i övrigt behöver bestämmelserna om handläggningen av mål vara mer anpassade till de olika målens förutsättningar. Även om det ofta är bra att flera åtal mot en person eller åtal mot flera personer för samma brott handläggs i samma mål bör det alltid övervägas om det är lämpligt. Mål får inte i onödan bli alltför omfattande. Rätten har ett ansvar för att se till att så inte blir fallet. I mer omfattande mål behövs ofta en tydlig processledning och förberedelse under ledning av rätten. Möjligheterna till förberedande sammanträden behöver utvecklas och utnyttjas bättre. Vi behandlar dessa frågor i avsnitt 11.

Även rättens sammansättning i brottmål bör kunna se olika ut beroende på vad målets handläggning kräver. Vi återkommer till det i avsnitt 13.

En förutsebar process med tidiga åtgärder

Det ska vara tydligt vad brottmålet handlar om. Det är viktigt både för parterna och ur ett samhällligt perspektiv. Åklagarens talan ska därför omfatta yrkanden avseende både skuld och påföljd och åklagaren ska ange ett preciserat påföljdsyrkande i alla mål. Med en tydlig frågeställning redan när åtalet väcks blir det klarare för den

tilltalade vad han eller hon riskerar vid en fällande dom. Det är ett anständighetskrav att den tilltalade inte ska behöva sväva i ovisshet om detta fram till en eventuell huvudförhandling. Det är också rimligt att den tilltalade samtidigt får veta vilka övriga yrkanden som framställs i målet samt om målsäganden för talan om enskilt anspråk i samband med åtalet. Nödvändiga uppgifter om enskilda anspråk bör dokumenteras av Polisen under förundersökningen. Vi återkommer med förslag som syftar till att de yrkanden som framställs ska vara klarlagda tidigt i avsnitt 5 och 14.

I dag är brottmålsprocessen inriktad på huvudförhandlingen. Med ett sådant fokus blir flera åtgärder i många fall inte vidtagna förrän i ett sent skede av processen. Det är vår uppfattning att flera åtgärder bör vidtas mycket tidigare.

En förutsättning för att åklagaren ska kunna ange ett påföljdsyrkande i åtalet är att utredningen om den tilltalades personliga förhållanden utförs tidigare. Det är också till fördel för den tilltalade. En personutredning i närmare anslutning till brottet ger bättre möjligheter till snabbare vårdinsatser för en tilltalad med behov av vård och det ökar förutsättningarna för att en tillfredsställande utredning i påföljdsfrågan finns tillgänglig när målet ska avgöras.

Vi anser att åtalet bör skickas till den tilltalade samtidigt med att det ges in till domstolen. Den tilltalade bör i alla mål föreläggas att svara på åtalet till rätten och det i ett tidigare skede än vad som sker med nuvarande ordning. Föreläggandet bör utformas så att den tilltalade får strukturerade frågor som ska besvaras. Det underlättar för den tilltalade att ta ställning till åtalet samtidigt som den tilltalades eventuella svar blir tydligare än med det nuvarande systemet. I dag är det inte när åtalet väcks klart vilka frågor som rätten vill att den tilltalade tar ställning till. De processuella konsekvenserna av den tilltalades ställningstaganden ska också göras tydliga.

Det är av rättssäkerhetsskäl viktigt att kommunikationen är enkel och begriplig och en förutsättning för att ge den tilltalades inställning betydelse vid handläggningen av målet. Vi återkommer till dessa frågor i avsnitt 8.

Samma resonemang gör sig gällande med motsvarande styrka i hovrätt. Det ska ställas högre krav på tydliga överklaganden och svarsskrifter för att handläggningen i hovrätt ska kunna anpassas med hänsyn till vad det finns anledning att pröva i andra instans.

Det skulle innebära en klar kvalitetsförbättring om fler tilltalade fick tillfälle att rådgöra med en advokat redan när åtalet väcks. Det

är med nuvarande ordning vanligt att den tilltalade först kort före eller i samband med huvudförhandlingen får hjälp att förbereda sitt försvar. I de allra flesta mål menar vi att den tilltalade i ett mycket tidigare skede bör ges möjlighet att konsultera en advokat om åtalet och om målets handläggning. Vi återkommer till denna fråga i avsnitt 3.

Ett ökat ansvar för parterna

Den som är föremål för en brottsutredning och har delgetts misstanke om brott ska vara så underrättad om hanteringen av ärendet att det går att ställa krav på att den misstänkte under rättegången också medverkar i den.

Det är till fördel för den misstänkte om han eller hon löpande hålls informerad om vad som ska hända i nästa skede av processen. Tydlig information om vad som kan förväntas inträffa i nästa steg bör lämnas av polis och åklagare kontinuerligt under förundersökningen. Med en bättre kommunikation med den misstänkte och ett sådant handläggningssätt förbättras förutsättningarna för att polis och åklagare ska kunna vidta åtgärder för att exempelvis delge handlingar med den misstänkte genom förenklad delgivning.

Ett ökat krav på den tilltalade att delta i rättegången innebär inte att den som har blivit föremål för en brottsutredning behöver bidra till sakens utredning. Han eller hon ska dock kunna förutsättas medverka i processen och ta ansvar för det i rättegången så att ett mål kan avgöras inom rimlig tid.

En annan med detta sammanhängande fråga är att handläggningen av målen inte bör dra ut på tiden. Kommer den tilltalade inte till förhandlingen bör målen i större utsträckning än i dag kunna avgöras i den tilltalades utvaro. Om vissa, men inte andra, åtalspunkter mot en tilltalad eller åtal mot en av flera åtalade kan handläggas bör man hantera de delarna separat genom att avgöra dem och handlägga resten av målet senare. Att på detta sätt avgöra målen i stället för att ställa in dem besparar i förekommande fall målsägande och vittnen obehaget av att komma ytterligare en gång, samtidigt som verkställigheten av påföljden kan påbörjas tidigare. I avsnitt 11.4 och 11.6 redogör vi för förslag utifrån dessa utgångspunkter.

När det gäller processen i hovrätt bör det kunna ställas högre krav på parterna att tydliggöra vad det finns anledning för hovrätten att pröva och i vilka delar tingsrättens avgörande godtas.

En helhetssyn i rättskedjan

Våra förslag utgår från ett medborgarperspektiv och en helhetssyn på verksamheten inom rättsväsendet. Medborgarperspektivet innebär att det alltid är nyttan för den enskilde av tilltänkta förändringar och reformer som ska stå i fokus. Helhetssynen innebär bl.a. att ansvaret hos och konsekvenserna för samtliga myndigheter av tilltänkta reformer och förändringar måste beaktas.

Det är vår grundsyn att handläggningen från en anmälan om brott hos polis till dess att frågan om ansvar för brottet prövas av domstol bör ses som en sammanhållen process. Myndigheterna inom rättsväsendet och domstolarna bör därför samverka för att se till att sådana förberedelser vidtas som krävs för att brottmålet ska kunna avgöras inom skälig tid. Utgångspunkten bör vara att en brottsutredning som leder till åtal som huvudregel ska avgöras i domstol genom dom och inte exempelvis genom att rättegången inte kan hållas på grund av bristfällig delgivning. Detta ska naturligtvis ske med respekt för domstolarnas och myndigheternas olika roller.

I praktiken kan detta gälla inte minst i fråga om att hålla den enskilde informerad om handläggningen från brottsanmälan till dom och när det gäller att delge honom eller henne handlingar som rör målet. Myndigheterna och domstolarna har i dessa avseenden ett gemensamt ansvar för att se till att lagföring kan ske snabbt, effektivt och på ett rättssäkert sätt.

Domstolsverket har av regeringen fått i uppdrag att planera för en anpassning av verksamheten inom Sveriges Domstolar för att ett strukturerat, elektroniskt informationsflöde i rättskedjan ska kunna införas så att de effektivitets- och kvalitetsnyttor som skapas tas tillvara (Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Sveriges Domstolar, s. 6). Motsvarande uppdrag har lämnats till Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och Kriminalvården. Ett sådant arbete ligger i linje med den utökade samverkan mellan Sveriges Domstolar och myndigheterna i rättsväsendet som vi menar är nödvändig för att skapa en ändamålsenlig brottmålsprocess.

I betänkandet återkommer vi ett flertal gånger till åklagarnas uppgifter. Vi har i samband med våra överväganden framförallt berört hur förslagen påverkar bl.a. Åklagarmyndigheten. Även om vi inte i alla sammanhang uttryckligen tar upp Ekobrottsmyndigheten påverkar förslagen i förekommande fall även hanteringen där. Inte minst gäller det i de omfattande brottmålen.

Ett genomtänkt och konsekvent genomförande

Våra förslag till förändringar av reglerna för brottmålsprocessen får inte avsedd effekt om de inte också förverkligas i tillämpningen.

Erfarenheten från tidigare reformer visar att det går att genomföra omfattande processuella förändringar genom att göra väl planerade förändringar av organisation och arbetsformer samt satsningar på tekniskt verksamhetsstöd, utbildning och information som ett genomförande förutsätter. EMR-reformen är ett utmärkt exempel på att nya, genomgripande ändringar av bestämmelser om förfarandet i domstol kunnat genomföras efter ett grundligt arbete med utveckling av tekniska funktioner och verksamhetsstöd i domstolarna samt en anpassning av domstolarnas organisation och arbetsätt. Den utvärdering som nu gjorts av EMR-reformen visar att den har fallit väl ut, SOU 2012:93. Väl genomtänkta satsningar på salsteknik, verksamhetsstöd och omfattande informations- och utbildningsinsatser har sannolikt bidragit till det.

Det finns många regler i rättegångsbalken som inte tillämpas i den utsträckning eller på det sätt som lagstiftaren avsett. Ett sådant exempel, som vi återkommer till i avsnitt 14, är bestämmelserna om en skyldighet för åklagaren att på begäran av målsäganden föra dennes talan om enskilt anspråk. Ett annat exempel är möjligheten för bl.a. polisman och åklagare att delge information om förenklad delgivning av stämning i brottmål, som ännu inte har nått fullt genomslag, se avsnitt 8.5. Det visar på betydelsen av att myndigheterna samverkar i brottmålsprocessen.

En utveckling av myndigheternas verksamhetsstöd är därtill en nödvändig förutsättning för att genomföra de förändringar av brottmålsprocessen som våra förslag syftar till. Väl fungerande verksamhetsstöd och god samverkan mellan myndigheterna i rättsväsendet och Sveriges Domstolar är avgörande för att förändringarna ska få avsedd verkan. En ändamålsenlig resurstilldelning till

rättsväsendet och satsningar inom åklagarväsendet och Sveriges Domstolar på verksamhetsutveckling kommer också att behövas.

Vidare krävs det omfattande informations- och utbildningsinsatser för personal hos direkt berörda myndigheter såsom myndigheterna inom polis- och åklagarväsendena, Sveriges Domstolar och Kriminalvården. Nya riktlinjer och rutiner för myndigheternas olika verksamheter kommer att behöva utarbetas och implementeras. Det är också viktigt att Sveriges Advokatsamfund involveras i de förändringar som rör advokater verksamma i brottmål. Betydande informationsinsatser riktade till allmänheten samt övriga myndigheter och organisationer som på olika sätt har samband med hanteringen av brottmål i domstol lär också behövas.

De förslag vi lämnar syftar till att brottmålsprocessen ska bli mer effektiv och bättre för de enskilda som berörs av den. Det kommer att krävas förändrade arbetsformer inom såväl polis- och åklagarväsendet som Sveriges Domstolar och det kan medföra ett behov av organisationsförändringar. En viss omfördelning av resurser mellan myndigheterna och domstolarna kommer sannolikt att behövas för att målen ska få en ändamålsenlig hantering.

När vi talar om effektivitet, i bemärkelsen produktivitet och kvalitet, gör vi det ur ett helhetsperspektiv. En kostnadseffektiv användning av tid, personal och medel i domstol innebär att de resurser som tillförs domstolarna används för att skapa hög produktivitet och kvalitet för de enskilda som berörs. När vi i betänkandet återkommer till effektivitet så är det i denna mening som vi använder begreppet. Det är därtill viktigt att poängtera att det inte finns några besparingskrav på utredningen. Processen ska utformas så att varje mål får den behandling som det kräver.

Roller i brottmålsprocessen

3 Den tilltalade

3.1 Den tilltalades ställning

Den tilltalade har en särskild ställning i brottmålsprocessen. Ändamålet med brottmålsprocessen är att pröva om en person gjort sig skyldig till ett brott och om så är fallet att bestämma vilka följder det ska få. Den misstänkte eller tilltalade kan därför sägas vara den centrala personen i processen.

Det finns ett antal övergripande principer för rättegången i brottmål som slås fast bl.a. i Europeiska konventionen d. 4 nov. 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Det handlar bl.a. om rätten att betraktas som oskyldig och rätten till en rättvis rättegång. I konventionen finns också särskilda regler som ger den som är åtalad för brott vissa minimirättigheter, såsom rätten att försvara sig. Europakonventionen gäller som lag i Sverige. Vi redogör närmare för innebörden av konventionens bestämmelser i aktuella delar i avsnitt 3.2. Minimirättigheterna och rätten till försvarare belyser vi särskilt i avsnitt 3.3.

Dessutom finns det ett antal bestämmelser om brottmålsrättegången i regeringsformen (RF) och i andra internationella konventioner. Flera av dem har till huvudsakligt ändamål att säkerställa att domstolsprocessen är rättssäker för den enskilde. Domstolarna ska beakta allas likhet inför lagen samt iakttäcka saklighet och opartiskhet, 1 kap. 9 § RF. Vidare ska en förhandling vid domstol genomföras rättvist och inom skälig tid, 2 kap. 11 § andra stycket RF. I andra stycket anges också att förhandling vid domstol ska vara offentlig. I kravet på en rättvis rättegång ligger en rad processuella rättigheter som är fastslagna i den svenska processordningen. Det innefattar bl.a. en grundläggande rätt för en part att bli hörd inför domstolen. Därtill finns ett flertal regler i rättegångsbalken som har till syfte att skydda den tilltalades rättssäkerhet. Vi

tar upp dessa regler i respektive avsnitt om målens handläggning i tingsrätt och hovrätt.

Som framgår av våra allmänna överväganden menar vi att synen på den tilltalade i processen bör ändras. Den tilltalade bör behandlas som en deltagare i förfarandet och inte enbart som ett föremål för processen. Det är en rättssäkerhetsfråga att han eller hon får bättre möjlighet att bedöma sin situation. I första hand ska den tilltalade så tidigt som möjligt få del av alla yrkanden i målet så att han eller hon kan överblicka de konsekvenser som rättegången kan medföra och få bättre möjligheter att i lugn och ro ta ställning och förbereda ett eventuellt försvar.

Vidare bör den tilltalade tidigt i förfarandet och fortlöpande få bättre information om hur målet kommer att handläggas. Därigenom läggs också en grund för att ställa högre krav på den tilltalade att vara mer delaktig i processen. Vi återkommer till våra överväganden i dessa avseenden i avsnitt 3.5.

3.2 Europakonventionen och andra internationella dokument

Sverige ratificerade Europakonventionen den 4 februari 1952 och har successivt även ratificerat dess tilläggsprotokoll. Europakonventionen införlivades som lag i svensk rätt 1995. Lag eller annan föreskrift får inte meddelas i strid med Sveriges åtaganden enligt konventionen, 2 kap. 19 § RF. I Europakonventionen fastslås ett antal övergripande principer för rättegången och åtskilliga rättigheter samt förbud som Europadomstolen och Europakommissionen har konkretiserat genom praxis. Svenska processregler har anpassats till konventionen och den praxis som följer av Europadomstolens avgöranden. Den bestämmelse som är av störst intresse i aktuellt avseende är artikel 6, som rör rätten till domstolsprövning och rättsäkerhet i brottmål.

De rättigheter som räknas upp i artikel 6 har sin motsvarighet i artikel 14.1 i den Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och i artikel 10 i Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. I artikel 10 anges att var och en är på samma villkor berättigad till en rättvis och offentlig förhandling vid en oberoende och opartisk domstol vid prövningen av hans eller hennes rättigheter och skyldigheter och av varje anklagelse om brott mot honom eller henne.

Artikel 6 i Europakonventionen är tillämplig på förfaranden som avser prövning av anklagelser om brott. Sådana anklagelser ska enligt artikel 6.1 alltid kunna prövas av en domstol. Domstolsförfarandet ska vara utformat så att följande krav tillgodoses:

1. Domstolen ska vara oberoende och opartisk.
2. Domstolen ska ha inrättats enligt lag.
3. Förfarandet ska vara korrekt och rättvist mot den enskilde ("fair hearing", "fair trial").
4. Förfarandet ska i allmänhet vara muntligt och offentligt.
5. Domstolsprövningen ska ske inom skälig tid.
6. Domen ska avkunnas offentligt.

Utöver dessa principer slås oskyldighetspresumtionen fast i artikel 6.2. Den innebär att den som anklagas för brott ska anses oskyldig så länge det inte finns en fällande dom mot honom eller henne. Den anklagade har en rätt att tiga och att inte medverka i utredningen. Därtill anges i artikel 6.3 vissa minimirättigheter som alltid ska tillkomma den som anklagas för brott (se efterföljande avsnitt).

För att förfarandet ska vara rättssäkert har alltså ett antal rättigheter ställts upp. Artikel 6.1 ger för det första en rätt till domstolsprövning. Domstolsbegreppet innefattar enligt Europadomstolens praxis även vissa nämnder som har en sådan sammansättning att de är att anse som domstolar i Europakonventionens mening. Brottskadenämnden är exempel på en sådan nämnd.

För det andra innebär artikel 6.1, att prövning ska ske inför en oavhängig och opartisk domstol. Det betyder att domstolen ska vara oberoende av såväl den verkställande makten som parterna i målet. Kravet på opartiskhet innebär enligt Europadomstolen inte bara att domarna ska vara subjektivt opartiska utan även att det ur ett objektivt betraktelsesätt ska föreligga opartiskhet, dvs. inte någon rimlig grund för en objektiv betraktare att befara en partisk inställning från domstolens sida.

Dessutom anges i artikel 6.1 att prövningen ska ske genom en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid. Rätten till en rättvis rättegång (fair trial) ger uttryck för att vissa centrala principer i straffprocessen ska vara tillgodosedda. En sådan grundläggande princip är att en part ska bli hörd av domstolen, vilket innebär att

parten ska få möjlighet att framföra vad han eller hon har att säga till stöd för sin sak och visa att dennes ståndpunkt är välgrundad.

En annan fundamental princip som anses innefattas i en rättvis rättegång är den om parternas likställdhet ("equality of arms"). Den principen innebär att en part inte får ges bättre processuella rättigheter än den andre att utföra sin talan i domstol. I brottmål är innebörden delvis en annan. Vad som krävs i brottmål är inte att den tilltalade och åklagaren ska ha samma processuella rättigheter utan att den tilltalade inte får ha sämre möjligheter än åklagaren att utföra sin talan inför domstolen. Däremot hindrar artikel 6.1. inte att den tilltalade i olika hänseenden får en mer förmånlig ställning än åklagaren i processen.

Vidare ska principen om det kontradiktoriska förfarandet ("adversarial procedure"), dvs. att två parter står mot varandra säkerställa att parterna får kännedom om allt material i rättegången, att de får tillfälle att framföra sina synpunkter på materialet och att de har lika möjligheter att åberopa bevisning och utföra sin talan under rättegången.

Det måste vidare finnas en processordning av vilken det går att utläsa vilka regler för förfarandet som tillämpas.

I konventionens originaltexter används ord som "hearing" och "entendue". Tillsammans med kravet på offentlighet och Europadomstolens praxis visar ordvalet att muntlighet har ansetts vara en viktig rättssäkerhetsgaranti. Det finns omfattande praxis om hur kravet på muntlighet ska förstås utifrån svenska förhållanden. Vi redogör i relevanta delar för den i anslutning till våra förslag.

Kravet på att rättegången ska ske inom skäligen tid syftar till att skydda parterna mot en alltför långsam handläggning. För att bedöma om kravet är uppfyllt får en helhetsbedömning göras av omständigheterna i varje mål. Vid bedömningen ska enligt Europadomstolen beaktas hur komplicerat målet har varit, hur parterna agerat under förfarandet och hur domstolar och myndigheter har handlagt målet. Tidsperioden i brottmål beräknas från den dag då en person kan sägas vara anklagad för brott, vilket anses vara fallet då förundersökning mot en person inletts eller då denne anhållits eller häktats som misstänkt för brottet eller har underrättats om att han eller hon ska åtalas.¹ Domstolens handläggningstider måste alltså sättas i sitt sammanhang och betraktas ur den enskildes

¹ Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, 3 uppl., s. 262 f.

perspektiv utifrån vad som är en skälig tid från tidpunkten då han eller hon anklagades för brott.

3.3 Den tilltalades försvar

3.3.1 Gällande rätt

Rätten till en rättvis rättegång garanteras även i artikel 47 i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (EU-stadgan). I artikelns tredje stycke anges att rättshjälp ska ges till personer som inte har tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en effektiv möjlighet att få sin sak prövad inför domstol. I artikel 48 garanteras rätten till försvar och den rätten har samma innebörd som den har enligt artikel 6.3 i Europakonventionen.

Artikel 6.3 a i Europakonventionen slår fast att den anklagade har rätt att utan dröjsmål och på ett språk som denne förstår, underrättas om innebörden av och grunden för brottsanklagelsen. Det är grundläggande för möjligheten att förbereda ett försvar. Rättigheten innefattar information inte enbart om den brottsliga gärningen utan även om den rättsliga kvalificeringen av den. Bestämmelsen innebär att den tilltalade måste få tillfälle att yttra sig även i anledning av ändringar av gärningsbeskrivningen eller av åberopat lagrum. Artikel 6.3 b ger var och en som blivit anklagad för brott rätt att få tillräcklig tid och möjlighet att förbereda sitt försvar. I artikel 6.3 c slås principen fast om rätten att försvara sig personligen eller genom rättegångsbiträde som man själv har utsett. Likartade bestämmelser finns i andra internationella konventioner. Artikel 6.3 c stadgar vidare att var och en som blivit anklagad för brott har rätt att utan kostnad få ett rättegångsbiträde ”när han saknar tillräckliga medel för att betala ett rättegångsbiträde... om rättvisans intresse så fordrar”. Artikel 6.3 c reglerar även rätten att förhöra vittnen som åberopas mot honom eller henne samt att få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen mot denne, samt ger rätt för den tilltalade att vid behov få kostnadsfritt biträde av tolk.

Det följer av 21 kap. 3 § RB att den som misstänks för brott alltid har rätt att anlita en försvarare som biträde. I första hand får den misstänkte själv sörja för sitt försvar och utse försvarare. I vissa fall har den misstänkte också rätt till offentlig försvarare. Syftet

med offentliga försvarare är att garantera rättsligt bistånd även för misstänkta som inte själv anlitat försvarare. Det som avgör om en offentlig försvarare ska förordnas är om det behövs med hänsyn till målets beskaffenhet. Bland annat bör beaktas om den misstänkte kan få sitt önskemål om juridiskt bistånd tillgodosett genom rådgivning enligt rättshjälpslagen (se prop. 1983/84:23 s. 16).

Om den misstänkte är anhållen eller häktad och vid vissa grövre brott ska en offentlig försvarare förordnas på begäran. En offentlig försvarare ska dessutom utses om det behövs med hänsyn till utredningen om brottet eller påföljdsvalet eller om det i övrigt finns särskilda skäl med hänsyn till den misstänktes personliga förhållanden eller till vad målet rör (21 kap. 3 a § RB). Vidare finns det särskilda bestämmelser som gäller förordnande av en offentlig försvarare för en tidigare tilltalade, exempelvis vid återupptagande av en förundersökning (21 kap. 3 b § RB). I enklare mål, framförallt i mål om mindre förseelser, trafikbrott och brott med endast böter i straffskalan, anses den misstänkte i allmänhet inte ha behov av offentlig försvarare med hänsyn till utredningen.

När förundersökningen bedrivits så långt att någon är skäligen misstänkt för brottet ska den misstänkte, när han eller hon hörs, underrättas om misstanken (23 kap. 18 § RB). Enligt 12 § förundersökningskungörelsen (1974:948) ska den misstänkte i samband med underrättelsen få information om rätten att redan under förundersökningen anlita biträde och försvarare samt om vad som gäller för att offentlig försvarare ska förordnas. Det är alltid rätten som prövar frågan om rätten till offentlig försvarare (21 kap. 4 § RB).

Om det inte är uppenbart att den misstänkte saknar behov av det ska offentlig försvarare alltid förordnas för en misstänkt person som inte fyllt 18 år, 24 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL). Undersökningsledaren ska göra en anmälan om det till rätten. Motsvarande skyldighet att göra anmälan till rätten finns i 23 kap. 5 § RB vad gäller misstänkta över 18 år.

Den offentlige försvararen har rätt till ersättning av allmänna medel för arbete, tidspillan och utlägg som uppdraget krävt (21 kap. 10 § RB). Ersättningen utgår som huvudregel i brottmål med en tilltalad enligt en särskild taxa som Domstolsverket fastställer och som utgår från bl.a. huvudförhandlingstidens längd. I mål med längre förhandlingstid, flera tilltalade eller som krävt avsevärt mer arbete än normalt utgår ersättning i stället enligt en

fastställd timkostnadsnorm. Om den tilltalade frikänns behöver han eller hon inte betala någon del av den ersättningen. Döms den tilltalade för brott i mål om allmänt åtal ska han eller hon ersätta staten helt eller delvis för dess kostnad för ersättning till försvararen. Ersättningsskyldigheten kan sättas ned, helt eller delvis, beroende på vilken brottslighet den tilltalade döms för och med hänsyn till hans eller hennes personliga och ekonomiska förhållanden (31 kap. 1 § RB).

Rätten till offentlig försvarare är en del i den misstänktes grundläggande rättsskydd. Enligt nuvarande regler är rätten till offentlig försvarare en exklusiv hjälpform för misstänkt i brottmål. Rätts hjälp kan därför inte beviljas misstänkt i brottmål. Däremot kan rådgivning enligt rättshjälpslagen till den som är misstänkt eller tilltalad för ett brott lämnas av advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå i högst två timmar (4 § rättshjälpslagen [1996:1619]). Rådgivning lämnas mot en avgift som år 2012 var 1 205 kronor. Avgiften kan sättas ned till hälften på grund av den rättssökandes ekonomiska förhållanden eller helt om den rättssökande är underårig. Den som lämnat rådgivningen har i så fall rätt till ersättning av allmänna medel (5 § nämnda lag). En tilltalad som blir frikänd kan få kostnaden för rådgivning ersatt som rättegångskostnad enligt 31 kap. 2 § första stycket RB.

3.3.2 Förslag till EU-direktiv om rätt till tillgång till försvarare

Den 8 juni 2011 lade EU-kommissionen fram ett förslag till direktiv om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden och rätt att kommunicera vid frihetsberövande, KOM (2011) 326. Förslaget innehåller bestämmelser om rätten för bl.a. misstänkta och tilltalade att få tillgång till försvarare. Det är ett led i utvecklingen av stärkta processuella rättigheter i straffrättsliga förfaranden som överenskommits mellan EU:s medlemsstater.

Förslaget om tillgång till försvarare genomsyras av principen att alla misstänkta och tilltalade i brottmål ska ha tillgång till en försvarare så snabbt som möjligt och på ett sätt som gör det möjligt att effektivt ta tillvara sitt försvar. I förslaget regleras bl.a. när tillgång till försvarare senast ska ges. Det ska ske så snart som möjligt med hänsyn till omständigheterna i varje enskilt fall. Oberoende av om den misstänkte frihetsberövats eller inte, måste tillgång till försvarare beviljas före förhör av polis eller brottsbekämpande

myndighet. Rätten till försvar måste kunna utövas i praktiken. I förslaget fastställs innebörden av rätten till försvarare och de åtgärder som en försvarare ska ha rätt att vidta för att säkerställa ett effektivt försvar, bl.a. rätt att närvara vid alla eventuella förhör och förhandlingar. Det finns begränsade möjligheter att göra undantag från dessa bestämmelser. Ett undantag får inte utgöra ett hinder för en rättvis rättegång och får medges endast om det är nödvändigt och det finns tillräckliga rättssäkerhetsgarantier.

Som direktivförslaget har uppfattats får den misstänktes eller tilltalades rättigheter anses gälla från tidpunkten då han eller hon underrättats om brottsmisstanke enligt 23 kap. 18 § RB. Vid denna tidpunkt ska den misstänkte eller tilltalade enligt gällande regler ha underrättats om rätten att själv anlita biträde för sitt försvar. Svensk rätt har därigenom ansetts uppfylla kravet på rätt till tillgång till försvarare.

Direktivet ska inte påverka tillämpningen av nationella rätts-hjälpsbestämmelser. I direktivförslaget anges att medlemsstaterna inte får tillämpa mindre förmånliga bestämmelser om rättshjälp än de som för närvarande gäller för tillgång till advokat i enlighet med direktivet. Direktivet avser inte att reglera frågan om rättshjälp, men det stadgar ett krav att den nationella ordningen är förenlig med EU-stadgan och Europakonventionen.

Direktivet har ännu inte antagits. Europeiska unionens råd nådde i juni 2012 en allmän inriktning om förslaget, som utgör grund för fortsatta förhandlingar med Europaparlamentet.

3.4 Ett tidigt stöd av advokat

Förslag och bedömning: Den som har åtalats för brott för vilket åklagaren yrkar en strängare påföljd än böter ska som ett led i sitt försvar ha rätt till kostnadsfri rådgivning av advokat under maximalt två timmar. Rätten till kostnadsfri rådgivning ska regleras i rättegångsbalken, 21 kap.

I samband med att den som skäligen misstänks för brott underrättas om misstanken ska han eller hon få underrättelse om rätten till försvarare och att rådgivning av advokat under vissa förutsättningar kan lämnas. När åtalet delges den tilltalade ska han eller hon skriftligen underrättas om möjligheten till rådgivning av advokat.

Rådgivande advokat ska ha rätt att på begäran få en avskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen.

Den som lämnat rådgivning ska ha rätt till skälig ersättning av allmänna medel för arbete samt för kostnader för tolk och översättning som rådgivningen kan ha krävt. Ersättning för arbete ska endast om det finns särskilda skäl kunna avse mer än en timmas arbete.

En framställning om ersättning av allmänna medel för arbete och för kostnader för tolk och översättning, ska göras hos den domstol som ska besluta om ersättningen.

Domstolsverkets föreskrifter om brottmålstaxa för offentlig försvarare i tingsrätt och hovrätt bör ses över.

3.4.1 Betydelsen av ett tidigt juridiskt stöd

Det är vår ambition att rättegången i brottmål inte bara ska leva upp till de grundläggande rättssäkerhetskrav som internationella konventioner ställer på förfarandet. Vi menar att det i vissa avseenden går att ställa ännu högre krav på kvalitet i processen.

En viktig del i den enskildes rättssäkerhet är rätten till rättsligt bistånd för att försvara sig. Rätten för den misstänkte att anlita rättegångsbiträde och rätten till offentlig försvarare är väl reglerad. Det finns också tydliga bestämmelser om när den misstänkte ska underrättas om rätten att anlita ett biträde och om möjligheten i vissa fall att få förordnat ett offentligt försvar.

Den tilltalade kommer med våra förslag i många fall att ha behov av att rådgöra med en advokat för att kunna ta ställning till åtalet och yrkandena i samband med det, samt till målets handläggning. Har en offentlig försvarare förordnats redan under förundersökningen kan det ske på tidigt stadium. För att få en effektiv möjlighet att få sin sak prövad i rättegången behöver den tilltalade garanteras rätten till försvar i ett så tidigt skede av processen som möjligt. I dag får den tilltalade i många fall råd av en offentlig försvarare först i samband med huvudförhandlingen, i de fall en offentlig försvarare alls utses. Med större möjligheter att avgöra brottmål utan huvudförhandling kommer den tilltalade inte längre att ha lika stort behov av en offentlig försvarare för att biträdas vid en sådan förhandling eller få upplysningar om hur den går till. Behovet för den tilltalade att få tid och möjlighet att förbereda sitt försvar när åtal har väckts är däremot stort. Vi lämnar därför ett

förslag att den tilltalade tidigt ska få tillgång till en advokat i brottmål som inte rör böter.

3.4.2 Rådgivning bör lämnas när åtal väcks

Den misstänktes möjlighet att få rådgöra med en advokat när ett åtal väcks behöver enligt vår uppfattning tydliggöras och förstärkas. Han eller hon bör redan då få upplysningar om innebörden av åtalet och en rimlig möjlighet att ta ställning till det. Även i dag kan en misstänkt eller tilltalad få råd och upplysningar enligt rätts-hjälpslagen rörande sitt försvar av en advokat eller biträdande jurist på advokatbyrå i högst två timmar. Vår uppfattning är att rådgivning enligt rättshjälpslagen inte används i någon större utsträckning. Det har att göra med att behovet av offentligt försvar och rådgivning ofta torde sammanfalla och att det, i de fall behov finns av offentlig försvarare, är ändamålsenligt att råd lämnas inom ramen för försvararuppdraget. Det torde i praktiken vara så att den advokat som kontaktas av en misstänkt vänder sig till rätten och ansöker om att bli förordnad som offentlig försvarare, om det bedöms vara möjligt. Vidare lämnas rådgivning enligt rättshjälpslagen mot en avgift som betalas till den som lämnar rådgivningen. Möjligheten att få nedsättning av rättshjälpsavgiften är begränsad.

Vi anser att den tilltalade i fler fall än i dag och i tidigare skede ska kunna få rådgivning av advokat för att ta ställning till åtalet. Eftersom den tilltalades inställning får ökad betydelse för målets handläggning i domstol är det viktigt att ett avstående från en ordinär handläggning bygger på ett välgrundat ställningstagande och att den tilltalade ges förutsättningar att kunna förstå följderna av ett erkännande. Den tilltalade behöver i tidigt skede få information om gällande lagstiftning, vad åtalet samt rättegången innebär och vilka möjligheter han eller hon har att inverka på målets handläggning. Rådgivningen ska säkerställa att den tilltalade tidigt får hjälp med att bedöma åtalet och ta ställning till konsekvenserna av att medge eller motsätta sig det. Det innebär att den tilltalades rättigheter i processen stärks och att rättegången kan göras mer effektiv. I de fall en offentlig försvarare har utsetts under förundersökningen kan rådgivningen lämnas av denne. Utses en offentlig försvarare efter att åtalet väckts, är det med nuvarande ordning inte ovanligt att försvararen lämnar råd och information till den tilltalade först i omedelbar anslutning till huvudför-

handlingen. Med vårt förslag kommer den tilltalade att kunna få rådgivning på ett tidigare stadium. Det innebär en kvalitetshöjning för den tilltalade och ger bättre utgångspunkter för en behovs-
anpassad handläggning.

3.4.3 Information om rådgivning och dess innehåll

Av 23 kap. 21 § fjärde stycket RB följer att den misstänkte eller dennes försvarare efter åtalsbeslutet har rätt att på begäran få en avskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen. För att rådgivningen ska kunna få ett relevant innehåll ska motsvarande rätt ges den advokat som den tilltalade vänt sig till för att få rådgivning i målet.

Den tilltalade ska informeras om rätten till rådgivning när åtalet har väckts. För att informationen ska nå ut ska skriftliga upplysningar om möjligheten till rådgivning lämnas i samband med att åtalet delges den tilltalade. Informationen om rådgivning ska innehålla uppgift om vart den tilltalade kan vända sig för att få juridiskt stöd och information om vad rådgivningen i stora drag innebär. Den misstänkte bör dessutom i ett tidigare skede, redan i samband med att han eller hon underrättas om misstanke om brott enligt 23 kap. 18 § första stycket RB, få underrättelse om att rådgivning under vissa förutsättningar kan lämnas. Tidig information om rådgivningsinstitutet förbättrar förutsättningarna för att rådgivning av advokat kommer att äga rum i praktiken.

Den som lämnar rådgivning ska se till och tillgodose den tilltalades intressen. Den tilltalade kan ha svårt att ta till sig vad åklagaren påstår att han eller hon har gjort sig skyldig till och kan ha behov av ytterligare information om vad åtalet innebär. Han eller hon kan behöva få hjälp med att värdera den bevisning som åklagaren har åberopat till stöd för talan och ta ställning till brottspåståendet och påföljdsyrkandet. Den tilltalade kan också behöva hjälp med att redogöra för sådana personliga omständigheter som är av betydelse vid bedömning av straffmätning och påföljdsval. Den tilltalade kan också få information om den aktuella påföljden, t.ex. om ett fängelsestraff kan verkställas genom fotboja eller vad samhällstjänst innebär. Hur rättegången går till i sedvanlig ordning och vad det särskilda förfarandet innebär kan också behöva förklaras. En förutsättning för att kunna förenkla processen i domstol är att den tilltalade förstår vad saken rör och medvetet kan ta

ställning till de yrkanden som framställts. Den tilltalade måste också förstå vilka konsekvenser dennes ställningstaganden har för målets vidare handläggning. Advokaterna fyller inte minst en pedagogiskt viktig funktion genom att de kan förklara åtalets innebörd och de processuella möjligheterna. Denna rådgivning skiljer sig inte från vad en försvarare gör i dag. Skillnaden är att den lämnas på ett tidigare stadium.

3.4.4 Rådgivning ska lämnas av advokat

Behovet av rådgivning tillgodoses enligt vår mening bäst genom att den som har åtalats för brott har rätt att vända sig till en advokat på advokatbyrå för rådgivning. En sådan rådgivning säkerställer hög kvalitet och en god kontinuitet.

Som offentlig försvarare får förordnas en advokat som är lämplig för uppdraget. Om det finns särskilda skäl för det kan den som avlagt de kunskapsprov som är föreskrivna för behörighet till domaranställning komma i fråga (21 kap. 5 § RB). I praktiken förordnas nästan enbart advokater. Behovet av rådgivning är angeläget och motsvarande synsätt bör därför anläggas på behovet av kvalificerad rådgivning som vid ett offentligt försvar. Rådgivningen bör därför förbehållas advokat. De undantagsfall som gäller vid förordnande som offentlig försvarare av annan än advokat bör inte gälla vid rådgivning eftersom vi inte föreslår att en särskild lämplighetsprövning ska göras. Att rådgivningsfunktionen förbehålls advokater gör att uppdragets status kan hållas högt. Det finns också praktiska skäl att ställa i princip motsvarande krav på juridisk kompetens som vid förordnande av offentlig försvarare eftersom det faller sig naturligt att den som lämnat rådgivning enligt den föreslagna bestämmelsen vid behov i ett senare skede kan förordnas som offentlig försvarare.

Vi anser att möjligheten till rådgivning bör regleras i 21 kap. RB. Frågan om rådgivning aktualiseras först sedan åtalet har väckts och målet har inletts vid domstol. Det finns ett väl inarbetat system för förordnande av offentlig försvarare och regler om det i rättegångsbalken. Om offentlig försvarare har blivit förordnad för den tilltalade under förundersökningen så kan råd lämpligen lämnas av honom eller henne. Det framstår som naturligt att rådgivning i brottmål som handläggs i domstol regleras genom bestämmelser i

rättegångsbalken om den tilltalades försvar och att beslutet om ersättning för sådan rådgivning fattas av domstol.

Rådgivning till den tilltalade i fler fall och i ett tidigare skede än vad som sker med nuvarande ordning kan förväntas innebära en något ökad arbetsbelastning för landets brottmålsadvokater. Det är svårt att bedöma hur stor ökningen blir. Med hänsyn till ålderssammansättningen i advokat kåren finns det en viss risk för advokatbrist framförallt utanför storstadsområdena. Vid våra diskussionsmöten har såväl advokater som domare omvittnat de svårigheter som för närvarande råder i vissa delar av landet att förse den tilltalade med offentlig försvarare i framförallt mer omfattande rättegångar. En omfördelning av resurser till rådgivning i anslutning till åtalets väckande bör dock innebära att antalet brottmål med huvudförhandling kan minska och därmed även behovet av insatser av offentliga försvarare i sådana rättegångar.

3.4.5 Rådgivningen ska vara kostnadsfri

Rätten till rådgivning ska gälla i alla brottmål. För att rådgivning ska komma till stånd i praktiken och ge den tilltalades rättigheter ett reellt innehåll, ska den vara kostnadsfri för den enskilde. Undantag bör gälla för mål i vilka åklagaren yrkat att påföljden bestäms till böter. I sådana mål är det inte motiverat att införa en kostnadsfri rådgivning av advokat. Möjligheten till avgiftsbelagd rådgivning enligt rättshjälpslagen ska dock kvarstå. Om annan påföljd än böter är aktuell bör den tilltalade alltså erbjudas en kostnadsfri rådgivning.

Om en offentlig försvarare är förordnad för den tilltalade ska rådgivningen lämnas av försvararen. Ersättning till den offentlige försvararen för rådgivningen bör utgå enligt timkostnadsnorm, eller om målet avgörs efter huvudförhandling enligt brottmålstaxa. För att den tilltalade inte ska bli skyldig att ersätta staten vad som har betalats av allmänna medel i ersättning till försvararen för denna kostnad, bör ett undantag göras från återbetalningskyldigheten i 31 kap. RB.

3.4.6 Tillgång till advokat

Den tilltalade får enligt förslaget själv ta ansvar för att kontakta en advokat sedan åtalet väckts, om han eller hon vill utnyttja möjligheten till rådgivning. För att rådgivning ska genomföras i praktiken ska det vara lätt att komma i kontakt med advokat. För att underlätta att rådgivning kommer till stånd ska den tilltalade under förundersökningen informeras om möjligheten till rådgivning och på nytt få information i samband med att han eller hon får del av åtalet.

Man kan tänka sig olika sätt att försäkra den tilltalade en enkel tillgång till advokat. Ett alternativ är att den tilltalade uppmanas att vända sig till tingsrätten för hänvisning till en lämplig advokat. Vid domstolen finns ett system för att förordna offentlig försvarare i de fall någon särskild försvarare inte har begärts. Vanligtvis används listor över advokater för att sprida fördelningen av förordnanden mellan olika verksamma advokater inom domstolens område. En möjlighet är att rätten ger den tilltalade namnet på en advokat från den listan. Advokater som av domstol bedömts vara lämpliga att förordna som offentlig försvarare uppfyller även kravet på lämplighet för att lämna rådgivning. Det skulle tala för att den tilltalade skulle hänvisas att ta kontakt med domstolen. Ett annat alternativ skulle kunna vara att Advokatsamfundet tillhandahåller listor med namn på advokater som åtar sig rådgivningsuppdrag.

Vi har övervägt en ordning som innebär att den rådgivande advokaten ska utses av rätten. I sådant fall skulle det lagtekniskt kunna ske genom att rätten till offentligt försvar utvidgades. En sådan ordning skulle ge en kontroll över rådgivningsverksamheten och verka avhållande för tilltalade som skulle kunna tänkas vilja vända sig till flera advokater i ett och samma mål. Att låta rätten utse advokat för rådgivningsuppdrag leder enligt vår mening till en ökad administration hos domstolen som inte står i proportion till den risk för missbruk som skulle kunna uppkomma. Vi har därför inte föreslagit ett krav på att rätten ska utse advokat för rådgivning. Hur tillgången till advokat ska ordnas är emellertid en fråga som vi inte har löst slutligt utan som behöver utredas vidare innan förändringen genomförs (se avsnitt 17).

3.4.7 Villkor för ersättning

I de allra flesta mål bör rådgivning under en timma vara fullt tillräcklig för att tillfredsställa den tilltalades behov av information och råd. För att få ersättning för mer än en timmas rådgivning bör det krävas att den advokat som lämnat rådgivning anger särskilda skäl för det. Ett sådant skäl kan vara att ytterligare åtal ges in i målet eller att utredningen i målet är mer omfattande. Behövs ytterligare rådgivning, utöver en sammanlagd tid om högst två timmar, talar det för att det finns behov av förordnande av en offentlig försvarare.

Den som lämnar kostnadsfri rådgivning ska ha rätt till skälig ersättning för det arbete som rådgivningen har krävt, dvs. vanligtvis en rådgivningstimme. Vi föreslår att advokat som lämnat rådgivning ska få ersättning av allmänna medel för arbete enligt timkostnadsnorm som beslutas av regeringen. Vidare ska han eller hon ha rätt till ersättning av allmänna medel för de kostnader för tolk och översättning som rådgivningen kan ha krävt. Eftersom advokaten inte ska inställa sig i rätten utan kan lämna rådgivning till den tilltalade på sitt kontor ser vi inget behov av att reglera ersättning för tidsspillan. Någon ersättning för den tilltalades eventuella kostnader för resa till och från rådgivningen ska inte betalas.

En framställning om ersättning ska göras hos den domstol som handlägger det mål som rådgivningen rör. För att inte gå miste om rätten till ersättning för uppdraget måste en offentlig försvarare, enligt grunderna för 31 kap. 9 § RB, framställa sitt anspråk innan handläggningen i den instansen har avslutats. Någon uttrycklig lagregel om detta finns inte. Om kostnadsyrkandet framställs först sedan handläggningen avslutats, kan det undantagsvis ändå beaktas, om den offentlige försvararen har haft giltig ursäkt för sin underlåtelse att i tid komma in med kostnadsräkningen. Det måste då också förutsättas att kostnadsanspråket framställs inom rimlig tid efter det att målet har avgjorts i sak. På motsvarande sätt skulle en advokat som har lämnat rådgivning själv kunna få ta ansvar för att yrka ersättning för arbete och kostnader för tolk och översättning innan rätten avgör målet. Skäligt rådrum för att inkomma med en framställning om ersättning måste i så fall lämnas. Vad som är skäligt skulle få bedömas bl.a. med hänsyn till de olägenheter som kan följa med att målets avgörande måste anstå.

Ett annat alternativ skulle kunna vara att inte knyta tidpunkten för den rådgivande advokatens ersättningsanspråk till målets avslutande. Ersättningskravet skulle kunna framställas till rättens kansli inom viss tid från rådgivningstillfället. Prövningen av behovet av och längden på rådgivningen är inte av sådan karaktär att den inte skulle kunna delegeras till annan än domare och eftersom den misstänkte inte ska åläggas återbetalningsskyldighet för rådgivningskostnaden är det av mindre betydelse att beslutet fattas innan målet avgörs. Det framstår som rimligt att ersättningsanspråket ska ha framställts inom en månad från rådgivningstillfället.

En följd av vårt förslag är att Domstolsverkets föreskrifter om brottmålstaxa för offentlig försvarare i tingsrätt och hovrätt bör ses över.

3.5 Bättre information och medverkan av den tilltalade

Bedömning: Informationen till den tilltalade om brottmålsprocessen bör förbättras. Den tilltalade bör kontinuerligt hållas underrättad om målets handläggning. Det bör då även kunna ställas större krav på honom eller henne att medverka i processen. Detta har bl.a. betydelse för utformningen av delgivningsbestämmelserna.

I avsnitt 17 föreslår vi att regeringen, som ett led i genomförandet av våra förslag, bör lämna uppdrag till rättsväsendets myndigheter och Sveriges Domstolar att vidta åtgärder inom detta område.

En grundläggande strävan med våra förslag är att brottmålsprocessen ska bli mer förutsebar för den tilltalade. Den kontradiktoriska principen förutsätter att den som anklagas för brott ska få veta vad anklagelsen gäller och möjlighet att försvara sig mot den. Kraven som ställs på att den anklagade fortlöpande hålls underrättad om vad som sker i processen och att informationen som lämnas till denne är tydlig och begriplig bör därför vara höga.

Polis- och åklagarväsendet, Kriminalvården och domstolen har olika roller i rättsprocessen. Med respekt för deras olika uppgifter behöver myndigheterna och domstolarna samverka för att den som

anklagas för brott ska veta vad han eller hon har att vänta under målets handläggning. Vi lämnar flera förslag som syftar till att göra brottmålsprocessen tydligare för att den tilltalade så tidigt som möjligt ska veta vad han eller hon ska försvara sig mot och ta ställning till. Våra förslag att åklagaren alltid redan i åtalet ska ange ett bestämt påföljdsyrkande, avsnitt 5.3.3. och att rätten skulle vara förhindrad att döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren yrkat i målet, avsnitt 5.4, ger ökad förutsebarhet. Även förslaget i avsnitt 6.3 att målsägandens rätt att biträda åtalet tas bort ökar tydligheten, eftersom målsäganden enligt nuvarande regler genom att biträda åtalet kan utforma och föra talan i ansvarsdelen på ett annat sätt än åklagaren. Förfarandereglererna är i dag dessutom utformade så att rätten enligt vissa bestämmelser har möjlighet att komplettera utredningen i målet. Genom att begränsa rättens möjligheter att agera självmant blir det också tydligare vad rättegången kan komma att innebära för den tilltalade, se avsnitt 4.2.

Den information som den tilltalade får om processen och det sätt på vilket han eller hon förväntas medverka bör också göras tydligare. Av nuvarande regler följer att den misstänkte och dennes försvarare har rätt att fortlöpande ta del av vad som kommer fram i förundersökningen, s.k. successiv delgivning. Vi berör vikten av att det sker, framförallt i större mål, i avsnitt 11.3.7. Men den misstänkte har även behov av att få information om processen och vilket nästa steg som kan följa. Redan vid delgivning av misstanke om brott bör han eller hon, vid behov, t.ex. få information om vad en personutredning innebär och hur han eller hon förväntas medverka till att den genomförs på ett smidigt sätt samt konsekvenserna av att inte medverka. Om den misstänkte kallas till Kriminalvården bör han eller hon upplysas om att åklagaren inte kan föreslå en frivårdande påföljd utan dennes medverkan, se vidare avsnitt 8.4.1. Vi föreslår därtill att det ska tas fram bättre utformade svarsblanketter och informationsmaterial som ska skickas till den tilltalade när åtalet väcks, se avsnitt 8.3.4. Det ska vara överskådligt och lätt för den tilltalade att förstå hur målet kan avgöras och att svara på åtalet. Den tilltalade bör vidare få möjlighet till rådgivning av advokat för att ta ställning till åtalet och frågor i samband med det, se föregående avsnitt.

En ökad tydlighet om processens gång redan från tiden för delgivning av skäligen misstanke om brott gör det möjligt att ställa rimliga krav på den tilltalade att medverka i handläggningen så att

målet kan avgöras inom rimlig tid. Vi föreslår ändrade regler om förenklad delgivning av handlingar i brottmål som bygger på grundtanken att Polisen och åklagaren fortlöpande ska lämna sådan information som krävs för att förenklad delgivning ska kunna användas för att delge den tilltalade handlingar i ärendet och målet. Om sådan information kontinuerligt lämnas på ett bra sätt menar vi att det också är rimligt att delgivningssättet kan användas i större utsträckning för att delge den tilltalade handlingar i målet, avsnitt 8.5.6. Dessutom föreslår vi utvidgningar av möjligheten att avgöra mål efter huvudförhandling i den tilltalades utevaro, avsnitt 11.6 och en tydligare tillämpning av sanktioner och tvångsmedel om en huvudförhandling behöver ställas in på grund av att den tilltalade inte kommit till förhandlingen, avsnitt 11.7.3.

Vikten av att den tilltalade hålls kontinuerligt informerad under processen återkommer vi som framgått till i flera sammanhang. I avsnitt 17 redogör vi för de åtgärder som vi bedömer bör vidtas för att genomföra våra förslag. Vi pekar där på att regeringen, som ett led i genomförandet av våra förslag bör lämna uppdrag till Rikspolisstyrelsen, Åklagarmyndigheten, Kriminalvården och Sveriges Domstolar att vidta åtgärder för att förbättra den fortlöpande informationen och dialogen med den som misstänkt eller tilltalad.

4 Domaren

4.1 Domarrollen

Domarens främsta uppgift i straffprocessen är att skipa rätt. Domaren ska ta ställning till frågor om ansvar för brott. Det huvudsakliga ansvaret för att utreda brott vilar på polis och åklagare.

Det har tidigare ansetts ligga i domarens rättskipande uppgift att ansvara för att meddelade domar är materiellt riktiga och att se till att bevisvärderingen kan ske på grundval av ett så gott underlag som möjligt. De nuvarande bestämmelserna i rättegångsbalken ger också domaren vida möjligheter att under målets handläggning påverka omfattningen av utredningen samt avhjälpa otydligheter och ofullständigheter. Vissa förfaranderegler har dessutom gjorts beroende av rättens bedömning av utredningen.

Den gällande ordningen har en historisk förklaring i att domaren haft en långtgående inkvisitorisk uppgift att utreda och lagföra brott för att skipa rätt mellan enskilda. Processlagberedningen menade att hänsynen till det allmänna intresset av utredningens fullständighet medförde att rätten fick införskaffa all bevisning som den fann erforderlig (se NJA II 1943 s. 450). Utvecklingen allt sedan rättegångsbalkens tillkomst har gått mot en mer akusatorisk process med ett ökat partsansvar. I takt med att åklagarväsendet har byggts upp och en professionell försvararkår utvecklats har domarens ansvar för att utreda brott och fullständiga utredningen i praktiken tunnats ut. Regelverket är dock i huvudsak oförändrat.

Det är i dag ovanligt att domare på eget initiativ vidtar åtgärder för att komplettera utredningen i skuldfrågan. Det kan också sättas ifråga om ett sådant självständigt agerande från domare är förenligt med de krav som ställs i Europakonventionen på ett kontradiktoriskt förfarande och en oavhängig och opartisk domstol.

Frågan om domstolens ansvar har under senare år aktualiserats i många olika sammanhang. Förslag till ett ändrat brottmålsförfarande vid erkännande har lagts fram av Beredningen för rättsväsendets utveckling, *Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder*, SOU 2005:117, kap. 4. Åklagarmyndigheten har i idéskriften *Effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål*, 2006 s. 56 ff. gjort bedömningen att parterna i större utsträckning borde kunna disponera över föremålet för processen. En omfattande debatt har dessutom följt efter Justitiekanslerns rättssäkerhetsprojekt och rapporten *Felaktigt dömda*, 2006. Rapportförfattarna gav uttryck för att domstolarna har det slutliga ansvaret för rättssäkerheten i brottmålsprocessen och därmed bör ha ett ansvar för utredningens fullständighet. De gjorda sammanfattningsvis bedömningen att rätten har långtgående skyldigheter att se till att utredningen blir fullständig avseende åtgärder som talar till den tilltalades förmån och att vidta åtgärder för att föranstalta om inhämtande av utredning om parterna inte genom frågor och påpekanden kan förmås göra det själva.¹

Domstolens ansvar för utredningen i målet och avgörandets riktighet är ett uttryck för den s.k. officialprincipen. Den lägger det övergripande ansvaret för processen på domstolen och innebär att rätten ska eller får vara självständigt verksam i rättegången. Principen genomsyrar alltså flera av rättegångsbalkens bestämmelser och tillämpas både i fråga om processmaterialet och om förfarandet.

Den nuvarande ordningen ger domaren ett visst ansvar för utredningens fullständighet i fråga om både skuld och påföljd. Ett sådant ansvar för utredningen i skuldfrågan stämmer dåligt överens med vår syn på tydliga roller i straffprocessen och med det ansvar som bör vila på domaren. Vi menar att domaren ska inta en objektiv, neutral, processledande och kontrollerande roll. Det är åklagarens roll att försöka styrka skuld hos den tilltalade. Domarens uppgift ska vara att styra över formerna för brottmålsprocessen och se till att målet handläggs så att det kan avgöras snabbt, på ett effektivt sätt och med hög kvalitet. Domaren ska klarlägga parternas ståndpunkter och vilken bevisning som de åberopar till stöd för talan så att processen kan avgränsas till vad saken rör. Domaren ska se till att målet avgörs på det sätt som

¹ Rapporten s. 485 ff. Jämför även med SOU 1938:44 s. 380 f, 473 f och 479, SOU 1982:26 s. 108 och 131 samt prop. 1986/87:89 s. 99 och 108 f.

saken kräver, antingen genom ett skriftligt förfarande eller vid en koncentrerad huvudförhandling. Därtill ska domaren avgöra om den utredning som parterna har lagt fram är tillräcklig för att döma den tilltalade till ansvar för brott. Vi har mot denna bakgrund valt att se över de bestämmelser i rättegångsbalken som ger domaren möjlighet att självständigt agera i rättegången.

4.2 Domarens möjlighet att agera självmant

Domarens möjlighet att vara självständigt verksam i brottmålsprocessen kommer till uttryck i flera bestämmelser i rättegångsbalken. Tydligast är den i regeln i 46 kap. 4 § andra stycket RB. Bestämmelsen reglerar tingsrättens materiella processledning under huvudförhandlingen. I den anges bl.a. att rätten ska se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver samt försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter. Regeln anses vara analogt tillämplig under förberedelsen av brottmålet. Att det inte, som för tvistemål (se 42 kap. 8 § RB), finns en uttrycklig bestämmelse som gäller under målets handläggning beror troligen på en förväntan att alla klarlägganden ska ske under förundersökningen (se Fitger m.fl., *Rättegångsbalken*, kommentaren till 46 kap. 4 §).

Oavsett om brottmålet avgörs med eller utan huvudförhandling har tingsrätten möjlighet att vidta vissa förberedande åtgärder. Domarens möjlighet att vara verksam genom processledning under målets handläggning i tingsrätt regleras i 45 kap. 11 – 13 §§ RB. Syftet med dessa bestämmelser är att ge domaren möjlighet att förbereda målet så att en koncentrerad huvudförhandling kan genomföras och inte att verkställa utredning i saken (se Fitger m.fl., a.a., Inledningen till 45 kap.).

Bestämmelserna ger tingsrätten möjlighet att självmant förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen, när det behövs för att målet vid huvudförhandlingen, eller vid en återupptagen sådan, ska kunna slutföras i ett sammanhang (45 kap. 11 § och 46 kap. 12 § RB).

Tingsrätten ges vidare möjlighet att vidta förberedande åtgärder (45 kap. 12 § RB). Rätten kan, om det behövs för att bevisningen ska vara på en gång tillgänglig vid huvudförhandlingen, självmant besluta om att bevis ska läggas fram (35 kap. 6 § RB). Rätten får också utan yrkande av part besluta om syn eller besiktning (39 kap. 1 § RB) och anlita sakkunnig, om det för prövning av viss fråga

behövs särskild fackkunskap (40 kap. 1 § RB). Utan yrkande från part kan rätten även avgränsa utredningen genom att avvisa bevisning (35 kap. 7 § RB). Behövs annan förberedande åtgärd ska beslut om det också meddelas (45 kap. 12 § RB).

När det gäller utredningen i påföljdsfrågan bär domstolen av tradition ansvaret för att den är tillfredsställande. Beslut om att hämta in personutredning är ytterligare en sådan förberedande åtgärd som tingsrätten vid behov ska vidta. I den mån det behövs ska uppgifter från belastningsregistret om den tilltalade och utredning om hans eller hennes personliga förhållanden läggas fram vid huvudförhandlingen (46 kap. 9 § RB).

För att förbereda målet kan rätten även, om det behövs, hålla sammanträde (45 kap. 13 § RB).

När det gäller hovrättsprocessen så kan hovrätten besluta att muntlig bevisning som tagits upp i tingsrätten ska tas upp på nytt i hovrätten om det är av betydelse för utredningen (35 kap. 13 § andra stycket RB). Att det inte finns motsvarande begränsningar i rätten att åberopa nya omständigheter och bevis vid överklagande av brottmål som stadgas vid överklagande av dispositiva tvistemål (jfr 50 kap. 25 § RB), är ytterligare ett utslag av officialprincipen. En annan sådan bestämmelse som kan nämnas är att såväl hovrätterna som Högsta domstolen har getts möjlighet att i mål om allmänt åtal, om det behövs, förelägga åklagaren att vidta utredningsåtgärder (51 kap. 12 § tredje stycket och 55 kap. 15 § första stycket 2 RB).

Den fria bevisprövningen, genom vilken rätten prövar allt som förekommit för att avgöra vad i målet som är bevisat, är också ett uttryck för officialprincipen. Om den tilltalade medger åtalet eller erkänner de faktiska omständigheterna måste domstolen ändå pröva åklagarens talan i sak. Domstolen har också att självständigt beakta eventuella ansvarsfrihetsgrunder. Att rätten ska vara självständigt verksam framgår även av att rätten inte är bunden av parternas yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller lagrum (30 kap. 3 § RB).

Efter åtalet får rätten självständigt ta upp fråga om häktning av den tilltalade (24 kap. 17 och 21 §§ RB), reseförbud (25 kap. 3 och 7 §§ RB), kvarstad (26 kap. 2 och 6 §§ RB), beslag (27 kap. 5 och 8 §§ RB) samt husrannsakan (28 kap. 4 § RB). Rätten har härigenom fått befogenhet att använda tvångsmedel.

Officialprincipen kommer som nyss nämnts också till uttryck i olika bestämmelser om förfarandet.

Rättens formella processledning vid huvudförhandlingen regleras i 46 kap. 4 § första stycket RB. Bestämmelsen överensstämmer med vad som gäller vid tvistemål. I den anges att rätten ska se till att ordning och reda iakttas vid handläggningen och att rätten kan bestämma i vilken ordning olika frågor eller delar av målet ska behandlas. Den formella processledningen innebär att domaren ska se till att reglerna om förfarandet i rättegången följs, särskilt att principerna om förhandlingens muntlighet, omedelbarhet och koncentration förverkligas. Domaren har vidare ansvar för att de sanktioner som finns för att parterna ska agera i enlighet med processreglerna tillämpas. Olika frågor ska därtill behandlas i lämplig ordning. Hanteringsordningen kan anpassas efter vad som framstår som lämpligt. Vanligt är exempelvis att åklagaren redan i samband med sakframställningen redogör för den skriftliga bevisningen i stället för att bevisningen läggs fram efter att målsäganden och den tilltalade har hörts i målet (jfr 46 kap. 6 § andra stycket RB).

Huvudregeln vid förhandling i domstol är att den ska vara offentlig. Rätten får emellertid under vissa förhållanden besluta att den i vissa delar ska hållas inom stängda dörrar. Rätten har en skyldighet att självmant utreda eller aktualisera frågan om en förhandling i vissa delar ska hållas inom stängda dörrar (se JO 2009/10 s. 47). Rätten har också möjlighet att utan åtal ta upp frågor om ansvar för förseelse i rättegången (20 kap. 1 § och 9 kap. 1–5 §§ RB).

Under vissa förutsättningar får ett mål, om saken kan utredas tillfredsställande, avgöras efter huvudförhandling trots att den tilltalade inte personligen varit närvarande (46 kap. 15 a § RB). I hovrätt gäller att överklagande av en enskild klagande som förelagts att infinna sig personligen vid huvudförhandlingen förfaller om hovrätten inte anser sig ändå kunna avgöra målet (51 kap. 21 § RB). Genom bestämmelserna har domstolen bestämmanderätten över om ett mål kan avgöras efter förhandling i den tilltalades utvaro.

Reglerna om gemensam handläggning av flera brott eller åtal i en rättegång och deldom är även de exempel på bestämmelser som ger domaren det avgörande inflytandet över processen.

Även det extraordinära förfarandet domineras i stor utsträckning av officialprincipen. Exempelvis kan inte en motparts medgivande av resningsansökan eller en parts erkännande av att det föreligger en viss resningsgrundande omständighet läggas till grund för avgörandet (Fitger m.fl., a.a., Inledningen till sjunde avdelningen Om särskilda rättsmedel.).

4.3 Domarens processledning

4.3.1 Allmänt

Med rättens skyldighet att bedriva materiell processledning menas domstolens verksamhet för att klarlägga parternas ståndpunkter och ge dem möjlighet att begränsa eller komplettera processmaterialet. Domstolens ansvar för att utreda målet och för utredningens fullständighet är omdiskuterad. Det gäller särskilt i skuldfrågan.

Enligt 46 kap. 4 § andra stycket RB ska rätten vid huvudförhandlingen se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt dras in i målet. Genom frågor och påpekanden ska rätten försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs. Som nämnts ovan anses bestämmelsen vara analogt tillämplig under målets handläggning.

Ordalydelsen lägger ett inte obetydligt utredningsansvar på domaren. I förarbetena finns stöd för att tanken vid rättegångsbalkens tillkomst var att rätten alltjämt skulle ha ett långtgående utredningsansvar och då särskilt till den tilltalades förmån. Domaren hade vid den tiden en mycket aktiv roll och höll rannsakingar i utredningssammanhang. Grundtanken bakom rättegångsbalkens brottmålsregler var att processen skulle bidra till att skyldiga men inte oskyldiga fälldes till ansvar för brott. Även om avsikten vid införandet av rättegångsbalken var att avskaffa domarens inkvisitoriska roll, till förmån för ett ackusatoriskt förfarande i vilket parterna skulle stå för utredningen, så framgår det av Processlagberedningens uttalanden att rätten i brottmål i vida högre grad än i tvistemål ansågs vara ansvarig för att utredningen skulle bli fullständig. I motiven angavs det särskilt ankomma på rätten att, oavsett vad den tilltalade anför, beakta sådana omständigheter som kunnat tala till dennes förmån. Vidare sas det att rätten, i synnerhet om den tilltalade inte biträdades av en kunnig försvarare, i viss mån skulle vägleda den tilltalade vid utförande av hans talan (NJA II 1943 s. 578).

Med tiden har domstolens utredningsansvar i praktiken kommit att tunnas ut. Numera är förutsättningarna för att låta parterna ta ansvar för utredningens fullständighet väsentligt förändrade. Det råder helt andra förhållanden i och med utvecklingen av ett professionellt åklagarväsende som till sitt förfogande har stora utredningsresurser.

Rättegångsutredningen berörde frågan om domstolens ansvar för utredningens fullständighet i SOU 1982:26 s. 101 ff. Rättegångsutredningen menade att utvecklingen på åklagarsidan och en ökad frekvens av offentliga försvarare lett till att det finns en enighet mellan domare, åklagare och advokater om att domstolen normalt bör ha endast en "mottagande" roll och i första hand låta parterna själva stå för utredningen (a.a. s. 108).

Den uppfattningen har bekräftats vid de diskussionsmöten som vi hållit med domare, brottmålsadvokater och åklagare. Vid mötena har framkommit att det råder en förhållandevis bred enighet om att domaren inte ska ha ett primärt utredningsansvar och efterforska utredning i skuldfrågan. Men det har också framgått att enstaka domare alltjämt anser att de bör agera för att komplettera utredningen. Flera åklagare som vi haft kontakt med vittnar om att en del domare i varierad utsträckning utreder sakförhållanden som parterna inte har lagt fram för rätten.

Rättegångsutredningen redovisade även att det funnits olika uppfattningar om i vilken utsträckning rätten ska agera om parterna i ett enskilt fall inte tagit fram tillräcklig utredning. En uppfattning var att domare bör vara verksamma till den tilltalades men däremot inte till åklagarens förmån. En annan uppfattning var att det viktigaste är att materiell rättvisa skipas och att rätten därför bör ingripa i alla klara fall, oavsett till vems förmån det sker (a.a. s. 108).

Den målundersökning som vi låtit genomföra visar att det är mycket ovanligt att rätten tar eget initiativ för att komplettera utredningen i skuldfrågan. Inte i något av de 1 505 mål som omfattades av undersökningen hade rätten på eget initiativ förelagt åklagaren att komplettera förundersökningen och inte heller hade domstolen på egen hand tagit in bevisning eller exempelvis tagit upp fråga om häktning av den tilltalade utan yrkande av part.

När det gäller påföljdsfrågan har rätten av tradition ansetts ha ett större ansvar för att inhämta underlag avseende påföljden än för att inhämta utredning i skuldfrågan. Viss utredning av betydelse för påföljdsbestämningen ska hämtas in redan under förundersökningen. Vid åtal ska sådan utredning lämnas in till rätten enligt 45 kap. 7 § RB. Det kan vara fråga om uppgifter om den misstänktes inkomst- och förmögenhetsförhållanden, utdrag ur folkbokförings- och vägtrafikregistret samt yttrande från Kriminalvården.

Vi föreslår att åklagaren som huvudregel ska ange ett påföljdsyrkande när åtalet väcks och i fler fall än vad som sker i dag inhämta underlag avseende påföljden dessförinnan, se avsnitten 5 och 8.4. Förslaget innebär en förskjutning av förstahandsansvaret för att ta fram utredning i påföljdsfrågan från rätten till parterna.

4.3.2 Våra överväganden om materiell processledning

Bedömning: Domaren ska inte självmant agera för att utredningen i skuldfrågan blir fullständig. Däremot ska han eller hon aktivt verka för att inget onödigt dras in i målet och försöka klarlägga parternas ståndpunkter så att otydligheter och ofullständigheter i den utredning som läggs fram avhjälpas.

Ett förslag om en uttrycklig regel om materiell processledning under förberedelsen lämnas i avsnitt 11.3.3.

Huvudansvaret för den brottsutredande verksamheten ligger på polis och åklagare. Förstahandsansvaret för att utredningen i skuldfrågan är fullständig ligger på åklagaren, som vid förundersökningen ska se till att sådana omständigheter som talar såväl till förmån för som till nackdel för den tilltalade utreds och redovisas (23 kap. 4 § RB). Åklagarens objektivitetsplikt har i doktrin ansetts gälla under hela rättegången. Den slutsatsen vilar på att åklagaren har en grundläggande skyldighet att verka för en materiellt riktig dom (se *Förundersökning – objektivitet, beslag, dokumentation m.m.*, SOU 2011:45 s. 105 ff. och 137).

Den åklagarkompetens som har byggts upp inom åklagarväsendet sedan rättegångsbalkens tillkomst innebär enligt vår mening att hela ansvaret för att utredningen är fullständig i skuldfrågan bör läggas på åklagaren. Att domstolen har möjlighet att påverka utredningsmaterialet kan framstå som lämpligt med hänsyn till de svårigheter som det för åklagaren kan innebära att vara lika aktiv till den tilltalades förmån som till dennes nackdel under rättegången. Det kan hävdas att domstolens möjlighet att verka för utredningens fullständighet därigenom kan vara en trygghet för den tilltalade.

Att fördela ansvaret under rättegången för utredningens fullständighet mellan åklagaren och domstolen gör dock att rollfördelningen blir otydlig. Det leder inte till ökad rättssäkerhet för

den tilltalade att domaren kompletterar utredningen i skuldfrågan. Det är omöjligt att i förväg förutse om en åtgärd för att komplettera utredningen är till den tilltalades fördel eller nackdel. Rättens processledning enligt nuvarande ordning kan alltså verka till skydd för den enskilde men också till nackdel för honom eller henne. Finns det brister i utredningen ska det i stället enligt vår mening leda till att rätten ogillar åtalet.

I dag utnyttjar få domare de möjligheter som finns att fullständiga utredningen. Men de olikheter som ändå finns i tillämpningen vid huvudförhandlingen skapar en osäkerhet om var gränsen för den materiella utredningsskyldigheten går. Det leder till en osäker och otydlig rättstillämpning.

Det kan ifrågasättas om en ordning som medger domaren att vidta självständiga åtgärder för att komplettera utredningen är förenlig med Europakonventionens krav på ett ackusatoriskt förfarande inför en oavhängig och opartisk domstol. Om domaren självmant agerar för att se till att den oskyldige frias och att den skyldige döms, så kan rättens opartiskhet komma att sättas i fråga.

Även med utgångspunkten att saken bör få en så materiellt riktig utgång som möjligt är det vår uppfattning att ansvaret för rättstryggheten, dvs. att den skyldige döms, ska ligga på åklagaren. Luckor i utredningen som skulle kunna fyllas till förmån för den tilltalade får i stället leda till en friande dom. Det olämpliga i att domstolen agerar för att fullständiga utredningen är, som nämnts, att det inte går att förutse resultatet av agerandet och det kan ge intryck av att domaren inte är neutral. Det bör därför tydliggöras att domstolen inte ska ta ansvar för utredningens fullständighet i skuldfrågan.

Med vår syn bör domarens möjlighet att vara verksam i processen för att fullständiga utredning eller bevisning i skuldfrågan vara beroende av yrkande av part. Vi menar att åklagaren ska ha det fulla ansvaret för att ta tillvara statens straffrättsliga anspråk att bekämpa brott. Domaren ska inta en objektiv, neutral, processledande och kontrollerande roll. Domarens uppgift ska vara att styra över formerna för brottmålsprocessen och se till att målet handläggs så att det kan avgöras snabbt, på ett effektivt sätt och med hög kvalitet. Genom frågor ska domaren verka för att inget onödigt dras in i målet och försöka klarlägga parternas ståndpunkter så att otydligheter och ofullständigheter i den utredning som läggs fram avhjälpas. Domaren ska alltså inte vara passiv vid rättskipningen.

Mot en förändring i den riktningen skulle kunna anföras att domaren ska garantera rättssäkerheten och sörja för materiellt riktiga domar. Det finns dock få domare, om ens någon, som anser att de ska efterforska utredning eller ta in bevisning annat än till förmån för den tilltalade. Domaren bör enligt vår mening enbart vara skyldig att klarlägga otydligheter i utredningen och ställa frågor som syftar till att utreda oklara sakförhållanden som parterna har lagt fram.

Skillnaden mot i dag skulle alltså bli liten med hänsyn till att de allra flesta domare i praktiken inte genom frågor vid huvudförhandlingen ägnar sig åt att fullständiga utredningen eller i övrigt tillämpar möjligheterna att på annat sätt komplettera den.

Det saknar enligt vår uppfattning betydelse för de processuella reglernas utformning och tillämpning om åtgärder av en offentlig försvarare skulle kunna ersätta domstolens självständiga agerande.² Det är alltså inte aktuellt att lägga ett ökat ansvar på den tilltalade för utredningens fullständighet. Det hänger samman med oskyldighetspresumtionen i artikel 6.2 i Europakonventionen som innebär att den som anklagas för brott ska betraktas som oskyldig till dess hans eller hennes skuld lagligen har fastställts. Han eller hon har rätt att inte uttala sig och att inte medverka i utredningen (right to silence and right not to incriminate oneself). Det gäller oavsett om den anklagade har bistånd av en försvarare eller inte.

Man kan överväga om domaren inte i mål om allvarigare brott borde ha en utredningsskyldighet i andra hand. Betydelsen av att domstolens opartiskhet inte kan ifrågasättas kan å andra sidan sägas vara allt viktigare ju allvarigare målets utgång är för den tilltalade. Högsta domstolen konstaterade det i rättsfallet NJA 1986 s. 86. Målet avsåg frågan om förordnande om offentlig försvarare med hänsyn till utredningen om brottet. Högsta domstolen uttalade att det i förarbetena förutsatts att insatser av en offentlig försvarare vid upptagande av muntlig bevisning i rena bötesmål kunde ersättas av domstolens processledning. Ju allvarigare målets utgång är för den tilltalade, desto viktigare angavs det emellertid vara att den tilltalade kan finna att hans sak blir tillfredsställande utredd samtidigt som tilltron till domstolens oväld upprätthålls. I det aktuella fallet, som avsåg åtal för försök till stöld, ansåg Högsta domstolen att utgången av skuldfrågan fick anses vara av avgörande betydelse för

² Jfr Rättegångsutredningens resonemang i SOU 1982:26 s. 133.

såväl påföljdsvalet som för frågan om förverkande av tidigare villkorligt medgiven frihet från ett fängelsestraff. Domstolen ansåg det då inte vara lämpligt att det skulle bero enbart av hovrättens processledning att ett mer ingående förhör med ett vittne skulle komma till stånd och förordnade därför försvarare med hänsyn till brottets utredning.

Enligt vårt synsätt är det inte lämpligt i några brottmål att en fullgod utredning av brottet ska vara beroende av rättens processledning. Det allmännas intresse av att utredningen blir fullständig i skuldfrågan bör tillräckligt kunna bevakas av åklagaren. Sammanfattningsvis ska domaren inte ta egna initiativ för att fullständiga utredningen i skuldfrågan. Även här förtjänar det att sägas: osäkerhet ska gå ut över åtalet.

Vår bedömning innebär, till skillnad från den inställning som departementschefen redovisade i samband med 1987 års reform av tingsrättsförfarandet, att parterna ska disponera helt över utredningen i skuldfrågan.³ Med det följer att det inte finns skäl för rätten att kontrollera vad som förevarit under förundersökningen och besluta om eventuella kompletteringar. Domaren ska alltså inte enligt vår mening ta del av förundersökningen för att bedöma utredningen i skuldfrågan eller läsa in sig på den sak som målet rör (se avsnitt 10.3.5 vad gäller processmaterialet vid avgörande av mål utan huvudförhandling). Däremot kan material från förundersökningen vara värdefullt för att planera huvudförhandlingen och bedöma behovet av personutredning.

Gränsdragningen mellan en aktiv materiell processledning för att klarlägga otydligheter och komplettera utredningen kan vara svår. Det finns situationer i vilka domaren bör ingripa för att gärningsbeskrivningen är så otydlig eller ofullständig, att det inte framgår vad den tilltalade ska försvara sig mot. Det kan också finnas fall där det framstår som helt klart att åklagaren agerar på grund av uppenbart misstag eller klart förbiseende. Vid Rättegångsutredningens översyn av rättegångsbalken argumenterade utredningen för att möjligheterna för rätten att komplettera utredningen skulle utnyttjas med största återhållsamhet. Utredningen redogjorde dock för hur processledningen i brottmål bör gå till och exemplifierade ett antal situationer i vilka rätten bör ingripa i rättegången, antingen för att den tilltalade ska veta vad som läggs

³ Prop. 1986/87:89, *Ett reformerat tingsrättsförfarande*, s. 99 ff.

honom eller henne till last eller för att rättegången inte ska framstå som en tom formalitet och få ett löjets skimmer över sig (SOU 1982:26 s. 130 ff.). Det rörde sig bl.a. om fall då det är uppenbart att ett rekvisit saknas i gärningsbeskrivningen för att den ska innefatta ett påstående om brott eller där invändningar från den tilltalade under huvudförhandlingen medför att det kan finnas skäl att framställa ett alternativt yrkande eller att justera gärningsbeskrivningen. Vi ansluter oss till den bedömning som Rättegångsutredningen gjort att det i aktuella sammanhang kan vara motiverat med åtgärder från rättsens sida för att klarlägga yrkanden och grunder. Detta för att undvika att rättegången framstår som meningslös och leder till fler överklagande till hovrätten. Till skillnad från Rättegångsutredningen menar vi emellertid att tiden är mogen att ta bort rättsens formella möjligheter att få till stånd en komplettering av utredningen genom att självständigt föranstalta om utredning eller bevisning. Vi återkommer till det i avsnitt 4.3.1.

Det finns enligt vår mening inte skäl att inskränka rättsens möjlighet att komplettera utredningen i påföljdsfrågan. Vi har inte heller uppfattat att det finns någon kritik mot rättsens möjlighet att i detta avseende agera självständigt. Vi föreslår att åklagaren ska ange ett yrkande om påföljd när åtalet väcks, vilket medför att åklagaren även ska inhämta yttrande från Kriminalvården när åklagaren behöver ett sådant underlag för sitt yrkande, se avsnitt 8.4. Därigenom ökar förutsättningarna för att rätten har ett tillräckligt underlag för att bedöma påföljdsfrågan när målet avgörs. Det kan emellertid behövas att domaren kompletterar utredningen om det framkommit nya omständigheter under målets handläggning eller lång tid förflutit sedan åtalet väcktes. Rätten kan också göra en annan bedömning av behovet av utredning i påföljdsfrågan. Sådana förberedande åtgärder bör vid behov kunna vidtas för att inte personutredningen ska behöva kompletteras vid huvudförhandlingen.

Om rätten sedan huvudförhandlingen avslutats kommer fram till att det är nödvändigt att komplettera utredningen så får ny eller fortsatt huvudförhandling hållas enligt nuvarande ordning, 46 kap. 17 § RB. Vi föreslår ingen ändring i den bestämmelsen. Den är enligt förarbetsuttalanden avsedd att användas undantagsvis om rätten under överläggning till dom eller vid avfattandet av domen upptäcker att det föreligger oklarheter eller ofullständigheter i det framlagda materialet (prop. 1986/87:89 s. 225 f. och 237 samt SOU 1982:26 s. 544 f.). Det är exempel på en regel som ska läsas i

ljuset av bestämmelserna om materiell processledning och de förslag vi lämnar nedan avseende ändring av 35 kap. 6 § RB. Det betyder att ny eller fortsatt huvudförhandling endast ska hållas om det krävs kompletteringar i fråga om påföljd eller klarlägganden avseende ofullständigheter i den utredning som parterna har lagt fram.

Rättens materiella processledning innefattar också ett ansvar att se till att inget onödigt dras in i processen. Som exempel på det kan rätten avvisa ett erbjudet bevis om den omständighet som part vill bevisa saknar betydelse i målet, beviset är onödigt eller uppenbart skulle vara utan verkan eller om bevisningen med avsevärt mindre besvär eller kostnad skulle kunna föras på andra sätt (35 kap. 7 § RB). I samband med EMR-reformen infördes ytterligare en grund för att avvisa bevisning, om beviset trots rimliga ansträngningar inte kan tas upp och avgörandet inte bör fördröjas ytterligare (prop. 2004/05:131 s. 156 ff.). Vi ser ingen anledning att begränsa rättens skyldighet att verka för en avgränsning av processen för att undvika onödigheter eller att målets avgörande inte kan avgöras inom rimlig tid.

Ordalydelsen i lagregleringen om materiell processledning vid huvudförhandling i brottmål är identisk med den som gäller vid sådan förhandling i tvistemål (jfr 43 kap. 4 § andra stycket RB och 46 kap. 4 § andra stycket RB). Genom uttalanden i förarbetena har bestämmelserna getts olika innebörd. Vi föreslår nu att det bör föras in en uttrycklig regel om rättens materiella processledning i brottmål under förberedelsen i tingsrätt och hovrätt, dvs. en motsvarighet till reglerna om processledning under förberedelsen i tvistemål, 42 kap. 8 § andra stycket RB och 50 kap. 12 § tredje stycket RB, se avsnitt 11.3.3.

4.4 Andra regler som ger domaren självständigt inflytande över utredningen eller hur den läggs fram

I detta avsnitt föreslår vi att reglerna om komplettering av förundersökning, se 4.4.1, och inhämtande av bevisning, se 4.4.2 ska ändras i enlighet med vårt resonemang om domarens begränsade ansvar för utredningen i skuldfrågan. Vi berör även reglerna om ansvaret för förnyad bevisupptagning, se 4.4.3. När det gäller vissa andra bestämmelser om förfarandet i brottmål som ger uttryck för

officialprincipen så föreslår vi också ändringar. Det gäller reglerna om gemensam handläggning av åtal i 45 kap. 3 § RB, avgörande vid huvudförhandling i den tilltalades utelämnande i 46 kap. 15 a § RB, avgörande utan huvudförhandling i hovrätt, 51 kap. 13 § RB samt tilltrosregeln i 51 kap. 23 § RB. Motiven till nämnda förslag finns redovisade i avsnitten avseende förfarandet i mål med huvudförhandling och hovrättsprocessen.

Vad gäller befogenheten för rätten att efter åtalet har väckts få använda vissa särskilda tvångsmedel, har åtgärderna enligt motiven till huvudsakligt syfte att säkerställa straffrättskipningen (SOU 1938:44 s. 32). De fyller en funktion för att säkra bevisning och säkerställa verkställighet. Häktning kan också sägas fylla en kriminalpolitisk funktion att förhindra brottslighet från den misstänktes sida (Bylund, *Tvångsmedel I*, 1993, s. 64). Husrannsakan och häktning kan dessutom användas oberoende av begäran av part för att delgivning ska kunna ske.

Det är vår uppfattning att det är förhållandevis sällsynt att rätten tillgriper de särskilda tvångsmedel som ställs till rättens förfogande. Så hade inte skett i något fall i den målundersökning som vi genomfört. Reglerna fyller dock en viktig funktion för att förmå parterna att medverka i processen och för att skapa förutsättningar för att kunna genomföra den. Vi har därför inte funnit skäl att gå vidare med några förslag för att inskränka rättens befogenheter i dessa avseenden.

4.4.1 Komplettering av förundersökningen

Förslag: Det ska krävas yrkande från part för att rätten ska få meddela åklagaren föreläggande om att fullständiga eller genomföra förundersökning. Part som vill att en sådan åtgärd ska vidtas ska så snart som möjligt begära det hos rätten.

När rättegångsbalken infördes förutsattes att rätten skulle ha stort inflytande över utredningen i brottmålet. Bestämmelsen i 45 kap. 11 § RB ger uttryck för det. I den anges att rätten får förelägga åklagaren att fullständiga eller genomföra en förundersökning, om det behövs för att målet vid huvudförhandlingen ska kunna slutföras i ett sammanhang. Hovrätten har motsvarande möjlighet enligt 51 kap. 12 § tredje stycket RB.

Redan vid Rättegångsutredningens översyn av rättegångsbalken, SOU 1982:26 s. 131, gjordes bedömningen att stadgandena som ger rätten möjlighet att förelägga åklagaren att komplettera utredningen var obsoleta och därför borde upphävas. Departementschefen liksom flera remissinstanser ansåg emellertid inte att det fanns tillräckliga skäl att helt slopa den aktuella möjligheten, även om en sådan möjlighet torde komma till praktisk användning endast i extrema undantagsfall, prop. 1986/87:89 s. 109 f.

I litteraturen nämns, som exempel på fall när rätten själv kan behöva se till att förundersökningen kompletteras, att rätten känner till att det finns ett viktigt vittne som inte har hörts under förundersökningen (Fitger m.fl., a.a., kommentaren till 35 kap. 6 § RB).

Som vi anmärkt ovan har utvecklingen på åklagarsidan och att det finns försvarare i allt fler mål lett till att parterna i praktiken själva står för utredningen. I den målundersökning som vi genomfört hade rätten förelagt åklagaren att komplettera utredningen i ett enda fall. Det skedde efter att åklagaren klargjort att så behövde ske till följd av nya omständigheter som framkommit under huvudförhandlingen.⁴

Vid de diskussionsmöten som vi hållit med domare, advokater och åklagare har det bland deltagarna funnits en bred enighet om att möjligheten för rätten att förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen är obsolet och bör tas bort.

Vi menar att domaren inte ska ha ansvar för att utredningen i skuldfrågan är fullständig. I konsekvens av det bör rätten inte kunna förelägga åklagaren att komplettera utredningen i den delen utan yrkande av part. Om det vid parternas processföring kommer fram att viktiga bevispersoner inte har åberopats i målet så kan domaren genom materiell processledning fästa parternas uppmärksamhet på det. Det utesluter behovet av att rätten agerar självmant för att fullständiga utredningen.

Det är vår slutsats att bestämmelserna som ger rätten möjlighet att självmant komplettera förundersökningen eller besluta om sådan undersökning är obsoleta och i praktiken inte kommer till användning. Sammanfattningsvis bör 45 kap. 11 § och 51 kap. 12 § tredje stycket RB ändras så att rätten får agera för att komplettera förundersökningen endast om part begär det. Det ligger i linje med

⁴ Göteborgs tingsrätts mål nr 17022-10.

bestämmelserna i 23 kap. 18–19 §§ RB om att rätten ska pröva en anmälan av den misstänkte om att det finns skäl att under förundersökningen vidta utredningsåtgärder. För att betona vikten av att förberedande åtgärder vidtas så tidigt som möjligt under handläggningen bör part som vill att en sådan åtgärd vidtas uppmanas att framställa en sådan begäran till rätten så snart som möjligt. Vårt förslag skulle innebära en motsvarande begränsning att självmant förelägga åklagaren att vidta utredningsåtgärder för Högsta domstolen (jfr 55 kap. 15 § RB).

4.4.2 Inhämtande av bevisning

Förslag: Bestämmelsen i 35 kap. 6 § RB ändras så att rätten självmant får inhämta utredning i fråga om påföljd i mål om brott som hör under allmänt åtal. I övrigt ska det ankomma på parterna att svara för bevisningen.

Enligt nuvarande ordning är huvudregeln att parterna ansvarar för bevisningen. Det är en följd av den akusatoriska principen i brottmål. Att rätten ändå har fått möjlighet att självmant hämta in bevisning hänger samman med utgångspunkten att rätten ska bevaka det allmänna intresset av att utredningen är så fullständig att den kan ligga till grund för en materiellt riktig dom.⁵

När det gäller bevisningen i ett mål innebär bestämmelsen i 35 kap. 6 § RB att ett förstahandsansvar för bevisningen har lagts på parterna. Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2006 s. 457 prövat under vilka förhållanden rätten är skyldig att självmant föranstalta om bevisning. Rättsfallet avsåg en annan fråga, nämligen om det funnits en skyldighet för hovrätten att självmant förordna om förnyad bevisupptagning när åklagaren överklagat en friande dom i mål om bilbältesförseelse utan att åberopa omförhör med ett tilltrosvittne. Högsta domstolen menade att det inte var ett rättegångsfel att hovrätten inte självmant hade kallat vittnet och inte heller uppmärksammat åklagaren på frågan. Rättsfallet kan möjligen uppfattas så att det endast i mycket speciella fall skulle finnas en skyldighet för rätten också att agera självmant för att inhämta bevisning. Så länge möjligheten till det finns är det dock

⁵ SOU 1938:44 s. 382.

upp till den enskilde domaren att tillämpa bestämmelsen. Vi menar att det leder till att lika fall inte kan förväntas få lika behandling och att processen blir otydlig och oförutsebar.

Departementschefen uttryckte i prop. 1986/87:89 s. 110 att rätten på egen hand bör föranstalta om bevisning endast om parterna själva inte vill eller kan ta fram tillräckligt material för målets avgörande. Enligt rapporten *Felaktigt dömda*, 2006 s. 50 bör det ske endast till den tilltalades förmån eller då det på förhand inte framgår till vems förmån åtgärden är.

Som tidigare angetts är det vår uppfattning, även med utgångspunkten att saken ska få en så materiellt riktig utgång som möjligt, att hela ansvaret ska ligga på åklagaren för att utredningen är tillräcklig för en fällande dom. Skälen till det är flera. Det starkaste argumentet för att rätten inte självmant ska inhämta bevisning är att domarens opartiskhet kan komma att sättas i fråga. Domarens uppgift bör, menar vi, begränsas till att bedöma bevisvärdet av den bevisning som har lagts fram i målet. Kravet på opartiskhet innebär att domstolen i princip inte ska vägleda åklagaren till nackdel för den enskilde. Vi menar också att det inte går att i förväg utesluta att det blir konsekvensen om rätten tar ett självständigt initiativ för att inhämta bevisning.

Domaren ska alltså inte efterforska bevis. Rätten kan genom materiell processledning tillräckligt verka för att utredningen blir fullständig i de avseenden som parterna har varit verksamma i processen. Ekelöf m.fl. nämner i *Rättegång IV*, sjunde uppl., s. 55, som exempel på när domaren bör kunna agera det fallet att den av parterna förda bevisningen strider mot principen om det bästa bevismedlet. Inte heller i en sådan situation bör dock domare själv inhämta bevis enligt vår mening. Men det är rimligt att domaren påpekar för parterna exempelvis att rätten sannolikt skulle fästa större avseende på förstahandsuppgifter än på hörsägen. Med en aktiv processledning kan rätten på ett fullt tillfredsställande sätt verka för att utredningen är så fullständig som möjlig utan att domarens objektivitet vid bevisvärderingen kan sättas i fråga.

När det gäller utredningen i fråga om påföljd föreslår vi att åklagaren, i fler fall än vad som sker i dag, innan åtalet väcks ska hämta in ett underlag för den bedömningen. Vi föreslår emellertid inte att rättens möjlighet att ta fram utredning i påföljdsfrågan ska beskäras. Något sådant behov har inte kommit fram.

Sammanfattningsvis bör rätten även fortsättningsvis få självmant inhämta utredning i fråga om påföljd i mål om brott som hör

under allmänt åtal. I övrigt ska det ankomma på parterna att svara för bevisningen.

Bestämmelserna om syn i 39 kap. RB och om sakkunnigbevisning i 40 kap. RB ska, liksom gäller i dispositiva tvistemål, läsas mot bakgrund av förslaget i 35 kap. 6 § RB. Det betyder att rätten enbart får hålla syn eller inhämta yttrande från sakkunnig efter yrkande av part. Som påpekas i motiven till de ändringar beträffande dispositiva tvistemål som genomfördes i den angivna bestämmelsen i samband med EMR-reformen innebär det inte att rätten måste vara passiv vad gäller bevisfrågor. Tvärtom kan det inom ramen för den materiella processledningen finnas skäl att föra en diskussion om bevisningen (jfr prop. 2004/05:131 s. 231).

Även om det är mycket ovanligt så kan rätten behöva hämta in ett sakkunnigutlåtande i fråga om annat än skuldfrågan. I doktrinet tas som exempel på när sådan utredning kan behöva inhämtas att rätten kan behöva anlita en rättshistoriker för utredning av gamla lagar och författningar som är tillämpliga i målet.⁶ Det kan också finnas behov av att inhämta ett yttrande i fall rätten ska tillämpa utländsk rätt. Denna typ av utredning i rättsfrågan betraktas normalt sett inte som skriftlig bevisning. Det innebär alltså att rätten även fortsättningsvis självmant kan inhämta sådana yttranden.

4.4.3 Ansvaret för förnyad bevisupptagning

Bedömning: Rättens möjlighet att vid huvudförhandlingen på nytt ta upp bevis som tagits upp utom huvudförhandlingen, oberoende av begäran av part, bör inte inskränkas (35 kap. 13 § första stycket RB). Detsamma gäller för bevis som upptagits vid tidigare handläggning enligt 46 kap. 13 § andra stycket RB.

Hovrättens handlingsutrymme när det gäller frågan hur den i tingsrätten upptagna bevisningen bör läggas fram i hovrätten ska inte heller begränsas, 35 kap. 13 § andra stycket RB.

Bestämmelsen i 35 kap. 6 § RB tar sikte på ny bevisning. Bevis som har tagits upp utom huvudförhandling eller vid en huvudförhandling som inte får läggas till grund för domen omfattas inte av den bestämmelsen. Om sådan bevisning ska tas upp på nytt eller inte

⁶ Ekelöf m.fl., *Rättegång IV*, sjunde uppl., s. 305.

regleras i 35 kap. 13 § första stycket och 46 kap. 13 § andra stycket RB. Rätten kan i dessa fall självant besluta att beviset ska tas upp på nytt om det är av betydelse *i målet* och det inte finns hinder mot det.

Ett förhör ska enligt huvudregeln dokumenteras genom en ljud- och bildupptagning (6 kap. 6 § RB). Enligt motiven har möjligheterna att värdera muntlig bevisning utan att den tas upp på nytt därigenom radikalt förbättrats. I många fall är de fullt jämförbara med situationen att förhör hålls direkt vid huvudförhandling (prop. 2004/05:131 s. 151 f).

EMR-utredningen har föreslagit att bevisupptagningsreglerna ska ändras. De menar att beviset ska tas upp vid huvudförhandlingen på nytt om rätten finner att det är av betydelse *att så sker* och det inte finns något hinder mot det. Kan ett muntligt bevis som har tagits upp inför rätta, alternativt vid den tidigare handläggningen, läggas fram genom en ljud- och bildupptagning av förhöret, ska beviset enligt EMR-utredningens förslag få tas upp på nytt vid huvudförhandlingen endast om ytterligare frågor behöver ställas. Det innebär att tidigare upptagen bevisning vid en inställd eller avbruten huvudförhandling skulle kunna läggas fram vid en senare huvudförhandling. Motsvarande bör enligt EMR-utredningen exempelvis gälla i situationen då deldom har meddelats beträffande en tilltalad och huvudförhandling hålls mot en medtilltalad vid ett senare tillfälle. Vid den senare huvudförhandlingen skulle då tidigare upptagen bevisning kunna återanvändas. Genom förslagen menar EMR-utredningen att fördelarna med att använda den moderna tekniken kan utnyttjas fullt ut. (jfr SOU 2012:93 s. 133 ff.).

Vi delar den bedömning av synen på ljud- och bildinspelningar av förhör som framkommit i motiven till En Modernare rättegång och vi ställer oss bakom EMR-utredningens förslag. Förslagen underlättar hanteringen av mål som avgörs efter huvudförhandling, se även avsnitt 11.1.1, och minskar om möjligt än mer behovet av att rätten, oberoende av parternas inställning, tar upp beviset på nytt.

Rättens möjlighet att självant ta ställning till om beviset ska tas upp på nytt bör emellertid inte inskränkas. 35 kap. 13 § första stycket och 46 kap. 13 § andra stycket RB reglerar formerna för presentation av bevisningen. Det kan fortfarande finnas ett behov av ett nytt förhör på grund av att det finns oklarheter om vad den hörde menat med sin utsaga eller för att upptagningen av någon

anledning inte kan spelas upp vid huvudförhandlingen (jfr a prop. s. 237). Nämnade bestämmelser bör alltså inte ändras.

En närliggande reglering är den om förnyad bevisupptagning i ett mål som har överklagats till hovrätten (35 kap. 13 § andra stycket RB). Endast om hovrätten anser det vara av betydelse för utredningen så behöver bevis som har tagits upp vid tingsrätten tas upp på nytt i hovrätten. Om beviset kan läggas fram genom en ljud- och bildupptagning av förhöret vid tingsrätten så får beviset tas upp på nytt endast om det behöver ställas ytterligare frågor. Ett sådant bevis får tas upp även utan begäran av part.

Hovrättens möjlighet att agera självmant för att bevisning ska tas upp på nytt hänger framförallt samman med de s.k. tilltrosreglerna. Vid våra diskussionsmöten har det framförts, särskilt från domarhåll, att tilltrosbestämmelsen bör avskaffas. Vi lämnar ett förslag på förändrade tilltrosregler i avsnitt 12. Genom EMR-reformen utvidgades hovrättens möjlighet att ändra en tingsrättsdom när avgörandet beror av tilltron till viss bevisning så att det inte längre krävs att beviset tas upp på nytt i hovrätten. Som ett alternativ kan beviset i stället läggas fram genom en ljud- och bildupptagning av förhöret vid tingsrätten (prop. 2004/05:131 s. 206 ff.). Det har medfört att behovet av att ta upp bevisningen på nytt i hovrätten har minskat avsevärt. Fortfarande kan dock finnas ett sådant behov om det av någon orsak inte finns en ljud- och bildupptagning som kan spelas upp eller om det råder oklarheter om vad den hörde i förhöret menat med sin utsaga (jfr a. prop. s. 234). Hovrätten bör därför ha kvar möjligheten att självständigt bestämma formerna för hur bevisningen som har tagits upp i tingsrätten ska läggas fram i hovrätten. 35 kap. 13 § andra stycket RB bör alltså inte ändras.

5 Åklagaren

5.1 Inledning

Åklagaren ska enligt rättegångsbalken yrka ansvar för den brottsliga gärningen samt ange tillämpligt lagrum och brottsrubricering. Rätten är bunden av åklagarens gärningsbeskrivning, men inte av hur åklagaren rubricerat brottet eller vilket lagrum som angetts. Åklagaren är i dag inte skyldig att framställa ett yrkande om påföljd. Om åklagaren väljer att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan är rätten inte bunden av denna. Rätten kan döma till ett strängare straff än vad åklagaren har förespråkat. Till skillnad från vad som gäller för skuldfrågan är alltså rätten helt fri i sin prövning av påföljdsfrågan.

De nuvarande bestämmelserna i rättegångsbalken innebär också att frågor om särskild rättsverkan av brott ska prövas självmant av rätten. Det enda undantaget är företagsbot som kräver ett yrkande från åklagaren (36 kap. 7 § BrB). Rätten har alltså formellt sett det fulla ansvaret för att se till att frågor om förverkande och annan rättsverkan av brott blir utredda och avgjorda.

Den gällande ordningen är en rest av den inkvisitoriska processordningen. Enligt denna hade rätten hela ansvaret för brottmålsprocessen och åklagaren var närmast en underordnad medhjälpare till domstolen. Vid tillkomsten av 1948 års rättegångsbalk saknade åklagarna fortfarande en fullständig juristutbildning. Ofta fanns det endast en åklagare vid varje myndighet. Det var alltså nödvändigt att låta domstolen ha kvar ett betydande ansvar för processens ramar. I dag ser verkligheten annorlunda ut. Vi har en professionell åklagarkår och en stark åklagarorganisation.

I praxis har de kvarvarande inkvisitoriska inslagen i brottmålsprocessen successivt luckrats upp. Särskilt gäller detta i de delar som rör skuldfrågan. Men även när det gäller påföljdsfrågan har det i praktiken skett förändringar. Åklagare anger i dag ofta sin upp-

fattning i påföljdsfrågan i samband med sitt slutanförande. Det är ovanligt att rätten i sådana fall dömer ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren förespråkar, men det förekommer. Europakonventionens ökade betydelse för svensk rätt har också lett till att den kontradiktoriska förfarandepincipen fått ett större genomslag. Det innebär att domstolen i många fall är skyldig att göra parterna uppmärksamma på en fråga som domstolen anser sig föranledd att ta ställning till, t.ex. om brottet ska rubriceras på annat sätt än vad åklagaren har angett.

Den syn på påföljdsfrågan och frågor om särskild rättsverkan som kommer till uttryck i rättegångsbalken är dock fortfarande präglad av den äldre rättsordningen. Rätten kan avgöra om den tilltalade ska dömas till ett strängare straff än vad åklagaren har förespråkat. Det finns inte heller något hinder mot att rätten på eget initiativ väcker frågor om särskild rättsverkan som kan vara mycket ingripande för den tilltalade. Vi menar att det bör vara åklagarens uppgift att bestämma den strängaste påföljd som den åtalade brottsligheten kan leda till. Detsamma gäller vilka andra följder som brottsligheten bör ha för den tilltalade i form av särskild rättsverkan av brott.

Förutom att tydliggöra åklagarens roll när det gäller att föra talan i påföljdsfrågan bör åklagarens roll i förhållande till målsäganden göras tydligare. När åklagaren har väckt åtal bör åklagaren ensam ansvara för att föra talan om straffansvar. Vi behandlar den frågan i avsnitt 6.

5.2 Åklagaren bör föra talan i påföljdsfrågan

Bedömning: Det bör införas en uttrycklig skyldighet för åklagaren att ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan i alla mål. Rätten bör inte kunna döma den tilltalade till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren yrkat.

5.2.1 Inledning

Under senare år har det lämnats flera förslag som går ut på att åklagaren ska få ett ökat ansvar för påföljdsfrågan.¹ Förslagen har skiljt sig åt när det gäller om åklagaren ska vara skyldig att ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan i alla mål eller bara i vissa typer av mål. De har också skiljt sig åt i frågan om rätten ska vara bunden av åklagarens bedömning av påföljdsfrågan. Detsamma gäller när och på vilket sätt åklagaren ska framställa sin ståndpunkt.

Vi föreslår att åklagaren ska vara skyldig att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan i alla mål. Rätten ska dessutom vara bunden av åklagarens ståndpunkt i den meningen att den tilltalade inte ska kunna dömas till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren förespråkat. Det senare för med sig att åklagaren ska ange sin ståndpunkt genom att framställa ett yrkande om påföljd. I detta avsnitt redogör vi för våra överväganden kring dessa frågor. Vi återkommer till frågorna om när yrkandet ska framställas, hur preciserat det bör vara och om det bör finnas undantagsregler i avsnittet om innehållet i påföljdsyrkandet.

5.2.2 En tydlig och ändamålsenlig rollfördelning

Åklagaren styr rättens prövning i skuldfrågan genom utformningen av gärningsbeskrivningen. Åklagaren har därmed redan i dag ett stort inflytande över brottmålsprocessen. Om åklagaren får ansvaret att inför domstolens avgörande framställa ett yrkande om påföljd som domstolen inte kan frångå i skärpande riktning tydliggörs rollfördelningen mellan åklagaren och domstolen ytterligare. Det innebär att åklagaren får det fulla ansvaret för statens straffrättsliga talan. Genom sitt påföljdsyrkande anger åklagaren den övre gränsen för vilken påföljd brottsligheten kan leda till.

Det har hävdats att en sådan förändring av rollfördelningen rubbar balansen i processen till åklagarens fördel. Vi delar inte den uppfattningen. Vi menar tvärtom att processen blir mer balanserad. Domstolens roll blir mer renodlad. Det blir tydligt att domstolens

¹ SOU 2005:117 – *Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder*, slutbetänkande från Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU). *Effektivare hantering av stora och komplicerade mål* – idéskrift, 2006 från Riksåklagarens arbetsgrupp om effektivare hantering av stora och komplicerade mål. SOU 2008:85 – *Straff i proportion till brottets allvar*, slutbetänkande från Straffnivåutredningen.

uppgift i brottmålsprocessens alla delar är att ta ställning till åklagarens talan.

Av tradition har påföljdsfrågan varit en fråga för rätten. Det innebär att det har byggts upp en kompetens för prövning av påföljder vid domstolarna. Ett argument mot att domstolen ska vara bunden av åklagarens påföljdsyrkande kan vara att domstolarnas kompetens inte tas till vara fullt ut. Enligt vår uppfattning är det inte något tungt vägande argument. Domstolen ska fortfarande avgöra påföljdsfrågan, men beakta den yttre gräns som åklagaren satt upp. Att åklagaren på ett tydligt sätt ger uttryck för sin syn på påföljdsfrågan bör leda till att åklagaren lyfter fram försvårande och förmildrande omständigheter i rättegången. Det leder till bättre förutsättningar för den tilltalade att genom sin försvarare ge uttryck för sin syn i dessa frågor. Domstolens beslutsunderlag bör därför bli mer fullständigt än i dag.

Ett annat argument som har framkommit vid våra diskussionsmöten med domare, åklagare och brottmålsadvokater är att det finns risk för att åklagare framställer "för hårda" påföljdsyrkanden för att ge domstolen utrymme att bestämma en sträng påföljd. Det är viktigt att poängtera att åklagaren är part i målet och det är domstolen som ska ha det slutliga ansvaret för att se till att den tilltalade inte döms till en för sträng påföljd. Samtidigt kräver åklagarens objektivitetsplikt att han eller hon är skyldig att beakta även det som talar till den tilltalades förmån. Att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan blir en uttrycklig del av åklagarens talan kommer att innebära att åklagaren inte får fullt bifall för sin talan om domstolen dömer ut ett lindrigare straff än åklagaren yrkat. Vi har svårt att se att den ordning vi förespråkar skulle leda till att åklagare medvetet skulle utforma sin talan så att han eller hon inte kommer att få fullt bifall för denna genom att yrka ett strängare straff än vad som är motiverat med hänsyn till brottsligheten och den tilltalades person. Det är en annan sak att åklagare, med rätta, kan se det som sin uppgift att verka för en utveckling av påföljdspraxis vid en viss brottstyp. Att det kan ske genom att domstolen tar ställning till åklagarens yrkande om påföljd är positivt. Förutsättningarna för att påföljdsfrågorna på det sättet får en bättre belysning bör öka om åklagaren får det ökade ansvar för påföljdsfrågan som vi förespråkar.

5.2.3 En process som är mer förutsebar för den tilltalade

Enligt den kontradiktoriska förfarandepincipen ska den som anklagats för ett brott få full information om vad anklagelsen gäller och beredas tillfälle att bemöta vad som läggs honom eller henne till last.² Det kan ifrågasättas om det sätt som påföljdsfrågan hanteras i dag verkligen är förenlig med denna princip.

Enligt den nuvarande ordningen prövar rätten frågor om straffmätning och påföljdsval utan något påstående från åklagaren. Det enda som sätter ramen för domstolens påföljdsbestämning är straffskalan för det åtalade brottet. Den säger ofta lite om nivån på den konkreta påföljd som kommer att dömas ut. Påföljden kan alltså komma närmast som en överraskning för den tilltalade. Det kan leda till att den tilltalade inte anser sig ha fått möjlighet att på ett tillräckligt utförligt sätt föra fram de omständigheter som han eller hon anser bör beaktas i mildrande riktning.

Om åklagaren alltid anger sin ståndpunkt i påföljdsfrågan innan målet avgörs ökar förutsebarheten för den tilltalade. Den tilltalade får tillfälle att försvara sig genom att bemöta vad åklagaren för fram. Detta leder till att den kontradiktoriska förfarandepincipen, till skillnad mot i dag, även skulle tillämpas fullt ut beträffande påföljdsfrågan.

Om domstolen är förhindrad att döma ut en strängare påföljd än åklagaren yrkat får den tilltalade dessutom veta vad han eller hon riskerar att dömas till. Den tilltalade kan skaffa sig en uppfattning om hur han eller hon ställer sig till åklagarens talan. Att de som åtalas för brott så tidigt som möjligt får veta vilken påföljd de riskerar är enligt vår uppfattning av stort värde i sig. Det ökar förutsättningarna för att parternas ståndpunkter i målet kan klargöras efter att den tilltalade svarat på åtalet. Det gör det dessutom möjligt att införa bestämmelser där domstolen under vissa förutsättningar kan avgöra mål där den tilltalade godtar åklagarens talan utan att hålla huvudförhandling i målet (se vidare avsnitt 9).

² Se t.ex. NJA 2003 s. 486 där Högsta domstolen tog ställning till om de omständigheter som hovrätten hade lagt till grund för att anse ett våldtäktsbrott som grovt hade lyfts fram tillräckligt tydligt under rättegången. Högsta domstolen uttalade att det ligger ”i den kontradiktoriska rättskipningens princip att den tilltalade skall ha fullgoda möjligheter att bemöta påståenden om sådana omständigheter som läggs honom till last”. I NJA 2011 s. 611 konstaterar Högsta domstolen också (p. 17 i domen) att Europakonventionen och den praxis som har utvecklats av Europadomstolen innebär ”att det numera, i motsats till vad som tidigare har antagits, inte är möjligt att döma enligt en viss straffbestämmelse utan att den tilltalade i förväg har fått reda på att bestämmelsen skulle kunna vara tillämplig och har beretts möjlighet att anpassa sitt försvar efter detta”.

5.2.4 Förutsättningar för mer förutsebara bestämmelser

I rättegångsbalken finns bestämmelser som anger att olika handläggningssätt ska tillämpas eller är möjliga att tillämpa vid olika allvarliga brott. Exempel på detta är möjligheten att avgöra ett brottmål utan huvudförhandling (45 kap. 10 a § RB), möjligheten att avgöra mål i den tilltalades utevaro (46 kap. 15 a § RB) och när det krävs prövningstillstånd i hovrätt (49 kap. 13 § RB).

Enligt dagens bestämmelser ska domstolen göra en prognos av den förväntade påföljden för att ta ställning till om ett mål ska kunna avgöras utan huvudförhandling eller i den tilltalades utevaro. I många fall är det nödvändigt att veta åklagarens inställning i påföljdsfrågan. Om åklagaren anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling anges det regelmässigt i stämningsansökan tillsammans med ett påföljdsförslag. I en utevarosituation kan åklagaren på fråga från rätten uppge att han eller hon anser att det är hinder mot att avgöra målet med hänsyn till sin uppfattning i påföljdsfrågan. Även om rätten på det sättet i praktiken kan ta hänsyn till åklagarens uppfattning är det rättsens prognos av den förväntade påföljden som är avgörande. Om åklagaren anger ett yrkande om påföljd redan när åtalet väcks behöver domstolen inte göra en sådan förhandsbedömning. Det blir i stället möjligt att göra tillämpningen av olika handläggningssätt beroende av det yrkande om påföljd som åklagaren angett. Det innebär att bestämmelserna kan bli klarare och enkla att tillämpa. Processen skulle också bli mer förutsebar för parterna genom att tillämpningsområdet för olika bestämmelser kan knytas till ett uttryckligt yrkande om påföljd från åklagaren i stället för en prognos av rätten. Att bestämmelserna som avgränsar tillämpningsområdet är klara och förutsebara är särskilt viktigt vid ett sådant förenklat förfarande som vi föreslår.

5.2.5 Större uppmärksamhet på påföljdsfrågan

Att rätten avgör påföljdsfrågan utan yrkande kan, som Straffnivåutredningen pekat på (se SOU 2008:85 s. 327 f), leda till att frågor om påföljd hamnar i bakgrund i brottmålsprocessen. Vi ställer oss bakom Straffnivåutredningens bedömning att ett ökat inflytande för åklagaren över påföljdsfrågan kan antas leda till att uppmärksamheten, såväl under förundersökningen som vid processen i domstol, i större utsträckning än i dag riktas mot sådana förhållanden som har betydelse för bedömningen av brottets straffvärde. Vi instämmer i att det skulle vara positivt för brottmålsprocessen med en utförligare argumentation från parterna när det gäller vilka försvårande och förmildrande omständigheter som förelegat vid gärningen. Som Straffnivåutredningen pekat på bör en ordning där åklagaren är skyldig att ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan även leda till att domstolarna på ett tydligare sätt i domen redovisar vilka överväganden som gjorts i denna fråga.

Enligt vår uppfattning skulle ytterligare en positiv effekt av åklagarens ökade ansvar för påföljdsfrågan vara att det skapar ett incitament för åklagaren att redan under förundersökningen ta ställning till brottslighetens straffvärde och ha en preliminär uppfattning om vilken påföljd han eller hon kan komma att yrka. Det möjliggör, som vi utvecklar i avsnitt 8.4, att åklagarna kan inhämta den utredning kring den misstänktes personliga förhållanden som är relevant. Åklagarens ökade ansvar för påföljdsfrågan bör också underlätta tillämpningen av bestämmelserna om åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning. De bestämmelserna kräver bl.a. att åklagaren gör en prognos av den förväntade påföljden.

5.2.6 Större enhetlighet i rättstillämpningen

Enligt vår uppfattning bör en skyldighet för åklagarna att ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan skapa förutsättningar för en större enhetlighet i rättstillämpning. Det leder till att uppmärksamheten på påföljdsfrågan ökar och bör bidra till utförligare och tydligare bedömningar i domstolarnas domar.

Åklagarmyndigheten är till skillnad från domstolsväsendet en hierarkisk organisation. Även om åklagare, liksom domare, i de enskilda fallen gör självständiga bedömningar kan Åklagarmyndigheten utfärda riktlinjer eller allmänna råd avseende vilka

straffnivåer som bör vara utgångspunkten vid olika typsituationer. De enskilda åklagarna kan på det sättet få ett beslutsstöd när de ska ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan vid olika frekventa brotts typer. Det skapar förutsättningar för ett gemensamt synsätt bland åklagarna i landet. Det bör bidra till att enhetligheten och förutsebarheten ökar.

Ett argument som ibland förs fram mot en ordning som innebär att rätten ska vara förhindrad att döma ut en strängare påföljd än vad åklagaren angett är att domstolen skulle vara förhindrad att döma ut den påföljd som egentligen är ”den korrekta”. Vid diskussionsmöten vi genomfört med åklagare, domare och advokater uttryckte några det som att det finns en risk att det kan leda till materiellt oriktiga domar eller att lika fall inte bedöms lika. Vi anser inte att detta argument är hållbart. För det första är det mycket svårt att avgöra exakt vad som är den materiellt riktiga påföljden i ett enskilt fall. Att domare i allmänhet skulle vara mer kompetenta än åklagare att avgöra hur sträng en påföljd ska vara i ett enskilt fall menar vi kan ifrågasättas. Risken för bristfälligt underbyggda påföljdsbedömningar bör tvärtom minska vid en sådan ordning som vi förespråkar. Det kan på goda grunder antas att rätten oftare kommer att få ett bättre beslutsunderlag genom att parterna argumenterar i påföljdsfrågan på ett mer utförligt sätt. Dessutom innebär ett förbud för rätten att gå utöver vad åklagaren yrkat bara att åklagaren bestämmer den övre gränsen för hur strängt straff som kan komma i fråga. Det uppstår inte någon ökad risk för alltför stränga påföljder. Någon risk för minskad rättssäkerhet för den tilltalade uppstår alltså inte. Att det någon gång kan uppstå en situation där åklagaren enligt rättens uppfattning yrkat ett för lindrigt straff innebär knappast ett hot mot enhetligheten i rättstillämpningen.

5.2.7 Risken för överenskommelser om påföljd

En ordning där åklagaren bestämmer den övre gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut kan skapa förutsättningar för en dialog mellan åklagaren och den tilltalade och dennes försvarare kring påföljdsfrågor. Åklagaren kan på det sättet få information om nya omständigheter, t.ex. om den tilltalades personliga förhållanden, som kan leda till att åklagaren ändrar sin ståndpunkt i påföljdsfrågan. Att det kan ske en sådan dialog är positivt och kan bidra till

att påföljdsfrågan får en bättre belysning i ett tidigt skede. Men det väcker också andra frågor, som risken för informella uppgörelser om påföljden mellan åklagaren och den tilltalade eller dennes försvarare.

Åklagaren ska grunda sitt ställningstagande i påföljdsfrågan på bestämmelserna i 29 och 30 kap. BrB. Påföljdsutredningen har i betänkandet *Nya påföljder*, SOU 2012:34, föreslagit en ändring i 29 kap. 5 § BrB som innebär att det i ökad utsträckning ska kunna tas hänsyn till om den tilltalade genom att erkänna eller på annat sätt medverkat i utredningen av det egna brottet. Enligt förslaget ska det inte längre krävas särskilda skäl för att gå under straffminimum. Det ska vara fråga om fall då den tilltalades medverkan i utredningen är ett uttryck för ansvarstagande och ånger. Den föreslagna strafflindringen är inte avsedd för en gärningsman som kallsinnigt erkänner och berättar om det han har gjort sig skyldig till eller för den som uppenbart försöker förhandla sig till en lindrigare påföljd. Den tilltalades medverkan ska ha haft betydelse för utredningen. Det innebär att det framförallt kommer att kunna vara aktuellt med strafflindring vid allvarlig och svårutredd brottslighet. Påföljdsutredningens förslag tar bara sikte på medverkan i utredningen av det egna brottet. Förslaget är inte avsett att innebära några förändringar när det gäller möjligheten att medge strafflindring för s.k. kronvittnen. Om Påföljdsutredningens förslag genomförs kommer det att i 29 kap. BrB, finnas lagstöd för åklagaren att vid yrkandet om påföljd – när det är befogat – beakta att den tilltalade erkänt eller på annat sätt medverkat i utredningen av det egna brottet.

Kombinationen av den strafflindringsgrund som Påföljdsutredningen föreslår och en ordning där åklagaren sätter den övre gränsen för hur sträng påföljd som kan dömas ut kan uppfattas som problematisk. En tänkbar invändning är att åklagare skulle kunna utlova den tilltalade ett lägre straff i utbyte mot ett erkännande eller annan medverkan i utredningen, m.a.o. att det skapas ett utrymme för informella åtalsuppgörelser (eller s.k. plea bargains).³

Vi anser att sådana farhågor inte ska överdrivas, även om det är viktigt att problematiken uppmärksammas. Den ordning vi föreslår innebär att åklagaren, på sitt tjänsteansvar, väcker åtal efter en sedvanlig åtalsprövning. Förundersöknings- och åtalsplikten förändras

³ Se SOU 2005:117 s. 49–61 för en redogörelse för diskussioner kring plea bargain-system och överväganden kring en ordning med kronvittnen.

inte. Under förundersökningen gäller bl.a. bestämmelsen i 23 kap. 12 § RB, som anger att man under ett förhör inte får använda löften eller förespeglningar om särskilda förmåner i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning. Vi föreslår att åklagaren ska ange de omständigheter som han eller hon har beaktat vid sin utformning av påföljdsyrkandet. Några andra hänsyn än de som har betydelse enligt 29 och 30 kap. brottsbalken får inte tas. Den insyn och offentlighet som det innebär att målet avgörs i domstol är enligt vår bedömning tillräcklig för att förhindra otillåtna uppgörelser eller annat missbruk av en ordning där åklagaren bestämmer den övre ramen för vilken påföljd som kan dömas ut. Risken för informella uppgörelser medför alltså inte att det är motiverat att domstolen ska kunna frångå åklagarens bedömning av påföljdsfrågan i skärpande riktning.

5.2.8 Målsägandens ställning

I avsnitt 6 redogör vi för vad det innebär att målsäganden har rätt att biträda åtalet. Som framgår där föreslår vi att målsäganden inte längre ska kunna biträda åtalet. Det innebär att målsäganden inte kommer att ha rätt att framställa ett yrkande i påföljdsdelen. En ordning där rätten är bunden av åklagarens påföljdsyrkande kan därför förenas med målsägandens ställning i processen.

Det är knappast möjligt att införa en ordning där åklagarens påföljdsyrkande ska utgöra den övre gränsen för hur strängt straff eller ingripande påföljd som rätten kan döma till utan att de nuvarande bestämmelserna om målsägandens rätt att biträda åtalet ändras (jfr Straffnivåutredningens överväganden i SOU 2008:85 s. 324 ff). Om det inte sker skulle målsäganden ha rätt att framställa ett påföljdsyrkande som avviker från åklagarens. Rätten skulle därmed få två yrkanden att förhålla sig till. Målsägandens yrkande skulle ersätta åklagarens i de fall då målsäganden yrkar ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd. Vi menar att det från en principiell utgångspunkt inte är acceptabelt att målsäganden skulle ha ett sådant inflytande över brottmålsprocessen i ett mål där allmän åklagare för talan. Den tydligare rollfördelningen och ökade förutsebarheten som vi förespråkar skulle också gå förlorad.

Ett möjligt sätt att undgå problemet skulle kunna vara att behålla målsägandens rätt att biträda åtalet, men att begränsa dennes rätt att framställa ett påföljdsyrkande. Man kan tänka sig en

ordning där målsäganden inte har rätt att framställa något yrkande eller där målsäganden inte får gå utöver vad åklagaren har yrkat. Det skulle innebära att åklagarens yrkande alltid skulle utgöra den översta gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut. Målsägandens rätt att framställa ett yrkande om påföljd kan dock inte särskiljas från målsägandens rätt att justera åtalet. Om målsäganden ska ha kvar sin rätt att justera åtalet måste rätten rimligen – vid bifall till målsägandens justerade åtal – kunna döma ut en påföljd som utgår från den gärningsbeskrivningen. Det skulle få till konsekvens att åklagarens yrkande om påföljd inte kunde användas som gräns för hur ingripande påföljd som skulle kunna dömas ut.

5.2.9 Sammanfattande bedömning

Sammantaget gör vi bedömningen att det skulle innebära stora fördelar för brottmålsprocessen om det införs en uttrycklig skyldighet för åklagaren att ange sin ståndpunkt i påföljdsfrågan i alla mål. Vi anser att en sådan ordning bör införas. Domstolen bör dessutom vara förhindrad att döma den tilltalade till en strängare eller mer ingripande påföljd än vad åklagaren angett. Det leder till att rollfördelningen mellan domstolen och åklagaren blir tydligare och mer ändamålsenlig. Det ökar förutsebarheten i brottmålsprocessen och står bättre i överensstämmelse med den kontradiktoriska principen. Det bör leda till en ökad uppmärksamhet på påföljdsfrågan och öka förutsättningarna för en större enhetlighet i rättstillämpningen.

5.3 Åklagarens yrkande om påföljd

Förslag: Åklagaren ska redovisa sin bedömning av påföljdsfrågan genom ett yrkande om påföljd i alla mål. Yrkandet ska anges i åtalet. Det ska kunna ändras under målets handläggning.

Det är åklagarens slutliga yrkande som rätten inte ska kunna frångå i skärpande riktning.

5.3.1 Inledning

Som framgår av våra överväganden i föregående avsnitt gör vi bedömningen att åklagaren i alla brottmål ska framställa ett yrkande om påföljd som rätten inte ska kunna frånga i skärpande riktning. I detta avsnitt tar vi ställning till hur preciserat åklagarens yrkande ska vara, när det ska framställas och om det finns skäl att ha undantagsregler. För dessa överväganden har det särskild betydelse att vi anser att rollfördelningen i processen blir mer tydlig och ändamålsenlig om åklagarens yrkande om påföljd utgör den övre gränsen för den påföljd som rätten kan döma ut, att det bidrar till ökad förutsebarhet för den tilltalade och att det skapar förutsättningar för tydligare och mer förutsebara processregler.

Olika hänsyn kan göra sig gällande beroende på i vilket skede påföljdsyrkandet ska anges. Vi tar först ställning till vad som bör gälla när åklagaren slutför sin talan, se avsnitt 5.3.2. Vår slutsats är att åklagaren utan undantag måste ange ett preciserat yrkande om påföljd senast vid denna tidpunkt.

Vi behandlar därefter frågan om påföljdsyrkandet ska anges i åtalet och om det i så fall finns skäl att föreslå undantag om att så inte alltid behöver ske, se avsnitt 5.3.3. Vår slutsats är att åklagaren alltid ska ange ett påföljdsyrkande i åtalet. Att yrkandet ska kunna ändras under målets handläggning om det framkommer att det finns skäl för det, behandlar vi i avsnitt 5.3.4.

5.3.2 Ett preciserat yrkande senast i samband med att åklagaren slutför sin talan

Vi har tidigare redogjort för de fördelar som vi ser med en ordning där åklagarens yrkande om påföljd anger den övre gränsen för hur sträng påföljd som rätten kan döma ut. För att åklagarens ståndpunkt ska kunna fylla den funktionen krävs det att åklagaren framställer ett preciserat yrkande om påföljd senast i samband med sitt slutanförande. Det är åklagarens slutliga yrkande om påföljd som ska sätta gränsen för hur strängt straff eller ingripande påföljd som kan dömas ut.

Att yrkandet ska vara preciserat innebär att yrkandet ska motsvara det domslut som åklagaren anser bör meddelas i påföljdsdelen. Åklagaren måste alltså ta ställning till vilken påföljd han eller

hon anser ska dömas ut och – beroende på vilken påföljd det gäller – hur strängt straffet ska vara.

Ibland förekommer det att åklagaren framställer alternativa ansvarsyrkanden. Åklagaren bör dock inte vara skyldig att ange mer än ett påföljdsyrkande. Att kräva att åklagaren ska ange vilken påföljd som bör dömas ut vid olika tänkbara utfall av domstolsprövningen skulle knappast främja förutsebarheten i processen. Det bör vara tillräckligt att åklagaren anger ett yrkande om påföljd som utgår från att han eller hon får fullt bifall till sin talan.

Om den som åtalas tidigare dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård kan bestämmelserna om sammanträffande av brott och förändring av påföljd i 34 kap. brottsbalken vara tillämpliga. Om åklagaren anser att någon av dessa bestämmelser ska tillämpas bör det framgå av åklagarens yrkande. Det kan ha betydelse för vilka straffrättsliga reaktioner ett återfall i brott ska leda till, t.ex. genom att tidigare medgiven villkorlig frigivning från fängelsestraff bör förverkas helt eller delvis. Det kan också leda till att en tidigare påföljd bör undanröjas och ersättas av en påföljd av annan art eller att en tidigare utdömd påföljd även ska avse de brott som omfattas av det nya åtalet. Med den rollfördelning vi förespråkar är det rimligt att åklagaren ska ange sin uppfattning om vilka följder ett återfall i brott bör ha. Detsamma gäller vilka ytterligare straffrättsliga sanktioner mot den tilltalade som ett nytt åtal bör leda till när det är fråga om åtal för brott som begåtts i tiden före en tidigare dom.

Åklagaren bör ange en kortfattad motivering till sitt yrkande om påföljd. Av denna bör det framgå för rätten och den tilltalade vilka huvudsakliga omständigheter som åklagaren har beaktat vid sin bedömning. Det bör t.ex. gälla åklagarens uppfattning om brottslighetens straffvärde, sådana eventuella försvårande eller för mildrande omständigheter som anges särskilt i 29 kap. 2–3 §§ BrB och om åklagaren beaktat att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott.

När vi nu redogjort för vad det innebär att åklagaren ska framställa ett preciserat påföljdsyrkande tar vi upp några invändningar som kan tänkas riktas mot att åklagaren alltid ska göra det. En sådan kan vara att det är en ny betungande arbetsuppgift för åklagarna. Det kan finnas farhågor om att det kan göra det svårare för åklagarna att samtidigt göra ett gott jobb i det som traditionellt anses vara de huvudsakliga arbetsuppgifterna – att leda förundersökning, fatta beslut i åtalsfrågan och föra talan i domstol. Vi är av

uppfattningen att det inte behöver vara ett motsatsförhållande mellan det som traditionellt har ansetts ingå i åklagarens arbetsuppgifter och att åklagaren får ett ökat ansvar för att föra talan i påföljdsdelen. Redan i dag lämnar åklagaren regelmässigt ett påföljdsförslag i samband med sitt slutanförande och frågor om påföljdsval och straffmätning ges redan ett väl tilltaget utrymme i åklagarnas grundutbildning.⁴ Sett utifrån andra bestämmelser i rättegångsbalken är det inte heller en ny uppgift för åklagaren att ta ställning i påföljdsfrågor. Det sker när åklagaren avgör om strafföreläggande ska utfärdas. Det sker också när åklagaren överväger om en förundersökning ska läggas ned (23 kap. 4 a § RB) eller om åtalsunderlåtelse ska meddelas (20 kap. 7–7 a § RB). Vilken påföljd som kan vara aktuell måste också övervägas vid beslut om anhållande, eftersom det inte får ske om det kan antas att påföljden kommer att bestämmas till böter. All tvångsmedelsanvändning kräver också ett övervägande om åtgärden är proportionerlig. När åklagare överväger om en dom ska överklagas tar åklagaren ställning till den påföljd som dömts ut.

Den som är av uppfattningen att det inte kan krävas att åklagare ska ange ett påföljdsyrkande i alla mål kan argumentera för att det bör finnas undantag från en sådan regel. Det skulle innebära att det skulle vara möjligt för åklagaren att under vissa förutsättningar avstå från att framställa ett påföljdsyrkande när målet överlämnas till tingsrättens bedömning. Att på ett godtagbart sätt avgränsa när ett yrkande måste framställas och när det finns skäl att göra ett undantag skulle dock vara svårt. Att åklagarens påföljdsyrkande skulle utgöra den övre gränsen för rättsens påföljdsbestämning i vissa mål, samtidigt som åklagare skulle kunna avstå från att framställa ett yrkande i andra framstår också som inkonsekvent. Det skulle innebära att bara de tilltalade i de mål där åklagaren väljer att framställa ett påföljdsyrkande skulle få veta vilken påföljd som är den strängaste som rätten kan döma ut. Det framstår som tveksamt utifrån de principer om lika behandling och förutsebarhet som måste präglade en rättegång i brottmål.

Ytterligare ett alternativ skulle kunna vara att åklagaren bara skulle behöva ange sin uppfattning om brottslighetens straffvärde och att denna uppfattning skulle vara bindande för rätten vid påföljdsbestämningen. Det skulle eventuellt även kunna innefatta att åklagaren skulle ta hänsyn till andra omständigheter som har

⁴ Åklagarmyndighetens remissvar på Straffnivåutredningens slutbetänkande *Straff i proportion till brottets allvar* (SOU 2008:85), Dnr ÅM-A 2008/1536.

betydelse för straffmätningen (se 29 kap. 4, 5 och 7 §§ BrB). En sådan lösning skulle dock knappast innebära någon förbättring vare sig i fråga om förutsebarhet för den tilltalade eller en tydligare rollfördelning i processen. När det gäller påföljdsfrågan är det den konkreta påföljden som rättegången kan leda till som har störst betydelse för den tilltalade. Att den tilltalade skulle få veta att åklagaren anser att gärningen har ett straffvärde som motsvarar ett visst fängelsestraff har knappast lika stor betydelse som om det kan komma att leda till ett fängelsestraff eller en annan påföljd. Att rätten skulle vara bunden av åklagarens uppfattning i en fråga som har betydelse för påföljdsbestämningen (brottslighetens straffvärde), men samtidigt kunna besluta om påföljdsvalet utan begränsning framstår också som en märklig ordning.

Utifrån synsättet att det inte kan krävas att åklagaren ska framställa ett yrkande om påföljd i alla mål skulle slutligen ett alternativ kunna vara att inte ändra de nuvarande bestämmelserna. En variant på detta skulle vara att åklagaren i och för sig ska ange ett förslag till påföljd, men att det inte ska ha någon betydelse för hur sträng påföljd som kan dömas ut. Det innebär dock att man måste vara beredd på att avstå från de fördelar som vi pekat på i föregående avsnitt. Det innebär också att det även i fortsättningen skulle råda en situation där de flesta domare i praktiken inte kommer döma till en strängare påföljd än vad åklagaren föreslagit, medan några anser sig oförhindrade att göra detta. Rollfördelningen kommer alltså inte bli så tydlig som den enligt vår uppfattning bör vara.

Sammantaget är vår slutsats att åklagaren i alla mål ska framställa ett preciserat påföljdsyrkande i varje fall senast i samband med att han eller hon slutför sin talan.

5.3.3 Ett yrkande om påföljd ska anges i åtalet

Det är åklagarens slutliga yrkande om påföljd som ska sätta den övre gränsen för den påföljd som rätten kan döma ut. Det skulle i och för sig kunna tala för att det är obehövligt att åklagaren anger sitt yrkande innan han eller hon slutför sin talan. Vi föreslår dock att åklagaren alltid ska ange ett påföljdsyrkande i åtalet. Det finns flera fördelar med det.

Utifrån en allmän synpunkt är det rimligt att åklagaren, liksom andra parter som väcker talan i domstol, ska ange det slutresultat som han eller hon vill uppnå i processen redan när talan väcks.

Om åklagaren anger sitt yrkande i åtalet ökar förutsebarheten i processen. Den tilltalade får redan när åtalet väcks en uppfattning om vilken påföljd han eller hon riskerar att dömas till. Det ger den tilltalade bättre möjligheter att förbereda sitt försvar. Det gör det också möjligt för den tilltalade att i ett tidigt skede ta ställning till åklagarens talan. Det ökar förutsättningarna för att parternas ståndpunkter kan klargöras efter att den tilltalade svarat på åtalet. Något som är positivt oavsett hur målet sedan kommer att avgöras. Det är också nödvändigt för att målet på ett effektivt sätt ska kunna avgöras i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling. För planeringen av den fortsatta domstolsprocessen är det en fördel att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan är känd redan när åtalet väcks. Det gör det möjligt för rätten att utgå från åklagarens ståndpunkt i påföljdsfrågan vid bedömningen av om målet kan avgöras på ett förenklat sätt eller i den tilltalades utevaro. Det bör även underlätta planeringen av en kommande huvudförhandling.

Om åklagaren ska ange ett yrkande om påföljd i åtalet blir det naturligt att redan under förundersökningen uppmärksamma det som har betydelse för påföljdsfrågan. Enligt vår uppfattning skulle det främja både effektiviteten och kvaliteten i brottmålsprocessen. Det kan antas leda till att omständigheter som har betydelse för bedömningen av straffvärdet, t.ex. försvårande och förmildrande omständigheter får en bättre belysning både under förundersökningen och i rättegången. Det skulle även medföra att andra omständigheter som har betydelse för vilken påföljd som kan vara aktuell vid en fällande dom blir uppmärksammade i ett tidigt skede.

Om åklagaren bedömer att bevisläget är sådant att åtal kommer att väckas kan uppgifter om den misstänktes personliga förhållanden hämtas in från Kriminalvården. Det säkerställer att sådana uppgifter finns tillgängliga när målet ska avgöras. Som vi utvecklar i avsnitt 8.4 ökar det förutsättningarna för mer differentierade yttranden om den tilltalades personliga förhållanden. Det kan även leda till att en misstänkt som är i behov av vård eller andra åtgärder får en tidigare kontakt med Kriminalvården än vad som är fallet i dag.

Med utgångspunkt från dagens brottmålsprocess kan en ordning där åklagaren ska ange ett yrkande om påföljd redan när åtalet väcks framstå som svårtillämpad och onödigt krånglig. Förundersökningen är inriktad på att utreda vem som är misstänkt för ett visst brott och om det finns tillräckliga skäl för åtal mot den misstänkte. Den ska också bedrivas så att bevisningen kan tas upp i ett

sammanhang vid en kommande huvudförhandling. Utredning som är särskilt inriktad på omständigheter som påverkar brottets straffvärde i försvårande eller förmildrande riktning kan komma i bakgrunden. Detsamma gäller omständigheter som har att göra med den tilltalades person. En förklaring till detta är att påföljdsfrågan i dag är rättens ansvar. En annan förklaring är att det, med undantag för bötesmål, inte finns något annat sätt att avgöra brottmål än vid en huvudförhandling.

Redan det faktum att åklagaren får det ökade ansvar för påföljdsfrågan som vi förespråkar kan antas leda till en ökad uppmärksamhet på omständigheter som har betydelse för påföljdsfrågan redan under förundersökningen. Detta oavsett när åklagaren ska framställa yrkandet. Vi föreslår att brottmål, under vissa förutsättningar, ska kunna avgöras i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling. För att det ska kunna ske på ett effektivt och ändamålsenligt sätt är det som vi tidigare fört fram nödvändigt att åklagaren anger sin ståndpunkt i påföljdsfrågan redan när åtalet väcks. Det kommer i flera fall kräva att åklagaren före åtalet hämtar in uppgifter om den misstänktes personliga förhållanden. Att det sker är enligt vår uppfattning nödvändigt för att säkerställa att det särskilda förfarandet kan tillämpas i så stor utsträckning som möjligt. En sådan förändring kan också antas leda till att det skapas rutiner och arbetssätt, som även i andra mål gör det lättare och mer naturligt för åklagare att ange yrkanden om påföljd än vad som är fallet i dag.

Att åklagaren ska ange ett yrkande om påföljd när åtalet väcks kommer antagligen att innebära att handläggningstiden hos åklagaren i vissa fall blir något längre än vad den är i dag. Det beror främst på att det kan krävas underlag för bedömningen av påföljdsfrågan, t.ex. ett yttrande från Kriminalvården. Att åklagaren ska göra en bedömning av påföljdsfrågan och redovisa denna i åtalet är också ett tillkommande arbetsmoment vid åtalsbeslutet. Enligt vår uppfattning uppvägs den ökade genomströmningstid vid åklagarkamrarna som vårt förslag kan leda till för vissa ärenden av de fördelar som det innebär för rättskedjan i stort, se vidare avsnitt 8.4.3.

Med detta sagt ska det understrykas att det kan vara svårt för åklagaren att, redan vid åtalstidpunkten, förutse vilket yrkande som slutligen kommer att framställas. Även om en personutredning genomförts kan det krävas uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden som inte finns tillgängliga. Åklagaren bör då kunna

väcka åtal ändå. Rätten kan sedan besluta att kompletterande personutredning ska inhämtas. Tiden fram till huvudförhandlingen kan på det sättet utnyttjas för att färdigställa personutredningen. Annars uppstår det onödiga "flaskhalsar" i processen.

Svårigheter kan också uppstå i omfattande mål, med flera tilltalade. I sådana mål kan det ibland vara svårt att närmare bedöma påföljdsfrågan innan de tilltalades uppgifter och övrig bevisning tagits upp i ett sammanhang vid en huvudförhandling.

En huvudförhandling medför också att åklagaren får ett annat underlag för att bedöma påföljdsfrågan. När åklagaren väcker åtal har han eller hon i regel inte träffat den tilltalade och de övriga inblandade. Åklagaren har endast kunnat ta del av uppgifterna i förundersökningen och övriga handlingar. Vid förhören vid huvudförhandlingen kan uppgifterna ändras. Även om inte det sker kan åklagaren få en annan bild av det inträffade efter att ha hört förhörspersonerna berätta om händelserna. Det kan leda till att åklagarens uppfattning om den åtalade brottslighetens allvar eller den tilltalades medverkan och roll i denna förändras. Det står även klart att åklagaren i en del fall kan göra en annan bedömning av påföljdsfrågan efter att ha fått tillfälle att lyssna på den tilltalade och ställa frågor till denne om hans eller hennes personliga förhållanden och syn på framtiden.

Mot bakgrund av dessa svårigheter skulle man kunna argumentera för att åklagaren bör kunna avstå från att ange ett påföljdsyrkande i åtalet under vissa förutsättningar. Åklagaren skulle då vara skyldig att framställa ett yrkande senast före eller i samband med sitt slutanförande. En sådan lösning föreslog Straffnivåutredningen när det gällde åklagarens förslag till påföljd. Det skulle dock innebära att den tilltalade i vissa mål inte får någon information om åklagarens inställning i påföljdsfrågan förrän i ett sent skede i handläggningen. De fördelar som vi pekat på med ett tidigt och uttryckligt ställningstagande från åklagaren skulle då inte tas till vara i alla mål.

Ett annat alternativ skulle kunna vara att åklagaren alltid ska framställa ett yrkande om påföljd, men att det alla gånger inte behöver vara lika preciserat i ett inledande skede som när åklagaren överlämnar målet till rättens bedömning. Åklagaren skulle t.ex. kunna ange att brottsligheten har ett straffvärde inom ett visst spann, men att det inte är möjligt att ange ett mer precist yrkande före förhandlingen. Vi bedömer dock att fördelarna med en sådan ordning är begränsade. Även om åklagaren skulle ha angett ett

precist yrkande i åtalet måste det nämligen som vi utvecklar i nästa avsnitt finnas en möjlighet för åklagaren att ändra sitt yrkande under målets handläggning.

Den bästa och mest konsekventa lösningen är enligt vår mening att åklagaren alltid ska ange ett påföljdsyrkande i åtalet, som om det finns skäl för det kan ändras senare. Om utredningen om den tilltalades personliga förhållanden behöver kompletteras eller det av någon särskild anledning är svårt att vid åtalstidpunkten förutse vilket yrkande som slutligt kommer att framställas kan åklagaren ange det. På det sättet får den tilltalade – och rätten – i alla mål en uppfattning om hur åklagaren ser på påföljdsfrågan när åtalet väcks. Det ökar förutsättningarna för att parternas ståndpunkter kan klarläggas i ett tidigt skede och underlättar planeringen av målet.

I det följande behandlar vi mer utförligt tre olika situationer som under vårt arbete har tagits upp som exempel när det är särskilt svårt för åklagaren att ange en bedömning av påföljdsfrågan redan i åtalet: när det finns brister i underlaget om den tilltalades personliga förhållanden, mål som är svårbedömda eftersom de är komplexa eller omfattande och när ett tilläggsåtal väcks. Vår slutsats är att den ordning vi föreslår kan tillämpas även i dessa fall.

Brister i underlaget om den tilltalades personliga förhållanden

Till skillnad från Straffnivåutredningen föreslår vi att åklagaren ska ha det primära ansvaret för att inhämta det underlag som behövs för att han eller hon ska kunna framställa ett yrkande om påföljd i åtalet. Det kan dock uppstå situationer då det finns brister i utredningen om den misstänktes personliga förhållanden när åtalet ska väckas.

Ett exempel kan vara att den misstänkte inte medverkat i Kriminalvårdens personutredning. Enligt vår uppfattning är det i sådana fall rimligt att åklagaren väcker åtal och framställer ett påföljdsyrkande som grundas på brottslighetens straffvärde och den övriga information som finns tillgänglig. Åklagaren kan i åtalet ange att personutredningen inte är komplett och vad det beror på. Det tydliggör den enskildes ansvar att medverka i processen. Sannolikt leder det i många fall till en ökad aktivitet från den tilltalade att medverka i personutredningen.

Om utredningen om den åtalades personliga förhållanden kompletteras under rättegången kan åklagaren – om det finns skäl för det – ändra sitt påföljdsyrkande.

Det kan också inträffa situationer då den personutredning som krävs för ett slutligt yrkande om påföljd inte har kunnat genomföras när åtalet bör väckas. Det kan t.ex. röra sig om fall då det är nödvändigt med mer ingående utredning om den misstänktes vårdbehov för att Kriminalvården ska kunna lämna ett förslag till lämplig påföljd. Det kan också röra sig om fall då det enligt åklagaren finns skäl att förordna om läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål eller besluta att den misstänkte ska genomgå en rättspsykiatrisk undersökning. I sådana situationer bör åklagaren kunna väcka åtal och ange ett påföljdsyrkande grundat på sin uppfattning om brottslighetens straffvärde och vilken eller vilka påföljder som kan vara aktuella. Åklagaren kan t.ex. ange att han eller hon för närvarande yrkar en viss påföljd, men att yrkandet kan komma att ändras på visst sätt om det skulle visa sig att det finns förutsättningar för det. På det sättet får den tilltalade och rätten en uppfattning om åklagarens syn på påföljdsfrågan i ett tidigt skede.

Svårbedömda fall

Vid vissa typer av brott finns det en klar praxis om vilken påföljd som normalt döms ut. Att det åtalade brottet är ovanligt eller att påföljdspraxisen är oklar kan knappast vara ett skäl som talar mot att åklagaren ska ange ett påföljdsyrkande när åtalet väcks. Tvärtom bör det öka förutsättningarna för att det vid rättegången ägnas uppmärksamhet åt påföljdsfrågan. Något som i förlängningen kan främja enhetligheten i rättstillämpningen.

I en del fall är det dock svårare än vid andra att göra en bedömning av påföljdsfrågan redan när åtalet väckts. Ett exempel kan vara mål där flera personer är åtalade för att ha tagit del i ett brottsligt förfarande. I en sådan situation kan det vara svårt att ta ställning till vilken roll de enskilda tilltalade har haft i brottsligheten utan att ha tagit del av hela bevisningen och de inblandades egna uppgifter i ett sammanhang vid huvudförhandlingen. Vissa kan ha medverkat till något enskilda brott, medan andra kan ha haft en avgörande roll i ett större brottsligt upplägg.

Vi bedömer att det även i den här typen av mål kommer vara möjligt för åklagaren att åtminstone ange ett preliminärt påföljdsyrkande utan att det kräver en alltför stor arbetsinsats. I åtalet måste åklagaren ange de brottsliga gärningar som han eller hon påstår att de olika personerna gjort sig skyldiga till. Detta innefattar även på vilket sätt åklagaren påstår att en person medverkat i brottsliga gärningar som begåtts av andra. När åklagaren gör detta är det uppgifterna i förundersökningen som han eller hon utgår ifrån. Om det under rättegången kommer fram uppgifter som leder till att åklagaren anser att åtalet bör justeras kan det ske. Samma synsätt bör kunna gälla för åklagarens yrkande om påföljd. När åtalet väcks bör åklagaren utifrån vad som kommit fram under förundersökningen kunna ha en någorlunda god uppfattning om straffvärdet för den brottslighet åklagaren menar att de åtalade personerna gjort sig skyldiga till. Tillsammans med uppgifterna om de åtalades personliga förhållanden bör åklagaren ha ett tillräckligt underlag för att kunna framställa ett yrkande om påföljd för respektive person. Om det kommer fram uppgifter under rättegången som medför att åklagaren anser att något påföljdsyrkande bör ändras i mildrande eller skärpande riktning, kan det ske.

Om åklagaren anser att det är svårt att bedöma var det slutliga yrkandet kommer att landa kan åklagaren särskilt ange det i åtalet och understryka att det som anges där är den bedömning åklagaren gör för tillfället. På det sättet får i varje fall de tilltalade och rätten en uppfattning om hur åklagaren ser på påföljdsfrågan när åtalet väcks. Åklagaren kan sedan, vid behov, ändra och anpassa sitt yrkande till vad som kommer fram under målets handläggning.

Tilläggsåtal

Det förekommer inte sällan att åklagaren i ett mål som pågår i domstolen väcker åtal för ny brottslighet. Vi föreslår att utrymmet för att avgöra olika åtal mot samma person genom deldom ska öka. Men det kommer även fortsättningsvis finnas fall där alla åtal som väckts vid olika tidpunkter bör avgöras samtidigt och leda till en gemensam påföljd.

Om åklagaren anser att ett nytt åtal bör avgöras genom deldom eller handläggas som ett särskilt mål bör åklagaren ange ett yrkande om påföljd för brottsligheten i det nya åtalet. Om åklagaren är av uppfattningen att åtalet bör handläggas tillsammans med tidigare

åtal ska normalt en gemensam påföljd dömas ut när åtalen avgörs. Ett alternativ är att åklagaren även i ett sådant fall framställer ett påföljdsyrkande endast för brottsligheten i det tillkommande åtalet. Detta kan dock leda till att det för den tilltalade blir svårt att förstå vad åklagaren gör gällande i målet. Särskilt om åklagaren yrkar olika typer av påföljder i skilda åtal.

Ett bättre alternativ är att åklagaren utformar sitt påföljdsyrkande så att det tillkommande åtalet innehåller ett påföljdsyrkande för den samlade brottslighet som åklagaren väckt åtal för. Detta kan visserligen innebära ett visst merarbete. Men merarbetet uppstår bara om det väcks ytterligare åtal som bör handläggas gemensamt med övriga åtal. Om det inte sker kommer förberedelserna inför en eventuell huvudförhandling att underlättas betydligt av att det redan finns ett påföljdsyrkande för den samlade brottsligheten. Om det finns ett påföljdsyrkande för den samlade brottsligheten i varje åtal bör det inte heller innebära ett så stort merarbete att justera det med hänsyn till den tillkommande brottsligheten. Med en sådan ordning får både den tilltalade och domstolen när åtalet väcks information om vilken påföljd åklagaren yrkar i målet. Inget hindrar förstås att åklagaren dessutom lämnar en särskild uppgift om sin syn på straffvärdet för den brottslighet som det senare åtalet gäller.

5.3.4 Ändring av påföljdsyrkandet

I föregående avsnitt har vi redogjort för våra överväganden i frågorna om när åklagaren ska framställa sitt påföljdsyrkande. Vår slutsats är att åklagaren i alla mål ska framställa ett yrkande om påföljd när åtalet väcks. Vi har pekat på att det ibland kan vara svårt för åklagaren att redan vid åtalstidpunkten bedöma vad som slutligt ska yrkas i fråga om påföljd. Åklagaren kan reservationsvis ange t.ex. att en annan påföljd kan vara aktuell om det skulle visa sig att det finns förutsättningar för det. Åklagaren kan också särskilt ange varför påföljdsfrågan är svårbedömd och att det yrkande som framställs i åtalet är hur åklagaren ser på påföljdsfrågan för närvarande. Men även om åklagaren inte har gjort någon sådan reservation måste yrkandet kunna ändras efter att åtalet har väckts.

En bedömning av påföljdsfrågan beror på vad som är bevisat i målet, på allvaret i gärningen, vilket brott det är fråga om och vad som kommer fram om den tilltalades person. Det senare gäller

också frågan om vad som är känt om den tilltalades tidigare brottslighet. Det skiljer sig på det sättet från en prövning av skuldfrågan som beror på vad som är bevisat om en händelse i förfluten tid. Att åklagaren skulle vara bunden vid sitt ursprungliga påföljdsyrkande skulle leda till att yrkandet inte kan anpassas efter nya omständigheter som kommer fram under rättegången. Det går inte att bortse ifrån att åklagaren efter en huvudförhandling kan ha ett annat och mer fullständigt beslutsunderlag för bedömningen av påföljdsfrågan än när åtalet väcks. Åklagaren kan också under målets handläggning få kännedom om nya omständigheter som påverkar hans eller hennes bedömning av påföljdsfrågan. Det kan t.ex. vara kompletterade utredning eller upplysningar om den tilltalades personliga förhållanden. Den tilltalades familjesituation kan ha ändrats, han eller hon kan ha fått ändrade arbetsförhållanden eller behov av vård. Det finns då ett behov av att åklagaren kan revidera sin inställning i påföljdsfrågan. Det bör kunna ske i både skärpande och mildrande riktning.

För den tilltalade kan en rätt för åklagaren att ändra sitt påföljdsyrkande visserligen innebära att förutsebarheten minskar. Att åklagaren ändrar sitt påföljdsyrkande i mildrande riktning måste i regel anses vara oproblematiskt. Men det är givetvis viktigt att åklagarna inte regelmässigt framställer omotiverat hårda yrkanden i åtalet som sedan justeras ned väsentligt vid förhandlingen. Om åklagaren yrkar ett relativt måttligt straff när åtalet väcks och sedan ändrar sitt yrkande i skärpande riktning vid en huvudförhandling kan det hävdas att det finns en risk för att den tilltalade har invaggats i en falsk trygghet om vilket straff som kan komma i fråga. Det bör dock vara relativt ovanligt att detta sker. Den tilltalade kan också få information om åklagarens rätt att ändra sitt påföljdsyrkande i samband med delgivningen av åtalet. Enligt vår mening överväger fördelarna i form av en generellt ökad förutsebarhet nackdelarna med att det i vissa fall kan uppstå en situation där åklagaren anser att det finns skäl att ändra påföljdsyrkandet.

Vi har övervägt om det ska införas en bestämmelse om att åklagaren endast får ändra sitt påföljdsyrkande om det framkommit nya omständigheter som inte kunnat beaktas när åtalet väcktes. Vår slutsats är att det saknas anledning att införa en särskild bestämmelse om detta. Skälen för det är följande.

Åklagarens bedömning av påföljdsfrågan i åtalet är ett beslut av den åklagare som väckt åtalet. Åklagarväsendet är en hierarkisk organisation med tre nivåer av åklagare. Den andra nivån är över-

åklagare och vice överåklagare. Den tredje nivån är Riksåklagaren. Övriga åklagare är åklagare på samma rättsliga nivå, oberoende av om de innehar en befordrad tjänst eller en chefstjänst. Enligt etablerad praxis får ett beslut av en åklagare omprövas av beslutsfattaren själv eller av någon annan åklagare på samma nivå endast om det har tillkommit nya omständigheter. Att beslutsfattaren själv eller en med denne sidoordnad åklagare efter en förnyad rättslig analys kommer till en annan ståndpunkt än den som lagts till grund för tidigare beslut anses inte vara en sådan ny omständighet som kan läggas till grund för omprövning av det tidigare beslutet (se t.ex. JO 2002/03 s. 113 och JO 2002/03 s. 134 med vidare hänvisningar). Det förutsätter att beslutet överprövas av högre åklagare. Detta är väl etablerat inom Åklagarmyndigheten. För att en åklagare ska kunna ändra sitt eller en kollegas påföljdsyrkande krävs alltså redan enligt gällande rätt att det tillkommit en ny omständighet som inte var känd tidigare.

Att uppställa ett uttryckligt krav i rättegångsbalken på att åklagaren endast får ändra ett påföljdsyrkande om det tillkommit nya omständigheter skulle innebära att domstolarna måste ta ställning till om det är fråga om en tillåten ändring av talan. Ett ställningstagande i påföljdsfrågan vid en huvudförhandling grundas på en annan typ av beslutsunderlag än vad som fanns tillgängligt när åtalet väcktes. Åklagaren bör kunna ändra sitt påföljdsyrkande på samma sätt som gäller för justeringar av gärningsbeskrivningen. En ordning där domstolen prövar om det är fråga om en tillåten ändring av påföljdsyrkandet skulle knappast vara till fördel för den tilltalade. Det skulle snarare riskera att tynga processen på ett onödigt sätt.

Sammanfattningsvis föreslår vi att åklagaren ska kunna ändra sitt påföljdsyrkande om det finns skäl för det. Så kan t.ex. vara fallet om åklagaren får en mer fullständig bild av allvaret i gärningen efter vad som kommer fram vid en huvudförhandling. Påföljdsyrkandet ska kunna ändras även om åklagaren inte framhållit att påföljdsfrågan är svårbedömd av någon särskild anledning. Men om åklagaren anser att så är fallet är det lämpligt att en sådan upplysning finns med i åtalet. Det kan ha betydelse för vilka åtgärder som behöver vidtas innan målet kan avgöras. Det kan t.ex. gälla att det krävs ytterligare utredning om den tilltalades personliga förhållanden.

5.4 Rätten är begränsad av åklagarens påföljdsyrkande

Förslag: Rätten ska vara förhindrad att döma den tilltalade till en strängare eller mer ingripande påföljd än åklagaren yrkat. Det är åklagarens slutliga påföljdsyrkande som rätten ska vara begränsad av. Rätten ska inte kunna meddela ett förordnande om förverkande av villkorligt medgiven frihet enligt 34 kap. 4 § BrB som är mer ingripande för den tilltalade än vad åklagaren har yrkat.

5.4.1 Inte strängare eller mer ingripande påföljd

Vi föreslår att rätten ska vara bunden av åklagarens påföljdsyrkande i den mening att rätten inte ska kunna döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren yrkat. Åklagaren ska ange ett slutligt påföljdsyrkande senast i samband med sitt slutanförande. Det är åklagarens slutliga yrkande som rätten inte ska kunna gå utöver. En sådan bestämmelse bör införas i anslutning till 30 kap. 3 § RB. Rätten ska alltså göra en självständig bedömning av påföljdsfrågan, men vara förhindrad att gå över den gräns som åklagaren satt upp genom sitt påföljdsyrkande.

Enligt 1 kap. 3 § BrB finns det fem påföljder för brott. Straffen böter och fängelse samt de övriga påföljderna: villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. De olika påföljderna kan kombineras och förses med särskilda föreskrifter. Det innebär att det finns en stor mängd möjliga påföljds kombinationer. En uppräknig av dessa finns i *bilaga 5*.

Frågan om hur ingripande en påföljd är för den tilltalade ska avgöras genom en objektiv bedömning. Enligt brottsbalken är fängelse den mest ingripande påföljden. Brottsbalken likställer villkorlig dom och skyddstillsyn (se 30 kap. 1 § brottsbalken). Det står dock klart att vanlig skyddstillsyn är mer ingripande än en villkorlig dom förenad med böter. Bedömningen av hur ingripande olika påföljder är bör ske på samma sätt som vid tillämpningen av omröstningsreglerna i 29 kap. 3 § RB och förbudet mot reformatio in pejus enligt 51 kap. 25 § RB.

Enligt 29 kap. 3 § tredje stycket och 51 kap. 25 § första stycket RB ska de särskilda påföljderna om överlämnade till vård enligt

31 kap. och 32 kap. BrB – förutom slutna ungdomsvård – inte anses som svårare eller lindrigare än någon av de andra påföljderna. Detta är konsekvent eftersom det är fråga om påföljder som ska kunna tillämpas om den tilltalade är i behov av sådan vård. Det bör vara möjligt för rätten att överlämna den tilltalade till särskild vård om förutsättningarna för det är uppfyllda. För tydlighetens skull bör det därför införas en bestämmelse som klargör detta. I övrigt får den närmare tillämpningen överlämnas till rättstillämpningen.

Bestämmelsen i 34 kap. 1 § BrB reglerar situationen att den tilltalade ska dömas för ett nytt brott som begåtts i tiden före en annan dom eller begått ett nytt brott efter en dom, men innan påföljden till fullo verkställts eller upphört. Under vissa förutsättningar kan rätten besluta att den tidigare påföljden ska avse även det nya brottet, döma till särskild påföljd för det nya brottet eller undanröja den tidigare påföljden och för samtliga brott bestämma en gemensam påföljd. Sådana förordnanden är en del av påföljdsfrågan och åklagaren bör ta ställning till dessa i sitt påföljdsyrkande. Rätten bör inte kunna besluta om ett förordnande enligt 34 kap. 1 § BrB om det innebär att den tilltalade skulle dömas till en mer ingripande påföljd än vad åklagaren yrkat. För frågan om rätten är begränsad av åklagarens yrkande om påföljd bör det avgörande vara vilken effekt ett förordnande enligt 34 kap. 1 § BrB vid en objektiv bedömning får för den tilltalade eller de påföljder som den tilltalade ska verkställa efter den nya domen.

Påföljdsutredningen har lämnat förslag till ett nytt påföljds-system. Enligt det förslaget kommer det, förutom de särskilda påföljderna om överlämnade till vård, att finnas två typer av påföljder: böter och fängelse. Ett fängelsestraff kan vara antingen villkorligt eller ovillkorligt. Med ett sådant system är det naturligt att utgå från åklagarens bedömning om fängelsestraffets längd och om det ska vara ovillkorligt eller villkorligt. Ett ovillkorligt fängelsestraff är alltid att anse som mer ingripande än ett villkorligt. Ett villkorligt fängelsestraff ska enligt förslaget kunna förenas med olika tilläggsstraff som i ingripandenivå ska svara mot fängelsestraffets längd. Ett av syftena är att skapa ett mer förutsebart påföljdssystem där påföljderna på ett bättre sätt än i dag kan anpassas efter brottslighetens straffvärde. Enligt vår bedömning är vårt förslag väl förenligt med ett sådant system.

5.4.2 Förverkande av villkorligt medgiven frihet

Enligt 34 kap. 4 § BrB ska villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff förverkas under vissa förutsättningar om inte särskilda skäl talar emot det. Som särskilda skäl för att inte förverka eller för att förverka endast en del av villkorligt medgiven frihet kan rätten beakta om den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet, om lång tid har förflutit eller om ett förverkande annars skulle framstå som oskäligt.

Rätten bör inte kunna förordna att villkorligt medgiven frihet ska förverkas i större omfattning än vad åklagaren angett. Detta innebär att förverkande av villkorligt medgiven frihet ska förutsätta ett yrkande från åklagaren. Domstolen ska inte heller kunna förverka en större del villkorligt medgiven frihet än vad åklagaren yrkat.

Att det finns en presumtion för att villkorligt medgiven frihet ska förverkas kan sägas tala mot att ska krävas ett yrkande från åklagaren för att domstolen ska kunna förordna om detta. Å andra sidan är bestämmelsen om förverkande av villkorligt medgiven frihet en viktig del av brottsbalkens bestämmelser om vilka följer återfall i brott ska leda till. Det är inte obligatoriskt att det ska ske ett förverkande. Det kräver en bedömning av om förverkande ska ske, och i så fall hur stor del av den villkorligt medgivna friheten som ska förverkas. Det finns också ett nära samband med bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB. Enligt denna bestämmelse ska bl.a. frågan om villkorligt medgiven frihet ska förverkas beaktas vid bedömningen om ett återfall bör beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen. Om den tilltalade överklagar till hovrätten kan hovrätten i dag inte skärpa tingsrättens beslut om förverkande av villkorligt medgiven frihet om åklagaren inte överklagat och yrkat straffskärpning. Det strider mot förbudet mot *reformatio in pejus* i 51 kap. 25 § RB. Enligt vår uppfattning är det rimligt att åklagaren får det fulla ansvaret för att ange den övre gränsen för hur ingripande följer ett återfall i brott ska ha. För den tilltalade får också ett beslut om att villkorligt medgiven frihet förverkas samma effekt som att han eller hon döms att avtjäna ett nytt fängelsestraff.⁵ I en ordning där den tilltalade får del av ett bestämt påföljdsyrkande från åklagaren, som rätten inte kan gå utöver,

⁵ Den villkorligt medgivna friheten anses som ett nytt straff med avseende på frågan om ny villkorlig frigivning (26 kap. 23 § brottsbalken) och vid beräkning av strafftid (24 § lagen [1974:202] om beräkning av strafftid m.m.).

skulle det antagligen krävas att den tilltalade får en särskild upplysning om att villkorligt medgiven frihet dessutom kan komma att förverkas. Om det inte sker skulle processen knappast vara förutsebar för den tilltalade. Att rätten lämnar en sådan upplysning och beslutar om förverkande utan yrkande stämmer mindre väl överens med den rollfördelning vi förespråkar. Vi anser därför att övervägande skäl talar för att åklagaren i sitt yrkande om påföljd även ska ange om villkorligt medgiven frihet ska förverkas och att rätten inte ska kunna förverka mer än vad åklagaren har yrkat. För tydlighetens skull bör en bestämmelse som klargör detta införas i 34 kap. 4 § brottsbalken.

5.5 Det bör inte införas en särskild reglering om att rätten är bunden av åklagarens brottsrubricering

Bedömning: Det saknas anledning att föreslå en särskild reglering om att rätten ska vara bunden av den brottsrubricering som åklagaren angett.

Enligt 30 kap. 3 § RB får rättens dom inte avse annan gärning än den åklagaren yrkat ansvar för. Enligt samma bestämmelse är rätten inte bunden av brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum. Detta ger uttryck för att rätten ska känna till lagens innehåll och applicera tillämpliga rättsregler på de av åklagaren åberopade faktiska förhållandena (se Högsta domstolens uttalanden i rättsfallet NJA 2003 s. 486).

Vi har övervägt om det bör införas en reglering om att rätten inte får döma för ett brott med ett högre maxstraff än vad åklagaren yrkat ansvar för. Vad som skulle tala för det är att straffskalan för det brott som den tilltalade ska dömas för utgör ramen för påföljdsbestämningen. Vi har dock kommit fram till att det inte finns anledning att lämna ett sådant förslag. Skälen för det är att den kontradiktoriska förfarandepincipen redan innebär en långtgående skyldighet för domstolen att se till att den tilltalade får information om den rättsliga beteckningen för det brott han eller hon riskerar att dömas för.

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2011 s. 611, med hänvisning till ett flertal avgöranden från Europadomstolen, funnit att Europakonventionen och den praxis som utvecklats av Europa-

domstolen innebär att det inte är möjligt att döma enligt en viss straffbestämmelse utan att den tilltalade i förväg fått reda på att den bestämmelsen skulle kunna vara tillämplig och har beretts möjlighet att anpassa sitt försvar efter detta. Detta innebär att det, till skillnad från påföljdsfrågan, redan finns garantier som gör att frågan om vilket brott domstolen kan komma att döma för är förutsebar för den tilltalade. Tillsammans med vårt förslag att domstolen aldrig kan döma den tilltalade till en strängare påföljd än vad åklagaren yrkat innebär det att förfarandet blir förutsebart och att rollfördelningen blir tydlig.

5.6 Påföljdsyrkande i högre rätt

Förslag: En bestämmelse som reglerar åklagarens möjlighet att ändra påföljdsyrkandet i skärpande riktning i hovrätten införs i 51 kap. 25 b § RB. Av den framgår att det endast får ske om åklagaren gör sannolikt att den omständighet som åberopas till stöd för det ändrade yrkandet inte hade kunnat åberopas tidigare eller om åklagaren annars haft giltig ursäkt att inte göra det. Genom en hänvisning i 55 kap. 15 § första stycket andra punkten RB görs bestämmelsen även tillämplig vid rättegången i Högsta domstolen.

Om åklagaren vill få till stånd en ny prövning av påföljdsfrågan i högre rätt krävs att åklagaren överklagar den lägre rättens dom i den delen. I de fall där domstolen har dömt till en lindrigare påföljd än vad åklagaren yrkat kommer det i de flesta fall vara naturligt att åklagaren i överklagandet håller fast vid sitt påföljdsyrkande i den lägre rätten. Om åklagaren yrkar straffskärpning ska åklagaren ange ett bestämt ändringsyrkande i överklagandet.

Enligt allmänna processrättsliga principer har en part inte rätt att överklaga en dom om han eller hon har fått fullt bifall till sin talan. Den överprövning som sker i den högre rätten efter ett överklagande i ett brottmål grundar sig numera som regel på den bevisupptagning som skett vid den lägre rätten. Åklagaren har alltså goda möjligheter att senast i samband med slutanförendet i den lägre rätten ändra sitt påföljdsyrkande så att yrkandet står sig även vid en eventuell överprövning av påföljdsfrågan i högre rätt. Det får förutsättas att åklagaren i den lägre rätten har tillvaratagit intresset

av att den tilltalade döms till en tillräckligt ingripande påföljd. Åklagaren bör alltså som huvudregel inte ha rätt att yrka en strängare eller mer ingripande påföljd i hovrätten än vad som skedde i tingsrätten. Om tingsrätten dömt ut den påföljd som åklagaren har yrkat bör åklagaren i enlighet med allmänna processrättsliga principer som regel inte ha rätt att självständigt – eller anslutningsvis – överklaga domen och yrka straffskärpning.

I undantagsfall kan det dock uppstå situationer då något inträffar efter tingsrättens dom eller att åklagaren först då får kännedom om en ny omständighet som påverkar åklagarens bedömning av påföljdsfrågan. Så kan även vara fallet när åklagaren har överklagat och yrkat straffskärpning.

Om det kommer fram någon ny omständighet som inte kunde beaktas vid processen i tingsrätten bör åklagaren kunna ändra sitt yrkande i skärpande riktning. Om det inte finns en sådan möjlighet kan det uppstå situationer där åklagaren, trots att han eller hon för talan i påföljdsdelen, inte kan anpassa sitt yrkande till nya omständigheter som kommit fram i överinstansen.

I avsnitt 12.6 redogör vi för vårt förslag att åklagaren endast får justera åtalet i högre rätt genom att återöppna en omständighet som inte lagts fram tidigare om åklagaren gör sannolikt att den inte hade kunnat återöppnas tidigare eller han eller hon annars haft giltig ursäkt att inte göra det. Vi föreslår att samma begränsning bör gälla för åklagarens möjlighet att ändra sitt påföljdsyrkande i skärpande riktning i högre rätt. En särskild bestämmelse som reglerar detta bör införas i 51 kap. 25 b §. Bestämmelsen bör även gälla vid rättegången i Högsta domstolen.

5.7 Yrkande om särskild rättsverkan av brott

Förslag: Domstol ska inte kunna besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande av part. Inte heller ska det finnas möjlighet för rätten att gå utöver vad som yrkats i fråga om särskild rättsverkan. Rätten ska dock ha möjlighet att utan yrkande förordna att den tilltalade ska betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond. Åklagaren ska i åtalet ange de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet. Yrkandena ska kunna ändras senare under rättegången. Det införs i 51 kap. 25 b § RB

en regel som begränsar möjligheten att framställa ett nytt eller mer ingripande yrkande i högre rätt. Förutsättningarna för att det ska få ske motsvarar vad som gäller för ändring av påföljdsyrkandet i skärpande riktning (se avsnitt 5.6). Begränsningen gäller även när en målsägande för talan om ansvar i högre rätt.

På samma sätt som när det gäller frågan om påföljd finns det starka skäl som talar för att regleringen kring särskild rättsverkan av brott ska ändras, så att domstol endast får besluta om särskild rättsverkan av brott efter yrkande från åklagaren. Det skulle tydliggöra rollfördelningen mellan åklagaren och rätten och förutsebarheten för den tilltalade skulle öka. Ett sådant förslag har tidigare lämnats av Straffnivåutredningen (SOU 2008:85 s. 353–355).⁶ Vi ställer oss bakom det förslaget.

Vi föreslår därför, liksom Straffnivåutredningen, att rätten inte ska ha möjlighet att besluta om särskild rättsverkan av brott utan att det har framställs något yrkande om detta. Rätten ska inte heller kunna besluta om särskild rättsverkan som är mer ingripande än vad som har yrkats (t.ex. en högre företagsbot eller en längre utvisningstid). En sådan bestämmelse bör införas i anslutning till 30 kap. 3 § RB.

Yrkanden om särskild rättsverkan bör anges redan när åtalet väcks. I praktiken sker detta nästan alltid redan i dag. Åklagare bör dock ha rätt att framställa ett nytt eller ändrat yrkande senare under rättegången. Bestämmelser som reglerar detta bör införas i nuvarande 45 kap. 4 och 5 §§.

Liksom Straffnivåutredningen anser vi att det bör göras ett undantag för avgift till brottsofferfonden. En sådan ska enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond alltid utgå om fängelse ingår i straffskalan för det brott den tilltalade döms för. Avgiften, som alltid är lika hög, är obligatorisk och är inte föremål för någon närmare bedömning. Vi är eniga med Straffnivåutredningen att det vore opraktiskt om åklagaren i varje mål där någon åtalas för brott där fängelse ingår i straffskalan skulle behöva ange att den tilltalade ska betala avgift till brottsofferfonden. Rätten ska därför kunna besluta om sådan avgift även utan yrkande.

⁶ Se SOU 2008:85 avsnitt 2.5 för en redogörelse för vad som anses utgöra särskild rättsverkan av brott.

Bestämmelserna om att rätten inte ska kunna besluta om särskild rättsverkan utan yrkande bör även gälla vid enskilda åtal. Även om det bör vara mycket sällsynt att det förekommer yrkanden om särskild rättsverkan i dessa mål saknas det anledning att ha kvar möjligheten för rätten att besluta om detta ex officio vid enskilda åtal.

När det gäller möjligheten för åklagaren att i högre rätt framställa ett nytt eller mer ingripande yrkande om särskild rättsverkan bör förutsättningarna vara detsamma som gäller för när åklagaren kan skärpa sitt påföljdsyrkande i överrätten. Det bör även gälla för en målsägande som för talan om ansvar i överrätten.

6 Målsäganden

6.1 Inledning

Målsäganden är på olika sätt en central person i en brottmålsrättegång. Målsäganden kan vara part i rättegången, han eller hon är en viktig bevisperson och är som brottsoffer berörd av rättegången och kan vara i behov av information, stöd och hjälp.

Målsäganden kan välja att bli part i rättegången. Det kan ske genom att denne framställer ett enskilt anspråk som handläggs i brottmålsrättegången. Målsäganden blir då part i den del av målet som rör det enskilda anspråket. Målsäganden kan också enligt bestämmelserna i rättegångsbalken välja att bli part i ansvarsdelen. Det kan ske genom att målsäganden för ansvarstalan utan att åklagaren gör det (enskilda åtal, övertagande av åtalet eller självständigt överklagande). Men det kan också ske genom att målsäganden förklarar att han eller hon biträder åklagarens åtal. I det senare fallet blir målsäganden part i ansvarsdelen vid sidan av åklagaren.

Den som har utsatts för det brott som åklagarens åtal rör är som brottsoffer berörd på ett direkt och personligt sätt av rättegången. Målsäganden har behov av att kunna få information om vad som händer under förundersökningen och i rättegången och vilka rättigheter som den som har utsatts för brott har. Målsäganden kan ha behov av personligt stöd före, under och efter rättsprocessen och av rättslig rådgivning eller biträde.

Vårt uppdrag är att överväga åtgärder för att skapa ett mer ändamålsenligt brottmålsförfarande. Det ingår inte uttryckligen i vårt uppdrag att överväga målsägandens roll i processen. När man överväger rollfördelningen i straffprocessen och om det kan införas andra handläggningssätt i vissa mål är det dock nödvändigt att ta ställning till målsägandens roll.

I detta avsnitt behandlar vi vilken betydelse målsägandens uppfattning bör ha för vad domstolen ska pröva i en brottmåls-

rättegång. Det är alltså fråga om vilken ställning målsäganden bör ha i straffprocessen. Det gäller bland annat vilket inflytande målsäganden bör ha vid prövningen av ansvarsfrågan. En central fråga är vilken betydelse målsägandens uppfattning bör ha när åklagaren väckt åtal. Det går dock i det sammanhanget inte att undvika att även ta upp frågan om målsägandens rätt att föra talan bör ses över i de fall där åklagaren valt att inte väcka åtal.

Bestämmelserna som ger målsäganden rätt att vara part i ansvarsfrågan, antingen genom att väcka enskilt åtal, överta ett allmänt åtal, överklaga utgången i ansvarsdelen självständigt eller biträda åklagarens åtal, har en historisk förklaring. Våra överväganden i fråga om rätten att biträda åtalet behandlas i avsnitt 6.3. Enligt vår mening är det angeläget att ta ställning till vilken funktion dessa bestämmelser fyller i dagens straffprocess och om de behov målsäganden har kan tillgodoses lika väl eller bättre med andra lösningar. I det sammanhanget är det viktigt att hålla i minnet att möjligheterna för målsäganden att få ersättning genom skadestånd i anledning av brott har utvecklats sedan rättegångsbalken trädde i kraft. Det har bland annat tillkommit möjligheter för den som blivit allvarligt kränkt genom ett brott som inneburit ett angrepp på dennes person, frihet, frid eller ära att få ersättning för den skada som kränkningen inneburit (2 kap. 3 § skadeståndslagen).

En viktig sak är att klargöra att en målsägande som för talan om skadestånd eller annat enskilt anspråk kan vidta alla de åtgärder som krävs för att ta till vara sin rätt. En annan är att förstärka målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling där ett åtal som rör brott mot målsäganden behandlas. Vi återkommer till dessa frågor i avsnitt 6.4–6.5. I de avsnitten och avsnitt 6.6 överväger vi även några andra frågor som rör målsägandens ställning som aktualiserats under vårt arbete. I avsnitt 6.7–6.9 överväger vi om det finns skäl att inskränka målsägandens rätt att väcka åtal eller på annat sätt föra talan i ansvarsfrågan när åklagaren valt att inte göra det.

I avsnitt 14–16 behandlar vi hur det bäst kan säkerställas att målsägande får ett gott stöd med att föra talan om enskilt anspråk och vilket personligt stöd i rättsprocessen som de kan vara i behov av.

Under de senaste dryga 20 åren har det framförallt inom FN och Europarådet antagits ett stort antal rättsakter som berör brottsoffers rättigheter. Under 2000-talet har det även inom EU bedrivits ett arbete för att stärka brottsoffers ställning. I oktober 2012 antogs inom EU ett direktiv om miniminormer för brotts-

offers ställning i straffrättsliga förfaranden.¹ De rättsakter som antagits i det internationella samfundet till skydd för grundläggande mänskliga rättigheter – framförallt Europakonventionen – har också betydelse för brottsoffers ställning och rättigheter. Vid våra överväganden om förändringar av målsägandens ställning i brottmålsförfarandet har vi beaktat dessa rättsakter. Se bilaga 6 för en redogörelse för de viktigaste internationella rättsakterna.

6.2 Några utgångspunkter

6.2.1 Vilka funktioner fyller rätten att biträda åtalet?

Att målsäganden kan biträda åtalet (se 20 kap. 8 § andra stycket RB) innebär att målsäganden, utan begränsning av vad brottet rör, kan träda in som part i ansvarsfrågan vid sidan av åklagaren. Målsäganden kan bl.a. justera åklagarens gärningsbeskrivning, framställa ett eget ansvarsyrkande, åberopa egen bevisning och argumentera för en annan påföljd än åklagaren.

Vid en internationell jämförelse är möjligheten för målsäganden att biträda åtalet sällsynt. En motsvarande bestämmelse finns i Finland. I Tyskland kan målsäganden biträda åtalet vid vissa allvarliga brott mot person och vid sexualbrott. I Norge trädde nya bestämmelser i kraft 2008 som innebär att målsägandens rätt till information och att vara delaktig i straffprocessen stärktes utan att målsäganden gjordes till part i formell mening (för en redogörelse för de norska bestämmelserna se bilaga 4).

Någon särskild motivering till varför målsäganden borde ha rätt att biträda åtalet fördes inte fram i förarbetena i samband med att denna möjlighet togs in i 1948 års rättegångsbalk. Betydelsen av rätten att biträda åtalet har berörts i doktrinen. De funktioner som har lyfts fram är framförallt att det utgör en möjlighet till kontroll för målsäganden av hur åklagaren för åtalet och att det ger en möjlighet för målsäganden att utforma talan på ett annat sätt och föra annan bevisning än åklagaren om målsäganden är missnöjd med hur åklagaren för talan. En annan synpunkt kan vara att det har ett symbolvärde att målsäganden kan vara part i ansvarsfrågan

¹ Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/0129 [COD] om fastställande av miniminormer för brottsoffers rättigheter och för stöd till och skydd av dem samt om ersättande av rådets rambeslut 2001/220/RIF.

och att det säkerställer att han eller hon kan komma till tals i processen.

P-O Ekelöf berör frågan i anslutning till frågan om syftet med målsägandens subsidiära åtalsrätt och anför att det även kan ha viss betydelse att målsäganden kan biträda åtalet och aktivt medverka till utredning i målet. Ekelöf framhåller att åklagaren kan vara överlupen av arbetsuppgifter och att målsäganden ofta har ingående kännedom om olika relevanta omständigheter samt att målsäganden inte alltid för skadeståndstalan och av den anledningen är verksam i rättegången (Ekelöf, *Rättegång II*, 8 uppl., s. 62).

Karl Olivecrona konstaterar att målsäganden egentligen inte har någon anledning att biträda åtalet om denne inte vill lägga fram annan utredning och argumentering än vad åklagaren har framfört (Olivecrona, *Rättegången i brottmål*, 3 uppl., s. 84).

Christian Diesen har fört fram att rätten att biträda åtalet kan ses som en möjlighet för målsäganden att kontrollera att åklagaren utför sitt åtal på ett för målsäganden tillfredsställande sätt, liksom målsägandens subsidiära åtalsrätt kan ses som en kontroll av att åklagaren utövar sin åtalsplikt. Enligt Diesen torde det i praktiken krävas att målsäganden har tillgång till ett juridiskt biträde för att han eller hon ska kunna biträda åtalet. I vissa fall kan det enligt Diesen vara en fördel om åklagaren och målsägandens ombud kan samarbeta och samordna sitt arbete så att målsägandens ombuds arbete kan fungera som ett komplement till åklagarens. Möjligheten att biträda åtalet kan också enligt Diesen användas om målsäganden och dennes ombud är missnöjda med åklagarens engagemang i saken (Diesen, *Brottsoffrets rätt* (red. Diesen), s. 79–81).

Lars Heuman har anförts att målsäganden i första hand är intresserad av hur hans eller hennes skadeståndsyrkande kommer att bedömas och att bestämningen av den straffrättsliga påföljden ofta betyder mindre för denne. Enligt Heuman är det viktiga för målsäganden att föra bevisning till stöd för sitt skadeståndsyrkande och att han eller hon kan åberopa nya omständigheter för sin talan om skadestånd. Enligt Heuman försämras inte målsägandens möjligheter att vidta processhandlingar som är av betydelse för bedömningen av skadeståndsfrågan om rätten att biträda åtalet avskaffas. Även om målsäganden saknar rätt att biträda åtalet kan denne som part i skadeståndsdelen föra bevisning till stöd för den brottsliga gärningen och skadeståndsgrundande handlingen. Målsäganden kan också, enligt Heuman, åberopa kompletterande eller nya omständigheter till grund för sin skadeståndstalan enligt

tvistemålsregeln i 13 kap 3 § tredje stycket RB så länge inte saken ändras.² Om målsäganden inte för skadeståndstalan torde det enligt Heuman inte vara av någon nämnvärd betydelse att ge denne rätt att biträda åtalet. I sådana fall sker det ett målsägandeförhör och i samband med det kan det komma fram omständigheter som föranleder åklagaren att åberopa ny bevisning eller att justera åtalet (Heuman, *Reformfrågor rörande målsäganderätten*, SvJT 1977, s. 250–252).

En målsägande som biträder ett åtal eller för talan om enskilt anspråk har som part i målet den rätt till insyn i det skriftliga aktmaterialet och att närvara vid huvudförhandlingen som följer av partsställningen.³ Enligt Insynsutredningen bör målsägandens partsställning i målet vid domstolen innebära att dennes insynrätt inte bara gäller det som åberopats som skriftlig bevisning utan hela förundersökningsprotokollet, i varje fall i den del som avser det åtal som målsäganden biträder (SOU 2010:14 s. 304). Detsamma bör gälla den del av förundersökningen som gäller ett åtal som målsäganden grundar en talan om enskilt anspråk på, oavsett om målsäganden biträder åtalet. Av 46 kap. 8 § RB framgår motsatsvis att en målsägande som är part i målet, antingen genom att föra talan om enskilt anspråk eller att biträda åtalet, i princip har en ovillkorlig rätt att närvara vid huvudförhandlingen (se t.ex. JO 1995/96 s. 51).

Till skillnad från frågan om målsäganden avser att föra talan om enskilt anspråk finns det inga bestämmelser som anger att målsäganden under förundersökningen ska tillfrågas om han eller hon avser att biträda åtalet. Det finns inga bestämmelser som anger när och hur målsäganden ska ange om åtalet biträds. För målsäganden i allmänhet torde det vara oklart vad det innebär att biträda åtalet, om de ens känner till att det finns en sådan bestämmelse. I praktiken är det nästan bara i de fall då målsäganden har ett målsägandebiträde som åtalet biträds.

Enligt vad vi har erfarit förekommer det även bland jurister missuppfattningar och oklarheter om vilken funktion det fyller att målsäganden biträder åtalet. Vid våra diskussionsmöten med

² Kravet för att gemensam handläggning ska få ske är dock att det är fråga om ett enskilt anspråk i anledning av brottet. Det bör innebära att målsäganden kan åberopa andra omständigheter så länge det är fråga om samma gärning enligt 30 kap. 9 § RB. Detta är alltså samma förutsättningar som gäller för justering av åtalet. Se vidare Boman, SvJT 1967 s. 85 ff., Ekelöf, *Rättegång II*, s. 187 not 115, Fitger m.fl., *Rättegångsbalken*, kommentaren till 22 kap. 1 §, Nordh, *Praktisk process III*, s. 52 ff.

³ Se Insynsutredningens överväganden angående partsinsynens omfattning i slutbetänkandet *Partsinsyn enligt rättegångsbalken*, SOU 2010:14, s. 293–310.

domare, åklagare och brottmålsadvokater har det t.ex. framförts att det förekommer att domare inte tillåter målsägandebiträden att ställa frågor om den brottsliga gärningen om åtalet inte biträds, trots att målsäganden för talan om skadestånd.

6.2.2 En process som är anpassad till målsägandens behov

Bestämmelserna om målsägandens åtalsrätt, som möjligheten att biträda åklagarens åtal är en del av, har en historisk förklaring. De är inte resultatet av överväganden om vilka behov en målsägande har i en process där åklagaren för åtal. Under de senaste dryga 30 åren har det däremot genomförts en rad viktiga reformer som har varit inriktade på att förbättra stödet till målsäganden och dennes möjligheter att ta till vara sin rätt i brottmålsprocessen. Några av dessa är lagstiftningen om målsägandebiträde, regler som underlättar för målsäganden att få sin talan om skadestånd prövad i samband med brottmålet och att få hjälp med detta genom att åklagaren för talan. Dessutom har målsägandens möjlighet att få ekonomisk kompensation och upprättelse genom skadestånd förbättrats genom att skadeståndsrätten har utvecklats. En reform som betytt mycket för att målsäganden verkligen ska få den ersättning som han eller hon har rätt till är möjligheten att få brotts-skadeersättning enligt brottskadlagen (1978:413) och den utveckling som har skett av denna ersättningsform.

Vilka behov och intressen som den som varit utsatt för brott har skiljer sig givetvis åt från fall till fall. Det kan bero på personliga skillnader, vilket brott personen utsatts för, vem som begått brottet och hur lång tid som gått sedan brottet. För att rättsväsendet ska kunna ge ett gott stöd till den som utsatts för brott är det centralt att de som kommer i kontakt med brottsutsatta har god kunskap om brottsdrabbades reaktioner och utsatta situation. Ett gott stöd måste utgå från en förståelse för de enskilda personernas olika behov av stöd och hjälp. Med detta sagt finns det vissa områden som är särskilt viktiga för att tillgodose de behov och berättigade intressen som den som utsatts för ett brott kan ha i det straffrättsliga förfarandet. De internationella rättsakter om brottsoffers rättigheter som har antagits av FN, Europarådet och EU (se bilaga 6) kan i det sammanhanget tjäna som vägledning.

Målsäganden får upprättelse genom att åklagaren för talan

Att bli utsatt för ett brott innebär regelmässigt, bortsett för de ekonomiska skador det kan leda till, en kränkning av den personliga integriteten. Det är naturligt att en brottsutsatt kan vilja få upprättelse genom att den skyldige ställs till ansvar och döms för brottet. När det är fråga om ett brott som hör under allmänt åtal är det de brottsutredande myndigheternas och åklagarens ansvar att se till att det blir fallet genom att brottet utreds och att talan om ansvar förs i domstol. Målsäganden ska och bör inte behöva dela detta ansvar med åklagaren. Även om det i praktiken knappast kan sägas att så är fallet i dag är bestämmelsen som gör det möjligt för målsäganden att biträda åklagarens åtal en rest från en ordning då detta inte var lika självklart.

Målsägandens måste kunna ta till vara sin rätt till skadestånd

En av de mest centrala frågorna för målsäganden är möjligheten att få sitt skadeståndskrav eller annat enskilt anspråk prövat i brottmålsrättegången. Även om huvudsyftet med straffprocessen är att pröva och avgöra åklagarens talan om straffansvar bör bestämmelserna vara utformade så att de underlättar för målsäganden att ta till vara sin rätt till skadestånd. Det är viktigt både för att målsäganden ska kunna kompenseras för de ekonomiska skador som han eller hon drabbats av, men också för att denne ska kunna få upprättelse och kompensation för det lidande eller den kränkning som brottet inneburit. Det finns brister i det stöd målsäganden får i frågor som rör enskilda anspråk i dag och i hur enskilda anspråk hanteras i dagens process. Vi behandlar dessa frågor och överväger förändringar som syftar till att förbättra hanteringen av enskilda anspråk i avsnitt 14.

Ett problem som har samband med målsägandens ställning i brottmålsprocessen är dock de otydligheter som kan uppstå till följd av att målsäganden enligt dagens bestämmelser både kan vara part i ansvarsdelen och när det gäller talan om enskilt anspråk. En målsägande som för talan om enskilt anspråk måste kunna vidta alla de åtgärder som behövs för att ta till vara sin rätt. Framförallt gäller det att målsäganden eller den som för dennes talan måste få ställa de frågor som har betydelse för målsägandens talan. Det har dock framkommit att advokater som är målsägandebiträde varit med om

att de inte tillåtit ställa frågor till den tilltalade eller till vittnen, som har samband med den åtalade och skadeståndsgrundande gärningen, om de inte biträtt åtalet. Det har framhållits att det är den vanligaste orsaken till att de anger att målsäganden biträder åtalet. Det finns alltså ett behov av att göra målsägandens ställning tydligare och att klargöra att denne alltid har rätt att ställa de frågor som har betydelse för hans eller hennes talan om skadestånd eller annat enskilt anspråk. Målsäganden ska inte behöva ansluta sig till åklagarens talan om straffansvar för att ta till vara sin rätt.

Målsäganden är en viktig person som är personligen berörd av rättegången

I avsnitt 15–16 överväger vi förändringar som syftar till att säkerställa att de målsägande som är i behov av det ska kunna få ett sådant stöd som stödpersoner eller målsägandebiträden kan ge. En annan fråga av grundläggande betydelse är att alla målsägande bemöts med respekt och förståelse för den pressade situation som en rättegång kan innebära, särskilt för den som enligt åtalet utsatts för det brott som rättegången ska handla om.

Den som under en förundersökning, i åklagarens åtal och under domstolsprocessen betraktas som målsägande förväntas ställa upp och medverka på olika sätt under förfarandet. Han eller hon förväntas regelmässigt komma till polisförhör och senare rättegång och lämna uppgifter som ofta är av avgörande betydelse för att den misstänkte kan lagföras.

Målsäganden måste få möjlighet att under trygga former lämna de uppgifter som är relevanta för utredningen av brottet. För en korrekt bedömning av brottets allvar är det ofta nödvändigt att den som utsatts får möjlighet att berätta om sina upplevelser av brottet och hur han eller hon drabbats av detta. Processen, som kan dra ut på tiden, kan upplevas som påfrestade av många brottsutsatta. Det är angeläget att det arbete som bedrivits under senare år för att förbättra rättsväsendets bemötande av brottsoffer fortsätter (jfr prop. 2011/12:1 Utgiftsområde 4 s. 31).

Ett korrekt och professionellt bemötande av målsäganden står inte i strid med den objektivitet som vare sig en åklagare eller en domare måste iaktta. Det gäller givetvis oavsett om målsäganden för talan eller om han eller hon endast hörs på begäran av åklagaren. Alla målsägande ska bemötas på ett sätt som uppfyller den

enskildes berättigade intresse av att uppleva att han eller hon är en viktig person i processen. Bestämmelsen som gör det möjligt för målsäganden att biträda åklagarens åtal är inte en garanti för att så är fallet. Tvärtom kan detta enligt vår uppfattning motverkas av den otydlighet i målsägandens roll som det innebär att denne kan föra talan om straffansvar vid sidan av åklagaren. Det kan uppstå situationer då en domare av rädsla för att ge sken av att sympatisera med åklagarens och målsägandens talan är onödigt reserverad mot målsäganden. Det kan också tänkas uppstå situationer då den målsägande, som till skillnad från andra, inte väljer att biträda åtalet bemöts på ett sätt som gör att målsäganden inte känner sig delaktig i processen.

Enligt rättegångsbalken har den som är part full rätt till insyn i rättegången. Den viktigaste delen av detta är att parten har rätt att närvara vid hela huvudförhandlingen och att det gäller även om den skulle hållas bakom stängda dörrar. Dessutom har en part rätt att efter begäran ta del av handlingar i målet. Det är antagligen sällsynt att en målsägande som är berörd av rättegången på ett sådant sätt att han eller hon vill ha insyn i denna inte för talan om enskilt anspråk. Det är också följdriktigt att det finns starkare skäl att upprätthålla en parts i det närmaste ovillkorliga rätt att få ta del av allt som har betydelse för avgörandet. Det är nödvändigt för att parten ska kunna ta till vara sin rätt. Samtidigt är det enligt vår uppfattning inte helt tillfredsställande att en målsägande enligt dagens bestämmelser antingen måste föra talan om enskilt anspråk eller biträda åtalet för att få en bättre rätt till insyn i förhandlingen än vad en annan bevisperson eller en person ur allmänheten har. Det gäller särskilt rätten att vara närvarande vid en förhandling där ett åtal för brott mot målsäganden behandlas. Det bör krävas starka skäl för att en målsägande mot sin vilja inte ska få närvara vid en sådan förhandling oavsett om denne för talan eller inte. För att en målsägande ska kunna ta till vara sin rätt kan det övervägas om dennes möjligheter att kunna få insyn i förundersökningen innan åtal väcks bör förbättras.

Målsäganden har ett intresse av att kunna föra talan om ansvar om åklagaren inte gör det

Om åklagaren väcker åtal kommer frågan om den tilltalade gjort sig skyldig till brott mot målsäganden att prövas av domstol. Målsäganden har då inte något berättigat intresse av att kunna agera på egen hand för att få till stånd en lagföring. Om förundersökningen läggs ned eller om åklagaren beslutar att inte väcka åtal har målsäganden rätt att få det beslutet överprövat av högre åklagare. Det gäller även beslut som rör handläggningen, t.ex. om förundersökningen ska kompletteras i något hänseende. Även om målsäganden inte skulle ha rätt att biträda åklagarens talan är målsäganden berörd i sådan grad att han eller hon måste anses ha rätt att begära överprövning. Det är en viktig kontrollfunktion för målsäganden som har utvecklats efter att rättegångsbalken trädde i kraft. En annan viktig kontroll av att åklagare uppfyller sina skyldigheter i samband med att talan förs i domstol sker också genom Justitieombudsmannens och Justitiekanslerns tillsyn. Om staten genom åklagaren beslutar att inte väcka allmänt åtal är det däremot rimligt att det, liksom i dag, finns en möjlighet för målsäganden att väcka ett enskilt åtal. På samma sätt är det rimligt att målsäganden har rätt att överta ett åtal som läggs ned av åklagaren och att överklaga till högre rätt om åklagaren väljer att inte göra det.

6.2.3 En tydligare rollfördelning

En grundläggande utgångspunkt för våra överväganden om förbättringar av brottmålsprocessen är, som vi angett i avsnitt 2.2, att rollfördelningen i processen bör göras tydligare.

Genom åtalet framställer åklagaren, för statens räkning, ett yrkande om att den tilltalade ska dömas till ansvar för brott. Åklagarens gärningsbeskrivning anger vad den tilltalade ska försvara sig mot och vad rätten ska pröva. När ett allmänt åtal har väckts bör det ur principiell synvinkel vara åklagaren som ensam ansvarar för att föra talan om straffansvar. Vi har svårt att se att målsäganden i sådana fall har ett berättigat intresse att vid sidan av åklagaren aktivt driva linjen att den tilltalade ska dömas och straffas. För att processen ska vara så bra som möjligt för målsäganden bör fokus i stället ligga på hans eller hennes möjligheter att föra skadeståndstalan och att denne ska få det stöd som han

eller hon behöver. När målsäganden hörs, antingen på begäran av åklagaren eller i samband med sin talan om skadestånd, kan denne berätta om hur han eller hon upplevt den åtalade gärningen och vilka konsekvenser den har fått.

En annan grundläggande av våra utgångspunkter är att brottmålsprocessen ska bli mer förutsebar för den tilltalade. Bestämelsen som gör det möjligt för målsäganden att biträda åtalet gör att dagens process är mindre förutsebar än vad den bör vara.

Genom att biträda åtalet kan målsäganden utforma och föra talan i ansvarsdelen på ett annat sätt än åklagaren genom att justera åtalet. Det innebär att den tilltalade och domstolen kan ha två olika gärningsbeskrivningar att förhålla sig till. Det är knappast ägnat att främja förutsebarheten i processen.

Vi föreslår att åklagaren ska framställa ett påföljdsyrkande i alla mål där åklagaren för talan. Rätten ska inte kunna döma den tilltalade till ett strängare straff än vad åklagaren yrkat. I avsnitt 5 pekar vi på en rad fördelar med en sådan ordning. Bl.a. innebär det att rollfördelningen mellan åklagaren och rätten blir tydligare och att brottmålsprocessen blir mer förutsebar. Som vi utvecklar i det nämnda avsnittet är det svårt att förena den ordning vi föreslår beträffande påföljdsyrkandet med målsägandens nuvarande möjlighet att biträda åtalet. Det kan varken vara målsägandens ansvar eller uppgift att bestämma den övre gränsen för hur strängt straff eller ingripande påföljd som rätten ska kunna döma den tilltalade till.

Vi föreslår att mål där åklagaren yrkat att den tilltalade ska dömas till som mest sex månaders fängelse eller en motsvarande påföljd under vissa förutsättningar ska kunna avgöras i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling. Det rör sig om erkända mål med ett måttligt straffvärde där den tilltalade godtar de yrkanden som framställs. Att denna typ av mål ska kunna avgöras på ett enkelt och snabbt sätt är till stor fördel för rättsväsendet i stort och inte minst för det absoluta flertalet av de personer som är målsägande. Det faktum att en målsägande kan välja att biträda åtalet försvårar dock möjligheterna för att en sådan ordning som vi föreslår ska kunna vara effektiv. Det skulle i sådana fall krävas att målsäganden någon gång under förfarandet tillfrågas om han eller hon vill biträda åtalet och om denne vill föra en ansvarstalan som avviker från åklagarens. Dessutom skulle det oavsett detta, och oberoende av om den tilltalade medger ett eventuellt enskilt anspråk, krävas att målsäganden samtycker till att målet avgörs

utan huvudförhandling. Det skulle alltså i alla mål med en målsägande krävas skriftväxling för att ta reda på dennes ståndpunkt.

6.3 Rätten att biträda åtalet avskaffas

Bedömning och förslag: Bestämmelsen som ger målsäganden rätt att biträda åtalet bör avskaffas. På det sättet blir målsägandens ställning och rollfördelningen i processen tydligare. De behov och berättigade intressen som målsäganden har i processen tillgodoses bättre genom andra bestämmelser.

Staten bör ha ansvaret för att bekämpa kriminalitet och att den som begår brott lagförs. För de som drabbas av brott är det av största vikt att rättsväsendet lyckas med sina huvuduppgifter, det vill säga att utreda brott och döma de skyldiga. För att rättsväsendet ska kunna klara av det krävs att det straffprocessuella regelverket är sådant att resurserna kan användas på ett ändamålsenligt och effektivt sätt. Det krävs också att medborgarna har ett stort förtroende för rättsväsendets förmåga att utreda och beivra brott rättssäkert och effektivt. Både den tilltalade och målsäganden är berörda av rättegången och bestämmelserna måste vara utformade på ett sätt som tillgodoser deras berättigade intressen av att kunna ta till vara sin rätt. Vi bedömer att målsägandens roll kan göras tydligare genom att bestämmelsen om att denne kan biträda åklagarens åtal tas bort.

När åklagaren väckt åtal kommer frågan om den tilltalade gjort sig skyldig till brott mot målsäganden att prövas av domstol. Vad som i de allra flesta fall är det som är betydelsefullt för de målsägande som vill vara aktiva genom att föra talan i processen är möjligheten att få ett skadeståndskrav prövat i brottmålsrättegången. Att målsäganden ska kunna få kompensation och upprättelse genom skadestånd och inte genom att i formell mening biträda åklagarens talan om straffansvar stämmer också väl överens med den utveckling som har skett sedan rättegångsbalken trädde i kraft. De oklarheter som finns om målsägandens frågerätt när denne inte biträder åtalet bör undanröjas.

Om det klargörs att det är åklagaren som ensam och fullt ut ska föra talan om straffrättsligt ansvar när allmänt åtal har väckts minskar enligt vår uppfattning risken för missförstånd som ibland

kan uppstå om att målsäganden och åklagaren står på samma sida. En uppfattning som ibland förs fram är att det för den tilltalade – felaktigt – kan framstå som att det är ”två-mot-en” i de fall målsäganden biträder åtalet. Så är givetvis inte fallet. Men missförstånd av denna typ är inte till fördel för målsäganden. Målsäganden bör oavsett om denne för talan eller inte behandlas som en viktig person i rättegången. Ett led i detta är att målsägandens rätt att närvara vid en förhandling där ett åtal som rör en gärning som begåtts mot målsäganden bör stärkas, oavsett av om han eller hon i formell mening är part i målet. I avsnitt 6.4.2 överväger vi denna fråga närmare och lämnar förslag förstärker målsägandens rätt att närvara.

Vi föreslår att åklagarens roll i förhållande till domstolen ska göras tydligare. Vi föreslår också att det i vissa fall ska vara möjligt att avgöra mål i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling. Det är viktigt för att rättsväsendets resurser ska kunna koncentreras till de mål som kräver en mer ingående behandling vid en huvudförhandling och för att alla mål ska kunna avgöras inom rimlig tid. För att det ska vara möjligt att göra det på ett effektivt sätt krävs det att rollfördelningen i processen är tydlig och att den tilltalade redan när åtalet väcks vet vad han eller hon har att ta ställning till. Bestämmelsen om att en målsägande kan biträda åtalet bidrar till att rollfördelningen i processen i dag är otydlig. Den tilltalade och domstolen kan ha alternativa gärningsbeskrivningar och påföljdsförslag att ta ställning till. Om målsäganden kan biträda åtalet kan inte åklagarens talan om straffrättsligt ansvar och straff utgöra den yttersta gränsen för vad domstolen ska pröva. Detta trots att det bör vara statens uppgift att se till att den som gjort sig skyldig till brott lagförs och döms till ett straff som står i proportion till brottets allvar.

Vår slutsats är att bestämmelsen om att målsäganden kan biträda åklagarens åtal bör avskaffas. På det sättet blir målsägandens ställning i brottmålsprocessen tydligare. Det innebär också att åklagarens roll kan göras tydligare och att processen kan göras mer förutsebar för den tilltalade. De behov och berättigade intressen som målsäganden har i processen tillgodoses bättre genom andra bestämmelser.

6.4 Målsägandens möjligheter till insyn i handläggningen

6.4.1 Insyn i förundersökningen och handlingarna i ett mål i domstol

Förslag: En målsägande och ett målsägandebitråde bör få en uttrycklig rätt att efter begäran ta del av sådant som förekommit vid förundersökningen som kan ha betydelse för målsägandens talan om enskilt anspråk. En bestämmelse med den innebörden förs in i 23 kap. RB. Rätten att ta del av uppgifter ska börja gälla efter att s.k. slutdelgivning ägt rum med den misstänkte och dennes försvarare och bestå fram till att ett eventuellt åtal prövats slutligt i domstol.

Målsäganden ska inte ha rätt att ta del av uppgifter om det är till nackdel för utredningen eller den kommande rättegången. Målsägandens rätt till insyn i förundersökningen ska också kunna begränsas pga. sekretess om det står klart att det intresse som sekretessen ska skydda har företräde framför målsägandens intresse av att ta del av uppgiften. Det senare ska regleras genom en bestämmelse i 10 kap. offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL).

Om målsäganden eller ett målsägandebitråde tillåts ta del av uppgifter ur förundersökningen ska det anges i förundersökningsprotokollet. Av en sådan anteckning ska det framgå vilka uppgifter som målsäganden eller biträdet tagit del av.

Underrättelse om att slutdelgivning ägt rum ska lämnas till en målsägande som begärt det. Bestämmelser om underrättelser till en målsägande eller ett målsägandebitråde bör föras in i förundersökningskungörelsen.

Bedömning: Det är inte motiverat att införa en bestämmelse som reglerar i vilken mån en målsägande som inte är part har rätt att ta del av uppgifter som tillförs ett mål efter att åtal väckts.

Kort om rättsläget

Frågan om vilken insyn en part har i aktmaterialet i ett mål i domstol och vad som gäller under förundersökningen är komplicerad. Det beror till stor del på att en parts rätt till insyn enligt RB inte är uttryckligt reglerad i lag utan framgår indirekt av olika bestämmelser i balken eller av grunderna för de principer som RB bygger på.

Insynsutredningen har i sitt slutbetänkande *Partsinsyn enligt rättegångsbalken* (SOU 2010:14), dels redogjort för gällande rätt, dels föreslagit lagändringar för att förtydliga rättsläget. För en redogörelse av rättsläget hänvisar vi till Insynsutredningens betänkande. För att ge en översiktlig bild av rättsläget och de behov av klargörande som Insynsutredningen har ansett att det finns sammanfattar vi dock kortfattat en del av förslagen.

Insynsutredningen har föreslagit att det i 6 kap. 1 § RB införs en bestämmelse som klargör att alla parter i alla mål som handläggs enligt rättegångsbalken har rätt till aktinsyn, dvs. att få insyn i registerföringen och handlingarna i den akt som förs i målet eller ärendet i fråga. I mål med fler än två parter ska partens rätt till insyn inte omfatta sådant som bara rör andra parter. Insynsutredningen föreslår att det ska införas en ny s.k. kollisionsbestämmelse i OSL (10 kap. 3 b § enligt utredningens förslag). Där ska det framgå i vilka undantagsfall en parts rätt till insyn enligt rättegångsbalken kan begränsas p.g.a. sekretess. Det ska bara kunna vara möjligt beträffande sådant som inte kan antas ha betydelse för ett kommande avgörande i sak. En parts rätt att närvara vid en förhandling är enligt Insynsutredningen ovillkorlig. Det ska komma till klarare uttryck i förslaget till ny kollisionsbestämmelse. När det gäller misstänkta rätt till insyn i förundersökningen finns det en sådan efter att den misstänkte delgetts misstanke enligt 23 kap. 18 § RB. Den misstänkte föreslås av utredningen uttryckligen få ställning som part i förundersökningsärendet. Den misstänkte har efter den s.k. slutdelgivningen av förundersökningen en ovillkorlig rätt till insyn i allt material som kan antas ha betydelse för åklagarens ställningstagande i åtalsfrågan. Materialet består normalt av det preliminära förundersökningsprotokollet samt den bevisning som inte finns i protokollet, men som åklagaren preliminärt avser att åberopa vid ett kommande positivt åtalsbeslut. Insynsutredningen lämnar förslag på bestämmelser som syftar till att klargöra att den misstänkte har en sådan rätt till insyn som beskrivits här. Utredningen föreslår också att det ska införas en

bestämmelse som ger den som varit misstänkt eller åtalad en uttryckligt rätt till insyn i en nedlagd eller avslutad förundersökning. Den misstänkte ska också enligt Insynutredningens förslag få en uttrycklig rätt till insyn sådant i sidomaterial som inte har betydelse för åtalsbeslutet (den s.k. slasken). Rätten till insyn i detta material ska dock kunna få vika om det finns ett starkt sekretessintresse.

När det gäller målsäganden anses denne inte vara part under förundersökningen och har inte större rätt till insyn i denna än vad allmänheten har. Detta gäller även i de fall målsäganden anmält ett enskilt anspråk som förbereds och kommer att föras av åklagaren enligt 22 kap. 2 § RB. När åtal har väckts upphör förundersökningssekretessen. Målsäganden har då rätt att ta del av förundersökningsprotokollet, i den mån det inte råder sekretess hos domstolen som gäller mot målsäganden (se t.ex. 35 kap. 12 § OSL). Av 21 § avgiftsförordningen (1992:191) följer att en målsägande inte behöver betala någon avgift för att få en kopia av förundersökningsprotokollet. Om målsäganden för talan i målet har han eller hon samma rätt till insyn i domstolens aktmaterial och handläggning som alla parter. Det innebär att målsäganden som part har en ovillkorlig rätt till insyn enligt RB som omfattar allt som inte kan anses sakna betydelse för målsägandens talan. Eftersom målsägandens talan om enskilt anspråk i normalfallet grundar sig på att han eller hon utsatts för den gärning åtalet gäller, omfattar dennes rätt till insyn oftast även allt som har betydelse för skuldfrågan.

I 35 kap. 8 § andra stycket OSL finns en bestämmelse som medger undantag från bestämmelsen om sekretess till skydd för enskild enligt 35 kap. 1 § OSL. Den gäller dock inte för uppgifter som omfattas av förundersökningssekretess enligt 18 kap. 1 § OSL. Bestämmelsen i 35 kap. 8 § andra stycket OSL ger en skadelidande eller den som den skadelidande överlåtit sin rätt till en möjlighet att ta del av uppgifter i avslutade brottsutredningar trots att sekretess gäller för uppgiften enligt 35 kap. 1 § OSL. Utredningen ska ha avslutats på annat sätt än att åtal har väcks. Utlämnandet förutsätter att den skadelidande behöver uppgiften för att få ett anspråk på skadestånd eller bättre rätt till egendom tillgodosett. Myndigheten kan vägra att lämna ut uppgiften om det bedöms vara av synnerlig vikt att uppgiften inte lämnas ut.

I departementspromemorian *Brottsoffren i blickpunkten* (Ds 1993:29) föreslogs att målsäganden efter begäran skulle få samma rätt som en tilltalad att få en kopia av förundersökningsprotokollet

efter att åklagaren beslutat att väcka åtal. Det skulle alltså enligt förslaget redan gälla innan förundersökningssekretessen upphör genom att protokollet ges in till rätten. Regeringen godtog inte förslaget. Regeringen anförde, med hänvisning till bl.a. bestämmelsen i 21 § avgiftsförordningen, att målsäganden har långtgående möjligheter att ta del av uppgifter från förundersökningen och att en bestämmelse som den föreslagna skulle komma i konflikt med sekretesslagens bestämmelser (prop. 1993/94:143 s. 41 f).

I detta avsnitt tar vi ställning till om det finns skäl att införa särskilda bestämmelser som ger en målsägande en möjlighet till insyn i förundersökningen innan åtal väckts och om en målsägande som inte för talan bör få en lagstadgad rätt till insyn i aktmaterialet i brottmålet.

Målsägandens möjlighet att få insyn i förundersökningen bör förbättras

I brottmål inleds handläggningen i domstol, till skillnad mot vad som gäller i tvistemål, i normalfallet inte med en förberedelsefas. Den förberedelse som krävs för att målet ska kunna avgöras vid en koncentrerad huvudförhandling är enligt den grundsyn som präglar rättegångsbalken avsedd att genomföras under förundersökningen. Så långt det är möjligt finns det anledning att upprätthålla den ordningen. Det gäller även enskilda anspråk som ska handläggas i brottmålet. Det innebär att målsäganden kan ha ett berättigat intresse av att kunna få insyn i sådant som kan ha betydelse för hans eller hennes talan om enskilt anspråk.

Det ska framhållas att målsäganden redan i dag i praktiken har eller kan få kännedom om de flesta av de uppgifter som har omedelbar betydelse för hans eller hennes enskilda anspråk. Uppgifterna om vilka skador han eller hon drabbats av och kan begära ersättning för kommer ju i de flesta fall från målsäganden själv. I den mån sekretess gäller för uppgifter i intyg eller handlingar från hälso- och sjukvård är det i de flesta fall målsäganden som skyddas av sekretessen och den gäller inte mot honom eller henne. Det kan därför hävdas att det endast finns ett begränsat behov av att målsäganden ska kunna få en ökad möjlighet till insyn i uppgifter som kommer fram under förundersökningen än vad som är fallet i dag.

Enligt vår mening finns det ändå principiella och praktiska skäl som talar för ett ändrat synsätt på målsägandens rätt till insyn i

förundersökningen. Även sådana uppgifter som har sin direkta betydelse för åklagarens åtalsbeslut och kommande talan om ansvar kan ha betydelse för målsägandens talan om enskilt anspråk. Målsäganden kan ha intresse av att åberopa förhör i skadeståndsdelen med personer som har hörts under förundersökningen. Målsägandens rätt till kränkingsersättning hänger nära ihop med vad som kan bevisas i skuldfrågan och bedömningen av gärningens allvar. Enligt vår uppfattning är det rimligt att den målsägande som begär det som huvudregel ska kunna få del av sådana uppgifter som kommit fram under förundersökningen som kan ha betydelse för hans eller hennes talan om enskilt anspråk. Det kan underlätta för målsäganden eller den som för målsägandens talan att framställa ett väl underbyggt anspråk i samband med att åtalet väcks. En målsägande kan också tänkas vilja avvakta med att väcka en civilrättslig talan tills brottmålet är avgjort. Även i sådana fall kan uppgifterna i förundersökningen ha betydelse för målsäganden.

Att målsäganden kan få viss insyn i förundersökningen innan åklagaren fattar sitt åtalsbeslut kan också bidra till att öka kvaliteten i förundersökningarna. Målsäganden kan ha kännedom om sådant som inte kommit fram i förundersökningen. Det kan t.ex. gälla att det finns andra personer än de som hörts som kan ha relevant information. Det ligger i åklagarens objektivitetsplikt att han eller hon ska ta ställning till alla de utredningsåtgärder som kan bidra till att brottsmisstankarna blir allsidigt belysta. I dag kan sådana uppslag komma fram i samband med att målsäganden begär överprövning av ett beslut att lägga ned förundersökningen eller att inte väcka åtal. Om målsäganden kan få insyn i utredningsmaterialet innan åtalsbeslutet ökar förutsättningarna för att information av detta slag kan komma fram tidigare. Under alla förhållanden skulle det förbättra möjligheterna för målsäganden eller dennes ombud att skriva en välmotiverad begäran om överprövning eller fatta ett välgrundat beslut om att driva ett enskilt åtal om åklagaren beslutar att inte väcka åtal (jfr Brottsoffermyndighetens remissyttrande över Insynsutredningens slutbetänkande, Dnr 5319/2010).

Sammanfattningsvis gör vi bedömningen att målsäganden bör få en uttrycklig rätt att, efter begäran, ta del av sådant i förundersökningen som har betydelse för dennes talan om enskilt anspråk. En bestämmelse som reglerar detta bör tas in i 23 kap. RB. I de fall ett målsägandebitråde har förordnats bör biträdet ha samma rätt att ta del av uppgifter som målsäganden. Vi tar nedan ställning till när

under förundersökningen som denna rätt bör inträda och i vilka fall den ska kunna begränsas.

Vid vilken tidpunkt ska målsäganden få en rätt till insyn i förundersökningen?

Den misstänkte får enligt 23 kap. 18 § RB en rätt till insyn i utredningen efter att han eller hon delgetts misstanke. Det kan ske på ett mycket tidigt stadium av utredningen. Att låta en målsägande få en möjlighet till insyn i detta skede är enligt vår uppfattning inte lämpligt. Det kan återstå flera viktiga utredningsåtgärder innan utredningen slutförts. Det kan bl.a. gälla förhör med målsäganden. Både hänsyn till den misstänkte och intresset av att utredningen kan bedrivas objektivt utan risk för påverkan av utomstående talar med styrka mot att målsäganden ska kunna få insyn i detta tidiga skede. En sådan tidig möjlighet till insyn kan inte heller anses vara motiverad för att målsäganden ska kunna ta till vara sin rätt i anledning av en kommande talan om enskilt anspråk. Målsäganden eller målsägandebiträdet bör i de allra flesta fall redan tidigt under förundersökningen kunna anmäla ett preciserat enskilt anspråk utan att ta del av utredningsmaterialet. De fall där det kan finnas ett sådant behov är framförallt de situationer då vad som framkommer under förundersökningen kan ha betydelse för hur en kommande skadeståndstalan ska utformas.

När den misstänkte och dennes eventuella försvarare har underrettats om att utredningen är slutförd och att de kan begära kompletteringar av denna (s.k. slutdelgivning) förhåller sig saken annorlunda. Den som leder förundersökningen har då kommit till slutsatsen att nödvändiga utredningsåtgärder har utförts och att utredningen ger stöd för att det finns skäl att fatta beslut i åtalsfrågan. I annat fall ska förundersökningen läggas ned innan dess (se 23 kap. 4–4 a §§ RB). Vid denna tidpunkt bör det sällan finnas risk för att utredningen eller den kommande rättegången påverkas negativt av att målsäganden kan få insyn i förundersökningsmaterialet. Särskilt inte med tanke på att den misstänkte då har fått möjlighet att ta del av allt som kan ha betydelse för åtalsbeslutet. Rätten att ta del av uppgifter ur förundersökningen bör därför inträda när slutdelgivning ägt rum.

Det kan inte anses motiverat att alla målsägande alltid ska underrättas om att den misstänkte slutdelgetts. Målsäganden ska

kunna välja om han eller hon vill ha den informationen. Att målsäganden ska tillfrågas om han eller hon vill underrättas om att slutdelgivning ägt rum och att sådan underrättelse ska lämnas till den som begärt det bör regleras i förundersökningskungörelsen. Det bör av en sådan bestämmelse även framgå att underrättelsen kan lämnas till ett målsägandebitråde i stället för till målsäganden.

Den misstänkte och dennes försvarare har ett intresse av att få kännedom om att målsäganden eller dennes bitråde har fått ta del av uppgifter ur förundersökningen. Det kan även ha betydelse för åklagaren eller domstolen, eftersom det i vissa fall kan tänkas påverka bedömningen av vad som kommer fram i ett kommande förhör. Det bör därför uttryckligen framgå i lag att det ska dokumenteras i förundersökningen om uppgifter lämnas ut till målsäganden eller biträdet.

Omfattningen av målsägandens insynsrätt i förundersökningen

Det avgörande skälet till varför målsägandens rätt till insyn i förundersökningen bör förbättras är att det kan underlätta för honom eller henne att framställa ett väl grundat enskilt anspråk. Vad målsäganden ska ha rätt att ta del av är därför sådana uppgifter i förundersökningen som har betydelse för dennes talan om enskilt i anspråk. Det innebär att sådant som rör misstankar för brott som inte har samband med de som rör brott mot målsäganden är undantagna. För att undersökningsledaren ska kunna bedöma vad som kan ha betydelse kan det krävas att målsäganden eller ett målsägandebitråde anger vilka typer av uppgifter som efterfrågas och vilken betydelse dessa har. I normalfallet ska det enskilda anspråket redan ha anmälts i ett tidigare skede. De situationer då målsäganden kan ha ett intresse av att ta del av uppgifter ur förundersökningen bör alltså främst röra sig om fall då målsäganden eller målsägandebiträdet vill kunna kontrollera att det inte finns skäl att komplettera eller ändra ett ersättningsanspråk beroende på vad som kommit fram i ett senare skede av förundersökningen. Det kan också röra sig om situationer då målsägandens anspråk av någon anledning inte kunnat preciseras i ett tidigare skede.

Om det finns någon konkret anledning som medför att det skulle vara till nackdel för utredningen eller den kommande rättegången bör målsäganden inte ha rätt att ta del av uppgifter ur förundersökningen. Så kan vara fallet om det av någon anledning kan

befaras att målsäganden kan komma att påverka personer som hörts eller inte hörts. Detsamma gäller om det av någon anledning kan befaras att målsägandens egna uppgifter i den kommande rättegången kan komma att påverkas av att han eller hon tar del av uppgifter ur förundersökningen. I det senare fallet kan det innebära att bevisvärdet av målsägandens uppgifter påverkas negativt av att han eller hon får del av uppgifter ur förundersökningen. Vilket även kan vara till nackdel för målsäganden själv.

Målsägandens rätt att ta del av uppgifter i förundersökningen måste även kunna begränsas om det finns ett sekretessintresse som väger klart tyngre än målsägandens intresse av få del av en uppgift som skyddas av sekretess. Det kan röra sig om fall då det trots det sena skedet av utredningen finns ett starkt intresse av att förundersökningssekretessen gäller även mot målsäganden. Men det kan också röra sig om andra starka sekretessintressen, t.ex. uppgifter som rör brottsförebyggande arbete eller då det är av vikt att skydda en enskilds personliga integritet. En bestämmelse som klargör detta bör införas i 10 kap. OSL.

Målsägandens rätt att ta del av vad som kommit fram under handläggningen hos polis och åklagare bör bara gälla i de fall det har skett en förundersökning. I enkla fall där påföljden kan förväntas stanna vid böter behöver någon förundersökning inte genomföras innan åtal väcks (se 23 kap. 22 § RB). I sådana fall fyller en möjlighet till insyn i det begränsade utredningsmaterialet, som oftast bara består av en primärrapport från Polisen, knappast någon funktion. Ett skäl som talar mot att det förenklade utredningsförfarandet ska användas är just att det finns ett skadeståndskrav som kräver utredning (FAP 404:1).

Målsägandens rätt till insyn när åtal väckts

Målsägandens rätt att ta del av relevanta uppgifter ur förundersökningen bör bestå även efter ett positivt åtalsbeslut och så länge brottmålsrättegången pågår. I praktiken har det bara betydelse för uppgifter i förundersökningen som tillkommit efter slutdelgivningen, uppgifter som är sekretessbelagda efter att åtal väckts eller uppgifter som inte redovisats i förundersökningsprotokollet.

En parts rätt till insyn i handläggningen i brottmålet, dvs. att ta del av uppgifter i domstolsakten och närvara vid en förhandling, är inte uttryckligt reglerad i rättegångsbalken, utan framgår indirekt

av olika bestämmelser. En målsägande som för talan om skadestånd eller annat enskilt anspråk har rätt att ta del av allt som tillförs målet som kan ha betydelse för hans eller hennes talan. Det förslag vi redogjort för tidigare i detta avsnitt innebär också att en målsägande som, efter att åtalet väckts, ännu inte väckt talan om enskilt anspråk har rätt att ta del av sådana uppgifter i förundersökningen som har betydelse för hans eller hennes talan. Vi har övervägt om det utöver detta finns skäl att införa en bestämmelse som ger en målsägande som inte är part en rätt till insyn i vad som tillförs målet efter att åtal väckts. Vår slutsats är att det inte finns något behov av en sådan reglering.

Det skulle kunna hävdas att även en målsägande som inte är part kan ha ett intresse av att få insyn i ett mål som avgörs utan huvudförhandling. I de mål som avgörs efter huvudförhandling är det i stället målsägandens rätt att närvara vid denna som kan tillgodose dennes intresse av att få insyn i handläggningen. Den frågan överväger vi i avsnitt 6.4.2.

De mål som enligt våra förslag ska kunna avgöras utan huvudförhandling i tingsrätt är bötesmål och sådana mål som kan avgöras i det särskilda förfarandet. Det senare är bara aktuellt om åklagaren inte yrkat en strängare påföljd än fängelse i sex månader eller en motsvarande påföljd och den tilltalade erkänner gärningen samt accepterar påföljden. Det sagda innebär att det lär vara mycket sällan som målsägandens möjlighet att få del av handlingar som tillförs målet är begränsade av sekretess i de mål som kan avgöras utan huvudförhandling. Om det i undantagsfall skulle inträffa kan en målsägande som för talan om enskilt anspråk få del av sådana uppgifter som kan ha betydelse för hans eller hennes talan. Vi bedömer därför att den rätt till insyn i förundersökningen som vi redogjort för tidigare i detta avsnitt och den förstärka rätt för målsäganden att närvara vid en huvudförhandling som vi föreslår ska gälla (se avsnitt 6.4.2) är tillräcklig för att tillgodose målsägandens intressen.

6.4.2 En förstärkt rätt att närvara vid huvudförhandlingen

Bedömning och förslag: Målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling bör förstärkas. Huvudregeln bör vara att även en målsägande som inte för talan ska ha rätt att närvara vid hela förhandlingen.

Bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB ändras så att det framgår att rätten bara kan besluta att en målsägande som inte för talan inte får närvara innan denne hörs om det finns särskilda skäl för det och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna.

I 5 kap. RB införs en bestämmelse med innebörd att en målsägande som inte för talan har rätt att närvara när en huvudförhandling hålls inom stängda dörrar om inte särskilda skäl talar mot det. Målsägandens rätt att närvara ska också kunna begränsas om det står klart att intresset av sekretess väger tyngre än målsägandens intresse av att närvara.

Målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling bör förstärkas

Enligt dagens bestämmelser har en målsägande som inte för talan i målet rätt att få information om tid och plats för en huvudförhandling. Om målsäganden vill ha sådan information ska han eller hon uppge det under förundersökningen (se 13 b § FUK). Däremot är rätten att närvara vid huvudförhandlingen beroende av om målsäganden är part i målet. Det framgår bl.a. motsatsvis av bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB. En målsägande som för talan har rätt att närvara vid en förhandling som hålls inom stängda dörrar när det som avhandlas kan ha betydelse för dennes talan. En målsägande som inte för talan har däremot ingen större rätt att närvara när en förhandling hålls inom stängda dörrar än vad en person ur allmänheten har.

Bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB infördes i samband med 1987 års förändringar av tingsrättsförfarandet. Rättegångsutredningen hade föreslagit att vittnesreglerna skulle gälla för en målsägande som inte förde talan, med undantag från att han eller hon inte skulle höras under ed. I propositionen valdes lösningen att vittnesreglerna inte skulle gälla. Det ansågs bättre att rätten i det enskilda fallet skulle kunna bestämma att en målsägande som inte för talan inte ska få närvara innan han eller hon hörs. På det sättet skulle man, i de fall där målsäganden inte anses ha något befogat intresse av att vara närvarande under rättegångens inledande del, kunna undvika att han eller hon påverkades av vad som förekom vid förhandlingen och då främst av åklagarens sakframställan. Enligt propositionen bör domstolen inte ålägga målsäganden att lämna rättssalen om målsäganden lidit skada av brottet och det inte framstår som

osannolikt att talan rörande enskilt anspråk kommer att väckas i framtiden (prop. 1986/87:89 s. 234). I propositionen anges också att målsäganden i princip alltid bör få vara med under hela rättegången om målet är av sådan beskaffenhet att det starkt berör målsäganden personligen.

I praktiken är det sällsynt att rätten tillämpar bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB. I de mål där det finns ett starkt målsägandeintresse för målsäganden oftast talan om enskilt anspråk. Även om målsäganden bara ska höras är det vanliga att målsäganden är närvarande redan när förhandlingen börjar. Enligt vår uppfattning är det dock av principiella skäl viktigt att målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling förstärks.

I en straffprocess som, inte minst i ljuset av de rättsakter som antagits i det internationella samfundet under de senaste årtiondena, bör utgå från att målsäganden är en viktig person i processen är det rimligt att hans eller hennes rätt att närvara vid en huvudförhandling kommer till uttryck på ett tydligare sätt än vad som är fallet i rättegångsbalken i dag. En sådan syn ligger bakom de förstärkningar av målsägandens rättigheter i straffprocessen som genomfördes i Norge i mitten av 2000-talet. Enligt norsk processrätt kan en målsägande vara part i den del av målet som gäller målsägandens eventuella skadeståndsanspråk. Oberoende av om målsäganden för talan om skadestånd har denne numera enligt de norska bestämmelserna rätt att närvara vid en huvudförhandling innan han eller hon hörs.

Även om målsäganden är en viktig bevisperson kan denne inte jämföras med ett vittne. Målsäganden är på ett direkt och personligt sätt berörd av en rättegång som rör det brott målsäganden enligt åtalet utsatts för. Det gäller oavsett om målsäganden för talan i målet eller inte. Enligt vår mening bör det krävas starka skäl för att utestänga en målsägande som vill närvara vid en huvudförhandling där ett åtal som rör målsäganden behandlas. Däremot bör målsäganden inte ha rätt att begära att huvudförhandling hålls om målsäganden inte är part. Den frågan gäller hur målet ska handläggas i domstol. Det är bara parterna som bör ha inflytande över det.

En presumtion för att målsäganden ska få närvara redan innan han eller hon hörs

Vi har övervägt om det borde införas en ordning som innebär att målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling görs ovillkorlig oberoende av om målsäganden för talan. Vår slutsats är att det inte är lämpligt eller motiverat med ett så långtgående förslag. Skälet till det är att det kan finnas undantagssituationer då rätts-säkerhetsintressen eller ändamålsskäl väger tyngre än målsägandens intresse av insyn.

En målsägande som är part har en ovillkorlig rätt att närvara under en huvudförhandling när sådana omständigheter som läggs till grund för ett avgörande av målsägandens talan behandlas (10 kap. 3 § andra stycket OSL). Däremot har målsäganden inte en ovillkorlig rätt att närvara när sådant som bara gäller andra parter behandlas, t.ex. åtalspunkter som inte rör målsäganden. Eftersom olika åtalspunkter kan ha ett samband med varandra får det göras en bedömning i det enskilda fallet av hur långt en parts rätt till insyn sträcker sig i ett mål med fler än två parter (se Insynsutredningens redogörelse av rättsläget i SOU 2010:14, särskilt s. 307). Motsvarande avgränsningar behöver kunna göras om rätten att närvara ska gälla på samma sätt för en målsägande som inte för talan.

I undantagsfall kan det uppstå situationer då starka skäl talar för att en målsägandes kommande förhörsuppgifter kan riskera att påverkas om han eller hon närvarar redan från förhandlingens början. Normalt bör denna risk vara liten. Men det kan finnas situationer då det finns en sådan risk, t.ex. när målsäganden lämnat vaga uppgifter under förundersökningen eller ändrat sina uppgifter vid olika tillfällen. Bevisvärdet av målsägandens kommande uppgifter kan då påverkas negativt om denne närvarar när åklagaren utvecklar åtalet.

Mål med ett mycket stort antal tilltalade och/eller målsägande är i praktiken oftast uppdelade i flera åtalspunkter. Det kan dock förekomma att antalet målsägande vid ett åtal är mycket stort. Flera åtalspunkter kan också som sagt ha ett nära samband med varandra. Exempel på mål av denna typ kan vara internet-bedrägerier. Sådana mål kan vara svåra att administrera rent logistiskt. När det gäller parter som för talan är det lättare för domstolen att få en uppfattning om hur många målsägande som kommer att närvara vid olika tidpunkter. Domstolen kan då överväga behovet av sidosalar.

De praktiska problemen är större när det gäller personer som inte för talan. Även om det bör vara mycket ovanligt att målsägande som inte för talan eller ska höras kommer att ha ett intresse av att närvara vid denna typ av mål kan det inte uteslutas att det kan uppstå situationer då det kan finnas behov av att begränsa de antal målsägande som kan närvara samtidigt.

Sammanfattningsvis gör vi bedömningen att målsägandens rätt att närvara vid huvudförhandlingen även om denne inte för talan bör förstärkas, men att det kan uppstå situationer som motiverar att det bör finnas en möjlighet att göra undantag. Vi föreslår därför att bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB ändras så att rätten kan bestämma att en målsägande som inte för talan i målet inte ska få närvara innan denne hörs om det finns särskilda skäl för det och det inte är olämpligt med hänsyn till omständigheterna. På det sättet klargörs det att huvudregeln är att en målsägande som inte för talan ska få närvara vid hela förhandlingen och att det måste finnas något konkret skäl som motiverar att det finns skäl att göra undantag från detta. Oavsett om det finns sådana skäl ska målsäganden få närvara redan innan han eller hon hörs om det med hänsyn till omständigheterna skulle vara olämpligt att utestänga denne från förhandlingen. När det gäller den bedömningen bör de uttalanden som angavs i de ursprungliga förarbetena till bestämmelsen (prop. 1986/87:89 s. 234) fortfarande kunna användas som vägledning.

En presumtion för att målsäganden ska få närvara när en huvudförhandling hålls inom stängda dörrar

Eftersom en målsägande som inte för talan i målet inte är part finns det även med den förändring av bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB som vi föreslår anledning att på motsvarande sätt stärka en målsägandens rätt att närvara vid en huvudförhandling som hålls inom stängda dörrar. Vi föreslår därför att det införs en bestämmelse i 5 kap. RB med innebörd att en målsägande som inte för talan får närvara vid en huvudförhandling som hålls inom stängda dörrar om det inte finns särskilda skäl mot det. På det sättet kommer det också att klargöras att även en målsägande som för talan om enskilt anspråk som huvudregel har rätt att närvara när den tilltalades personliga förhållanden går igenom inom stängda dörrar. Den delen av förhandlingen kan annars normalt bara anses ha betydelse för åklagarens talan om straffansvar. Den föreslagna bestämmelsen

kommer också att gälla i de fall förhandlingen hålls inom stängda dörrar med stöd av 27 § LUL.

Enligt 35 kap. 12 § OSL kan sekretess gälla hos domstol för uppgift om enskilda personliga eller ekonomiska förhållanden i mål som rör vissa typer av brott. Motsvarande sekretess gäller i mål om ersättning för skada i anledning av sådana brott. Det vanligaste är att det är en målsägandes integritet som ska skyddas av sekretessen. Men även andra kan tänkas vara berörda på ett sådant sätt att det finns ett beaktansvärt sekretesskydd. Andra vanliga anledningar till att en huvudförhandling hålls inom stängda dörrar är att sekretess kan gälla för uppgifter som rör den tilltalades personliga förhållanden enligt 35 kap. 13 § OSL eller att det finns skäl för det med hänsyn till en tilltalad som inte fyllt 18 år (27 § LUL).

Om målsäganden för talan i målet har han eller hon rätt att närvara vid förhandlingen när den hålls inom stängda dörrar om inte det som ska avhandlas saknar betydelse för målsägandens talan. Vi föreslår att målsäganden inte längre ska kunna biträda åtalet. Målsäganden ska alltså inte kunna föra talan i ansvarsdelen. Även om det är åklagarens uppgift att föra denna talan kan sådant som avhandlas vid genomgången av den tilltalades personliga förhållanden ha betydelse för en person som varit utsatt för brott. Det kan hjälpa målsäganden att förstå eller bearbeta det han eller hon varit med om. Enligt vårt synsätt är även en målsägande som inte för talan om ansvar eller enskilt anspråk berörd av målet på ett sådant sätt att han eller hon som huvudregel bör ha samma rätt att närvara som en målsägande som för talan. Undantag från det bör kunna ske då det av någon konkret anledning finns skäl för det. Så kan vara fallet vid sådana situationer då det med hänsyn till den föreslagna bestämmelsen i 46 kap. 8 § RB finns särskilda skäl som talar mot att målsäganden ska få närvara innan han eller hon hörs. Så kan också vara fallet om det som ska avhandlas inom stängda dörrar inte kan sägas beröra målsäganden, t.ex. ett åtal som inte har något direkt samband åtalet mot målsäganden. Detsamma gäller om intresset av sekretess väger klart tyngre än målsägandens intresse av att få insyn i handläggningen. Att målsägandens rätt att närvara ska kunna begränsas på grund av ett starkt sekretessintresse klargörs genom det förslag till ny kollisionsbestämmelse i 10 kap. OSL som vi redogjort för i avsnitt 6.4.1.

6.5 Målsägandens rätt att ställa frågor

Bedömning och förslag: Det finns ett behov av att i rättegångsbalken klargöra att en målsägande som för talan om enskilt anspråk får ställa alla de frågor som har betydelse för att målsäganden ska kunna ta till vara sin rätt till skadestånd. Det gäller oavsett om det rör sig om förhör med målsäganden, den tilltalade, vittnen eller en sakkunnig. Bestämmelserna i 36 kap. 17 § femte stycket RB och 40 kap. 10 § RB kompletteras därför så att det framgår att en målsägande får ställa de frågor som har betydelse för dennes rätt till skadestånd eller annan talan om enskilt anspråk i målet även om talan om ansvar förs av åklagaren.

Vi har övervägt om målsägandens frågerätt bör göras generell så att en målsägande ska få ställa frågor till de personer som hörs i målet oberoende av om denne för talan. Vår slutsats är att det inte är motiverat att föreslå en sådan bestämmelse.

6.5.1 Rätten att ställa frågor i dag

Åklagaren ansvarar för att föra talan i ansvarsdelen. Det innebär att åklagaren ska ställa alla frågor till målsäganden, den tilltalade och vittnen som är relevanta i den delen. När åklagaren för målsägandens talan om enskilt anspråk ansvarar åklagaren på samma sätt för att ställa de frågor som krävs för utredningen av det enskilda anspråket. Om målsäganden har synpunkter på vilka frågor som ska ställas är det naturligt att målsäganden vänder sig till åklagaren om denne för målsägandens talan.

I ett målsägandebiträdes uppgift att ta till vara målsägandens intressen ingår att målsägandebiträdet alltid har rätt att ställa kompletterande frågor till målsäganden. Vid förhör med andra än målsäganden har biträdet formellt sett samma rätt att ställa frågor som målsäganden. Biträdet har därför enligt prop. 1987/88:107 en uttrycklig rätt att fråga endast om målsäganden biträder åtalet eller för skadeståndstalan (a. prop. s. 24). I litteraturen har dock framförts att det inte bör finnas några formella hinder för att tillåta ett målsägandebiträde att ställa frågor även i andra fall, om frågorna är relevanta för de gärningar målet rör. Det har motiverats med att

biträdets uppgift att ta till vara målsägandens intressen i målet inte bör hindras av en alltför rigid processledning.⁴

Målsägandens rätt att ställa frågor är enligt dagens bestämmelser formellt sätt knuten till om målsäganden för egen talan, dvs. för talan om enskilt anspråk eller biträder åtalet. Det har framkommit att olika domare hanterar frågerätten olika när målsägande för en skadeståndstalan, men inte biträder åtalet. Flera advokater som brukar ha uppdrag som målsägandebiträden har uppgett att de regelmässigt väljer att biträda åtalet för att vara säkra på att få ställa de frågor som de bedömer vara relevanta för att ta till vara målsägandens rätt till skadestånd. Detta trots att frågor som rör den brottsliga gärningen i de allra flesta fall bör vara relevanta även för rätten till skadestånd.

Ett enskilt anspråk är oftast ett yrkande om skadestånd som i varje fall i huvudsak grundas på den brottsliga gärningen. Visserligen är det vanligt att det som en tillkommande grund anges att målsäganden drabbats av en viss skada som inte framgår av gärningsbeskrivningen. Det senare är dock bara en del av den rättsliga grunden för skadeståndet. Den skadeståndsgrundande handlingen som orsakat skadan är vanligtvis brottet som åtalet gäller. Om åtalet bifalls är den fråga som återstår att ta ställning till i skadeståndsdelen i sådana fall vilken skada målsäganden har drabbats av.

Brottsofferutredningen föreslog i sitt betänkande *Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?* (SOU 1998:40, s. 128 f och 348) att målsägandens frågerätt skulle utökas. Målsäganden skulle enligt förslaget ha rätt att ställa frågor till den tilltalade och vittnen. Rätten att ställa frågor skulle inte vara beroende av om målsäganden förde talan. Förslaget ledde inte till lagstiftning.

I samband med de förstärkningar av målsägandens rättigheter som genomfördes i Norge under mitten av 2000-talet infördes en frågerätt i de fall målsäganden har målsägandebiträde. Enligt de norska bestämmelserna är det målsägandebiträdet som har rätt att ställa frågor. Att den utökade frågerätten fick den utformningen motiverades med att det är i mål där målsägandebiträde förordnas, som behovet av att ställa frågor är störst. Det anfördes också att det kunde uppstå praktiska om alla målsäganden fick rätt att ställa frågor (se NOU 2006:10 s. 155–156).

⁴ Renfors m.fl., *Rättshjälpslagen och annan lagstiftning om rättsligt bistånd. En kommentar*, kommentaren till 3 § lagen om målsägandebiträde.

6.5.2 Målsägandens frågerätt bör göras tydligare

Målsäganden har ett berättigat intresse av att kunna ta till vara sin rätt till skadestånd eller annat enskilt anspråk i brottmålet. Möjligheten att göra det påverkas inte av att rätten att biträda åtalet avskaffas.

Eftersom åklagaren för talan i skuldfrågan är det sällan att en målsägande som för talan om enskilt anspråk har någon egentlig anledning att föra bevisning till stöd för att han eller hon utsatts för den brottsliga (och skadeståndsgrundande) gärningen. Men det är fullt möjligt för målsäganden att göra det när den brottsliga gärningen är en del av grunden för skadeståndsyrkandet, vilket vanligtvis är fallet (se Heuman, SvJT 1977, s. 250–251). Målsäganden kan alltså inom ramen för sin talan om enskilt anspråk hålla förhör och lägga fram egen bevisning för att styrka att han eller hon utsatts för brottet. Indirekt kan det – till följd av den fria bevisprövningen – även ha betydelse för bedömningen av skuldfrågan. Det går enligt vår mening inte att rikta några principiella invändningar mot detta. Det är en följd av bestämmelserna om gemensam handläggning av det enskilda anspråket och åtalet samt principen om fri bevisprövning. Om målsäganden åberopar andra omständigheter än de som framgår av åklagarens gärningsbeskrivning till stöd för en talan om enskilt anspråk kan målsäganden förstås även föra bevisning till stöd för dessa när den talan handläggs i brottmålet.

Trots vad som sagts råder det alltså i det praktiska rättslivet oklarheter eller missförstånd om vilka frågor som en målsägande får ställa i de fall denne för en talan om enskilt anspråk, men inte biträder åtalet. Dessa oklarheter bör undanröjas. För att en målsägande ska kunna ta till vara sin rätt till skadestånd får det inte råda någon tvekan om att han eller hon får ställa alla de frågor som har betydelse för att det ska kunna ske. En bestämmelse av denna innebörd införs i rättegångsbalken.

Bestämmelsen bör lämpligen tas in i 36 kap. 17 § femte stycket RB (vittnesförhör) och 40 kap. 10 § andra stycket RB (förhör med sakkunnig) som gäller otillåtna frågor. I 37 kap. 1 § RB som gäller förhör i bevissyfte med bl.a. en tilltalad finns en hänvisning till 36 kap. 17 § RB. På det sättet kommer det att framgå att samma frågerätt gäller vid förhör med den tilltalade.

6.5.3 Det är inte motiverat att införa en generell frågerätt som gäller oberoende av om målsäganden för talan

Vi har övervägt om det finns skäl att gå längre än att tydliggöra målsägandens frågerätt när denne för talan om enskilt anspråk. Frågerätten skulle, som Brottsofferutredningen föreslog, kunna göras generell så att alla målsägande fick rätt att ställa frågor oavsett om de förde talan i målet eller inte.

Vad som skulle tala för en generell frågerätt är att det kan hävdas att alla målsägande har ett berättigat intresse av att omständigheterna kring den händelse som åtalet rör klarläggs på ett så fullständigt sätt som möjligt oavsett om de för talan eller inte. Det kan också, som Brottsofferutredningen förde fram, tänkas att en målsägande avser att föra en civilrättslig talan och av den anledningen inte för talan i brottmålet. Målsäganden skulle då kunna ha ett intresse av att ställa frågor under brottmålsprocessen.

En generell frågerätt kan dock leda till praktiska problem som längre och mer svårplanerade huvudförhandlingar. Det skulle i sådana fall i konsekvensens namn även gälla målsägande som inte ska höras i målet. Det skulle vara svårt att motivera varför gränsen skulle dras vid de målsägande som åklagaren åberopat förhör med. Det kan också vara svårt för rätten att ta ställning till vilka frågor som ska tillåtas. Om en fråga är tillåten beror på om den hör till saken eller inte. I de fall frågerätten inte är knuten till en talan som förs i målet kan den bedömningen vara svår att göra.

En bestämmelse av den typ som införts i Norge där det är i de fall det finns ett målsägandebitråde som det finns en generell frågerätt och att det är biträdet som får ställa frågorna framstår enligt vår mening som mindre lämplig för svensk del. Målsägandebitråde är en för målsäganden kostnadsfri förmån som ska förordnas för att ta tillvara målsägandens intressen i de situationer målsäganden är i behov stöd och hjälp i det rättsliga förfarandet. Det är svårt att motivera varför förordnandet av ett målsägandebitråde skulle ge upphov till processuella rättigheter som inte alla målsägande har.

Vi har också svårt att se vilken praktisk betydelse en generell frågerätt skulle ha. Det bör vara mycket sällsynt att en målsägande har ett intresse av att vara aktiv i rättegången genom att ställa frågor utan att han eller hon för en talan om enskilt anspråk. I de sällsynta fall då en målsägande skulle överväga att föra en civilrättslig talan efter brottmålet bör denne kunna få ett tillräckligt

underlag för en sådan talan genom att följa rättegången och ta del av domen. Till det kommer den rätt till insyn i förundersökningen som vi föreslår bör införas, se avsnitt 6.4.1. I de fall målsäganden skulle anse att det är av avgörande vikt att något blir belyst lär det i praktiken alltid kunna lösas genom att denne eller dennes ombud har en dialog med åklagaren. I åklagarens objektivitetsplikt ligger att denne ska verka för att allt som är relevant för skuldfrågan blir belyst i brottmålsrättegången, oavsett om det är till fördel eller nackdel för den tilltalade.

6.6 Bör det införas en bestämmelse om målsägandes eller efterlevandes rätt att yttra sig?

Bedömning: Det är inte påkallat att inom ramen för denna utredning lämna ett förslag om en särskild lagstadgad rätt för en målsägande eller en efterlevande till någon som dödats genom brott att uttala sig i rättegången.

I flera uppmärksammade fall under senare år har det förekommit att närstående till personer som dödats fått möjlighet att uttala sig inför rätten i friare former än vad som är fallet vid ett förhör (ibland kallat *victim impact statement*). Det har framkommit att det råder en viss osäkerhet kring formerna för detta. Det skulle kunna tala för att det finns skäl att reglera vad som bör gälla. Vår slutsats är dock att det inte finns anledning att föreslå en sådan reglering inom ramen för denna utredning.

När målsägandens rättigheter stärktes i Norge i mitten av 2000-talet infördes en rätt för efterlevande att uttala sig om verkningarna av det brott som rättegången rör. En efterlevande som inte hörs i målet i anledning av åklagarens talan eller egen talan om skadestånd fick en sådan rätt. När det gäller efterlevande som hörs ansåg man i det norska lagstiftningsärendet att det var tillräckligt att de fick möjlighet att yttra sig under förhöret (se Ot.prp. nr 11, 2007–2008, s. 74).

Den rollfördelning vi förespråkar innebär att åklagaren ensam bör ha ansvaret för att föra talan i ansvarsdelen. Oavsett detta kan en målsägande eller en efterlevande till en person som dödats genom ett brott ha ett berättigat intresse av att få berätta om hur

han eller hon upplevt den gärning åtalet gäller och vilka konsekvenser den har haft. När en målsägande hörs i ansvarsdelen eller för talan om skadestånd kan han eller hon berätta om det vid förhöret. Att målsäganden får redogöra för detta är en viktig del av förhöret med målsäganden i ansvarsdelen. Målsägandens upplevelser och vilken skada och kränkning som denne drabbats av har ofta stor betydelse för brottets straffvärde. Åklagaren ansvarar för att dessa omständigheter kommer fram. Ett målsägandebiträde har också alltid möjlighet att ställa kompletterande frågor till målsäganden. Vilka konsekvenser den brottsliga gärningen har haft är också centralt när målsäganden för talan om skadestånd. Detsamma gäller när en efterlevande för talan om skadestånd för lidande eller annan personskada som uppstått till följd av ett dödsfall (se 5 kap. 2 § första stycket 3 skadeståndslagen). Vår slutsats är därför att det inte kan sägas finnas något egentligt behov av en särskild rätt att uttala sig för att säkerställa att en målsägande eller efterlevande som för talan eller hörs i målet ska kunna komma till tals.

Vad som skulle kunna övervägas är om rätten att uttala sig borde regleras när det gäller målsägande eller efterlevande som inte för talan i målet. Framförallt gäller det efterlevande till en målsägande, eftersom det inte alltid är självklart att de hörs på begäran av åklagaren.

De efterlevande som skulle kunna komma i fråga för en bestämmelse av det diskuterade slaget är sådana särskilt närstående som kan ha rätt till skadestånd enligt 5 kap. 2 § första stycket 3 skadeståndslagen. De skulle kunna få rätt att berätta relativt fritt om sina upplevelser i anslutning till den brottsliga gärningen och vilka konsekvenser denna har haft och kommer att få i framtiden. Det är givet att det i sådana fall skulle kunna innebära att den närstående får ge uttryck för känslor som sorg, frustration och kanske till och med ilska. Däremot bör rättegången inte få tillåtas vara ett forum för efterlevande att ge uttryck för hämnd mot den tilltalade. Vilka konsekvenser som rättegången ska leda till för den tilltalade i form av straff och andra straffrättsliga följder är åklagarens sak att argumentera för. Rätten skulle, liksom är fallet i dag, få ansvara för att ett anförande av detta slag höll sig inom de gränserna och att den tilltalades rättigheter inte kränks. Om en efterlevande hörs på begäran av någon av parterna eller i anledning av sin talan om skadestånd är det naturligt att han eller hon uttalar sig under förhöret. Annars borde den naturliga tidpunkten vara när bevisningen har gått igenom. Förhandlingens avslutande del bör vara inriktad

på den tilltalades personliga förhållanden och på att parterna slutför sin talan utifrån vad som kommit fram under rättegången.

Vi är i och för sig inte främmande för att det i Sverige införs en sådan lagstadgad rätt att uttala sig för efterlevande eller målsägande som vi skisserat ovan. Som sagt har en motsvarande ordning införts i Norge för efterlevande. Frågan är om det finns skäl att införa en sådan bestämmelse för att säkerställa att efterlevande eller målsägande ska komma till tals.

När det gäller den målsägande som utsatts för det brott åtalet gäller lär denne i praktiken höras eller föra talan om skadestånd i de fall då en rätt att uttala sig har betydelse. En efterlevandes möjlighet att vara delaktig i rättegången har förbättrats genom att en nära anhörig till en person som dödats genom en skadeståndsgrundande handling är reglerad i lag sedan 2002 (5 kap. 2 § första stycket 3 skadeståndslagen). Det bör vara mycket sällsynt att en efterlevande som vill få möjlighet att uttala sig inte driver en skadeståndstalan. De fall där det har en praktisk betydelse för den efterlevande att uttala sig bör alltså nästan undantagslöst röra situationer då den efterlevande är part i skadeståndsdelen. Han eller hon kan då uttala sig både vid förhöret och vid något annat tillfälle under förhandlingen. Det kan vara svårt att i lag reglera vad som ska gälla vid de avvägningar som kan behöva göras i sådana fall. Under alla förhållanden är det enligt vår mening inte påkallat att i denna utredning lämna ett förslag som rör en målsägande eller en efterlevandes rätt att uttala sig om konsekvenserna av brott.

6.7 Målsägandens rätt att väcka enskilt åtal

<p>Bedömning: Målsägandens rätt att väcka enskilt åtal bör inte förändras.</p>

Målsäganden har enligt dagens bestämmelser primär åtalsrätt vid ett fåtal brott som t.ex. ärekränkning och falskt åtal (se 20 kap. 8 § RB). Det finns framförallt två skäl som motiverar målsägandens primära åtalsrätt vid denna typ av brott. Dels har målsägandens intresse av upprättelse efter angrepp på hans eller hennes heder ansetts motivera att målsäganden ska kunna väcka ansvarstalan utan begränsningar. Dels har samhället i regel mindre intresse av att åklagarresurser tas i anspråk vid denna typ av brott (se SOU

1976:47 s. 331). Att föreslå avkriminaliseringar ligger inte inom ramen för vårt uppdrag. Skälen för att målsäganden bör ha en primär åtalsrätt vid dessa brott är enligt vår mening övertygande.

Målsäganden har i övrigt enligt 20 kap. 8 § RB en subsidiär åtalsrätt. I brottsbalken finns särskilda bestämmelser om åtalsprövning vid flera brott.⁵ Dessa medger att åklagaren dels kan ta hänsyn till målsägandens inställning till att brottet beivras och behandlas i en rättegång (de mål som kräver angivelse), dels att åklagaren kan göra en bedömning av om det är motiverat att brottet åtalas genom allmänt åtal.

Genom att målsäganden har rätt att väcka enskilt åtal när åklagaren har beslutat att inte väcka åtal kan målsäganden få till stånd en straffrättslig prövning i de fall då åklagaren inte ansett det vara motiverat ur allmän synpunkt att väcka åtal. Men målsäganden kan också väcka enskilt åtal när åklagaren av någon annan anledning beslutat att inte väcka åtal, t.ex. när åklagaren gjort bedömningen att bevisningen är otillräcklig.

Vid våra diskussionsmöten med domare, åklagare och brottmålsadvokater har vissa fört fram att målsägandens rätt att väcka enskilt åtal borde avskaffas. En del framhåller att möjligheten används främst som ett sätt att väcka talan i chikanerande syfte. Det är inte ovanligt att enskilda åtal ogillas som uppenbart ogrundade. En del av målen kräver också en inte obetydlig arbetsinsats från domstolarnas sida innan målet kan avgöras vid en huvudförhandling. Det är dock svårt att se att det skulle uppstå några direkta vinster för rättsväsendet i stort om målsägandens rätt att väcka enskilt åtal skulle tas bort. Visserligen skulle det innebära att vissa mål inte skulle behöva handläggas vid domstolarna. Antalet mål är dock förhållandevis litet. Polis- och åklagarresurserna berörs överhuvudtaget inte. Det skulle inte ha någon effekt för handläggningen av det absoluta flertalet brottmål, dvs. de där åklagaren för talan.

Att målsäganden i sista hand har möjlighet att väcka enskilt åtal säkerställer också att den som anser sig ha blivit utsatt för ett brott på egen hand kan få till stånd en prövning i domstol. Som anförts i tidigare lagstiftningsarbete (se prop. 1981/82:41 s. 13) utgör det en möjlighet till kontroll för den enskilde som det inte helt kan bortses ifrån.

⁵ För en närmare översikt av bestämmelserna se Berggren m.fl., *Brottsbalken*., inledningen till andra avdelningen.

Det finns även en risk att effekten av att avskaffa målsägandens rätt att väcka åtal skulle kunna få negativa konsekvenser för rättsväsendet i stort. Trycket på åklagaren att väcka åtal kan komma att öka om åklagarens beslut slutgiltigt skulle stänga vägen för att ansvarsfrågan kan komma att prövas i domstol. Särskilt gäller det i de fall där åklagaren ska pröva om åtal är påkallat ur allmän synpunkt. Även om åklagare ska göra en självständig och objektiv bedömning av den frågan kan det ha betydelse vilka alternativ som finns för målsäganden. Det är inte otänkbart att tillämpningen av åtalsprövningsreglerna skulle behöva bli mer generös än i dag.

Sammanfattningsvis är vår slutsats att det inte skulle leda till några påtagliga fördelar för brottmålsförfarandet att avskaffa målsägandens subsidiära åtalsrätt. Något sådant förslag lämnas därför inte.

6.8 Målsägandens rätt att överta ett nedlagt åtal

Bedömning: Det saknas anledning att ändra bestämmelserna som ger en målsägande rätt att överta ett åtal som lagts ned av åklagaren.

Innan dom har meddelats i första instans har åklagaren möjlighet att lägga ned åtalet. En målsägande kan ta över åtalet om åklagaren lägger ned det på grunden att det inte finns tillräckliga skäl för att den misstänkte är skyldig till brottet. Detta regleras i 20 kap. 9 § andra stycket RB. Om målsäganden inte övertar åtalet ska domstolen skriva av målet eller meddela frikännande dom om den tilltalade begär det.

Målsäganden bör ha kvar rätten att överta åtalet. Att målsäganden ska ha rätt att ta över åtalet är en logisk följd av målsägandens subsidiära åtalsrätt. Målsäganden bör även i de fallen då åklagaren inledningsvis väckt åtal kunna få till stånd en prövning i domstol av frågan om den tilltalade gjort sig skyldig till brott mot målsäganden.

Enligt dagens bestämmelser ska en målsägande som vill ta över åtalet anmäla detta inom viss tid efter att målsäganden fått kännedom om att åtalet lagts ned. För att målsäganden ska kunna utnyttja möjligheten att ta över åtalet krävs att målsäganden får kännedom om att åtalet lagts ned. Situationen skiljer sig från den

som är aktuell när målsäganden har överklagat till högre rätt. Genom överklagandet har målsäganden visat att han eller hon är intresserad av handläggningen i överrätten och det kan ställas krav på denne att bevaka handläggningen (se avsnitt 6.9.3). Motsvarande krav kan knappast ställas upp när åklagaren lägger ned ett åtal i tingsrätten. Det saknas därför anledning att ändra bestämmelserna som gäller den praktiska hanteringen om underrättelse till målsäganden om att åtalet lagts ned. Vi vill dock understryka att det är angeläget att handläggningen av ett mål där åklagaren för talan inte fördröjs i onödan. Om åklagaren fortfarande driver åtal mot den tilltalade bör det vara ett typfall då det finns anledning att tillämpa bestämmelserna om deldom mot den tilltalade. Om målsäganden vill överta det åtal som lagts ned bör det vanligtvis finnas goda skäl som talar för att det åtalet bör handläggas i ett särskilt mål. Det samma bör gälla om rätten ännu inte fått besked av målsäganden när den kvarvarande delen av målet där åklagaren för talan kan avgöras, t.ex. om ett av flera åtal läggs ned av åklagaren vid en huvudförhandling då målsäganden inte är närvarande.

6.9 Målsägandens rätt att överklaga i ansvarsdelen

Bedömning och förslag: En målsägande ska kunna överklaga i ansvarsdelen om ett åtal som rör målsäganden helt eller delvis ogillats i den lägre rätten. Om åklagaren överklagar i ansvarsdelen ska målsägandens överklagande förfalla. Om åklagaren återkallar sitt överklagande ska handläggningen i anledning av målsägandens överklagande återupptas om denne begär det.

Målsäganden ska inte kunna överklaga och yrka att den tilltalade döms till ett strängare straff eller särskild rättsverkan av brott för en gärning som den tilltalade dömts för.

6.9.1 En begränsad överklaganderätt

Enligt dagens bestämmelser har målsäganden rätt att överklaga i ansvarsdelen oberoende av om åklagaren gör det (se 20 kap. 8 § andra stycket RB). Det krävs inte att målsäganden biträtt åtalet.

Enligt vår mening talar övervägande skäl för att målsägandens rätt att överklaga och föra talan i ansvarsdelen i högre rätt bör begränsas. Vår slutsats är att en målsägande som vill överklaga i

ansvarsdelen ska kunna göra det om ett åtal som rör målsäganden ogillats helt eller delvis. Om åklagaren överklagar i samma del bör dock målsäganden inte kunna föra talan vid sidan av åklagaren. Det är i så fall endast åklagarens överklagande som bör kunna prövas i överrätten. Av samma skäl som målsäganden inte bör ha rätt att biträda åklagarens åtal bör målsäganden inte kunna föra en talan i ansvarsdelen i högre rätt vid sidan av åklagaren. Vi föreslår därför att målsägandens överklagande ska förfalla om åklagaren överklagar.

Målsäganden ska inte kunna överklaga och yrka att den tilltalade döms till ett strängare straff eller särskild rättsverkan av brott för en gärning som den tilltalade dömts för. När åklagaren väckt åtal bör åklagaren ensam ansvara för talan i påföljdsdelen. Om åklagaren gör bedömningen att den lägre rättens fällande dom inte bör överklagas i påföljdsdelen ska inte målsäganden kunna överklaga och driva en annan linje. Detsamma gäller för särskild rättsverkan av brott.

I de kommande avsnitten utvecklar vi våra överväganden och förslag i dessa frågor.

6.9.2 Rätt att överklaga när ett åtal ogillats

Om ett åtal som rör målsäganden ogillats helt eller delvis bör målsäganden ha rätt att få den ogillande domen överprövad i överrätt om åklagaren avstår från att överklaga. I sådana fall är skälen för att inte låta målsäganden föra talan mindre starka. Målsäganden för då talan på egen hand och den tilltalade och domstolen behöver bara förhålla sig till målsägandens talan.

Det finns skäl som talar för att en målsägande inte bör ha rätt att överklaga i ansvarsdelen även om åklagaren skulle avstå från att göra det. Det kan hävdas att en sådan ordning vore konsekvent, eftersom målsäganden enligt vårt förslag inte ska kunna vara part i den delen i tingsrätten. Det har skett en domstolsprövning av frågan om den tilltalade gjort sig skyldig till brott mot målsäganden. Målsäganden kan också begära överprövning av en åklagares beslut att inte överklaga. Målsäganden kan även överklaga domen i den del den rör hans eller hennes talan om enskilt anspråk på samma sätt som i dag. Målsäganden kan alltså både vidta åtgärder för att få till stånd en kontroll av åklagarens beslut att inte överklaga och föra talan i anledning av sitt enskilda anspråk.

Ett annat skäl som kan tala för att en målsägande inte ska kunna överklaga i ansvarsdelen i ett mål som rör allmänt åtal är att denna möjlighet har en begränsad praktisk betydelse. Det är svårt för målsäganden att på egen hand föra talan i ansvarsdelen när åklagaren valt att inte överklaga tingsrättens dom. Det ingår inte i ett målsägandebiträdes uppgifter att bistå målsäganden med att överklaga i ansvarsdelen om åklagaren inte gjort det. Däremot ingår det i biträdets uppgifter att bistå målsäganden i hovrätten med talan om enskilt anspråk i anledning av brott även när åklagaren inte överklagat (se lagen om målsägandebiträde 3 § andra stycket och NJA 1999 s. 781). Rättsskyddsförsäkringen i hemförsäkringen omfattar inte kostnader som hänför sig till målsägandens talan i ansvarsdelen. Möjligheterna för målsäganden att få rättshjälp för att driva ett enskilt åtal eller att överklaga i ansvarsdelen är också mycket små.⁶ En målsägande som vill överklaga i ansvarsdelen när åklagaren inte gör det är alltså i praktiken tvungen att bekosta ett eget ombud eller att utföra sin talan på egen hand. Målsäganden kan också bli ersättningsskyldig för rättegångskostnader.

Ett annat argument mot att målsäganden ska kunna överklaga självständigt i ansvarsdelen är att det skulle kunna uppstå situationer då målsäganden justerar åtalet eller åberopar ny bevisning i hovrätten. Det skulle kunna leda till att hovrätten har att ta ställning till ett material som skiljer sig från det tingsrätten tagit ställning till. Den situationen, som bör vara ovanlig, kan dock uppstå redan i dag. Hovrätten får i ett sådant fall ta ställning till om åtalsjusteringen eller den nya bevisningen ska tillåtas.

Den enskilda åtalsrätten innebär att målsäganden har rätt att väcka åtal om åklagaren inte gör det. Det finns då starka skäl som talar för att målsäganden ska kunna få till stånd en domstolsprövning av frågan om den tilltalade gjort sig skyldig till brott mot honom eller henne. Det talar för att målsäganden även bör kunna få till stånd en överprövning av en frikännande dom i högre instans om åklagaren avstår från att överklaga.

Om målsäganden överklagar i skadeståndsdelen finns det starka skäl som talar för att målsäganden bör ha möjlighet att även överklaga beträffande skuldfrågan. Annars riskerar handläggningen i hovrätten att bli komplicerad när åtalet mot den tilltalade ogillats.

Ett avgörande i ansvarsfrågan blir visserligen bara bindande vid bedömningen av skadeståndsfrågan när de båda frågorna avgörs

⁶ Jfr Renfors m.fl., *Rättshjälpslagen och annan lagstiftning om rättsligt bistånd*, kommentaren till 8 § rättshjälpslagen.

samtidigt och när utgången i ansvarsfrågan är av betydelse för bedömningen av det enskilda anspråket (se 29 kap. 6 § RB). En fällande dom i brottmålsdelen har endast bevisverkan när skadeståndsfrågan prövas i ett senare sammanhang (se NJA 1996 s. 724). Detsamma bör gälla för en frikännande dom. Den högre rätten bör alltså vid ett överklagande av det enskilda anspråket inte vara bunden av en frikännande dom som meddelats i tingsrätten (se Fitger m.fl., *Rättegångsbalken*, kommentaren till 29 kap. 6 § RB).

Däremot har oskyldighetspresumtionen enligt art 6 (2) i Europakonventionen betydelse om åtalet ogillats i den lägre rätten. Av denna följer att var och en som blir anklagad för brott ska betraktas som oskyldig till dess hans skuld lagligen fastställts. I första hand tar oskyldighetspresumtionen sikte på brottmålsförfarandet. Men den sätter även upp gränser för vad domstolar och myndigheter får utgå från och uttala sig om när det gäller den misstänktes skuld i andra sammanhang. Av Europadomstolens praxis följer att det inte finns något hinder mot att en tilltalad frikänns och samtidigt, eller i en senare process, åläggs skadeståndsansvar för det handlandet som föranlett åtalet. Domen på skadestånd får dock inte innehålla något uttalande som tillskriver den tilltalade straffrättsligt ansvar (se Fitger m.fl., a.a., kommentaren till 29 kap. 6 § RB för en redogörelse för praxis från Europadomstolen). Det innebär att det krävs noggranna överväganden i samband med att domskälen utformas. Det bör särskilt gälla i de fall då målsäganden yrkat ersättning för kränkning i anledning av det brott som åtalet gäller.

Sammanfattningsvis talar både praktiska och ändamålsenliga skäl med styrka för att en målsägande som vill överklaga i skadeståndsdelen när den tilltalade frikänts för brott bör ha rätt att överklaga även i skuldfrågan om åklagaren inte gör det. Det innebär att målsäganden får möjlighet att få det enskilda anspråket prövat i två instanser utan hinder av utgången i ansvarsdelen i tingsrätten. Det motverkar risken för att det meddelas motstridiga domar i skadestånds- och ansvarsdelen. Det minskar också risken för att den tilltalade som frikänts i tingsrätten utpekas som skyldig till en brottslig gärning i en dom i skadeståndsdelen. För den tilltalade, som förlitar sig till den frikännande domen, kan det vara bättre att kunna försvara sig mot ansvarstalan i hovrätten.

Vi har övervägt om målsäganden bara ska kunna överklaga i ansvarsdelen om han eller hon samtidigt överklagar i skadeståndsdelen. I praktiken bör det vara mycket sällsynt att målsäganden har

ett intresse av att överklaga i ansvarsdelen om han eller hon inte fört talan om enskilt anspråk i tingsrätten. Det kan hävdas att målsägandens intresse av att händelsen utreds och prövas är tillgodosedd genom att det skett en förundersökning och att frågan prövats av domstol. Enligt vår mening är det dock inte motiverat att begränsa målsägandens överklaganderätt till de fall då han eller hon samtidigt överklagar i skadeståndsdelen. Det skulle leda till att bestämmelserna blev onödigt komplicerade.

Vår slutsats är att en målsägande alltid ska ha rätt att överklaga i ansvarsdelen när ett åtal som rör målsäganden ogillats helt eller delvis.

6.9.3 Målsägandens överklagande ska förfalla om åklagaren överklagar

Om åklagaren överklagar beträffande samma del som målsäganden har målsäganden inget berättigat intresse av att föra talan vid sidan av åklagaren. Den ogillande domen kommer ändå att överprövas och det är åklagarens talan som bör prövas i överrätten. Frågan är då hur bestämmelserna om målsägandens överklaganderätt bör vara utformade.

En tänkbar lösning är att målsäganden endast har rätt att överklaga om åklagaren beslutar att avstå från det. En invändning mot en sådan ordning kan vara att målsäganden kan vara osäker på omfattningen av sin överklaganderätt till dess åklagaren tagit ställning till om han eller hon kommer att överklaga. I de flesta fall skulle det antagligen inte leda till några praktiska problem. Målsäganden bör i regel kunna få besked från åklagaren om denne avser att överklaga i skuldfrågan innan överklagandetiden går ut.

För att minska risken för rättsförluster är det dock en fördel om bestämmelserna utformas så att en målsägande som vill överklaga i ansvarsdelen alltid ska göra det på vanligt sätt, dvs. inom tre veckor från tingsrättens dom. I de fall det är aktuellt kommer det vanligtvis ske i samband med att målsäganden överklagar i skadeståndsdelen. Oberoende av om så är fallet ska målsäganden alltså inte behöva invänta ett besked från åklagaren. Genom att överklaga ett ogillande åtal visar målsäganden att han eller hon vill att skuldfrågan ska prövas på nytt. Om åklagaren överklagar i samma del ska målsägandens överklagande förfalla. Det innebär alltså att mål-

sägandens överklagande inte ska börja handläggas i överrätten innan det står klart om åklagaren överklagar.

Åklagaren kan återkalla sitt överklagande. Det kan ske både innan och efter överklagandetiden har gått ut. Om det sker bör en målsägande som överklagat kunna få sin talan prövad. Målsäganden bör därför kunna begära att handläggningen i anledning av hans eller hennes överklagande återupptas om åklagaren återkallar överklagandet.

När det gäller utformningen av bestämmelser som rör hur en målsägande kan begära att handläggningen återupptas gör vi följande överväganden. Det bör kunna krävas att en målsägande som överklagat tingsrättens dom i ansvarsdelen bevakar handläggningen i hovrätten. Målsäganden lär som sagt i de allra flesta fall även ha överklagat tingsrättens dom ifråga om enskilt anspråk och är då part i målet. För att handläggningen av målet inte ska fördröjas i onödan är det därför rimligt att kräva att målsäganden begär att handläggningen av överklagandet ska återupptas senast en månad efter att åklagaren återkallat sitt överklagande. Däremot bör det framgå av lag att rätten ska underrätta målsäganden om att åklagaren återkallat sitt överklagande. Rätten ska inte behöva underrätta målsäganden om det är uppenbart att det är obehövligt.

Om handläggningen av målsägandens överklagande återupptas är det målsägandens överklagande i ansvarsdelen som ska prövas i den högre rätten. Det innebär att hovrätten eller Högsta domstolen får ta ställning till om prövningstillstånd ska meddelas i anledning av målsägandens överklagande. Den tilltalade får föreläggas att svara på målsägandens överklagande i ansvarsdelen på sedvanligt sätt om det inte redan skulle ha skett.

När målsäganden för talan på egen hand i ansvarsdelen handläggs målet i överrätten som ett mål om enskilt åtal. Målsäganden är inte skyldig att framställa något påföljdsyrkande och den högre rätten är inte begränsad av den eventuella ståndpunkt i påföljdsfrågan som målsäganden argumenterar för. Den högre rätten ska grunda sitt avgörande på vad som kommer fram vid handläggningen där och är inte formellt begränsad av det yrkande som åklagaren framställde i tingsrätten eller i sitt överklagande.

Tingsrättsprocessen

7 En behovsanpassad brottmålsprocess

7.1 Uppdraget och dess avgränsning

Vi har i uppdrag att överväga hur ansvarsfördelningen mellan åklagare och domstol bör vara ordnad och hur deras olika funktioner kan utvecklas och göras tydligare. Vi ska enligt direktiven analysera om åklagaren i större utsträckning skulle kunna lagföra misstänkta personer och i vilka fall en domstolsprövning bör ske. Vid övervägandena ska hänsyn tas till hur ansvarsfördelningen påverkar Sveriges internationella åtaganden och möjligheter att delta i det internationella straffrättsliga samarbetet. Uppdraget är begränsat till att avse ansvarsfördelning mellan åklagare och domstol varför lagföring av polisen genom ordningsbot inte kommer att beröras närmare.¹

I uppdraget ligger också att överväga om det finns anledning att stärka parternas inflytande över processen och hur detta i så fall kan ske med hänsyn till domstolens ansvar för rättsskipningen och den tilltalades särskilda ställning i brottmålsprocessen. Vår syn på parternas och domstolens roll samt ansvarsfördelningen dem emellan har vi redogjort för i avsnitten 3–6. Vårt synsätt i dessa avseenden har betydelse också för hur målen kan handläggas. De utgångspunkter som vi har antagit om parternas och domstolens ansvar genomsyrar därigenom våra överväganden och förslag i det följande.

Utgångspunkten är att rättsskipning ska ske i domstol (1 kap. 8 § och 11 kap. 3 § RF) och att en domstolsprövning typiskt sett

¹ Med begreppet lagföring avses i brottsstatistiken såväl fällande domar i tingsrätt som lagföringsbeslut utom domstol dvs. godkänt strafföreläggande eller meddelad åtalsunderlåtelse. Vi använder i det följande begreppet lagföring, något oegentligt, på motsvarande vis. Ordningsbot utfärdad av polis eller tull är nämligen också en typ av lagföring.

innebär en garanti för att prövningen sker med hög grad av rätts-säkerhet. Rätten till domstolsprövning har även slagits fast i Europakonventionen, se avsnitt 3. Enligt artikel 6.1 i konventionen ska var och en vid prövningen av hans eller hennes civila rättigheter och skyldigheter eller av en anklagelse mot sig om brott, ha rätt till en rättvis och offentlig rättegång inom skälig tid inför en oavhängig och opartisk domstol som upprättats enligt lag. Den som är misstänkt för brott kan emellertid i viss utsträckning avstå från den grundläggande rätten till domstolsprövning ("access to court"). Exempel på detta är när den som är misstänkt för brott godkänner ett strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot. Bestämmelser om sådan lagföring utom domstol finns i 48 kap. RB.

Åklagare ska som huvudregel väcka åtal för brott som hör under allmänt åtal (20 kap. 6 § RB). Från grundprincipen att åklagaren har en absolut åtalsplikt i de fall där han eller hon på objektiva grunder kan förvänta en fällande dom finns flera undantag. Beivrande av brott genom strafföreläggande och föreläggande av ordningsbot är exempel på sådana undantag. Ett annat undantag från principen är att åklagaren kan underlåta att väcka åtal för brott enligt bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i 20 kap. 7 § RB. Åtalsplikten kan också vara inskränkt genom regler om särskild åtalsprövning.

Vi kommer att ange i vilka fall åklagaren enligt vår uppfattning bör lagföra brott och i vilka situationer brott bör lagföras i domstol. Vi har också övervägt vilka uppgifter av rättskipningskaraktär som bör ligga på åklagare respektive domstol. Inom ramen för uppdraget har vi inte sett över reglerna om begränsningar av åklagarens skyldighet att väcka åtal, utan enbart belyst gränsdragningen mellan åklagarens och domstolens ansvar vid enklare former av lagföring. När det gäller möjligheten att begränsa förundersökningsplikten av processekonomiska eller andra skäl hänvisar vi till betänkandet av Utredningen om förundersökningsbegränsning, SOU 2010:43.

Vi har vidare fått i uppdrag att överväga vilket som är det mest ändamålsenliga sättet att avgöra ett brottmål i domstol och om reglerna om formerna för målens prövning kan bli mer flexibla så att handläggningen i större utsträckning kan anpassas till vad som behövs för sakens prövning i det enskilda fallet.

Ett brottmål i tingsrätt ska enligt rättegångsbalken som huvudregel avgöras efter huvudförhandling. Vi har övervägt alternativa former för att avgöra ett brottmål. Vi har också funderat över hur förberedelsen i målen kan förbättras för att möta behovet av beredning i varje enskilt mål.

Med våra förslag får åklagare i samtliga brottmål ett utökat ansvar för påföljdsfrågan. Det ökar betydelsen av att åklagares objektivitet vid utredningen av brottet inte blir ifrågasatt och att åklagarens roll som företrädare för statens talan görs tydlig.

Vi har gjort bedömningen att kravet på en handläggning av brottmål med hög kvalitet och effektivitet bäst tillgodoses om frågor om ansvar för brott som kan leda till annan påföljd än böter avgörs av domstol. En sådan ordning stämmer väl överens med hur påföljdssystemet är uppbyggt. I det följande avsnittet redogör vi för de utgångspunkter som vi anser är avgörande för hur lagföringen av brottmål bör vara ordnad. Vårt förslag till en behovsanpassad brottmålsprocess sammanfattas därefter i avsnitt 7.5 och utvecklas i detalj i de efterföljande kapitlen 8–11.

I våra direktiv ställs frågan om åklagaren i ökad utsträckning bör kunna lagföra misstänkta personer och det nämns några alternativa ordningar för att handlägga brottmål. I avsnitt 7.4 redogör vi därför för några alternativa konstruktioner som vi med hänsyn till vår bedömning valt att inte föreslå. Vi redovisar därtill i avsnitt 7.3 det förslag som Beredningen för rättsväsendets utveckling tidigare lämnat om hur brottmålsprocessen skulle kunna göras mer ändamålsenlig.

7.2 Några utgångspunkter

7.2.1 Olika typer av förfaranden behövs

Som vi konstaterat i avsnitt 2, Allmänna överväganden, bör det finnas olika förfaranden för att handlägga brottmål beroende på vad målet kräver. Enklare förfaranden bör utnyttjas för att alla mål och ärenden i domstol ska kunna avgöras inom rimlig tid och på ett rättssäkert sätt. Rättsväsendets begränsade resurser ska användas på ett så ändamålsenligt sätt som möjligt. Lagföringen bör effektiviseras så att hanteringen sker snabbt och enkelt utan att rättssäkerheten åsidosätts.

Redan i dag lagförs många erkända brott av åklagare genom strafföreläggande och ett stort antal brott som leder till böter avgörs av domstol utan huvudförhandling. Vidare avgörs många mål efter huvudförhandling i den tilltalades utvaro. Det finns alltså redan i dag vissa alternativa sätt att avgöra mål, som anses tillgodose kravet på en fullgod rättssäkerhet.

När det gäller mindre allvarlig brottslighet har straffrättskipningen förskjutits från domstol till åklagare och polis. Förskjutningen har skett mot bakgrund av att antalet lindrigare brott och förseelser ökat kraftigt. Från processekonomisk synvinkel är det klart att rättsväsendets resurser behöver fördelas så att handläggning vid domstol framförallt förbehålls mål som kräver en mer kvalificerad prövning. Rättsväsendet kan inte dimensioneras för att kunna hantera all anmäld brottslighet genom prövning i domstol. Men många mål kräver inte heller den kvalificerade hantering som avgörande av mål efter huvudförhandling i domstol innebär.

Förskjutningen mot enklare processformer innebär en avvägning mellan å ena sidan intresset av att en kvantitativt stor mängd mål ska kunna avgöras genom snabbare och mer resurssnåla, förenklade förfaranden och å andra sidan behovet av att det enskilda fallet ges en mer kvalificerad och genomgripande domstolsprövning. Godkännandet av ett strafföreläggande innebär i princip att den misstänkte avstår från att få sin sak prövad av domstol. Med hänsyn till att brottet utreds och föreläggande utfärdas av åklagare, som arbetar under objektivitetsplikt och tjänsteansvar, så har rättssäkerhetsintressen och kriminalpolitiska hänsyn inte ansetts motivera att brott av mindre komplicerad natur måste prövas i domstol.

Brottmål som leder till annan påföljd än böter ska enligt nuvarande ordning som huvudregel avgöras i domstol efter huvudförhandling. Skälet till det är att den fria bevisprövningen har ansetts förutsätta ett koncentrerat, muntligt förfarande och därigenom ge rätten de bästa förutsättningarna för att meddela en materiellt riktig dom.

Vi anser att lindriga och mindre svårutredda brott i många fall bör kunna hanteras på ett enklare sätt i domstol än genom avgörande efter huvudförhandling. Den muntliga förhandlingen kräver resurser som inte är försvarbara att lägga i mindre utredningskrävande mål som inte rör allvarliga brott. Brottmålen bör alltså kunna hanteras på olika sätt beroende på dels hur allvarligt brottet rör, dels om det för prövningen av saken krävs att bevisning tas upp vid en huvudförhandling. Ju allvarligare brott och ju mer ingripande påföljd som är aktuell desto starkare är behovet av en prövning genom en offentlig och muntlig rättegång vid domstol.

7.2.2 Parternas inställning och brottets allvar är avgörande

Vi anser att det bör finnas en möjlighet att tillämpa alternativa sätt att avgöra erkända brottmål i domstol. Det har att göra med erkännandets starka bevisvärde. Vid lindrigare brott kan erkännandet vara tillräckligt som bevis för att leda till en fällande dom. Det är enligt vår mening inte av hänsyn till parterna, allmänintresset eller ur utredningssynpunkt befogat att avgöra mål om inte alltför grova brott genom en fullständig prövning av målet efter huvudförhandling, om parterna är överens om vad som har inträffat. Om den tilltalade, efter att ha fått del av åtalet, har erkänt gärningen till rätten och i övrigt medgett den talan som förs mot honom eller henne, är förhållandena mindre komplicerade att avgöra. Med vissa krav på när och hur ett erkännande görs, bör den tilltalades erkännande enligt vår mening i mål avseende mindre allvarliga brott kunna ges avgörande betydelse för målets avgörande och handläggning. En ny förenklad form av skriftlig handläggning vid erkända brottmål och en förenklad hantering av erkända gärningar vid huvudförhandling i tingsrätt bör därför införas.

I mål om förnekade gärningar krävs det alltid att åklagaren lägger fram annan bevisning än den tilltalades egna uppgifter för att han eller hon ska kunna dömas för brott. Förnekade brottmål som kan leda till strängare straff än böter men inte strängare än fängelse i t.ex. sex månader skulle i och för sig kunna tänkas avgöras i ett skriftligt förfarande. Vi har emellertid valt att inte lägga fram ett sådant förslag. Skälen för det utvecklas i avsnitt 7.4.4.

En nödvändig förutsättning för ett särskilt förfarande som ger parternas inställning ökad betydelse, är att åklagaren framställer ett yrkande om påföljd som den tilltalade kan ta ställning till. Systemet med strafföreläggande har den stora fördelen, i jämförelse med handläggning vid domstol, att utgången är förutsebar för den misstänkte. Genom strafföreläggandet får den misstänkte direkt veta den samlade reaktionen på brottet och han eller hon kan själv ta ställning till det förelagda straffet. Det är en fördel med förfarandet vid strafföreläggande som vi vill utnyttja även i domstolsförfarandet. Om den tilltalade får disponera över frågan om sin egen skuld och påföljden i större utsträckning blir det naturligt att hävda att det framförallt är mål där parterna inte är överens som behöver bli föremål för en mer ingående prövning av domstolen.

Begreppen lindrigare och allvarigare brott används i olika sammanhang. Det finns inte alltid en närmare definition att tillgå av

vad som avses med det.² Med vår syn bör brott alltid anses som allvarligare om påföljden som åklagaren yrkar är att anses som svårare eller mer ingripande än fängelse i mer än sex månader. Varje enskilt brott som enligt åklagaren motiverar ett sådant straff är med vår definition av begreppet att betrakta som allvarligare. Vi utvecklar vårt resonemang avseende brottens svårighet under avsnittet om åklagarens påföljdsyrkande i ett särskilt förfarande i erkända mål, avsnitt 9.2.5.

Allvarligare brott bör alltid prövas av domstol efter huvudförhandling. Vid allvarligare brott kan det sägas finnas ett allmänt intresse av att brottet utreds vid en muntlig förhandling i domstol, även om den tilltalade har erkänt gärningen. Den som anklagas för brott har enligt Europakonventionen också en ovillkorlig rätt till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol. Han eller hon garanteras därtill vissa minimirättigheter, se avsnitt 3.3.1. En sådan är rätten att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot sig samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen som åberopats mot honom eller henne. Det är vidare en grundläggande princip för handläggningen av brottmål att en part har rätt att bli hörd av domstolen, vilket innebär att parten ska få möjlighet att framföra vad han eller hon har att säga till stöd för sin sak och visa skäl för sin ståndpunkt.

Den som anklagas för brott har enligt bl.a. Europakonventionen en rätt att få sin sak prövad av domstol ("access to court") men också en möjlighet att avstå från den rätten. Det är inte i alla fall förenligt med konventionen att en tilltalad avstår från sin rätt att få saken prövad av domstol.³ Allmänintresset kan medföra att avståendet inte godtas⁴. Europadomstolen har betonat att ett avstående från en konventionsrättighet inte får strida mot något allmänt intresse och att det, för att avståendet ska vara acceptabelt,

² Se *Utökad användning av strafföreläggande*, prop. 1996/97:8 s. 11, där allvarligare brott torde avse brott för vilket inte är stadgat svårare påföljd än böter, jfr *Ett reformerat åklagarväsende*, SOU 1992:61, avsnitt 11.2.2–3. Jfr Europarådets rekommendation No. R (87) 18, vilken omvänt berör "minor offences" och "offences which are minor due to the circumstances of the case". Jfr även Europadomstolens avgöranden, t.ex. i målet *Cooke mot Österrike* den 8 februari 2000, i vilket omständigheterna i målet och särskilt "the gravity of what was at stake" gjorde att staten var skyldig att försäkra klaganden rätten att närvara vid en muntlig förhandling.

³ Danelius, s. 179.

⁴ Van Dijk, m.fl., *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, 4 uppl. s. 563.

måste finnas ett minimiskydd som svarar mot betydelsen av avståendet.⁵ I flera fall av grov brottslighet har Europadomstolen konstaterat att domstolen har en skyldighet att försäkra sig om den tilltalades närvaro vid en offentlig förhandling för att garantera honom eller henne en möjlighet att försvara sig personligen.⁶ Högsta domstolen konstaterar i rättsfallet NJA 2009 s. 836 att rätten till en offentlig förhandling och att personligen närvara vid denna inte är begränsad till fall när närvaron är av betydelse för utredningen i målet.

Någon exakt gräns för när det inte är acceptabelt att den misstänkte avstår från att brottsanklagelsen prövas efter en offentlig förhandling finns inte. Gränsen beror på hur den enskildes rättigheter tas tillvara i det alternativa förfarandet. Klart är att den tilltalades möjlighet att försvara sig personligen vid en offentlig förhandling och intresset av insyn i processen gör sig starkare gällande vid grövre brott än vid mindre allvarlig brottslighet.

Sammanfattningsvis menar vi att parternas inställning liksom brottslighetens allvar ska vara avgörande för om ett mål kan avgöras på ett enklare sätt i domstol. Mål om allvarligare brott eller som avser förnekade gärningar bör som huvudregel avgöras efter huvudförhandling. Det eftersom allmänintresset av insyn, den enskildes rättssäkerhet och förutsättningar för en god bevisvärdering bäst tillgodoses genom en muntlig förhandling. Mål avseende erkända brott bör dock i större utsträckning än i dag kunna avgöras utan huvudförhandling eller på ett förenklat sätt. Vi lämnar ett förslag till ett särskilt förfarande i vissa erkända mål i avsnitt 9 och ett förslag om hanteringen av erkända åtal vid huvudförhandling i avsnitt 11.4.

Att göra handlägningsformen beroende av parternas inställning kan diskuteras utifrån principiella utgångspunkter. Den enskilde kan känna sig pressad att erkänna en gärning och acceptera ett straff trots att denne inte gjort sig skyldig till brottet, enbart för att slippa inställa sig vid domstol. Även om den enskilde anser sig oskyldig kan besvär eller känslor av obehag leda till att han eller hon tar på sig ansvar för någon annans brott. Det är förstås inte önskvärt att andra hänsyn än att någon har begått ett brott leder till att han eller hon accepterar ett straffansvar. Frågan är dock om sådana situationer helt går att undvika ens med nuvarande ordning.

⁵ Se Thompson mot England, den 15 juni 2004, Application no. 36256/97, punkt 43.

⁶ Se exempelvis Cooke mot Österrike den 8 februari 2000, Application no. 25878/94.

Man måste också ställa sig frågan vad som är ett rimligt krav på skydd av den enskildes rättigheter och i vilken omfattning staten bör tillhandahålla en fullständig domstolsprövning. Även om brottmålsförfarandet med ett traditionellt synsätt innebär en ensidig maktutövning, så måste en person i någon utsträckning kunna godta ansvar för brott sedan åklagaren objektivt har utrett och kommit fram till att det finns tillräckliga skäl för att åtala den misstänkte. Det kan inte anses motiverat att i alla sådana situationer avgöra målet vid en huvudförhandling.

7.2.3 Ansvaret för lagföring av brott

När det gäller frågan om åklagare eller domstol bör avgöra frågor om ansvar för brott är utrymmet för strafföreläggande sådant att åklagare får förelägga såväl böter som villkorlig dom. När möjligheten att meddela villkorlig dom genom strafföreläggande infördes framhöll regeringen att formerna för handläggning av brottmål måste förenklas, utan att avkall görs på rättssäkerheten, för att befintliga resurser för brottsbekämpning ska kunna användas på ett effektivt sätt. Regeringen betonade att reformarbetet beträffande domstolarna även fortsättningsvis skulle präglas av synsättet att domstolsprövningen ska förbehållas sådana mål där parterna inte är ense eller som avser allvarligare eller komplicerade brott (prop. 1996/97:8 s. 11).⁷ Vi instämmer i regeringens uppfattning. Utgångspunkten vid översynen bör alltså vara att lindriga brott bör kunna lagföras av åklagare om parterna är överens i skuldfrågan.

Det finns både praktiska och processekonomiska fördelar med att låta åklagare lagföra brott genom strafföreläggande. Fördelarna är att ett sådant förfarande är snabbare, mer förutsebart och mindre betungande för den misstänkte. Det är ett effektivt sätt att lagföra lindrigare brott och medför låga kostnader för det allmänna. Varken åklagaren eller den misstänkte orsakas besvär eller kostnader för att inställa sig vid domstol. En tidskrävande domstolshantering kan undgås. Genom att lagföring sker tidigt i den s.k. rättskedjan används statens resurser på ett ändamålsenligt sätt och parterna får dessutom snabbt ett avgörande. En annan konsekvens är att domstolarnas resurser kan koncentreras till sådana mål som kräver en mer kvalificerad handläggning. Kriminalstatistiken

⁷ Se hänvisning fotnot 3.

visar att användningen av strafföreläggande har lett till en minskad arbetsbörda för domstolarna. I dag utgör nästan hälften av alla lagföringsbeslut sådana beslut som fattats av åklagare, dvs. beslut om strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. Nästan en tredjedel av alla lagföringsbeslut avser strafförelägganden.⁸

Möjligheten för åklagare att utfärda villkorlig dom genom strafföreläggande har inte utnyttjats i någon större utsträckning, se avsnitt 9.7. Om det införs en snabbare och enklare handläggningsform i domstol bör den effektivitetsvinst det innebär att förelägga villkorlig dom genom strafföreläggande vara förhållandevis begränsad. Påföljdssystemets uppbyggnad gör därtill att det kan vara lämpligare att alternativa påföljder till fängelse, såsom villkorlig dom, bestäms enbart i domstol.

Principiella ståndpunkter kan hållas emot att åklagare som för statens straffrättsliga talan också får lagföra brott. Ju grövre brottslighet, och därmed också mer ingripande påföljder det är fråga om, desto större kan allmänhetens intresse och behovet av insyn i rättskipningen sägas vara. Det är grundläggande i en rättsstat att svårare brottsanklagelser ska prövas av en självständig och opartisk domstol. En domstolprövning utgör i allmänhet en garanti för en prövning med hög grad av rättssäkerhet. En fortsatt förskjutning i ansvaret för rättskipningen från domstol till åklagare riskerar att negativt påverka allmänhetens förtroende för rättsväsendet och brottspreventionen. Det kan vara problematiskt för såväl den misstänkte som åklagaren att hålla isär åklagarens olika roller. Risken finns att den misstänkte och allmänheten med en sådan ordning tappar förtroendet för rättssystemet. Var den gränsen går är svårt att slå fast en gång för alla. Europakonventionens artikel 5 utesluter dock möjligheten för åklagare att förelägga fängelsestraff.

Ur kriminalpolitisk synvinkel har det emellertid ansetts vara väl så viktigt att samhällets reaktion på en gärning kommer i nära anslutning till tidpunkten för brottet som att lagföringen sker i domstol. Bland annat med hänsyn till att det är möjligt att avgöra vissa mål efter huvudförhandling utan att den tilltalade är närvarande, har argumentet att det finns ett kriminalpolitiskt värde i att påföljden döms ut av domstol inte ansetts väga särskilt tungt. Vid lindrigare brottslighet har åklagaren, som nämnts, en möjlighet att under vissa förutsättningar underlåta att väcka åtal vid brott och

⁸ BRÅ, *Personer lagförda för brott*, Slutlig statistik för 2011.

av 1 § strafföreläggandekungörelsen (1970:60) framgår att åklagaren, när det finns förutsättningar för det, i första hand bör utfärda strafföreläggande för den misstänkte i stället för att väcka åtal.

7.3 Beredningen för rättsväsendets utveckling

I slutet av år 2000 tillsatte regeringen en beredning med uppdrag att verka för rättsväsendets utveckling. Beredningen, som tog namnet Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU), lämnade nio betänkanden. I slutbetänkandet *Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder*, SOU 2005:117, behandlades bl.a. frågor om en ny strafflindringsgrund vid misstänkts medverkan i utredningen av det egna brottet och idéer om hur rättsväsendet kan ta tillvara att en misstänkt erkänner brott. Det förslag som för oss är av störst intresse gäller införande av en möjlighet för tingsrätt att under vissa förutsättningar meddela dom i brottmål utan huvudförhandling, när den tilltalade har erkänt gärningen (a.a. avsnitt 4). Beredningen föreslog därtill att en misstänkts medverkan i utredningen av det egna brottet skulle kunna beaktas vid straffmätningen och påföljdsvalet.

BRU föreslog att åklagaren redan i stämningsansökan skulle ange sin uppfattning i fråga om målet kunde avgöras utan huvudförhandling. Om åklagaren ansåg att det var möjligt skulle han eller hon enligt förslaget ange ett bestämt yrkande om påföljd i stämningsansökan. Åklagaren skulle även ange sådana särskilda omständigheter enligt brottsbalken som han eller hon tagit hänsyn till vid sitt yrkande i påföljdsdelen. Särskilt borde anges på vilket sätt och i vilken omfattning den misstänkte hade underlättat utredningen. Om huvudförhandling varken begärdes av parterna eller behövdes med hänsyn till utredningen i målet så skulle tingsrätten, enligt BRU, kunna meddela dom utan huvudförhandling under följande förutsättningar. Den tilltalade skulle vara över 18 år vid tiden för brottet och ha erkänt gärningen, åklagaren skulle ha framställt ett bestämt påföljdsyrkande och rätten skulle inte anse det finnas skäl att döma till en svårare eller för den tilltalade mer ingripande påföljd än den som åklagaren angett. Utsagor som avgetts under förundersökningen skulle enligt förslaget kunna läggas till grund för domen i syfte att stödja ett erkännande. För att garantera rättssäkerheten uppställdes bl.a. krav på att målet skulle kunna utredas tillfredsställande i det skriftliga förfarandet, att domstolen

skulle kunna döma till en lindrigare påföljd än åklagaren angett och att den tilltalade skulle kunna frikännas trots att fråga var om ett erkänt brott. Domstolen skulle också ha möjlighet att utan närmare motivering kunna kalla till huvudförhandling. Enligt förslaget skulle tingsrätten vid avgörandet bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.

Enligt BRU:s förslag skulle möjligheten att avgöra brottmål på handlingarna inte vara beroende av brottets allvar eller hur ingripande påföljd som var aktuell. Beredningen menade att frågan skulle vara självreglerande genom kravet på att målet skulle kunna utredas tillfredsställande. På grund av att kravet på stödbevisning för ett erkännandes riktighet ökar med straffets längd kunde det enligt BRU antas att det sällan skulle komma ifråga att döma ut mångåriga fängelsestraff.

Förslaget möttes av kritik vid remissbehandlingen, både av principiell karaktär och när det gällde detaljer i förslaget. Det kritiserades att förslaget innebar en utvidgning av möjligheten i 45 kap. 10 a § RB att under vissa förutsättningar avgöra mål i vilka påföljden kan antas bli böter utan huvudförhandling, redan innan bestämmelsen hade börjat tillämpas och EMR-reformen hade utvärderats.⁹ En annan invändning var att tingsrätten vid handläggning av mål enligt den förordade ordningen borde vara domför utan nämnd. Vidare ansåg några remissinstanser att domen inte borde vara överklagbar på sedvanligt sätt utan att domen i stället skulle vinna rättskraft alternativt vara återvinningsbar. Det påpekades också att det saknades en behovsanalys och en analys av konsekvenserna av förslaget för åklagares och offentliga försvarares arbete.

Bland de principiella invändningar som fördes fram angavs bl.a. att tilltron till rättsväsendet skulle kunna minska om det överlämnades åt rättstillämpningen att avgöra om utredningskravet påkallade ett grundligare och mer rättssäkert förfarande. Dessutom anfördes att en kombination av förslagen med avgörande av brottmål på handlingarna och en ny strafflindringsgrund var särskilt olycklig. Risken för att åklagaren i dialog med försvararen och den tilltalade skulle välja en mindre ingripande påföljd i utbyte mot ett erkännande framhölls. Förslaget ansågs vidare innebära en nackdel ur offentlighetsperspektiv eftersom ett skriftligt förfarande skulle

⁹ *En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol*, prop. 2004/05:131, avsnitt 9.2. Bestämmelsen i 45 kap. 10 a § RB trädde i kraft i november 2008.

göra rättegången mindre tillgänglig för allmänheten. Avsteget från muntlighetsprincipen ifrågasattes också bl.a. med hänsyn till risken för att ordningen skulle komma att användas vid allvarliga brott som ställer ett högt krav på tillfredsställande utredning.

Flera remissinstanser ansåg det vara tveksamt om förslaget skulle leda till några större resursbesparingar vare sig tids- eller kostnadsmissiga. Man menade att handläggningen i tingsrätt sannolikt skulle bli långsammare eftersom det skulle krävas ytterligare skriftväxling, slutföreläggande av talan och en relativt omfattande föredragning av processmaterialet vid ett avgörande på handlingarna.

Förslaget innehöll, som nämnts, ingen övre gräns för vilken påföljd som domstolen skulle kunna döma till. Uppfattningen var delad bland remissinstanserna om ett tak borde finnas eller inte. De instanser som var negativa till förslaget menade att det i vissa situationer kunde vara olämpligt att avgöra målet på handlingarna trots att utredningen tillsammans med den tilltalades erkännande i och för sig kunde anses tillräcklig. Som exempel gavs mål avseende brott med högt straffvärde, mål av stort medialt intresse eller mål i vilket den tilltalade var frihetsberövad. Att döma till längre fängelsestraff baserat på skriftliga utsagor ansågs inte heller vara tillfredsställande bl.a. med hänsyn till att det visat sig att förhörspersoner långt ifrån sällan blivit missförstådda under polisutredningen och ofta ändrar uppgifter när de hörs under ed. Flera instanser angav att det inte borde finnas utrymme att döma till fängelse i mer än ett år utan huvudförhandling.

7.4 Alternativa former för handläggning av brottmål

7.4.1 Ett utvidgat strafföreläggandeinstitut

Strafföreläggande är en snabb och effektiv form av lagföring. Den misstänkte får tydlig information om följderna av den brottsliga gärningen och kan undvika en rättegång genom att acceptera föreläggandet. Fördelarna med strafföreläggande är uppenbara och institutet är ett mycket gott alternativ till rättegång i vissa fall.

Åklagarens möjlighet att lagföra misstänkta personer för brott är vidsträckt vid en nordisk jämförelse, se bilaga 4. Redan i dag kan åklagare utfärda ett föreläggande om bötesstraff för alla typer av brott där böter ingår i straffskalan samt för villkorlig dom i fall där

rätten uppenbart skulle döma till sådan påföljd. De möjligheter som vi mot bakgrund av våra överväganden i avsnitt 7.2. har övervägt, men valt att inte föreslå, är att utvidga möjligheten för åklagare att meddela villkorlig dom genom strafföreläggande samt att meddela strafföreläggande vid fler påföljder.

Sänkta krav för att meddela villkorlig dom

I dag är det en förutsättning för att villkorlig dom ska kunna meddelas genom strafföreläggande att det framstår som *uppenbart* att rätten skulle döma till en sådan påföljd. Bedömningen ska göras mot bakgrund av bestämmelsen i 30 kap. 7 § första stycket BrB. Enligt den ska rätten komma fram till att det saknas särskild anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Enligt motiven bör förstagsångsbrott och annan tillfällighetsbrottslighet mycket ofta kunna leda till villkorlig dom, om det inte anses finnas hinder mot det med hänsyn till brottslighetens art eller straffvärde. Mot bakgrund av vad som kommit fram, framförallt om den tilltalades personliga förhållanden och om tidigare brottslighet, ska rätten göra en bedömning av om den tilltalade kommer att återfalla i brott. Åklagaren ska göra motsvarande prövning när strafföreläggande utfärdas.

Enligt motiven förutsätts det vidare för att åklagare ska få utfärda föreläggande med villkorlig dom att det inte finns den minsta osäkerhet i skuldfrågan. Brottet ska dessutom relativt sett framstå som mindre allvarligt. Vidare får det inte finnas någon som helst tveksamhet avseende påföljdsvalet. Om det behövs personutredning för att bedöma vilken påföljd som är lämpligast bör saken enligt förarbetsuttalanden lämpligen prövas av domstol. Åklagaren har dock att självständigt pröva om den villkorliga domen ska förenas med böter (prop. 1996/97:8 s. 14 ff.).

Gentemot den som inte fyllt 18 år när brottet begicks kan ett strafföreläggande med villkorlig dom inte utfärdas. För unga lagöverträdare gäller särskilda bestämmelser som innebär att åklagaren ska underrätta en misstänkt som fyllt 18 år men inte 21 år vid ett personligt sammanträffande om att åklagaren meddelat ett beslut om strafföreläggande med villkorlig dom, med eller utan böter (15 § lagen [1964:167] om unga lagöverträdare [LUL] och 1 § förordning [1994:1763] med särskilda bestämmelser om unga lag-

överträdare). Så bör också ske när det gäller vuxna (3 § förordning [1964:740] med föreskrifter för åklagare i vissa brottmål).

Åklagaren får enligt 48 kap. 4 § andra stycket RB inte utfärda ett strafföreläggande avseende villkorlig dom om det finns anledning att förena den villkorliga domen med samhällstjänst.

Utfallet av nuvarande reglering

Vid införandet av villkorlig dom genom strafföreläggande konstaterade regeringen att det under en tioårsperiod hade dömts ut ca 11 000 villkorliga domar per år. Av dessa bedömdes drygt hälften avse erkända brott. Vidare anfördes att något mindre än hälften av de villkorliga domarna vid erkända brott återstod om åldersgruppen 15–18 år undantogs. Regeringen uppskattade, försiktigtvis, att omkring hälften av dessa fall skulle kunna strafföreläggas (prop. 1996/97:8 s. 18 f.). Med detta resonemang skulle antalet villkorliga domar per år kunna minska och uppskattningsvis skulle det kunna utfärdas ca 2 500 strafförelägganden per år avseende villkorlig dom, med eller utan böter.

Under åren 2008–2012 utfärdade åklagaren strafförelägganden avseende villkorlig dom enligt följande.

Tabell 7.1

År	Antal villkorlig dom med eller utan böter
2008	1543
2009	1630
2010	1732
2011	2219
2012	2246

(Källa: Uppgifter ur Åklagarmyndighetens ärendehanteringssystem Cåbra)

Detta ska jämföras med antalet domar avseende villkorlig dom som meddelades av tingsrätt under motsvarande period. Av intresse är de fall där påföljden bestämts till villkorlig dom, även i förening med böter, utan föreskrift om samhällstjänst och där gärningsmannen var över 18 år, dvs. de fall i vilka förutsättningarna för att utfärda strafföreläggande avseende villkorlig dom är uppfyllda. Någon sådan officiell statistik finns inte tillgänglig. Av kriminalstatistiken framgår att det meddelades knappt 11 800 domar med

huvudpåföljden villkorlig dom under år 2011. Samma år godkändes villkorlig dom genom strafföreläggande i cirka 2 240 fall.¹⁰ Med motsvarande uppskattning som vid införandet av möjligheten att meddela strafföreläggande med villkorlig dom borde antalet utfärdade strafförelägganden vara betydligt högre, ca 3 000 stycken. Av statistiken framgår att huvuddelen av lagföringen av villkorlig dom alltså fortfarande sker i domstol.

Överväganden

Statistiken visar att strafföreläggande avseende villkorlig dom inte används i den utsträckning som förutspåddes när möjligheten infördes. Förutsatt att åklagare även i fortsättningen ska utfärda sådana strafförelägganden bör det finnas utrymme för en vidare användning än vad som nu sker.

En orsak till att strafföreläggande med villkorlig dom används i begränsad omfattning är, enligt de åklagare som vi talat med, kravet på uppenbarhet. Uppenbarhetsrekvisitet ställer ett mycket strängt krav på den bedömning som åklagare ska göra avseende en tänkt prövning i domstol. Enligt förarbetena ska påföljdsvalet vara helt förutsägbart. Vi bedömer att kravet på att rätten uppenbart skulle döma till villkorlig dom skulle kunna sänkas utan att rättsäkerheten äventyras. Ett förslag till förändring i den riktningen har tidigare lämnats av BRU i delbetänkandet SOU 2003:74. Ett högre krav på förutsebarhet än ”anledning att anta”, som BRU föreslog, bör emellertid ställas upp. Det bör krävas att det är *sannolikt* att rätten skulle bestämma påföljden till villkorlig dom för att strafföreläggande med villkorlig dom ska kunna utfärdas.

Enligt förarbetena bör saken prövas av domstol om det krävs personutredning för att bedöma vilken påföljd som är lämpligast. Villkorlig dom får sägas vara den vanliga påföljden för den som för första gången begår ett brott om brottet har ett förhållandevis lågt straffvärde och brottets art inte hindrar att påföljden döms ut. I de allra flesta fall bör det vara tillräckligt att åklagaren tar del av ett utdrag ur belastningsregistret för att bedöma om villkorlig dom är en sannolik påföljd. Som framgår av vårt resonemang i avsnitt 8.4 menar vi att åklagaren i större utsträckning än i dag bör inhämta personutredning. Därigenom kommer åklagaren i många fall ha

¹⁰ Brå, *Personer lagförda för brott*, Slutlig statistik för 2011, s. 17–18.

tillgång till ett fullständigt underlag för att bedöma påföljdsfrågan. Därmed skulle åklagaren kunna utfärda strafföreläggande med villkorlig dom i fler fall än tidigare.

En annan orsak till att åklagare inte använder sig av möjligheten att utfärda strafföreläggande avseende villkorlig dom angavs av BRU vara att underrättelse om sådant strafföreläggande bör lämnas vid ett personligt sammanträffande. Som tidigare nämnts är det ett obligatoriskt tillvägagångssätt när det gäller unga lagöverträdare.

Det kan antas innebära ett visst merarbete för åklagare att underrätta den misstänkte om beslutet vid ett personligt möte. Som argument mot Åklagarutredningens förslag att låta åklagare utfärda strafföreläggande med villkorlig dom framhöll flera remissinstanser framförallt den individualpreventiva betydelsen av att den misstänkte ställs inför en myndighetsperson. Detta syfte kunde enligt regeringens uppfattning uppnås genom att åklagaren i dessa fall sammanträffar med gärningsmannen. Vidare betonades vikten av att den misstänkte fick information om vad en villkorlig dom innebär (prop. 1996/97:8 s. 12 f).

Det ska noteras att åklagare som vi talat med uppger att den misstänkte ofta underrättas om strafföreläggandets innehåll via videolänk. Eftersom tingsrätten, om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda, kan döma en tilltalad som inte personligen inställer sig vid en huvudförhandling och bestämma påföljden till villkorlig dom, så väger argumentet om betydelsen av ett personligt sammanträffande enligt vår mening inte särskilt tungt. På motsvarande sätt som vid meddelande av villkorlig dom efter huvudförhandling i den tilltalades utvaro, eller genom dom som hålls tillgänglig på domstolens kansli viss tid efter huvudförhandlingen, skulle information om vad påföljden innebär kunna skickas till den misstänkte i form av en underrättelse. Vi anser alltså att föreskriften om ett personligt sammanträffande mellan åklagaren och en vuxen misstänkt för underrättelse om ett utfärdat strafföreläggande avseende villkorlig skulle kunna tas bort. Riksåklagaren borde i stället kunna få i uppdrag att ta fram en underrättelse med information om innebörden av villkorlig dom.

Skyldigheten för åklagare att underrätta unga lagöverträdare vid ett personligt sammanträffande bör dock finnas kvar. I dessa fall är det motiverat att behålla ett krav på personligt sammanträffande med hänsyn till den positiva effekt som ett möte med åklagaren kan ha för den unge och betydelsen av att han eller hon inser allvaret i påföljden.

Strafföreläggande av fler påföljder

Ett annat sätt att öka utrymmet för åklagare att lagföra fler brott vore att utvidga utrymmet att meddela strafföreläggande till att avse ytterligare påföljder och även omfatta föreskrifter. Åklagare skulle exempelvis kunna tänkas förelägga villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst, skyddstillsyn med eller utan föreskrift om samhällstjänst eller s.k. kontraktsvård samt olika kombinationer av påföljder.

De skäl som har anförts när det gäller ansvarsfördelningen mellan åklagare och domstol för att lagföra brott gör sig på motsvarande sätt gällande vid en diskussion om att utvidga området för strafföreläggande till fler påföljder, se avsnitt 7.2.3.

När det gäller fängelsestraff följer av artikel 5 i Europakonventionen att ingen får berövas friheten utom i vissa angivna fall, bl.a. när någon lagligen berövs friheten efter fällande dom av behörig domstol. Med domstol avses i detta sammanhang en domstol som är oberoende av den verkställande makten och parterna och som tillämpar ett förfarande som lämpar sig för det slags frihetsberövande som saken gäller.¹¹ Ett beslut av åklagare är därigenom inte tillräckligt. Bestämmelsen utesluter möjligheten att låta åklagare förelägga ens kortare fängelsestraff.¹² Rätten att inte bli frihetsberövad annat än i de situationer som anges i artikel 5 i Europakonventionen kan inte heller efterges av den tilltalade.¹³ Redan av detta skäl bör inte fängelse utfärdas med strafföreläggande.

Det kan tyckas inkonsekvent i påföljdssystemet att åklagare får lagföra vissa brott för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter men inte andra, dvs. enbart om påföljden uppenbart skulle ha bestämts till villkorlig dom. Det är dock enligt vår uppfattning mindre lämpligt att skyddstillsyn, överlämnande till särskild vård och villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst bestäms utom domstol. Det skulle visserligen kunna finnas ett visst utrymme att ytterligare utvidga strafföreläggandets tillämpningsområde när ett frivårdande alternativ till fängelse är aktuellt som påföljd. Om åklagarens ansvar för påföljdsfrågan förändras skulle

¹¹ Danelius, a.a., s. 123.

¹² Van Dijk m.fl., *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4 uppl., s. 465.

¹³ Se a.a. s. 459 och Europadomstolens avgörande den 18 juni 1971, De Wilde, Ooms and Versyp.

en sådan utveckling kunna sägas ligga i linje med ett större ansvar för åklagare att inhämta personutredning. För att den misstänkte inför godkännandet ska förstå vad det innebär att acceptera strafföreläggandet och påföljden borde i sådant fall han eller hon av rättssäkerhetsskäl informeras om innehållet i påföljden. Ett krav på rådgivning av advokat så att den tilltalade skulle kunna ta ställning till föreläggandet och betydelsen av att godkänna det, borde i så fall övervägas. Ett minimikrav vore i varje fall att den misstänkte får information av åklagare om påföljden vid ett personligt sammanträffande, på motsvarande sätt som nu gäller vid föreläggande med villkorlig dom. Den nuvarande ordningen tycks dock ha en avhållande effekt på benägenheten hos åklagare att utfärda sådana förelägganden, se föregående avsnitt. Risken är att ett förslag som i än högre grad innefattar personliga sammanträffanden mellan den misstänkte och åklagaren inte får genomslag och därför inte leder till en effektivisering.

Redan 1987 utfärdade Europarådet en rekommendation till medlemsstaterna avseende förenklade brottmålsförfaranden.¹⁴ Rådet förespråkade då införandet av förenklade förfaranden utom domstol i brottmål av mindre allvarlig art och uttalade att sådana förfaranden bör begränsas till att avse ekonomiska sanktioner och förverkande av rättigheter ("pecuniary sanctions and forfeiture of rights").

Vi ansluter oss till Europarådets rekommendation och bedömer att Sverige har utnyttjat möjligheten för åklagare att strafförelägga brott så långt som man rimligen kan gå. Om brottet är sådant att böter inte kommer i fråga bör lagföring enligt vår mening normalt sett inte ske genom strafföreläggande.

7.4.2 En primär beslutsfunktion

I direktiven nämns som ett exempel på en alternativ handläggningsform att åklagaren i vissa fall kunde få en primär beslutsfunktion motsvarande den som finns till exempel i lagen (1988:688) om kontaktförbud (kontaktförbudslagen).

¹⁴ Recommendation No R (87) 18.

Handläggning av frågor om kontaktförbud

Enligt kontaktförbudslagen kan åklagare på eget initiativ eller efter anmälan av den som förbudet avser skydda ta upp fråga om kontaktförbud. Åklagaren ska bedriva utredningen skyndsamt och enligt gällande principer vid förundersökning om objektivitet. Utredningen ska genomföras på ett sådant sätt att inte någon i onödan utsätts för misstanke, kostnad eller olägenhet (9 § kontaktförbudslagen och 23 kap. 4 § RB).

I princip ska både den mot vilken förbudet avses gälla och den som förbudet avses skydda bli underrättad om uppgifter som har tillförts ärendet av någon annan och få tillfälle att yttra sig över dem innan åklagaren fattar beslut. Från denna huvudregel finns undantag som gör det möjligt för åklagaren att avstå från att ta in yttrande, exempelvis om det framstår som uppenbart obehövt, om det blir svårare att genomföra beslutet i ärendet eller om avgörandet inte kan skjutas upp (prop. 1987/88:137 s. 46). I *Kontaktförbud – en handbok*¹⁵ anges som exempel på situationer då kommunikation kan vara uppenbart obehövt fall i vilka avgörandet inte går parten emot, att uppgiften saknar betydelse, att den berörde redan framfört sina synpunkter på förbudsfrågan i annan ordning och att det rör sig om uppgifter om faktiska förhållanden som parten kan förutsättas ha kännedom om.

Beslut om kontaktförbud ska som huvudregel delges den som förbudet avses gälla och han eller hon ska särskilt underrättas om innebörden av förbudet. De skäl som bestämt utgången ska anges i beslutet. Den som förbudet avses skydda ska underrättas om beslutet även vid avslagsbeslut.

Åklagarens beslut i fråga om kontaktförbud ska på begäran av den som ålagts förbudet eller den som förbudet avses skydda prövas av tingsrätten (14 § kontaktförbudslagen). Domstolen kan alltså inte på eget initiativ pröva åklagarens beslut och inte heller, utan att åklagaren först har beslutat i frågan, ta upp en kontaktförbudsfråga. En begäran om prövning av beslutet görs hos åklagaren. Åklagaren kan under vissa förutsättningar ändra eller häva sitt beslut (23 § kontaktförbudslagen). Om så inte sker ska åklagaren överlämna ärendet till domstol. Ett beslut om kontaktförbud kan prövas när som helst under beslutets giltighetstid (prop. 1987/88:137 s. 29).

¹⁵ Åklagarmyndigheten, Utvecklingscentrum i Göteborg, september 2011.

Handläggningen i domstol av överklaganden i ärenden om kontaktförbud regleras i kontaktförbudslagen och i lagen (1996:242) om domstolsärenden. Det kan noteras att rätten alltid ska hålla sammanträde i ärendet om någon part begär det.

Våra överväganden

Tanken bakom lagstiftningen om kontaktförbud är att åstadkomma ett bättre skydd för personer som förföljs eller på annat sätt trakasseras. Ett kontaktförbud ska grundas på en bedömning av risken för framtida brott, förföljelse eller allvarliga trakasserier. Syftet med ett kontaktförbud är enligt förarbetena framförallt att förebygga hotfulla och farliga situationer. Lagen är därför utformad så att polis omedelbart kan ingripa i vissa situationer som upplevs som hotande eller skrämmande för den som förbudet avses skydda (se prop. 1987/88:137).

Ändamålet med lagstiftningen skiljer sig alltså från de hänsyn som gör sig gällande i brottmålsprocessen. Kontaktförbudslagen är inriktad på att underlätta omedelbara ingripanden av polis och tillgodose ett behov av att i brådskande fall snabbt få fram ett beslut som kan förebygga riskfulla situationer. För att tillgodose både snabbhets- och rättssäkerhetsaspekter har åklagaren fått befogenhet att besluta om en så ingripande åtgärd som ett kontaktförbud innebär.

Straffprocessen är primärt utformad för att se till att det allmännas intresse av att brott beivras tillgodoses i en ordning som för den enskilde är och framstår som en rättvis rättegång.

Att införa en ordning motsvarande den för kontaktförbud framstår som främmande i svensk rätt bl.a. med hänsyn till oskyldighetspresumtionen. Presumtionen, som framgår av artikel 6 (2) Europakonventionen, innebär att var och en som blivit anklagad för brott ska betraktas som oskyldig till dess hans skuld lagligen fastställts. Det torde i flertalet fall inte vara möjligt att avgöra skuldfrågan utan att först höra den misstänkte. Av Europakonventionen följer också en rätt för den misstänkte att försvara sig mot anklagelsen.

Om åklagare fick en primär beslutanderätt skulle den misstänkte hållas ansvarig för brott enbart på grund av ett beslut av åklagare. Den misstänkte skulle anses skyldig om inte annat beslutas av domstol efter en prövning som sker på begäran av den misstänkte.

Till skillnad från det förslag som vi för fram skulle detta innebära att åklagaren själv gavs det bestämmande inflytandet över lagföringen oberoende av den misstänktes inställning. Med en primär beslutsfunktion skulle åklagaren alltså inte enbart ansvara för att utreda brottet utan också få makt att ensam besluta i ansvarsfrågan.

Även om polis och åklagare har en skyldighet att vara objektiva vid utredningen av brottet så är det inte lämpligt att ge åklagaren ett självständigt ansvar för utgången i saken. Ett så långtgående ansvar kan leda till misstankar om sämre utredningar och om att åklagare väljer att avsluta ett ärende av tidsbrist eller av annat skäl. Det kan också vara problematiskt att hålla isär åklagarens olika roller. Åklagarens objektivitet skulle i högre grad kunna sättas i fråga. Risken finns att den misstänkte och allmänheten med en sådan ordning tappar förtroendet för rättsväsendet.

Vi bedömer inte att det är lämpligt att införa en primär beslutsfunktion för åklagare när det gäller ansvarsfrågan. Vi ställer oss också tveksamma till om det skulle leda till en snabbare, billigare och mer rationell handlägningsform. Det är svårt att göra en prognos av antalet överklaganden som det beskrivna förfarandet skulle leda till. Under alla förhållanden är det tveksamt om det kan sägas vara principiellt godtagbart att införa ett sådant förfarande för påföljder som kan omvandlas till ett fängelsestraff.

7.4.3 Underställseförfarande

Man skulle, som ett alternativ till vårt förslag i avsnitt 7.5, kunna överväga ett mellanting mellan ett sådant förfarande och strafföreläggandeinstitutet. Förutsatt att åklagaren angett ett påföljdsyrkande och att den tilltalade godtagit yrkandet skulle domstolen i erkända mål kunna kontrollera och fastställa påföljden i en förklarad dom. Ett liknande underställningsinstitut fanns tidigare i svensk rätt, men avskaffades i mitten av 1950-talet i samband med en allmän översyn av processreformen. Vi beskriver kortfattat förfarandet i avsnitt 10.1.1. Underställseförfarandet togs bort samtidigt som strafföreläggandeinstitutet utvidgades eftersom det fanns ett behov av att begränsa rättsväsendets arbetsbörda och det allmännas kostnader. Statsrevisorerna menade att reformen hade blivit för dyr. De ansåg att de rent processuella frågorna fått stort

fokus medan de finansiella och processekonomiska övervägandena fått mindre uppmärksamhet.¹⁶

Även BRU övervägde i SOU 2005:117 (s. 107 f.) ett förstärkt strafföreläggande som rätten i vissa fall skulle behöva godta för att det skulle bli giltigt. Ordningen framhölls vara fördelaktig ur rättssäkerhetssynpunkt eftersom den misstänkte därigenom skulle få åklagarens påföljdsbeslut kontrollerat av domstol. Systemet bedömdes dock bli relativt komplicerat, inte minst tekniskt sett, och fördelarna kunde enligt beredningen knappast uppväga nackdelarna.

Bland annat med hänsyn till att artikel 5 i Europakonventionen föreskriver att det krävs fällande dom av behörig domstol för att lagligen beröva någon frihet i de fall som anges i artikeln, och då fängelsestraff enligt Europarådets rekommendation bör undantas från förenklade förfaranden utom domstol, så har vi gjort bedömningen att ett särskilt domstolsförfarande i erkända mål, avsnitt 9, bättre möter de krav som kan ställas på rättegången i brottmål.

7.4.4 Avgörande på handlingarna i förnekade mål

Ytterligare ett möjligt alternativ, om vårt förslag inte genomförs, vore att oberoende av den tilltalades inställning i sak, utöka möjligheten att avgöra mål utan huvudförhandling till att avse andra påföljder än böter (jfr 45 kap. 10 a § första stycket 3 RB). Om ingen av parterna begär huvudförhandling och sådan förhandling inte heller behövs med hänsyn till utredningen i målet, skulle målet kunna avgöras utan huvudförhandling om åklagaren inte yrkat en påföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande än exempelvis fängelse i högst sex månader. Skillnaden mot vårt förslag är bl.a. att förnekade brott då skulle kunna avgöras utan huvudförhandling.

Den muntliga förhandlingen får anses ge de bästa förutsättningarna för en god bevisvärdering. När den tilltalade har motsatt sig brottsanklagelsen bör förhör med honom eller henne i regel hållas inför rätten för att kravet på rättssäkerhet ska upprätthållas. Rätten får därigenom ett bättre underlag för avgörandet

¹⁶ Landström, *Åklagaren som grindvakt, En rättsvetenskaplig studie av åklagarens befogenheter vid utredning och åtal av brott*, Skrifter från juridiska institutionen vid Umeå universitet, nr 24, s. 243 f.

än när det grundas på handlingarna i målet. Det är inte heller ovanligt att den tilltalade ändrat uppfattning efter åtalet och lämnar en annan berättelse inför rätten än vad som skett vid förhör under förundersökningen.

Om muntlig bevisning ska läggas fram talar även den omständigheten för att huvudförhandling bör hållas. Det kan emellertid finnas fall då ett förhör inför rätten inte bedöms tillföra något ytterligare utöver vad som framgår av en skriftlig berättelse i förundersökningsprotokollet eller av en inspelning av en berättelse under förundersökningen. Betydelsen av att hålla muntlig förhandling gör sig då inte gällande med samma styrka. I avsnitt 10.3.5 redogör vi för vår syn på processmaterialet vid avgörande av mål utan huvudförhandling.

Genom EMR-reformen öppnades möjligheten att avgöra brottmål utan att hålla huvudförhandling om det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter och ingen av parterna har begärt huvudförhandling. Att den tilltalade förnekat gärningen är alltså i dessa mål inte ett hinder mot att avgöra målet på handlingarna. När brottsligheten i ett förnekat mål är sådan att annan påföljd än böter är aktuell är utredningen i allmänhet något mer omfattande och behovet regelmässigt större av muntlig bevisning. Det bör därför enligt vår mening alltjämt krävas att förnekade mål som kan leda till annan påföljd än böter avgörs efter huvudförhandling.

7.5 Vårt förslag till en behovsanpassad brottmålsprocess

Vi föreslår en behovsanpassad brottmålsprocess, i vilken åklagaren när åtalet väcks anger sin syn på ansvarsfrågan och målen handläggs i tingsrätt på olika sätt beroende på åklagarens påföljdsyrkande.

Åklagarens inleder brottmålsprocessen genom att väcka åtal vid tingsrätten. Vi föreslår att åtalet ska anses väckt när det kom in till rätten eller när ett strafföreläggande som inte godkänts ges in till domstolen av åklagaren. För att effektivisera handläggningen anser vi att åklagaren, samtidigt med att talan väcks, ska förelägga den tilltalade att svara på åtalet till rätten. I mål om allmänt åtal för brott bör rätten enligt vår mening inte längre utfärda stämning.

Det är vår utgångspunkt att åklagaren alltid i åtalet ska ange ett yrkande i fråga om påföljd. Åklagarens inställning när det gäller vilket straff som den tilltalade ska dömas till ska vara av avgörande

för såväl målets handläggning som processens ram. Domstolen ska inte kunna döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har yrkat.

Det väsentliga för att avgöra på vilket sätt ett brottmål ska kunna handläggas i tingsrätt är enligt vår uppfattning brottslighetens allvar och parternas inställning till saken. Vi menar att brottmål i tingsrätt kan tänkas handläggas på tre olika sätt beroende på dessa förhållanden.

Om åklagaren anser att ett brott ska leda till ett bötesstraff för den tilltalade ska målet, på samma sätt som i dag, kunna avgöras utan huvudförhandling. Har strafföreläggande utfärdats men inte godkänts ska talan kunna väckas genom att föreläggandet ges in till rätten. Den misstänkte ska i samband med att han eller hon får del av föreläggandet även föreläggas av åklagaren att svara på det åtal som väcks om strafföreläggandet inte godkänns och att då ange sin inställning och grunden för den, avge bevisuppgift samt slutföra sin talan i målet. Den misstänkte ska informeras om rätten till huvudförhandling. Om inte huvudförhandling begärs av någon av parterna kan målet i regel avgöras utan vidare beredning i domstol.

Mål i vilket åklagaren yrkar högst sex månaders fängelse ska under vissa förutsättningar kunna hanteras i en särskild ordning. För andra påföljder än fängelse föreslår vi vissa ytterligare begränsningar för att målet ska kunna avgöras i den särskilda ordningen, t.ex. att åklagarens yrkande om nivån på ett s.k. alternativstraff vid samhällstjänst eller kontraktsvård inte får överstiga sex månader. Den tilltalade ska ges tillfälle till kostnadsfri rådgivning av advokat i högst två timmar för att ta ställning till åtalet och de yrkanden som framställs tillsammans med det samt till målets handläggning. När talan väcks ska den tilltalade informeras om sin rätt till rådgivning och huvudförhandling. Vidare ska åklagaren förelägga honom eller henne att yttra sig över åtalet. Målet ska kunna avgöras i ett särskilt förfarande utan huvudförhandling om varken åklagaren eller den tilltalade begärt huvudförhandling, den tilltalade erkänner gärningen, godtar påföljden och de övriga yrkanden som framställts samt samtycker till att målet avgörs på det sättet. Domstolen ska pröva att förutsättningarna för det särskilda förfarandet är uppfyllda och att huvudförhandling inte behövs av särskilda skäl.

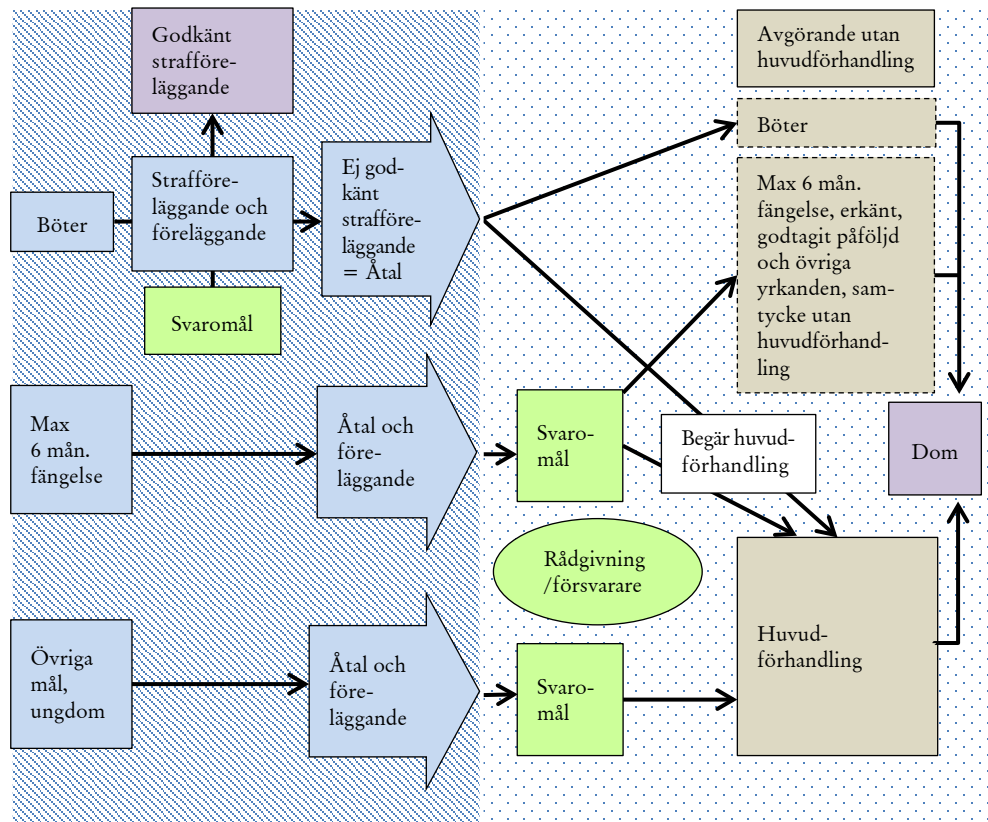
Skulle åklagaren yrka ett strängare straff än fängelse i sex månader ska målet alltid avgöras efter huvudförhandling. Det samma gäller vid vissa andra påföljdsyrkanden. Åklagaren ska även i dessa mål förelägga den tilltalade att svara på åtalet. Även i dessa

mål finns det behov av att kunna anpassa handläggningen till vad saken i målet kräver och det kan finnas behov av att målen förbereds ytterligare före huvudförhandlingen. Vi föreslår därför en utökad möjlighet att bl.a. avgöra mål i den tilltalades uteråd, att avgöra del av mål och ändrade förberedelseregler. Med hänsyn till vad gärningen rör och övriga omständigheter ska vidare en förenklad hantering kunna ske av erkända gärningar vid huvudförhandlingen.

Särskilda regler ska gälla för unga lagöverträdare.

En konsekvens av förslaget om ett särskilt förfarande i erkända brottmål är ett minskat behov av strafföreläggande avseende villkorlig dom. Vi anser, bl.a. med hänsyn till det, att åklagare endast ska kunna förelägga bötesstraff. Våra överväganden i detta avseende framgår i avsnitt 9.7.

Den behovsanpassade brottmålsprocessen illustreras i följande bild.

Vi redovisar i kapitel 8 vår syn på hur kvaliteten och effektiviteten under inledningen av brottmålsprocessen i alla mål kan förbättras. I kapitel 9 redogör vi närmare för det särskilda förfarandet för avgörande av erkända brottmål. Hanteringen av bötesmål beskrivs i kapitel 10. Handläggningen av övriga mål och sådana mål som ska avgöras efter huvudförhandling behandlas i kapitel 11.